

Στοιχεία Γενικής και Εξελικτικής Ψυχολογίας

Γ' ΕΠΑ.Λ.

Ειδικότητα: Βοηθός Βρεφονηπιοκόμων

ΤΟΜΕΑΣ ΥΓΕΙΑΣ - ΠΡΟΝΟΙΑΣ - ΕΥΕΞΙΑΣ

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΕΝΙΚΗΣ
&
ΕΞΕΛΙΚΤΙΚΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΡΧΙΚΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ

ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

1. Μ. Μακρόγλου-Γουώλς, Μ.Α. Ρ.Δ. Ed. Εκπαιδευτική, Συμβουλευτική Ψυχολογία. Υποψήφια Διδάκτωρ Συμβουλευτικής
2. Π. Σφυρίδου, Μ.Δ. Κλινικός Ψυχολόγος.
3. Ν. Τσέργας, Μ.Δ. Συμβουλευτικής και Ψυχολογίας, υπ. Διδάκτωρ Ψυχολογίας.

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΚΡΙΣΗΣ:

Ε. Γαλανάκη, Λέκτορας Εξειδικευμένης Ψυχολογίας, ΠΤΔΕ Παν/μίου Αθηνών
Γρ. Λεκάκης, Ψυχολόγος, Ερευνητικό Παν/μιακό Ινστιτούτο Ψυχικής Υγιεινής Αθηνών.
Π. Μισαηλίδου, Λέκτορας Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΗΣ:

Ν. Ροζάκος, Ειδικός Πάρεδρος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:

Φορτούνη Κωστούλα, Φιλολόγος

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΚΕΙΜΕΝΟΥ

Κυριάκου Ελ. Γεώργιος, Παρασκευαστής

ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ:

Από πίνακα του Γερμανού Ζωγράφου Brueghel του 16ου αιώνα.

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ

Ενέργεια 2.3.2:

«Ανάπτυξη των Τ.Ε.Ε. και Σ.Ε.Κ.»

Σταμάτης Αλαχιώτης

*Καθηγητής Γενετικής Πανεπιστημίου Πατρών
Πρόεδρος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου*

Έργο:

«Βιβλία Τ.Ε.Ε.»

- Επιστημονικός Υπεύθυνος του Έργου
Γεώργιος Βούτσινος
Σύμβουλος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου
- Υπεύθυνη του Τομέα Υγείας και Πρόνοιας
Ματίνα Στάππα, Οδοντίατρος
Πάρεδρος ε.θ. του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΕΠΑΝΕΚΔΟΣΗΣ

Η επανέκδοση του παρόντος βιβλίου πραγματοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών & Εκδόσεων «Διόφαντος» μέσω ψηφιακής μακέτας.

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ, ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Μ. Μακρόγλου - Γουώλς, Π. Σφυρίδου, Ν. Τσέργας

Η συγγραφή και η επιστημονική επιμέλεια του βιβλίου πραγματοποιήθηκε
υπό την αιγίδα του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΕΝΙΚΗΣ & ΕΞΕΛΙΚΤΙΚΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

Γ' ΕΠΑ.Λ.

Ειδικότητα: Βοηθός Βρεφονηπιοκόμων

ΤΟΜΕΑΣ ΥΓΕΙΑΣ - ΠΡΟΝΟΙΑΣ - ΕΥΕΞΙΑΣ

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ
«ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ»

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ: ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΕΝΙΚΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	13
1.1. Τι είναι ψυχολογία;	13
1.2. Ιστορική αναδρομή	14
1.3. Οι κυριότεροι θεμελιωτές της επιστήμης της Ψυχολογίας	16
1.4. Η Ψυχολογία σήμερα	19
1.5. Κλάδοι της Ψυχολογίας	20
Ανακεφαλαίωση	23

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΓΝΩΣΤΙΚΕΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΕΣ	25
2.1. Αίσθημα - αντίληψη - κρίση	25
2.2. Κρίση	30
2.3. Λήψη αποφάσεων και επίλυση προβλημάτων	33
2.4. Μάθηση	36
2.5. Μνήμη - Λήθη	43
Ανακεφαλαίωση	48

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Η ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΑΤΟΜΟΥ	51
3.1. Η έννοια της προσωπικότητας	52
3.2. Κύριες θεωρίες προσωπικότητας	54
3.2.1. Η ψυχαναλυτική προσέγγιση. Σίγκμουντ Φρόιντ (Sigmund Freud 1856-1939)	54
3.2.2. Οι Νεοφροϊδοί	60
3.2.3. Η προσέγγιση των ατομικών χαρακτηριστικών	63
3.2.4. Η συμπεριφοριστική προσέγγιση	64
3.2.5. Η ανθρωπιστική προσέγγιση	64
3.3. Κληρονομικότητα, περιβάλλον και προσωπικότητα	66
3.4. Ψυχική υγεία και προσωπικότητα	68
Ανακεφαλαίωση	72

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΝΟΗΜΟΣΥΝΗ	75
4.1. Η έννοια της νοημοσύνης	75
4.2. Συναισθηματική νοημοσύνη	79
4.3. Κληρονομικότητα - περιβάλλον και νοημοσύνη	84
4.4. Μέτρηση της νοημοσύνης	89
4.5. Νοητική καθυστέρηση	94
Ανακεφαλαίωση	98

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

ΚΙΝΗΤΡΑ ΚΑΙ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ	101
5.1. Η έννοια των κινήτρων	101
5.2. Είδη κινήτρων	102
5.3. Η ιεράρχηση των κινήτρων κατά των Abraham Maslow	103
5.4. Το κίνητρο για επίτευξη	105
5.5. Κίνητρα και συναισθήματα	106
5.6. Τα συναισθήματα και τα γνωρίσματά τους	106
5.7. Τα είδη των συναισθημάτων	108
5.8. Η έκφραση και η αντίληψη των συναισθημάτων	109
5.9. Θεωρίες για τα συναισθήματα	111
Ανακεφαλαίωση	114

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ	117
6.1. Έννοια - Ορισμός	117
6.2. Τύποι κοινωνικοποίησης	118
6.3. Φορείς της κοινωνικοποίησης	119
6.4. Κοινωνικοί ρόλοι	120
6.5. Κοινωνικοί κανόνες	121
6.6. Κοινωνική επιρροή	122
6.7. Η συμμόρφωση	123
6.8. Το πείραμα του Sherif	124
6.9. Το πείραμα του Asch	125
6.10. Υπακοή	127
6.11. Συνεργασία και ανταγωνισμός	128
6.12. Οι συγκρούσεις	131
Ανακεφαλαίωση	133

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ: ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΕΞΕΛΙΚΤΙΚΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΕΞΕΛΙΚΤΙΚΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ	137
7.1. Αντικείμενο της Εξελικτικής Ψυχολογίας	138
7.2. Στάδια της ανάπτυξης	140
7.3. Ωρίμαση και μάθηση ως παράγοντες ανάπτυξης	147
Ανακεφαλαίωση	152

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΟΓΔΩΟ

ΑΠΟ ΤΗ ΣΥΛΛΗΨΗ ΩΣ ΤΗ ΓΕΝΝΗΣΗ	153
8.1. Σημασία της προγεννητικής περιόδου για τη ζωή του ατόμου	154
8.2. Η σύλληψη και η ενδομήτρια περίοδος	165

8.3. Περιγεννητική περίοδος (τοκετός)	169
8.3.1. Νεότερες αντιλήψεις και προσεγγίσεις για τον τοκετό	171
Ανακεφαλαίωση	176

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΑΤΟ

ΒΡΕΦΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ	179
9.1. Βρεφική Ηλικία	179
9.1.1. Μέθοδοι παρατήρησης της ανάπτυξης του βρέφους	180
9.1.2. Μέθοδοι παρατήρησης της ανάπτυξης του βρέφους	181
9.1.3. Κίνδυνοι για τα βρέφη	182
9.2. Σωματικές αλλαγές κατά τη βρεφική ηλικία	183
9.2.1. Ανάπτυξη του εγκεφάλου	184
9.2.2. Σωματική ανάπτυξη	184
9.2.3. Αντανακλαστικές αντιδράσεις του νεογνού	186
9.3. Κινητική ανάπτυξη	188
9.4. Αισθητηριακή και αντιληπτική ανάπτυξη	190
9.4.1. Όραση	191
9.4.2. Αντίληψη χώρου	192
9.4.3. Ακοή	194
9.4.4. Άλλες αισθήσεις	194
9.4.5. Συντονισμός αισθητικών και κινητικών δεξιοτήτων	195
9.5. Νοητική ανάπτυξη: πρώτες εμπειρίες. Γνωρίσματα	195
9.5.1. Αισθησιοκινητική νοημοσύνη	197
9.5.2. Μέτρηση της γνωστικής ανάπτυξης	203
9.6. Γλωσσική ανάπτυξη	204
9.6.1. Άναρθρος λόγος - ψελλίσματα	205
9.6.2. Μεμονωμένες λέξεις - τηλεγραφικός λόγος	205
9.7. Κοινωνική και συναισθηματική ανάπτυξη	206
9.7.1. Απόκτηση βασικής εμπιστοσύνης - δυσπιστίας	206
9.7.2. Προσκόλληση	208
9.7.3. Άγχος αποχωρισμού και άγχος προς ξένα πρόσωπα	210
Ανακεφαλαίωση	214

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ

ΝΗΠΙΑΚΗ ΗΛΙΚΙΑ	219
10.1 Σωματικές Αλλαγές	219
10.1.1. Η ανάπτυξη του εγκεφάλου	220
10.1.2. Παράγοντες που επηρεάζουν τη σωματική ανάπτυξη	220
10.1.3. Ψυχοκινητική ανάπτυξη	221
10.1.4. Η πλευρίωση	223
10.1.5. Η κακοποίηση του παιδιού	223
10.2. Νοητική ανάπτυξη	224

10.2.1. Χαρακτηριστικά της προεγνωστικής σκέψης	226
10.2.2. Διαισθητική σκέψη	229
10.3. Γλωσσική ανάπτυξη	229
10.3.1. Εγωκεντρικός και κοινωνικοποιημένος λόγος	229
10.3.2. Γλώσσα και νόηση	230
10.3.3. Καθυστέρηση της ομιλίας	231
10.4. Ψυχοκοινωνική ανάπτυξη	234
10.4.1. Αναπτυξιακή κρίση αυτονομίας - αμφιβολίας	234
10.4.2. Η εμφάνιση της κρίσης πρωτοβουλίας - ενοχής	235
10.4.3. Η διαμόρφωση του κοινωνικού ρόλου του φύλου	236
10.4.4. Παιδικοί φόβοι	238
10.4.5. Παιδικό παιχνίδι	240
Ανακεφαλαίωση	242

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΤΕΚΑΤΟ

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΚΑΙ ΓΟΝΙΚΗ ΑΓΩΓΗ	245
11.1. Εισαγωγή	245
11.2. Η οικογένεια και οι μορφές της	247
11.3. Οι λειτουργίες της οικογένειας	248
11.4. Ο κύκλος ζωής της οικογένειας	249
11.5. Ο ρόλος της μητέρας	250
11.6. Ο ρόλος του πατέρα	251
11.7. Πρότυπα γονεϊκών ρόλων	252
11.8. Οι σχέσεις με τα αδέλφια	253
11.9. Η επίδραση των γονέων στην αυτοεκτίμηση του παιδιού	254
11.10. Η επιβολή ορίων στη συμπεριφορά	256
11.11. Η συμπεριφορά των γονέων και η προσωπικότητα του παιδιού	257
Ανακεφαλαίωση	258

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΩΔΕΚΑΤΟ

ΜΟΡΦΕΣ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗΣ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ	261
12.1. Η προβληματική συμπεριφορά	261
12.2. Ο τραυλισμός	262
12.3. Επιθετικότητα	263
12.4. Ψέμα και κλοπή	266
12.5. Διαταραχή ελλειμματικής προσοχής - Υπερκινητικότητα	268
Ανακεφαλαίωση	271

Γλωσσάρι	272

Βιβλιογραφία	278

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ο σκοπός του μαθήματος «Στοιχεία Γενικής και Εξελικτικής Ψυχολογίας» είναι να αποκτήσουν οι μαθητές μια πρώτη γνωριμία με την επιστήμη της Ψυχολογίας και να βοηθηθούν στην κατανόηση της συμπεριφοράς του ανθρώπου. Επιδιώξαμε να καταστούν σαφή ο πειραματικός χαρακτήρας της επιστήμης της Ψυχολογίας και το εξειδικευμένο έργο που επιτελείται στο πλαίσιο του κάθε κλάδου της. Ιδιαίτερη έμφαση δώσαμε στην κατανόηση της λειτουργίας των κινήτρων και στη διαμόρφωση της κοινωνικής συμπεριφοράς.

Έγινε προσπάθεια να εξοικειωθεί ο μαθητής με τη συμπεριφορά του βρέφους και του νηπίου, καθώς και με τα αναπτυξιακά χαρακτηριστικά και τα στάδια εξέλιξής τους. Ακόμη θεωρήσαμε απαραίτητη την ευαισθητοποίηση του μαθητή σε θέματα προβληματικής συμπεριφοράς, όπως και σε θέματα που αφορούν την επίδραση της οικογένειας και το ρόλο του πολιτιστικού πλαισίου στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού.

Για τη συγγραφή του βιβλίου λάβαμε υπ' όψιν μας το Ωρολόγιο και Αναλυτικό Πρόγραμμα, τη λειτουργία και τους εκπαιδευτικούς σκοπούς των ΤΕΕ. Προσπαθήσαμε να αξιολογήσουμε και να παρουσιάσουμε τις νεότερες εξελίξεις στα θέματα της Ψυχολογίας, τα οποία πραγματευτήκαμε αποφεύγοντας, όπου αυτό ήταν δυνατόν, τις υπερβολές.

Δε θεωρούμε ότι εξαντλήσαμε σε όλη τους την έκταση τις ενότητες που πραγματευτήκαμε, αλλά ότι δόθηκαν οι βασικές έννοιες και γνώσεις οι οποίες θα επιτρέψουν στους μαθητές να έχουν μια ουσιαστική επαφή με το αντικείμενο της Γενικής και Εξελικτικής Ψυχολογίας. Ευελπιστούμε ότι το βιβλίο αυτό θα τους ωθήσει να ασχοληθούν συστηματικότερα με την Ψυχολογία στο μέλλον.

Οι συγγραφείς

The background of the entire page is a detailed painting of a village square. In the upper part, several children are playing on a grassy area, some on circular mats. In the center, a group of people are engaged in a game, possibly a ball game or a dance. In the lower part, a large group of people, including children and adults, are gathered around a central figure who is being carried or supported. The scene is lively and depicts a community event.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

**ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΕΝΙΚΗΣ
ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ**

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1.1 Τι είναι Ψυχολογία;

ψυχολογία - επιστήμη-
συμπεριφορά -
ολιστική προσέγγιση -
κληρονομικότητα -
ενδοσκόπηση -
ψυχοδυναμική άποψη -
συμπεριφορική άποψη -
συμμανιστική (ανθρωπιστική)
άποψη -
ψυχοβιολογική άποψη -
γνωστική άποψη

Η Ψυχολογία είναι η επιστήμη που μελετά όσα αποτελούν την καθημερινή πραγματικότητα της ζωής του ανθρώπου, δηλαδή την αγάπη, τη δημιουργία, την ανάπτυξη, τη δημιουργικότητα, τον έρωτα, την αντίληψη, τη μάθηση, τα κίνητρα, το θάνατο κ.ά.

Ασχολείται με την παρατήρηση, την έρευνα, τη μελέτη και την κατανόηση της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Συγκεκριμένα, η Ψυχολογία εξετάζει πώς σκέπτεται, εξελίσσεται, νιώθει και συμπεριφέρεται ο άνθρωπος.

Η ποικιλία και η πολυπλοκότητα της ανθρώπινης συμπεριφοράς κάνουν τη διερεύνησή της μια ενδιαφέρουσα πρόκληση. Εσείς πώς ερμηνεύετε τις συμπεριφορές που βλέπετε εδώ;

Κεφάλαιο Πρώτο

Επομένως, εκφράσεις όπως «είμαι καλός ψυχολόγος εγώ» ή «τον ψυχολόγησα αμέσως», που είναι πολύ συνηθισμένες, δείχνουν πόσο λανθασμένα αντιλαμβάνεται την έννοια της Ψυχολογίας το άτομο που τις χρησιμοποιεί.

1.2 Ιστορική αναδρομή

Ένας από τους κύριους θεμελιωτές της Ψυχολογίας, ο *Χέρμαν Έμπινγκхаουζ (Ebbinghaus, 1850-1909)*, έχει πει ότι η Ψυχολογία έχει ένα μακραίωνα παρελθόν αλλά μικρή ιστορία! Αυτό, διότι η Ψυχολογία δεν ξεκίνησε ως επιστήμη με το χαρακτήρα που έχει σήμερα αλλά ως φιλοσοφική σκέψη. Με αυτή την έννοια έχει μακραίωνα ιστορία, εφόσον οι φιλοσοφικές αναζητήσεις σχετικά με το αντικείμενό της έχουν τις ρίζες τους στην αρχαιότητα.

Τα βασικά ερωτήματα με τα οποία ασχολείται η Ψυχολογία είναι ερωτήματα που πάντα απασχολούσαν τους ανθρώπους από την αρχή της ιστορίας τους και στα οποία αρχικά προσπάθησαν να απαντήσουν με φιλοσοφικό τρόπο. Αρχαίοι στοχαστές που προσπάθησαν να απαντήσουν σ' αυτά τα ερωτήματα είναι οι τρεις μεγάλοι Έλληνες φιλόσοφοι, ο *Σωκράτης (469-347 π.Χ)*, ο *Πλάτων (427-347 π.Χ)* και ο *Αριστοτέλης (385-322 π.Χ)*. Ο καθένας από αυτούς χρησιμοποίησε το δικό του τρόπο σκέψης, για να βγάλει τα συμπεράσματά του. Η συμβολή των αρχαίων φιλοσόφων στην επιστήμη της Ψυχολογίας δεν αφορά μόνο τις μεθόδους σκέψης που χρησιμοποίησαν αλλά κυρίως το είδος των προβληματισμών που ανέπτυξαν σχετικά με τον άνθρωπο, τον ανθρώπινο νου, το συναίσθημα, τη μνήμη, τη μάθηση κτλ. και τις απαντήσεις που έδωσαν σε αυτά τα θέματα. Μερικές από αυτές επιβεβαιώθηκαν από την Ψυχολογία με επιστημονικό τρόπο, ενώ άλλες έθεσαν τα θεμέλια για την ανάπτυξη κλάδων της Ψυχολογίας.

Για παράδειγμα, ο Πλάτων πίστευε ότι ο μόνος τρόπος για να πλησιάσει κανείς τη γνώση είναι να χρησιμοποιήσει τη λογική του και να μπορεί να τη μετρήσει. Αναγνώρισε ότι οι άνθρωποι διαφέρουν μεταξύ τους ως προς τις ικανότητες, τις δεξιότητες, τα ταλέντα και τις κλίσεις τους, όπως στα μέταλλα διαφέρει το χρυσάφι από το ασήμι και το σίδηρο. Αυτές οι διαφορές, ισχυρίστηκε, είναι δοσμένες από τους θεούς. Γι' αυτό οι κοινωνίες οφείλουν να τις αναγνωρίσουν και να διαιωνίσουν το είδος κάνοντας οι ίδιες την επιλογή των ζευγαριών, ώστε να συνεχίζονται τα επιθυμητά χαρακτηριστικά. Τα χαρακτηριστικά αυτά τα τοποθέτησε σε διάφορα μέρη του σώματος, για παράδειγμα, τη λογική

στον εγκέφαλο, τη γενναιότητα στο θώρακα, την πείνα στην κοιλιακή χώρα κτλ., και πρότεινε τη μέτρησή τους, ώστε να αναδεικνύονται τα δυνατά σημεία κάθε ανθρώπου. Δηλαδή, ένας άνδρας με αναπτυγμένο θώρακα είναι περισσότερο γενναίος από τους άλλους, άρα είναι πιο κατάλληλος για πολεμιστής.

Μπορεί οι μετρήσεις αυτές να μην αποδείχτηκαν απόλυτα αληθινές, έβαλαν όμως τις βάσεις για την ιδέα της κληρονομικότητας και της Ψυχομετρίας που, όπως θα δούμε και σε επόμενα κεφάλαια, είναι βασικά στοιχεία της επιστήμης της Ψυχολογίας.

Άλλοι αρχαίοι που συνέβαλαν στην εξέλιξη της Ψυχολογίας είναι οι γιατροί *Αλκμέων (5ος π.Χ αιώνας)* και *Ιπποκράτης (460-377 π.Χ)*, οι οποίοι υποστήριζαν ότι οι ψυχολογικές ασθένειες έχουν βιολογική βάση, κάτι που η Ψυχολογία αποδέχεται σήμερα. Η ιδέα ότι η υγεία είναι το αποτέλεσμα ισορροπίας στον οργανισμό και ότι η ασθένεια είναι το αποτέλεσμα έλλειψης ισορροπίας αποτελεί βασική αρχή της *ολιστικής προσέγγισης*. Σύμφωνα με αυτήν, για να έχει υγεία το σώμα, πρέπει να λειτουργεί αρμονικά μέσα σε ένα υγιές περιβάλλον. Γι' αυτό, οι συνταγές του Ιπποκράτη περιελάμβαναν σωστή διατροφή, μουσική, ανάπαυση, σωματική άσκηση και επικοινωνία με φίλους. Οι συμβουλές εκείνες δε διαφέρουν από αυτές που δίνουν οι γιατροί στους ασθενείς σήμερα.

Μετά τον Αριστοτέλη, που ήταν ο τελευταίος από τους τρεις μεγάλους φιλοσόφους της αρχαιότητας, κατά τους ελληνιστικούς και τους ρωμαϊκούς χρόνους σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη της Ψυχολογίας έπαιξαν τα φιλοσοφικά ρεύματα των Στωικών και των Επικούρειων, ο φιλόσοφος Θεόφραστος με τις περιγραφές των Χαρακτήρων του και ο Γαληνός που, με την ανατομία του, περιέγραψε τις λειτουργίες των μελών του σώματος και υποστήριξε ότι οι ψυχικές παθήσεις είναι το αποτέλεσμα ανθρώπινων παθών, όπως της ζήλιας, του μίσους κτλ.

Από την εποχή αυτή και μέχρι την Αναγέννηση υπήρξε μικρή πρόοδος. Κατά την περίοδο όμως της Αναγέννησης η Ψυχολογία, αξιοποιώντας τις νέες επιστημονικές μεθόδους που τότε αναπτύχθηκαν, αποκτά επιστημονικό χαρακτήρα, ενώ η φιλοσοφική πλευρά της μπήκε σε νέες βάσεις από τον *Ντεκάρτ (René Descartes 1596 - 1650)*.

Την περίοδο αυτή αναπτύσσονται δύο βασικοί φιλοσοφικοί προσανατολισμοί:

- Της *Φυσιοκρατίας (Νατιβισμός)*, (G. W. Leibniz, 1646 - 1716, Immanuel Kant, 1724 - 1804)

αρχή προ-βληματισμού: κληρονομικότητα ή περιβάλλον;

Κεφάλαιο Πρώτο

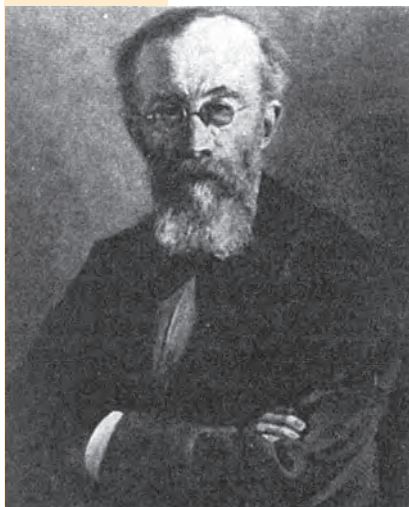
- Του **Εμπειρισμού** (Thomas Hobbes, 1588 - 1679, John Locke, 1632 - 1704)

Και η φυσιοκρατία και ο εμπειρισμός προσπάθησαν να απαντήσουν το ερώτημα: Είναι η ανθρώπινη προσωπικότητα το αποτέλεσμα της φύσης μας, όπως την έχουμε κληρονομήσει από τη γέννησή μας (φυσιοκρατία ή νατιβισμός), ή μήπως είναι το αποτέλεσμα του περιβάλλοντος στο οποίο μεγαλώσαμε (εμπειρισμός); Η Φυσιοκρατία δίνει έμφαση στην κληρονομικότητα, επομένως δέχεται ότι η εξέλιξη του ατόμου είναι προκαθορισμένη. Ο Εμπειρισμός δίνει έμφαση στο περιβάλλον, επομένως δέχεται ότι οι δυνατότητες για την ανάπτυξη των ευκαιριών μπορεί να γίνουν ίδιες για όλους στο ανάλογο περιβάλλον και με ανάλογη εκπαίδευση.

Η Ψυχολογία απέκτησε το χαρακτήρα επιστήμης κατά τα τέλη του 19ου αιώνα. Σημείο αφετηρίας θεωρείται η δημιουργία του πρώτου εργαστηρίου ψυχολογικής έρευνας από τον Βίλχελμ Βουντ (Wilhelm Wundt) το 1879.

1.3 Οι κυριότεροι θεμελιωτές της επιστήμης της Ψυχολογίας

Βίλχελμ Βουντ (Wilhelm Wundt, 1832-1920)

Βίλχελμ Βουντ

Ο Βίλχελμ Βουντ γεννήθηκε στη Γερμανία. Θεωρείται ο ιδρυτής, ο «πατέρας» της επιστήμης της Ψυχολογίας και ο πρώτος πραγματικός ψυχολόγος.

Πρώτα ίδρυσε ένα ψυχολογικό εργαστήριο στο σπίτι του, το οποίο συντηρούσε με δικά του χρήματα, αργότερα, ως καθηγητής του πανεπιστημίου της Λειψίας, ίδρυσε το πρώτο πανεπιστημιακό ψυχολογικό εργαστήριο. Κατά τη διάρκεια της εκπόνησης της διδακτορικής διατριβής του έκανε την πρώτη του έρευνα σε υστερικούς ασθενείς του πανεπιστημιακού νοσοκομείου της Χαϊδελβέργης, για να ανακαλύψει την ευαισθησία που έχουν αυτού του τύπου οι ασθενείς στο άγγιγμα (στην αφή).

Ως καθηγητής, παράλληλα με τα πειράματά του, επειδή οι φοιτητές του έπρεπε να έχουν και συγγράμματα, έγραψε το 1873 και το 1874

δύο τόμους με τίτλο «Ιστορία της Φυσιολογίας της Ψυχολογίας».

Ο Βουντ εισήγαγε στην Ψυχολογία τη διαδικασία της **Ενδοσκοπησης**. Η ενδοσκοπηση είναι μια μέθοδος κατά την οποία το άτομο που γίνεται αντικείμενο έρευνας καλείται να συγκεντρωθεί στον εαυτό του και να περιγράψει με λεπτομέρεια τι ακριβώς σκεπτόταν και τι ένιωθε κατά τη διάρκεια των ελεγχόμενων αισθητικών ερεθισμάτων που δεχόταν.

Ως γιατρός ασχολήθηκε επιστημονικά με την ανατομία και τη λειτουργία του εγκεφάλου, την περιγραφή του νευρικού συστήματος και όρισε τα χαρακτηριστικά των αισθητικών εμπειριών ανάλογα με την ποιότητα (*ευχάριστες, δυσάρεστες κ.ά.*), την ένταση (*πόσο δυνατά αντιλαμβάνεται το άτομο μια συγκεκριμένη αισθητική εμπειρία*), το βαθμό αίσθησης (*πόσο δυσάρεστη ή ευχάριστη είναι*) και τη διάρκεια. Τα βασικά αυτά χαρακτηριστικά των αισθητικών εμπειριών τα χρησιμοποίησε ως μέτρο έρευνας κατά την ανάπτυξη της θεωρίας του για την αντίληψη.

Πολλοί από τους μαθητές του Βουντ επηρεάστηκαν από αυτόν. Άλλοι στην Ευρώπη και άλλοι στην Αμερική ίδρυσαν ψυχολογικά εργαστήρια και πανεπιστημιακά τμήματα Ψυχολογίας. Δύο από αυτούς που συνέχισαν το έργο του στην Αμερική ήταν ο Έντουαρντ Τίτσνερ (Edward Titchener) και ο Ούγκο Μίνστερμπεργκ (Hugo Munsterberg).

Έντουαρντ Τίτσνερ (Edward Titchner, 1867-1927)

Ο Έντουαρντ Τίτσνερ γεννήθηκε στο Σάσεξ της Αγγλίας. Ακολούθησε τις ιδέες του Βουντ. Πίστευε ότι η Ψυχολογία είναι η επιστήμη της Νόησης. Επομένως, για να μελετήσει κανείς τη νόηση, πρέπει να ερευνήσει τη δομή της, δηλαδή να εξετάσει ποια είναι τα στοιχεία που τη συνθέτουν (από τι αποτελείται) και πώς αυτά συνδέονται μεταξύ τους.

Ο Τίτσνερ αναγνωρίστηκε στις Ηνωμένες Πολιτείες ως εισηγητής της εμπειρικής προσέγγισης στην Ψυχολογία.

Ούγκο Μίνστερμπεργκ (Hugo Munsterberg, 1863 -1916)

Ο Ούγκο Μίνστερμπεργκ υπήρξε και αυτός μαθητής του Βουντ. Γεννήθηκε στην Πολωνία.

Το ενδιαφέρον του ήταν στραμμένο στο πώς η γνώση εφαρμόζεται στην πράξη (**Εφαρμοσμένη Ψυχολογία**). Ασχολήθηκε επίσης με

ενδοσκοπηση,
εξέταση
λειτουργίας
εγκεφάλου

ψυχολογία:
η επιστήμη
της νόησης

δικαστική
ψυχολογία,
αντικειμενική
υποκειμενική
αλήθεια

Κεφάλαιο Πρώτο

την Κλινική Ψυχολογία εξετάζοντας ασθενείς στη Γερμανία και στις Ηνωμένες Πολιτείες. Ήταν πεπεισμένος ότι η νοητική ασθένεια είχε πάντα σωματική βάση. Ο Μίνστερμπεργκ θεωρείται ο πρώτος **Βιομηχανικός Ψυχολόγος**, διότι εισήγαγε την ιδέα της επιλογής των εργατών με βάση την αρχή «το κατάλληλο άτομο στην κατάλληλη δουλειά». Ασχολήθηκε επίσης με τεχνικές που επηρεάζουν την **προώθηση προϊόντων** (marketing) και τη **διαφήμιση**.

Χέρμαν Έμπινχαουζ (Herman Ebbinghaus 1850 - 1909)

Γεννήθηκε στη Βόννη της Γερμανίας και σπούδασε στη Βόννη και στο Βερολίνο. Η εκτεταμένη μελέτη του και έρευνα με παρατηρήσεις και πειράματα σχετικά με την **ανθρώπινη μνήμη** τού εξασφάλισαν τον τίτλο του θεμελιωτή ερευνητή στον τομέα αυτό. Σημαντική είναι επίσης και η μελέτη του σχετικά με την ευφυΐα. Ο Έμπινχαουζ είδε την **ευφυΐα** ως **μια γενική ικανότητα του ατόμου να συνδυάζει πληροφορίες, να διακρίνει σχέσεις και συνδέσεις και να καταλήγει σε σωστά συμπεράσματα**. Αυτή η ικανότητα είναι, κατά τον Έμπινχαουζ, που κάνει το άτομο να ξεχωρίζει σε κάθε τομέα είτε είναι γιατρός είτε έμπορος είτε πανεπιστημιακός δάσκαλος.

Η δουλειά του Έμπινχαουζ σχετικά με τη μέτρηση της ευφυΐας επηρέασε αργότερα τον **Άλφρεντ Μπινέ** (Alfred Binet) στη δημιουργία της πρώτης κλίμακας μέτρησης της ευφυΐας.

- Τα μεγάλα πράγματα είναι πιο βαριά από τα ----- πράγματα
- Ο Ιούλιος είναι στο Μάιο ότι είναι το Σάββατο στη -----
- ----- είναι πάντα νεότερα από τους γονείς τους.

Δείγμα μικρών τεστ αναλογιών και συμπλήρωσης φράσεων του Έμπινχαουζ.

Παράλληλα με τον Έμπινχαουζ, στο τέλος του 18ου και τις αρχές του 19ου αιώνα υπήρξαν και άλλοι σημαντικοί ψυχολόγοι όπως ο **Μ. Ζ. Πιερ Φλοράνς**, 1823, ο οποίος έκανε ιδιαίτερα σημαντική έρευνα σχετικά με τον εγκέφαλο, οι **Μπουγιό**, 1848, **Μπροκά** 1861,

ο **Βέμπερ**, 1834, ο οποίος έκανε πειράματα σχετικά με την αφή, ο **Φέχνερ** (1801-1889), στον οποίο οφείλεται η ανακάλυψη, που επιβεβαιώθηκε στα μισά του περασμένου αιώνα, ότι **ο ανθρώπινος εγκέφαλος είναι χωρισμένος σε δύο συμμετρικά ημισφαίρια, τα οποία είναι απόλυτα όμοια και τα οποία συνδέονται μεταξύ τους με ιδιαίτερα λεπτές ίνες. Αν αυτές οι ίνες αποκοπούν, και ξεχωριστούν τα δύο ημισφαίρια, τότε και ο νους χωρίζεται στα δύο!** Η θεωρία του Φέχνερ αποδείχτηκε αργότερα με πειράματα που έγιναν σε ζώα και σε ανθρώπους. Άλλοι επιστήμονες ψυχολόγοι που αξίζει να μνημονευτούν είναι ο Γερμανός **Φρανς Μπρεντάνο** (1838 - 1917), ο οποίος έγραψε το βιβλίο **Ψυχολογία από Εμπειρικής Πλευράς**, όπου υποστηρίζει ότι είναι ανάγκη να χρησιμοποιήσει κανείς την εμπειρία για να φτάσει στην αποδεκτή αλήθεια. Αντί της ενδοσκόπησης ο Μπρεντάνο προτείνει την αξιοποίηση και χρήση της μνήμης. Για παράδειγμα, το άτομο μπορεί να συγκεντρωθεί σε ένα ήσυχο μέρος ύστερα από ένα συμβάν που βιώνει, να το θυμηθεί και να περιγράψει τα συναισθήματα που το συνόδευσαν. Αυτή η πρακτική χρησιμοποιείται σήμερα στη θεραπευτική διαδικασία. Παράλληλα, ο Μπρεντάνο πρότεινε τη μέθοδο της αξιοποίησης της φαντασίας. Είναι δυνατόν, είπε, να κινητοποιηθεί η φαντασία μέσα από υποθετικά σενάρια και να διερευνηθούν οι αντιδράσεις. Οι επιστήμονες όμως αυτοί δεν έγιναν ιδιαίτερα γνωστοί, διότι το έργο τους διαταράχθηκε από τους δύο παγκόσμιους πολέμους. Η μόνη γερμανική προσέγγιση του 19ου αιώνα που μεταφέρθηκε και αναπτύχθηκε στις Ηνωμένες Πολιτείες είναι η **Γκεστάλτ (Gestalt) ή μορφολογική Ψυχολογία**, η οποία θεμελιώθηκε από το Γερμανό **Βέρτχαϊμερ** (Max Wertheimer, 1880 -1941).

1.4 Η Ψυχολογία σήμερα

Όπως είδαμε ως τώρα, όλοι αυτοί που θεμελίωσαν την επιστήμη της Ψυχολογίας είχαν το δικό του τρόπο σκέψης, τις δικές τους θεωρίες και τις δικές τους μεθόδους, ανάλογα με την άποψη που ο καθένας είχε για την ανθρώπινη συμπεριφορά. Έτσι, διακρίνονται πέντε βασικές σχολές σκέψης στη σύγχρονη Ψυχολογία:

- **Η Ψυχοδυναμική προσέγγιση** (S. Freud κ.ά.).

Δίνει έμφαση στις ασυνείδητες παρορμήσεις, στις επιθυμίες και στις εσωτερικές συγκρούσεις.

Κεφάλαιο Πρώτο

- **Συμπεριφοριστική προσέγγιση** (Watson, Skinner, Pavlov κ.ά.). Μελετά τη συμπεριφορά που μπορεί να παρατηρηθεί και τους τρόπους που διευκολύνουν τη μάθηση. Θεωρεί σημαντική την επίδραση της αμοιβής και της τιμωρίας στη μάθηση.
- **Ανθρωπιστική** (Ουμανιστική) προσέγγιση (Rogers, Maslow κ.ά.). Εξηγεί τη συμπεριφορά του ατόμου με βάση τον τρόπο με τον οποίο βλέπει το άτομο τον εαυτό του και το βαθμό αυτοπραγμάτωσής του.
- **Ψυχοβιολογική προσέγγιση** (Kraepelin κ.ά.). Βασίζεται στην πεποίθηση των ψυχολόγων ότι η συμπεριφορά μπορεί να κατανοηθεί με την παρατήρηση της λειτουργίας του εγκεφάλου, του νευρικού συστήματος, των κληρονομικών καταβολών του ατόμου, του ενδοκρινικού του συστήματος και της βιοχημείας του.
- **Η Γνωστική άποψη**
Ασχολείται με τη σκέψη, τη γνώση, την αντίληψη, την κατανόηση, τη μνήμη, τη λήψη αποφάσεων και την κρίση. Ερμηνεύει τη συμπεριφορά σε σχέση με τον τρόπο που το άτομο επεξεργάζεται τη λήψη πληροφοριών.

1.5 Κλάδοι της Ψυχολογίας

Όπως έχουμε δει, το αντικείμενο της Ψυχολογίας είναι η μελέτη του ανθρώπου. Ο άνθρωπος είναι πολυδιάστατη οντότητα, γεννιέται, αναπτύσσεται, μαθαίνει, σκέπτεται, αισθάνεται, ζει κάτω από διάφορες συνθήκες, στην οικογένεια, στο σχολείο, στο χώρο της εργασίας, στην ευρύτερη κοινωνία στην οποία ανήκει. Για να μπορέσει η Ψυχολογία να μελετήσει καλύτερα τον άνθρωπο ως πολυδιάστατη οντότητα έχει αναπτύξει διάφορους κλάδους. Κάθε κλάδος της Ψυχολογίας ασχολείται ειδικά με κάποια διάσταση του ανθρώπου, και όλοι μαζί συνεισφέρουν στην καλύτερη κατανόησή του. Ενδεικτικά θα αναφερθούμε στους πιο βασικούς κλάδους.

Κλινική Ψυχολογία

Η Κλινική Ψυχολογία είναι ο κλάδος της εφαρμοσμένης Ψυχολογίας ο οποίος ερευνά, μελετά και προσπαθεί να κατανοήσει τις ψυχικές διαταραχές. Ο κλινικός ψυχολόγος κάνει διάγνωση και αξιολογεί την κατάσταση που προκαλεί το πρόβλημα σε ένα άτομο, ενώ παράλληλα

αποφασίζει για το είδος και την πορεία της θεραπευτικής αγωγής.

Πειραματική Ψυχολογία

Η Πειραματική Ψυχολογία χρησιμοποιεί το πείραμα και διερευνά ορισμένες παραμέτρους της ανθρώπινης συμπεριφοράς, καθώς και ορισμένες ψυχολογικές λειτουργίες. Εξετάζει τα κίνητρα της συμπεριφοράς, τη μάθηση και τη συγκράτηση της μάθησης, τη λειτουργία των αισθήσεων και της αντίληψης, καθώς και τους βιολογικούς και νευρολογικούς παράγοντες που επηρεάζουν τη συμπεριφορά.

Εξελικτική Ψυχολογία

Η Εξελικτική Ψυχολογία εξετάζει τα μοντέλα και τα αίτια της αλλαγής της συμπεριφοράς, καθώς τα άτομα εξελίσσονται και αλλάζουν στάδια ανάπτυξης. Ασχολείται με τη συμπεριφορά κατά τη βρεφική, τη νηπιακή, την παιδική, την εφηβική, την ώριμη και τη γεροντική ηλικία.

Ψυχολογία Ατομικών Διαφορών

Εξετάζει και μελετά τη φύση του ανθρώπου, τις διαφορές από άτομο σε άτομο και τους τρόπους με τους οποίους εκδηλώνονται αυτές οι διαφορές.

Κοινωνική Ψυχολογία

Εξετάζει τους τρόπους διαπροσωπικής επικοινωνίας και συμπεριφοράς των ανθρώπων μεταξύ τους και στο πλαίσιο του κοινωνικού τους περιβάλλοντος. Οι σημαντικοί τομείς μελέτης αφορούν τη φύση και τους παράγοντες που επηρεάζουν την ομαδική συμπεριφορά, τις ηγετικές ικανότητες, τις θέσεις των ανθρώπων απέναντι σε συγκεκριμένα κοινωνικά θέματα και σε συγκεκριμένες αξίες, καθώς και το πώς οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται τις διαπροσωπικές σχέσεις.

Ψυχοφυσιολογία

Μελετά τη συμπεριφορά του ατόμου σε σχέση με τις βιολογικές και νευρολογικές λειτουργίες του σώματος.

Παιδαγωγική ή Εκπαιδευτική Ψυχολογία

Διερευνά τις διαδικασίες μάθησης και διδασκαλίας και αναπτύσσει αρχές και τεχνικές που εφαρμόζονται στη διαδικασία της εκπαίδευσης με στόχο την επίλυση εκπαιδευτικών προβλημάτων. Ερευνά και μελετά τα κίνητρα των μαθητών για μάθηση, τη φύση και τα αίτια των

Κεφάλαιο Πρώτο

ατομικών διαφορών των μαθητών ως προς τη μάθηση, καθώς και τις νοητικές τους ικανότητες, ώστε να σχεδιάζει προγράμματα διδασκαλίας που να καλύπτουν τις ανάγκες όλων των μαθητών. Αναπτύσσει εκπαιδευτικές μεθόδους, ενώ σχεδιάζει, διαμορφώνει και αξιολογεί εκπαιδευτικά προγράμματα.

Συμβουλευτική Ψυχολογία

Κλάδος της εφαρμοσμένης Ψυχολογίας. Βοηθάει το άτομο να μάθει να παίρνει αποφάσεις με λογικό και συστηματικό τρόπο και να αναπτύσσει ικανότητες επίλυσης προβλημάτων που το απασχολούν σε διάφορους τομείς της ζωής του, όπως στην εργασία, την εκπαίδευση, την οικογένεια, την κοινωνία κ.ά.

Βιομηχανική και Οργανωτική Ψυχολογία

Εξετάζει τους παράγοντες που επηρεάζουν τον εργαζόμενο, το εργασιακό περιβάλλον και τις συνθήκες εργασίας. Μελετά την οργανωτική συμπεριφορά. Εξετάζει και μελετά τους παράγοντες που επηρεάζουν τη δημιουργία πολιτικής και κανόνων μέσα σε μια επιχείρηση. Δημιουργεί και εφαρμόζει πολιτικές και κανόνες. Εξετάζει τις ανάγκες που επιβάλλουν την εκπαίδευση των εργαζομένων και την ανάπτυξη του προσωπικού και προτείνει μεθόδους εκπαίδευσης ειδικά για ενήλικες. Ένας εργασιακός ψυχολόγος μπορεί να συνεργαστεί με τη διοίκηση μιας επιχείρησης, για να αναδιοργανώσει το χώρο εργασίας και να αναπτύξει την παραγωγικότητα. Κάνει επίσης αξιολόγηση και επιλογή προσωπικού με ειδικά αντικειμενικά εργαλεία, με στόχο να εξασφαλίσει ότι το κατάλληλο άτομο είναι στην κατάλληλη θέση εργασίας.

Περιβαλλοντική Ψυχολογία

Μελετά την επίδραση που το περιβάλλον του ατόμου ασκεί στην καθημερινή ζωή και συμπεριφορά του. Θέματα, όπως η ατμοσφαιρική μόλυνση, οι πυκνοκατοικημένες περιοχές, οι χώροι αναψυχής, ο προσωπικός χώρος του ατόμου, η τοποθεσία των σχολείων κ.ά., είναι κάποια από αυτά που λαμβάνει υπόψη της η Περιβαλλοντική Ψυχολογία, για να μελετήσει τρόπους κατανόησης και βελτίωσης των συνθηκών ζωής.

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

Η Ψυχολογία είναι η επιστήμη η οποία εξετάζει και μελετά το πώς σκέπτεται, εξελίσσεται, νιώθει και συμπεριφέρεται ο άνθρωπος. Η Ψυχολογία δεν ήταν πάντα επιστήμη. Ξεκίνησε από την αρχαιότητα ως φιλοσοφική σκέψη και εξελίχθηκε ως επιστήμη τα τελευταία εκατόν είκοσι περίπου χρόνια.

Βασικοί θεμελιωτές της Ψυχολογίας είναι οι Β. Βουντ, Ε. Τίτσνερ, Ο. Μίνστερπεργκ κ.ά.

Πέντε βασικές σχολές διακρίνονται στην Ψυχολογία σήμερα: Η Ψυχοδυναμική, η Συμπεριφοριστική, η Ανθρωπιστική (Ουμανιστική), η Ψυχοβιολογική και η Γνωστική.

Η Ψυχολογία, επειδή είναι πολυδιάστατη επιστήμη, έχει διαιρεθεί σε κλάδους μερικοί από τους οποίους είναι: Η Κλινική, η Πειραματική, η Εξελικτική Ψυχολογία, η Ψυχολογία των Ατομικών Διαφορών, η Κοινωνική Ψυχολογία, η Ψυχολογία της Φυσιολογίας, η Παιδαγωγική ή Εκπαιδευτική Ψυχολογία, η Συμβουλευτική, η Βιομηχανική και Οργανωτική Ψυχολογία, η Περιβαλλοντική Ψυχολογία κ.ά.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ - ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Ποιο είναι το αντικείμενο της Ψυχολογίας;
2. Τι είναι η συμπεριφορά;
3. Ο Γιαννάκης, μαθητής της πρώτης Δημοτικού, αργεί το πρωί στο σχολείο, μοιάζει αφηρημένος, τον τελευταίο καιρό δεν τα πάει καλά με τα μαθήματά του και στο διάλειμμα αρνείται να βγει στην αυλή και να παίζει με τα άλλα παιδιά. Η δασκάλα του θέλει να προτείνει στους γονείς του να τον δει ένας ειδικός. Εσείς σε ποια ειδικότητα ψυχολόγου θα προτείνετε να πάει ο Γιαννάκης; Αιτιολογήστε την πρότασή σας.
4. Χωριστείτε σε ομάδες 4-6 ατόμων. Καθίστε σε κύκλο και κρατήστε στα χέρια σας, καθένας με τη σειρά του, ένα αντικείμενο (π.χ. ένα τετράδιο, μια μπάλα, ένα κλειδί κ.ά.), το ίδιο για όλους. Χρησιμοποιώντας τη μέθοδο της ενδοσκόπησης περιγράψτε την αισθητική εμπειρία που είχατε από το αντικείμενο, δηλαδή πώς το νιώσατε στην αφή -ζεστό, κρύο, αιχμηρό κ.ά.-, το χρώμα του, τι συναισθήματα και σκέψεις είχατε όταν το αγγίζατε κτλ.
Αφού κάθε άτομο της ομάδας κάνει την περιγραφή του, συζητήστε μεταξύ σας για τις ομοιότητες και τις διαφορές που υπήρξαν στις διάφορες περιγραφές. Τι συμπεράσματα βγάλατε;

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΓΝΩΣΤΙΚΕΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΕΣ

αντίληψη - κρίση -
λήψη αποφάσεων -
επίλυση προβλημάτων -
μάθηση - μνήμη - λήθη

2.1 Αίσθημα- αντίληψη- κρίση

Ο κόσμος γύρω μας είναι γεμάτος νοήματα και ερεθίσματα. Είναι απαραίτητο για την ομαλή διαβίωση και επιβίωσή μας να δίνουμε νόημα σε όλα. Ακόμη και για να διασχίσουμε ένα δρόμο, όταν υπάρχει ένα αυτοκίνητο που κινείται προς την κατεύθυνσή μας, ή για να ψάξουμε κάτι γύρω μας και να το βρούμε, κάνουμε κάτι παραπάνω από το να χρησιμοποιούμε απλώς τις αισθήσεις μας. Βιώνουμε κάποιες όψεις της αντίληψης.

Η αντίληψη είναι η πρόσληψη ερεθισμάτων μέσω των αισθήσεων μας και η επεξεργασία τους, ώστε αυτά να αποκτήσουν νόημα.

Η κατανόηση του κόσμου στηρίζεται κατ' αρχήν στην αίσθηση, δηλαδή στη συγκέντρωση πληροφοριών από το περιβάλλον μας διά μέσου της όρασης, της ακοής, της αφής, της γεύσης, της όσφρησης και της κιναισθησης (πρόκειται για την αίσθηση που μας ενημερώνει για τις κινήσεις και τη θέση των μελών του σώματός μας). Τα αισθητήρια όργανα του ανθρώπου προσλαμβάνουν τα περιβαλλοντικά ερεθίσματα, τα οποία στη συνέχεια διαβιβάζονται στον εγκέφαλο και ύστερα από επεξεργασία προκαλούν την αντίδραση του ανθρώπινου οργανισμού. Έτσι, θα λέγαμε ότι η αντίληψη είναι κάτι παραπάνω από το σύνολο απλών εμπειριών που αποκτούμε από πληροφορίες τις οποίες μας παρέχουν οι αισθήσεις μας. Οι αισθήσεις δίνουν πληροφορίες που, για να τις αντιληφθούμε, πρέπει πρώτα να ερμηνευτούν από τον εγκέφαλο. Δηλαδή, μεταξύ της αίσθησης και της αντίληψης μεσολαβεί η εγκεφαλική επεξεργασία και ερμηνεία του ερεθίσματος.

Για παράδειγμα: Χτυπάει το κουδούνι του σπιτιού μας. Η παλμική κίνηση του κουδουνιού προσλαμβάνεται από το αισθητήριο όργανο (το αυτί), μεταβιβάζεται στον εγκέφαλο, και ο εγκέφαλός μας μεταφράζει την απλή παλμική κίνηση σε ήχο. Τότε μόνο αντιδρούμε, απαντούμε δηλαδή στο περιβαλλοντικό ερέθισμα, τότε, με άλλα λόγια, αντιλαμβανόμαστε.

αίσθηση

Κεφάλαιο Δεύτερο

Σχηματικά η λειτουργία, που περιγράψαμε αποδίδεται ως εξής:

Ερέθισμα □ Πρόσληψη από αισθητήριο όργανο □
Επεξεργασία στον εγκέφαλο □ Απάντηση

ο ρόλος της
υποκειμενικής
εμπειρίας

Ωστόσο, από το αίσθημα, που αποτελεί μια αντανακλαστική οργανική αντίδραση σε ένα περιβαλλοντικό ερέθισμα, ως την αντίληψη δε μεσολαβεί μόνο η φυσιολογική διαδρομή, αλλά και η ιδιαιτερότητα της υποκειμενικής εμπειρίας. Ο χτύπος του κουδουνιού του σπιτιού μας μεταφράζεται ως τέτοιος, ενώ αποτελεί μια απλή παλμική κίνηση, από τη σύγκριση του ήχου και πολλών προηγούμενων ανάλογων εμπειριών με το κουδούνι του σπιτιού μας. Αν ακούγαμε έναν πρωτόγνωρο ήχο, θα αντιδρούσαμε αισθητηριακά στο ερέθισμα, αλλά δε θα μπορούσαμε να τον αντιληφθούμε, διότι δε θα είχαμε προηγούμενη γνώση-εμπειρία.

«Οι Blakemore και Cooper (1970) ανέθρεψαν γατάκια σε περιβάλλοντα στα οποία υπήρχαν μόνο κάθετες ή οριζόντιες ρίγες. Πέντε μήνες μετά τα γατάκια ήταν «τυφλά» σε οποιοδήποτε άλλο περιβάλλον εκτός από αυτό με κάθετες ή οριζόντιες ρίγες. Αυτό σήμαινε στην πράξη πως ένα γατάκι που ανατράφηκε με πρόσβαση μόνο στις οριζόντιες ρίγες δε θα αντιδρούσε αργότερα σε ένα κομμάτι σχοινιού που θα αιωρούνταν μπροστά του». Η φυσιολογική κατασκευή της αντίληψης δεν επαρκεί για να εξηγήσει αυτό το φαινόμενο, το οποίο εξηγείται μόνο με την προσθήκη της εμπειρίας, της έκθεσης, δηλαδή, στο ερέθισμα.

Όμως, πέρα από την εμπειρία μας, η αντιληπτική οργάνωση του κόσμου γύρω μας γίνεται και με βάση την έμφυτη λειτουργία του οργανισμού να αντιδρά με κάποιους μορφολογικούς κανόνες. Ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά τα οπτικά ερεθίσματα, ισχύουν οι εξής νόμοι οργάνωσης:

1. Η αρχή της εγγύτητας: Τα στοιχεία ενός ερεθίσματος γίνονται αντιληπτά ως μια ομάδα, όταν εμφανίζονται το ένα κοντά στο άλλο.

▽▽*▽*▽*

▽▽*▽*▽*

▽▽*▽*▽*

▽▽*▽*▽*

Σχηματική αναπαράσταση της αρχής της εγγύτητας

αρχές αντι-
ληπτικής
οργάνωσης

2. Η αρχή της ομοιότητας: Όμοια ή παρόμοια αντικείμενα γίνονται αντιληπτά ως μέρος της ίδιας μορφής.

Σχηματική αναπαράσταση της αρχής της ομοιότητας.

3. Η αρχή του εγκλεισμού: Ένα ανοιχτό ή ημιτελές ερέθισμα ή μια μορφή με κενά γίνονται αντιληπτά ως ολοκληρωμένα και κλειστά, διότι έτσι είναι πιο εύκολο να προσληφθούν.

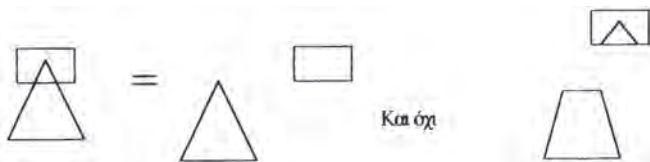
Σχηματική αναπαράσταση της αρχής του εγκλεισμού

4. Η αρχή της συνέχειας: Ομαδοποιούμε τα ερεθίσματα που είναι περισσότερο συμβατά με τη διατήρηση μιας αλληλουχίας και που απαιτούν τις λιγότερες αλλαγές.

Σχηματική αναπαράσταση της αρχής της καλής συνέχειας

5. Η αρχή της απλότητας: Κάθε ερέθισμα συλλαμβάνεται με τον απλούστερο δυνατό τρόπο.

Σχηματική αναπαράσταση της αρχής της απλότητας

Τέλος, την αντίληψή μας εξυπηρετεί και ο νόμος της σταθερότητας: Η αντίληψή μας για το μέγεθος, το σχήμα, το χρώμα και τη λαμπρότητα του ερεθίσματος παραμένει σταθερή, παρ' όλη τη μεταβολή των συνθηκών. Έτσι, αν έχουμε ένα λευκό βιβλίο πάνω σε ένα τραπέζι, κάτω από το φως μιας λάμπας, και το φέρουμε κοντά στο πρόσωπο μας, δεν το αντιλαμβανόμαστε ούτε ως μεγαλύτερο ούτε ως πιο σκούρο χρώμο. Όταν βλέπουμε μια πόρτα μισάνοιχτη, εξακολουθούμε να γνωρίζουμε ότι το σχήμα της είναι παραλληλόγραμμο.

Η αντιληπτική σταθερότητα βασίζεται και αυτή στη δύναμη της εμπειρίας, γεγονός που υποστηρίχτηκε και από έρευνες που έγιναν σε άτομα που απέκτησαν όραση ως ενήλικες ύστερα από εγχείρηση.

Ο R.Gregory (1970) περιγράφει την εμπειρία ενός άνδρα 52 χρόνων που απέκτησε για πρώτη φορά όραση σ' αυτή την ηλικία και ο οποίος, μη έχοντας συναίσθηση μεγεθών και αποστάσεων παρά μόνο μέσω της αφής, προσπαθούσε μέσα από το δωμάτιο του νοσοκομείου του στο δεύτερο όροφο να ακουμπήσει τα αυτοκίνητα που έβλεπε στο δρόμο.

Η εμπειρία ωστόσο ενός ατόμου είναι άρρηκτα συνδεδεμένη και με το ευρύτερο περιβάλλον στο οποίο ανατράφηκε και δημιούργησε σχέση με τον κόσμο και τη ζωή, το πολιτισμικό του περιβάλλον. Κάθε αντίληψή μας για τον εξωτερικό κόσμο μάς οδηγεί σε μια σειρά από κρίσεις, που καθορίζουν την αντίδραση και το συναίσθημά μας για το ερέθισμα που προσλάβαμε. Αντιλαμβανόμαστε, για παράδειγμα, την παρουσία ενός επικίνδυνου ζώου και τρέχουμε να προστατευτούμε. Κάθε κρίση μας, όμως, κάθε συναίσθημα και συμπεριφορά μας πηγάζουν και από το πολιτισμικό περιβάλλον μας με τις εικόνες και στάσεις με τις οποίες μάς έχει τροφοδοτήσει.

Ο Turnbull(1961) αναφέρεται στους Πυγμαίους Bambuti, που ζουν στα τροπικά δάση του Congo. Όταν ένας Πυγμαίος πέταξε μαζί του με ένα ανοιχτό αεροπλάνο πάνω από μια περιοχή όπου έτρεχαν βουβάλια, όσο βρισκόταν σε κάποια απόσταση, νόμιζε από ψηλά ότι αυτά ήταν έντομα και όσο προσέγγιζε με το αεροσκάφος, και τα «έντομα μεγάλωναν», κατηγορούσε τον Turnbull ότι έκανε μαγικά τεχνάσματα. Αυτό είναι ένα παράδειγμα της αντίληψης περί μεγέθους από μεγάλες αποστάσεις που έχουν οι Πυγμαίοι. Έχοντας μεγαλώσει σε δάση και έχοντας εμπειρίες αντιληπτικές από εικόνες και παραστάσεις που βρίσκονται σε μικρή πάντοτε απόσταση, αδυνατούν να αντιληφθούν τις έννοιες της απόστασης και του μεγέθους όπως θα τις αντιλαμβάνονταν, αν είχαν μεγαλώσει σε πεδιάδα. Τε-

λικά, οι άνθρωποι, ανάλογα με τον πολιτισμό τους, τείνουν να αντιλαμβάνονται με τις αισθήσεις τους ένα διαφορετικό κόσμο.

Αλλά, εκτός από την εμπειρία κάθε ανθρώπου και κάθε λαού, καθοριστικό ρόλο στην αντίληψή μας παίζει και ο παράγοντας συναισθημα. Ας αναλογιστούμε πόσες φορές μας φάνηκε «αιώνας» η αναμονή μιας ευχάριστης συνάντησης και κατόπιν πόσο γρήγορα πέρασε ο χρόνος μέχρι τον αποχωρισμό. Αυτό συμβαίνει, διότι, πέρα από το αντικειμενικό ερέθισμα, υπάρχει το υποκειμενικό βίωμα, που καθορίζει ποιες εκφάνσεις του ερεθίσματος θα αντιληφθούμε και με τι τρόπο θα κρίνουμε και θα αισθανθούμε.

Το κίνητρο και οι προσδοκίες μας επίσης καθορίζουν τον τρόπο της αντίληψης και της κρίσης μας. Οι Gilchrist και Nesberg (1952) βρήκαν ότι οι πεινασμένοι και οι διψασμένοι άνθρωποι αντιλαμβάνονται τις εικόνες φαγητών και ποτών ως λαμπρότερες απ' ό,τι τις εικόνες άλλων αντικειμένων.

Σε ακραίες περιπτώσεις έντονων συναισθηματικών καταστάσεων ή ψυχικών ασθενειών οδηγούμαστε σε αντιληπτικές πλάνες.

Η παραίσθηση είναι η κατάσταση κατά την οποία το άτομο ερμηνεύει με λανθασμένο τρόπο ερεθίσματα του περιβάλλοντός του. Έτσι, μια σκιά ενός περαστικού γίνεται αντιληπτή ως απειλή από την υποτιθέμενη παρουσία ενός κλέφτη.

Η ψευδαίσθηση είναι η κατάσταση κατά την οποία το άτομο έχει διάφορες οπτικές και ακουστικές παραστάσεις, χωρίς να υπάρχουν ανάλογα εξωτερικά ερεθίσματα. Όλοι έχουμε ακούσει για ψυχωτικούς που ακούν φωνές ή βλέπουν οράματα, χωρίς να υπάρχει κανένα πραγματικό εξωτερικό ερέθισμα.

Υπάρχουν ωστόσο και περιπτώσεις κατά τις οποίες ένα ερέθισμα μπορεί να εκληφθεί με περισσότερους από έναν αντιληπτικούς τρόπους, χωρίς να πρόκειται για παραίσθηση. Πρόκειται για τα αμφίβολα ερεθίσματα, τα οποία ο εγκέφαλος μπορεί να αντιληφθεί με διάφορους τρόπους, πριν να καταλήξει σε συμπέρασμα. (βλ. Σχήμα).

►
Σχηματική αναπαράσταση ερεθίσματος που μπορεί να εκληφθεί με δύο τρόπους: είτε ως το προφίλ δύο ανθρώπων είτε ως ένα βάζο.

συναίσθημα
και αντίληψη

κίνητρα και
αντίληψη

αντιληπτικές
πλάνες

Τελικά, η αντίληψη είναι περισσότερο μια λειτουργία που συντελείται με τη βοήθεια της εμπειρίας ή μια έμφυτη ικανότητα πρόσληψης των ερεθισμάτων του περιβάλλοντος; Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι από την αρχή της ζωής μας αντιδρούμε και διακρίνουμε ερεθίσματα, γεγονός στο οποίο άλλωστε οφείλουμε και την επιβίωσή μας. Ωστόσο, ο ιδιαίτερος και μοναδικός τρόπος με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε την πραγματικότητα οφείλεται στον τρόπο με τον οποίο μαθαίνουμε να αντιδρούμε με βάση τις περιβαλλοντικές εμπειρίες και τις ανάγκες. Συνοπτικά, η αντίληψη και η κρίση της πραγματικότητας είναι μέρος της ιδιαιτερότητας της προσωπικότητάς μας.

2.2 Κρίση

Ο όρος κρίση χρησιμοποιείται για να συμπεριλάβει ένα ολόκληρο σύνολο γνωστικών λειτουργιών, όπως εξάλλου συμβαίνει και με τους όρους σκέψη και νόηση. Γι' αυτό το λόγο θα ήταν λάθος να προσπαθήσουμε να αποδώσουμε με έναν τεχνικό και συγκεκριμένο ορισμό ένα τόσο πολυσύνθετο φαινόμενο.

Η κρίση είναι μια αξιολόγηση ή κατηγοριοποίηση που αφορά ένα αντικείμενο σκέψης. Δεν είναι δημιουργική σκέψη, διότι δεν παράγει κάποια ιδέα. Το αντικείμενο της σκέψης κρίνεται, δηλαδή τοποθετείται σε μια κατηγορία. Η κατηγορία στην οποία τοποθετείται το αντικείμενο σκέψης κατά την κρίση είναι και αυτή μια έννοια. Αλλά και το ίδιο το αντικείμενο της σκέψης μας είναι μια έννοια. Για παράδειγμα, αν έχω τις έννοιες «άνθρωπος» και «καλός», μπορεί να προκύψουν οι κρίσεις: ο άνθρωπος είναι καλός ή ο άνθρωπος δεν είναι καλός. Έτσι, προσδιορίζεται η σχέση των δύο εννοιών μέσω της αξιολόγησης και της κατηγοριοποίησής τους. Αυτή η γνωστική λειτουργία είναι μια κρίση.

Πολλές φορές ο προσδιορισμός μιας σχέσης, όπως αυτή που περιγράφηκε παραπάνω, γίνεται αυθόρμητα, χωρίς καμιά δυσκολία, και δίνεται η εντύπωση ότι πρόκειται για μια διαδικασία παθητική, που γίνεται χωρίς προσπάθεια. Έτσι, για παράδειγμα, απαντούμε με μεγάλη άνεση στην ερώτηση αν ένα κομμάτι ύφασμα είναι κόκκινου ή μπλε χρώματος. Σε άλλες περιπτώσεις, ωστόσο, είναι σαφές ότι πρόκειται για μια ενεργητική και επίπονη διαδικασία, κατά την οποία απαιτείται η σύγκριση για την ανακάλυψη της σχέσης. Αν, για παράδειγμα, δε συγκρίνουμε απλώς δύο κομμάτια ύφασμα, αλλά πρέπει να συγκρίνου-

με ένα πλήθος υφασμάτων και να επιλέξουμε ποιο ανταποκρίνεται καλύτερα σε ένα δεδομένο δείγμα, τότε απαιτείται πιο σύνθετη και επίπονη εργασία. Χρειάζεται να συγκρίνουμε κάθε ύφασμα με το δείγμα χωριστά.

Είναι αξιοσημείωτο ότι κάθε απόφαση που παίρνουμε και κάθε διαδικασία σύγκρισης καταλήγει σε μια απόλυτη παραδοχή. Έτσι, πάνω στο προηγούμενο παράδειγμα είμαστε απόλυτα βέβαιοι ότι κάθε ύφασμα που συγκρίνεται με το δείγμα έχει ομοιότητα ή δεν έχει καμιά ομοιότητα με αυτό.

Οι προτάσεις:

«Το γαλάζιο μοιάζει με το μπλε»

«Το γαλάζιο δεν έχει σχέση με το μπλε» ή

«Είμαι στη οδό Ασκληπιού 10, άρα έφτασα στον προορισμό μου»

«Είμαι στην οδό Ασκληπιού 10, άρα δεν έφτασα στον προορισμό μου»

δεν περιέχουν μόνο μια απλή συσχέτιση. Εμπεριέχουν και μια παραδοχή που τοποθετεί στην ίδια κατηγορία τα δύο συγκρινόμενα στοιχεία ή που αποκλείει οποιαδήποτε σχέση μεταξύ τους. Όταν κάνουμε μια κρίση, δε σκεφτόμαστε απλώς μια εκδοχή. **Είμαστε απολύτως βέβαιοι, και αυτό είναι ένα κεντρικό χαρακτηριστικό της κρίσης.** Δηλαδή, δε λέμε ποτέ, όταν διατυπώνουμε μια κρίση: «Μπορεί το γαλάζιο να μοιάζει με το μπλε» ούτε «Μήπως το γαλάζιο δε μοιάζει με το μπλε;», γιατί σ' αυτές τις φράσεις δε φαίνεται τι υποστηρίζουμε εμείς, και ποια είναι η θέση μας.

Η αξία της κρίσης είναι τόσο θεμελιώδης, ώστε πολλοί μελετητές τη θεωρούν αφετηρία κάθε ανώτερης νοητικής λειτουργίας και του σχηματισμού οποιασδήποτε έννοιας. Έτσι, για την αποσαφήνιση της έννοιας «τραχύ», για παράδειγμα, χρειάζεται να κάνουμε μια σειρά από κρίσεις, οι οποίες στηρίζονται πάλι σε έννοιες, που με τη σειρά τους αποτελούνται από κρίσεις κ.ο.κ.. Όσο πιο σωστή κρίση έχουμε και όσο την τελειοποιούμε, τόσο πιο ολοκληρωμένες είναι οι έννοιες που χρησιμοποιούμε, και, αντίστροφα, οι τελειοποιημένες έννοιες οδηγούν σε ανώτερη κρίση.

«Ένα ζευγάρι όμοιων σπιτιών (κάτω) και ένα ζευγάρι διαφορετικών σπιτιών (πάνω). Χρειάζεται να συγκρίνουμε τα σπίτια, για να κρίνουμε ποια είναι ίδια».

Ωστόσο, οι περισσότεροι από εμάς έχουμε συνδέσει την κρίση με την τελική κατάληξη μιας μεγάλης διεργασίας απόφασης ή σκέψης, όπως αναλύθηκε και παραπάνω. Έτσι, όταν λέμε «πήρα μια απόφαση», συμπεριλαμβάνουμε τη διαδικασία του να κάνουμε μια επιλογή, να την εκφράσουμε και να καταλήξουμε σε μια κρίση, που ολοκληρώνει τη διαδικασία για τη λήψη της απόφασης. Επομένως, με την κρίση αντιδρούμε γνωστικά σε κάτι και τοποθετούμαστε πέρα από την απλή συλλογή ασύνδετων πληροφοριών, συνδέοντάς τες, ταξινομώντας τες και παράγοντας ένα συμπέρασμα μέσω παραδοχής ή απόκρουσης της συσχέτισης των πληροφοριών. Μέσω της κρίσης συμπληρώνονται τα κενά των λογικών υπολογισμών μας, και έτσι παίρνουμε αποφάσεις ή λύνουμε προβλήματα καθημερινά. Για παράδειγμα, κρίνουμε μεταξύ δύο αντικειμένων ποιο ζυγίζει περισσότερο. (Για τις λειτουργίες αυτές, της λήψης αποφάσεων και της επίλυσης προβλημάτων, θα κάνουμε εκτενέστερη ανάλυση στο επόμενο κεφάλαιο).

Μια κρίση ονομάζεται καταφατική, όταν εκφράζει παραδοχή, ενώ στην αντίθετη περίπτωση χαρακτηρίζεται αρνητική. Καταλήγουμε σε μια κρίση είτε εκφράζοντας αποκλειστικά ένα δικό μας συμπέρασμα είτε χρησιμοποιώντας τη μαρτυρία κάποιου την οποία θεωρούμε αυθεντική, και η οποία μας επιτρέπει να αποφανθούμε με βεβαιότητα. Γνησιότερες κρίσεις θεωρούνται εκείνες που κάνουμε μόνοι μας, παρ' όλο που οι περισσότερες ανήκουν στο δεύτερο είδος.

Τέλος, επισημαίνουμε ότι για τη διατύπωση μιας κρίσης δεν είναι πάντοτε απαραίτητο να αναφέρονται οι συσχετιζόμενες έννοιες. Πολλές φορές κάποιες έννοιες υπονοούνται, και η κρίση είναι μια μονολεκτική παραδοχή, για παράδειγμα «βρέχει», «λουλούδι», «σεισμός». Άλλοτε πάλι μια απλή κίνηση του κεφαλιού, ένα νεύμα ή και ένα «όχι» ή ένα «ναι» αποτελούν κρίσεις.

Με τις καθημερινές κρίσεις, απλές ή σύνθετες, ο άνθρωπος θα λέγαμε ότι κάνει τα περίπλοκα πράγματα απλούστερα. Ένας μοτοσικλετιστής, π.χ., με μια σειρά διαδοχικές, γρήγορες κρίσεις και αντιδράσεις οδηγεί, χρησιμοποιώντας πληροφορίες που ήδη κατέχει και αξιοποιώντας ένα σύνολο γνωστικών εργασιών που πρέπει να συνυπάρχουν και να αλληλεπιδρούν. Συμπεραίνουμε, λοιπόν, ότι η κρίση επηρεάζει κάθε τομέα και δραστηριότητα της ζωής μας.

Σήμερα ο όρος κρίση χρησιμοποιείται πλέον σπάνια, διότι έχει αντικατασταθεί από έννοιες όπως η λογική σκέψη ή η νόηση, και από ανάλυση γνωστικών λειτουργιών όπως η λήψη αποφάσεων και η επίλυση προβλημάτων, που αναλύονται αμέσως παρακάτω.

2.3 Λήψη αποφάσεων και επίλυση προβλημάτων

Οι περισσότεροι από εμάς έχουμε βρεθεί στη δυσάρεστη θέση να πρέπει να αποφασίσουμε και να επιλέξουμε ανάμεσα σε μια πολύ ευχάριστη βραδινή έξοδο και στο διάβασμα για ένα πολύ σημαντικό διαγώνισμα της επόμενης μέρας. Αναλογιζόμαστε τότε τις συνέπειες της κάθε απόφασής μας και, ανάλογα με τα κίνητρα και τις ανάγκες μας, χρησιμοποιούμε τη βούλησή μας για την επίλυση του προβλήματος και τη λήψη μιας απόφασης.

Η δυσκολία στη λήψη μιας απόφασης οφείλεται στη δημιουργία μιας **σύγκρουσης**, της οποίας οι κινητήριες δυνάμεις είναι ίσης σημασίας. Όταν η σημασία τους δεν είναι συγκρίσιμη, τότε η λήψη της απόφασης είναι μια σαφώς ευκολότερη κατάσταση. Έτσι, είναι απλό να αποφασίσουμε τι θα κάνουμε, όταν έχουμε να επιλέξουμε ανάμεσα στο να δώσουμε αίμα στον καλύτερό μας φίλο, που κινδυνεύει, ή στο να δούμε τηλεόραση.

Εκτός από τη βούληση, που μας επιτρέπει να λαμβάνουμε αποφάσεις, πολλές φορές μια απόφαση παίρνεται με βάση το νόμο των πιθανοτήτων. Για παράδειγμα, πολλοί άνθρωποι θυσιάσαν το όνειρό τους για μια επαγγελματική καριέρα που επιθυμούσαν, όταν η επιθυμία συγκρούστηκε με τα στατιστικά δεδομένα για την ανύπαρκτη πιθανότητα να βρουν δουλειά στον τομέα επιλογής τους.

Μια δύσκολη απόφαση γίνεται ευκολότερη, αν, εκτός από το να λάβουμε υπόψη τους στόχους μας και τις πιθανότητες πραγματοποίησης τους, συλλέξουμε περισσότερα στοιχεία για καθεμιά από τις αντιτιθέμενες κινητήριες δυνάμεις. Έτσι, αν συλλέξουμε λεπτομερείς πληροφορίες από την αγορά για το μέλλον του επαγγέλματος της επιλογής μας και μάθουμε ότι αυτό έχει καλή προοπτική και αντιτάξουμε την πληροφορία στη σημερινή ανεργία, η απόφασή μας αυτή παίρνεται κάτω από ένα διαφορετικό πλέον πρίσμα. Γι' αυτό το λόγο συνήθως οι βεβαιασμένες αποφάσεις οδηγούν σε λάθη. Η συλλογή πληροφοριών μειώνει τη σύγκρουση.

λήψη
απόφασης

συλλογή
πληροφοριών

βούληση και
κόσμος
πιθανοτήτων

Κεφάλαιο Δεύτερο

ο ορισμός
της λύσης
προβλήματος

προϋπάρχου-
σα γνώση

αναπαράστα-
ση προβλή-
ματος

Τελικά, μια σωστή απόφαση είναι εκείνη που βρίσκεται σε συμφωνία με τις επιθυμίες και τους στόχους του ατόμου τη δεδομένη στιγμή και που συμβαδίζει με τους κανόνες της κοινής λογικής. Μπορεί να πάρω σωστή απόφαση για τη λήψη μέτρων προστασίας από έναν κίνδυνο. Αν ο κίνδυνος όμως είναι η απειλή των εξωγίνων, η απόφαση παύει να είναι λογική.

Από την άλλη, συχνά οδηγούμαστε στη ανάγκη επίλυσης ενός προβλήματος, μιας δύσκολης κατάστασης, δηλαδή, όπως είναι η παρεμβολή εμποδίων στην επίτευξη ενός στόχου μας. **Η λύση του προβλήματος αφορά ακριβώς την αλλαγή της κατάστασης που χαρακτηρίζεται προβληματική.** Η παράκαμψη των εμποδίων για την επίτευξη του τελικού στόχου γίνεται πιο εφικτή, αν το άτομο είναι περισσότερο ικανό, και η φύση των εμποδίων είναι λιγότερο δύσκολη. Για παράδειγμα, ένα πρόβλημα με χαμηλό βαθμό δυσκολίας, η επίλυση του οποίου είναι για τους περισσότερους από εμάς εύκολη, είναι η επίτευξη του στόχου να φτάνουμε «στην ώρα μας» σε μια συνάντηση.

Οι παράγοντες που επηρεάζουν την επίλυση ενός προβλήματος είναι η προϋπάρχουσα γνώση και η αναπαράσταση του προβλήματος.

Η προϋπάρχουσα γνώση ως προς τη συλλογή στοιχείων και η εμπειρία στην επίλυση προβλημάτων είναι παράγοντες που διευκολύνουν την επίτευξη λύσης. Ο άνθρωπος εφαρμόζει στην επίλυση νέων προβλημάτων την παλαιότερη γνώση και την εμπειρία κατάλληλα προσαρμοσμένες στις νέες συνθήκες του προβλήματος. Όπως είναι αυτονόητο, αν η προηγούμενη γνώση έχει σχέση με τις γνώσεις που είναι απαραίτητες για την επίλυση ενός νέου προβλήματος, τότε η επίλυση του προβλήματος αυτού θα είναι πιο εύκολη. Παράλληλα, η συσσώρευση γνώσης και εμπειρίας, πέρα από τη φύση του, οξύνει την ικανότητα του ατόμου όσον αφορά την πρόσληψη πληροφοριών και την επίλυση προβλημάτων. Έτσι, η εκμάθηση μιας τρίτης ξένης γλώσσας είναι ευκολότερη από την εκμάθηση της πρώτης. Η συμβολή της μνήμης (στην οποία θα αναφερθούμε παρακάτω) είναι καθοριστική.

Η αναπαράσταση του προβλήματος είναι επίσης ένας καθοριστικός παράγοντας για την επίλυσή του. Η αναπαράσταση μπορεί να είναι κυρίως εικονική (αναπαράσταση οπτικών ερεθισμάτων, εικόνων) ή συμβολική (π.χ., με χρήση εννοιών όπως η εντιμότητα, ανθρωπισμός κ.ά.) και αποτελεί το πρώτο στάδιο, πριν από την επίλυση του προβλήματος. Χρησιμοποιεί την προηγούμενη γνώση και προσδιορίζει τις

απαιτήσεις του νέου προβλήματος. Με βάση την αναπαράσταση καταστρώνεται ένα σχέδιο δράσης.

*«Ένα παιδί καλείται να επιλύσει
ένα πρόβλημα».*

Για την επίλυση των καθημερινών προβλημάτων μας έχει αποδειχτεί ότι όλοι οι άνθρωποι έχουμε την τάση να επαναλαμβάνουμε ένα συγκεκριμένο «τύπο» λύσης, που χρησιμοποιήσαμε αποδοτικά στο παρελθόν και τον οποίο τώρα πλέον κατέχουμε. Μάλιστα, επαναλαμβάνουμε το μαθημένο τύπο επίλυσης, ακόμα και αν αυτός εφαρμόζεται σε ένα νέο πρόβλημα δυσκολότερα από ό,τι ένας νέος τρόπος. Έτσι, για παράδειγμα, πολλοί άνθρωποι αποφεύγουν τη χρήση υπολογιστή, ακόμα και αν πρέπει να συγγράψουν κάτι γρήγορα. Προτιμούν το χειρό-

γραφο γνωστό τρόπο, παρ' όλες τις διευκολύνσεις του υπολογιστή.

Οι πιο γνωστοί τρόποι επίλυσης προβλημάτων είναι η επίλυση μέσω δοκιμής και πλάνης, καθώς και η ενόραση.

Η μέθοδος της δοκιμής και πλάνης είναι η υπόθεση που υποστήριξε ο ψυχολόγος Thorndike για τη λύση προβλημάτων. Κάνοντας τις παρατηρήσεις του πάνω σε πειράματα με ζώα, υποστήριξε ότι, όταν αντιμετωπίζουμε κάποιο πρόβλημα, δοκιμάζουμε αρχικά στην τύχη πιθανές λύσεις του, ώσπου, μετά από κάποιες αποτυχίες, να οδηγηθούμε στη λύση του. Το πείραμά του έγινε με γάτες, που, εγκλωβισμένες μέσα σε ένα κουτί, έμαθαν να δραπετεύουν από αυτό με τη μέθοδο της δοκιμής και πλάνης. Από την οροφή του κουτιού κρεμόταν ένα σχοινί που, αν η γάτα το τραβούσε, άνοιγε το μπροστινό μέρος του κουτιού, και η γάτα έφευγε. Χρονομετρώντας ο Thorndike τη γάτα στις επαναλήψεις του πειράματος, παρατήρησε ότι ο χρόνος μειωνόταν σταδιακά, καθώς η γάτα αξιοποιούσε την εμπειρία κάθε προηγούμενης απόπειρας να βγει από το κουτί.

**τρόποι επίλυσης
προβλήματος**

**δοκιμή και
πλάνη**

Κεφάλαιο Δεύτερο

ενόραση

Το θέμα της λύσης προβλημάτων με την ενόραση υποστηρίχτηκε από τους εκπροσώπους της Μορφολογικής Ψυχολογίας. Σύμφωνα με αυτούς η επίλυση ενός προβλήματος είναι μια αντιληπτική συνθήκη κατά την οποία το άτομο καλείται να συνδέσει τα μέσα επίλυσης του προβλήματος με τον επιθυμητό στόχο. Το πρόβλημα λοιπόν είναι σαν ένα κενό που πρέπει να συμπληρωθεί, και η λύση είναι αυτό που συμπληρώνει το κενό. Όταν το άτομο δώσει την απαιτούμενη προσοχή για την επίλυση, προκύπτει η ενόραση ξαφνικά και αυθόρμητα. Δεν αφορά βέβαια καμιά μεταφυσική έννοια αλλά εσωτερική σύλληψη.

Και οι δύο μέθοδοι (δοκιμής - πλάνης και ενόρασης) χρησιμοποιούνται από κοινού για την επίλυση προβλημάτων αλλά σε διαφορετικό βαθμό η καθεμιά από κάθε υποκείμενο. Έτσι, η μέθοδος της δοκιμής και πλάνης δεν είναι ποτέ μια εντελώς τυχαία διαδικασία. Όταν η γάτα του Thorndike προσπαθούσε να δραπετεύσει από το κουτί, είχε αρκετή ενόραση, ώστε να καταλάβει ότι κανενός άλλου είδους δοκιμή δε θα τη βοηθούσε, αν δεν άρχιζε να γρατζουνάει διάφορα σημεία του κουτιού. Και αντίστροφα, η δοκιμή και η αποτυχία μπορεί να γίνονται αποκλειστικά μέσω νοητικών αναπαραστάσεων, ορισμένες από τις οποίες αφορούν και την πρόβλεψη πιθανών αποτελεσμάτων. Με την επίλυση των προβλημάτων διευθετούμε μικρά και μεγάλα ζητήματα και έτσι μαθαίνουμε να προσαρμοζόμαστε στις απαιτήσεις του περιβάλλοντός μας.

2.4 Μάθηση

ο ορισμός μάθησης

Η μάθηση είναι η *σχετικά μόνιμη αλλαγή στη συμπεριφορά, που προκύπτει από την εμπειρία και έχει ως αποτέλεσμα την ικανότητα του ανθρώπου να προσαρμόζεται στις απαιτήσεις του περιβάλλοντος*. Η μάθηση γίνεται μέσω της αφομοίωσης και της υιοθέτησης δεξιοτήτων, αντιλήψεων και αντιδράσεων.

Όταν μιλάμε για μάθηση, λοιπόν, περιγράφουμε κατ' αρχήν μια παρατηρήσιμη αλλαγή στη συμπεριφορά μας, η οποία, αποθηκευμένη στη μνήμη, δρα και λειτουργεί σταθερά και μακροπρόθεσμα, ανεξάρτητα από τη σωματική διαδικασία ωρίμασης. Έτσι, οι αντανakλαστικές αντιδράσεις του οργανισμού που πρωτοπαρατηρούμε σε ένα βρέφος (π.χ. το φτάρνισμα) δε θεωρούνται αποτέλεσμα μάθησης, διότι είναι λειτουργίες γενετικά προκαθορισμένες, λειτουργίες φυσιολογικής ωρίμασης. Αντίθετα, η μάθηση είναι μια κοπιώδης διαδικασία άσκησης των ανώτερων γνωστικών λειτουργιών του ανθρώπου, που επιτρέπει την ψυχοκοινωνική προσαρμογή.

Ο τρόπος που μαθαίνουμε αναλύεται σε στάδια, κατά τα οποία επιτυγχάνεται η αλλαγή στη συμπεριφορά.

Αρχικά, προσλαμβάνουμε ένα ερέθισμα, δηλαδή παρατηρούμε και ερμηνεύουμε μέσω της προσοχής και της αντίληψης κάτι που μας τραβάει την προσοχή. Πρόκειται για τη **φάση πρόσληψης**.

Ακολουθεί η **φάση απόκτησης** της νέας συμπεριφοράς, κατά την οποία μέσα από άσκηση αποκτούμε την καινούρια δεξιότητα που θα μας επιτρέψει μια νέα αντίδραση και προσαρμογή στις απαιτήσεις του περιβάλλοντος.

Κατά τη **φάση εναποθήκευσης** οι νεοαποκτηθείσες δεξιότητες συγκρατούνται μέσω μνημονικών διεργασιών. Μάλιστα, πολλοί θεωρητικοί υποστηρίζουν την ύπαρξη «λανθάνουσας μάθησης», η οποία πραγματοποιείται και η οποία αποθηκεύεται στη μνήμη χωρίς να έχει κάποια έκδηλη έκφραση. Χωρίς τις μνημονικές λειτουργίες δε γίνεται αναπαραγωγή καμιάς γνώσης και μάθησης, είτε λανθάνουσας είτε παρατηρήσιμης, και αυτό καταδεικνύει τη σημασία τους.

Τελικά, η μάθηση ολοκληρώνεται κυρίως κατά τη **φάση της ανάκλησης**, όπου εφαρμόζουμε την καινούρια δεξιότητα.

Για παράδειγμα, ενώ αρχικά φωνάζουμε το γιατρό, όταν ένα παιδί έχει πυρετό, έπειτα, αφού έχουμε δει το γιατρό, προσφέρουμε μόνοι μας στο παιδί βοήθεια, ανακαλώντας δεξιότητα που προσλάβαμε και αφομοιώσαμε μέσω άσκησης. Η δεξιότητα αυτή αποθηκεύτηκε στη μνήμη και ανασύρθηκε, επιτρέποντας την προσαρμογή σε μια νέα συνθήκη. Η μάθηση επέτρεψε την υιοθέτηση μιας νέας συμπεριφοράς.

Βέβαια η μάθηση, για την οποία συνεργάζονται ανώτερες γνωστικές λειτουργίες, εξαρτάται από την ικανότητα κάθε ατόμου (νοημοσύνη, κίνητρο, ικανότητα συγκέντρωσης σε ένα ερέθισμα, επίπεδο ωρίμασης του εγκεφάλου), αλλά και από τη φύση του ερεθίσματος. Μια οπτική πληροφορία (π.χ. μια εικόνα) προσλαμβάνεται και μαθαίνεται ευκολότερα απ' ό,τι μια συμβολική πληροφορία (π.χ. μια λέξη), που απαιτεί ωριμότερη νοητική υποδομή για την επεξεργασία της.

Η πιο γνωστή και διαδεδομένη θεωρία που εξηγεί το φαινόμενο της μάθησης είναι η θεωρία συμπεριφοράς. Η θεωρία της συμπεριφοράς, στην οποία θα αναφερθούμε εκτενέστερα παρακάτω, μελέτησε και απέδειξε πειραματικά τον τρόπο που μαθαίνουμε να αντιλαμβανόμαστε και να συμπεριφερόμαστε, αντιδρώντας στα ερεθίσματα που μας δίνει το περιβάλλον μας.

τα στάδια
μάθησης

οι παράγοντες που
επηρεάζουν
τη μάθηση

Κεφάλαιο Δεύτερο

Το πείραμα του Pavlov

θεωρίες μάθησης: κλασική υπο- κατάσταση

Στις αρχές του αιώνα ο Ρώσος φυσιολόγος Ivan Pavlov έκανε το πολύ γνωστό πείραμά του και εξήγησε τη μάθηση με κλασική υποκατάσταση. Παρατήρησε την σιελόρροια ενός πεινασμένου - σκυλιού στη θέα της τροφής. Κατόπιν παρατήρησε ότι, αν με την παρουσίαση της τροφής ακουγόταν ταυτόχρονα ο ήχος ενός κουδουνιού και αυτό επαναλαμβανόταν κάποιες φορές, ο σκύλος τελικά άρχιζε να αντιδρά με σιελόρροια ακούγοντας μόνο το κουδούνι, χωρίς τη θέα της τροφής. Με άλλα λόγια, το σκυλί έμαθε να αντιδρά με έναν καινούριο τρόπο σε ένα ερέθισμα που αρχικά του ήταν αδιάφορο. Ας δούμε πώς εξηγείται το φαινόμενο.

Κάθε οργανισμός που έχει νευρικό σύστημα έχει αντανακλαστικές αντιδράσεις, δηλαδή αυτόματες συμπεριφορές που συμβαίνουν χωρίς συνειδητή προσπάθεια. Ένα πεινασμένο ζώο, όπως ο σκύλος του πειράματος, αντιδρά αντανακλαστικά με την έκκριση σάλιου, όταν βλέπει τροφή (ανεξάρτητο ερέθισμα). Αντίθετα, δεν αντιδρά σε ένα αδιάφορο ερέθισμα, όπως είναι ο ήχος ενός κουδουνιού (εξαρτημένο ερέθισμα). Αν όμως εξαρτηθεί ο ήχος του κουδουνιού από την παρουσία της τροφής, η οποία εμφανίζεται ταυτόχρονα και κατ' επανάληψη, τότε δημιουργείται σύνδεση ανάμεσα στα δύο ερεθίσματα, και έτσι ο ήχος του κουδουνιού (που τώρα πια παύει να είναι αδιάφορο ερέθισμα) αποκτά άλλη αξία για το ζώο. Το σκυλί αντιδρά πλέον με νέα συμπεριφορά

στο άκουσμα του κουδουνιού, που λειτουργεί πλέον ως εξαρτημένο ερέθισμα, διότι προκαλεί την αντανακλαστική έκκριση σάλιου. Αυτού του είδους η μάθηση ονομάζεται εξαρτημένη αντανακλαστική μάθηση, διότι εξαρτήθηκε από τον ήχο του κουδουνιού, ή κλασική υποκατάσταση.

Φυσικό ή ανεξάρτητο ερέθισμα (τροφή)	→	Φυσική ή ανεξάρτητη αντίδραση (έκκριση σάλιου)

Ουδέτερο ερέθισμα (ήχος)	→	Φυσική αντίδραση (στροφή κεφαλής)

Κατά την κλασική υποκατάσταση

Εξαρτημένο ερέθισμα (ήχος)	→	Εξαρτημένη αντίδραση (έκκριση σάλιου)

Σχηματική απεικόνιση της κλασικής υποκατάστασης

Βέβαια, αν αρχίζαμε να εκθέτουμε το σκύλο μόνο στον ήχο του κουδουνιού, χωρίς ποτέ να του εμφανίζουμε ταυτόχρονα την τροφή, η εξαρτημένη αντανακλαστική αντίδραση θα μειωνόταν ή και τελικά θα εξαφανιζόταν. Θα γινόταν, δηλαδή, *απόσβεση*.

Από την άλλη, αν αντικαθιστούσαμε τον ήχο του κουδουνιού με άλλα παρόμοια ερεθίσματα, σε συνδυασμό πάντα με τη θέα της τροφής, το σκυλί θα μάθαινε να αντιδρά με τον ίδιο τρόπο και στα υπόλοιπα παρόμοια ερεθίσματα, *γενικεύοντας το ερέθισμα*.

Το δίδαγμα που προκύπτει από τη θεωρία αυτή οδήγησε στο συμπέρασμα ότι η συμπεριφορά του ανθρώπου είναι απλώς μηχανικές αντιδράσεις του οργανισμού σε ερεθίσματα του περιβάλλοντος. Αυτή η ακραία αντίληψη οδήγησε τον Watson να κάνει την περίφημη διακήρυξη: «Δώστε μου μια δωδεκάδα νήπια με υγεία και αρτιμέλεια και το ειδικό περιβάλλον μέσα στο οποίο θα τα αναθρέψω και σας εγγυώμαι ότι μπορώ να πάρω ένα οποιοδήποτε από αυτά, να το εκπαιδεύσω με το δικό μου τρόπο, και τελικά να γίνει αυτό που εγώ θα επιθυμούσα-γιατρός, δικηγόρος, ακόμα και ζητιάνος ή κλέφτης- ανεξάρτητα από τα ταλέντα, τις κλίσεις, τις τάσεις, τις ικανότητες, τις ενασχολήσεις και τον ψυχισμό, γενικά, των προγόνων του».

Κεφάλαιο Δεύτερο

συντελεστική μάθηση

Τελικά, η μάθηση δεν αφορά μόνο την υιοθέτηση καινούριων δεξιοτήτων, που επιτρέπουν την ομαλή επιβίωση και διαβίωση του ατόμου μέσα στην ατέρμονη αλληλεπίδρασή του με το περιβάλλον. Η αλλαγή της συμπεριφοράς που συνεπάγεται η μάθηση δεν είναι πάντοτε επιθυμητή, διότι μαθαίνουμε ακόμη και τις φοβίες. Με βάση την μάθηση με κλασική υποκατάσταση ο Watson, για παράδειγμα, έκανε ένα πείραμα που κατέδειξε την πορεία που ακολουθεί η δημιουργία φοβίας σε ένα βρέφος.

Μέχρι τώρα είδαμε, μέσω της κλασικής υποκατάστασης, τη θεωρία που εξηγεί τη μάθηση με βάση τα αντανακλαστικά. Τι συμβαίνει όμως στην περίπτωση όπου υπάρχει μάθηση χωρίς τη μεσολάβηση ενός ερεθίσματος και την αντανακλαστική αντίδραση του νευρικού συστήματος;

Πρόκειται για τη μάθηση με συντελεστική υποκατάσταση, που διατυπώθηκε από τον Αμερικανό ψυχολόγο Skinner. Όπως ο Pavlov, έτσι και ο Skinner συνδέθηκε με ένα γνωστό πείραμα, του ποντικιού στο κλουβί. Ο Skinner τοποθέτησε μέσα σ' ένα κλουβί, το οποίο περιλάμβανε και ένα μοχλό, ένα πεινασμένο ποντίκι που έκανε άσκοπες κινήσεις. Κάποια στιγμή το ποντίκι πάτησε τυχαία το μοχλό, ο οποίος, μέσω ειδικής υποδοχής, έριξε μέσα στο κλουβί τροφή. Το ποντίκι έφαγε, και μ' αυτό τον τρόπο «αμείφθηκε» η αρχικά αυθόρμητη συμπεριφορά. Όταν η ίδια διαδικασία επαναλήφθηκε κάποιες φορές, το ποντίκι, όπως ήταν αναμενόμενο, συνέδεσε τελικά το πάτημα του μοχλού με την παρουσία τροφής, με αποτέλεσμα τη συγκεκριμένη μάθηση. Το ποντίκι έμαθε να πατάει το μοχλό κάθε φορά που πείναγε. Υιοθέτησε μια καινούρια συμπεριφορά βασισμένη στην ενίσχυση που έπαιρνε από το περιβάλλον και στην επιβράβευση της προσπάθειάς του. Η μάθηση αυτής της μορφής ονομάζεται συντελεστική, διότι, σε αντίθεση με τη μάθηση με υποκατάσταση, στη συγκεκριμένη μάθηση ο οργανισμός επιδρά στο περιβάλλον. Συντελεί, ενεργεί πάνω του. Η ανακυκλούμενη διαδικασία ονομάζεται ενίσχυση.

Πάνω σ' αυτή τη μορφή μάθησης στηρίζεται και η εκπαίδευση των ζώων που κάνουν ακροβατικά νούμερα στο τσίρκο. Οι μαθημένες συμπεριφορές που επιδεικνύουν βασίζονται στη σταδιακή ενίσχυση της επιθυμητής συμπεριφοράς (κυρίως μέσω τροφής) από τους εκπαιδευτές.

Όπως κάθε μορφή μάθησης η οποία, αν χρησιμοποιηθεί με λανθασμένο τρόπο, μπορεί να επιφέρει αρνητικά αποτελέσματα, έτσι

και το πείραμα που διεξήχθη στο Πανεπιστήμιο του Yale το 1963 κατέδειξε την καταστροφική συνέπεια της κακής χρήσης της ενίσχυσης. Πρόκειται για το περίφημο πείραμα του Milgram, που είχε στόχο τη μελέτη της υπακοής των ανθρώπων στις εντολές, συμπεριφορά που μαθαίνουμε από μικρή ηλικία.

Από το πείραμα αποδείχτηκε ότι στην πλειονότητά τους οι άνθρωποι έχουν την τάση να υπακούουν στον κανόνα και στην εντολή ενός τρίτου που έχει εξουσία, επιλέγοντας ακόμα και να βάλουν ένα συνάνθρωπό τους σε κίνδυνο, αρκεί να προβάλουν τη συμπεριφορά υπακοής που έχει ενισχυθεί από τη μικρή ηλικία.

Ας αναλογιστούμε πόσες φορές στην ιστορία της ανθρωπότητας φτάσαμε σε τραγωδίες, όπως στις περιπτώσεις βασανιστηρίων στον πόλεμο, από αδυναμία αντίδρασης στον ισχυρό.

Εκτός από τη φοβία που αναφέρθηκε παραπάνω, άλλο ένα πείραμα του Martin Seligman κατέδειξε την αρνητική έκφραση της μάθησης, το *μαθημένο αίσθημα αβοήθητου*, που προέρχεται από την αδυναμία επίδρασης στο περιβάλλον. Ο ερευνητής τοποθέτησε σε ένα κλουβί χωρισμένο στα δύο ένα σκύλο και του έκανε ηλεκτροσόκ με την ταυτόχρονη εμφάνιση ακτίνας φωτός. Το σκυλί, για να αποφεύγει το ηλεκτροσόκ, έμαθε να πηδά στο άλλο μέρος του κουτιού, μόλις έβλεπε το φως, και έτσι να αποφεύγει τη δυσάρεστη εμπειρία. Όταν άρχισε να γίνεται ηλεκτροσόκ στο σκύλο και στα δύο μέρη του κουτιού, το σκυλί σταμάτησε πλέον να αντιδρά και να δοκιμάζει να σωθεί. Η επίκτητη αδυναμία το οδήγησε στην παθητική αποδοχή κάθε ερεθίσματος, και η πλήρης αδράνεια εξακολούθησε, ακόμα και όταν το ένα μέρος του κλουβιού ξανάγινε ασφαλές. Η μάθηση που απέκτησε το σκυλί και το μήνυμα που εισέπραξε από την εμπειρία ήταν η παντοδυναμία του περιβάλλοντος, στην οποία οποιαδήποτε αντίδραση είναι μάταιη. Μια τέτοια αίσθηση οδηγεί σε παραίτηση.

Ας αναλογιστούμε την εμπειρία των ανθρώπων στα στρατόπεδα συγκεντρώσεως. Η ζωή ελεγχόταν από τρίτους, η αδυναμία αντίδρασης οδήγησε πολλούς στην παραίτηση από την προσπάθεια να ζήσουν. Αλλά και σε λιγότερο σκληρές συνθήκες από αυτές ενός στρατοπέδου, οι άνθρωποι γύρω μας που πάσχουν από κατάθλιψη χαρακτηρίζονται από παραίτηση, που προέρχεται από αλλεπάλληλες αποτυχίες στην άσκηση ελέγχου στο περιβάλλον. Όταν αισθανόμαστε ότι καθετί που κάνουμε δεν οδηγεί στην ικανοποίηση των στόχων μας αλλά σε μόνιμη αποτυχία, επικρατεί μέσα μας το αίσθημα αδυναμίας και ανικανότητας.

**μαθημένο
αίσθημα
αβοήθητου**

Κεφάλαιο Δεύτερο

Το πείραμα του Bandura με τα παιδιά

**Ο ρόλος της
μίμησης,
κοινωνική
μάθηση**

Είδαμε μέχρι τώρα τον τρόπο που μαθαίνουμε αλληλεπιδρώντας οι ίδιοι με το περιβάλλον. Ωστόσο, γνωρίζουμε ότι πολλές συμπεριφορές και γνώσεις τις αποκτήσαμε παρατηρώντας άλλους ανθρώπους γύρω μας. Ο Bandura περιέγραψε την κοινωνική μάθηση, κατά την οποία μαθαίνουμε να συμπεριφερόμαστε και να επιδρούμε στο περιβάλλον μιμούμενοι πρότυπα. Μαθαίνουμε παρατηρώντας κάποιο άτομο του περιβάλλοντός μας και συγκροτώντας στη μνήμη μας τα αποτελέσματα της συμπεριφοράς του. Αν τα αποτελέσματα είναι επιθυμητά, όταν αντιμετωπίσουμε παρόμοια συνθήκη ανακαλούμε τη συμπεριφορά που παρατηρήσαμε και συγκρατήσαμε και ανάλογα εκτελούμε την καινούρια αντίδραση. Αντίθετα, αν τα αποτελέσματα δεν είναι επιθυμητά, η εμπειρία παίρνει τη μορφή τιμωρίας, και μαθαίνουμε να αποφεύγουμε τη συμπεριφορά του προτύπου.

Ο Bandura πειραματίστηκε με παιδιά προσχολικής ηλικίας. Τα παιδιά χωρίστηκαν σε τρεις ομάδες. Η πρώτη παρακολούθησε ένα άτομο που κακομεταχειριζόταν μια πάνινη κούκλα. Η δεύτερη ομάδα είδε μια ταινία στην οποία ένα άτομο είχε την ίδια επιθετική συμπεριφορά απέναντι στην κούκλα, και η τρίτη ομάδα έβλεπε μια ταινία κινούμενων σχεδίων με σκηνές βίας. Όταν τα παιδιά και των τριών ομάδων βρέθηκαν λίγο αργότερα σε ένα δωμάτιο στο οποίο βρισκόταν μια πάνινη κούκλα, άρχισαν, τουλάχιστον στην πλειονότητά τους, να φέρονται επιθετικά στην κούκλα.

Τα πρότυπα που μιμούμαστε βεβαίως δεν έχουν όλα την ίδια ισχύ. Οι συνομήλικοι επηρεάζονται περισσότερο μεταξύ τους. Τα άτομα με ισχυρότερο κοινωνικό γόητρο, οι ηγέτες, οι ήρωες του κινηματογράφου είναι ισχυρότερα μοντέλα μίμησης.

Όπως και τα υπόλοιπα είδη μάθησης έτσι και η κοινωνική μάθηση προϋποθέτει την καλή λειτουργία και το συντονισμό των γνωστικών λειτουργιών της αντίληψης και της μνήμης, που παίζουν καθοριστικό ρόλο. Τα πρότυπα που παρατηρούμε συγκρατούνται στη μνήμη και εγγράφονται με συμβολική μορφή, είτε στη φαντασία ως είδωλα είτε με λεκτική κωδικοποίηση. Εκτενέστερη αναφορά στη μνήμη θα ακολουθήσει στο επόμενο κεφάλαιο.

2.5 Μνήμη-λήθη

Όπως ήδη αναφέρθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, η μνήμη είναι μια γνωστική λειτουργία βασικής σημασίας άρρηκτα συνδεδεμένη με τη γνώση.

Πρόκειται για την ικανότητα του ανθρώπου που του επιτρέπει να διατηρεί την επαφή του με την πραγματικότητα και τον κόσμο γύρω του, αναδιοργανώνοντας και αποθηκεύοντας τις πληροφορίες που διευκολύνουν τη διατήρηση της μάθησης και της εμπειρίας.

Η λειτουργία της μνήμης συντελείται σε διάφορα στάδια.

Το πρώτο στάδιο είναι αυτό της κωδικοποίησης, κατά το οποίο το εισερχόμενο αισθητηριακό ερέθισμα περνάει από δύο επεξεργασίες. Αρχικά, από την αισθητηριακή αναπαράσταση του ερεθίσματος, κατά την οποία συγκρατούμε το ερέθισμα, αφού στρέψουμε σ' αυτό την προσοχή μας, χωρίς όμως ακόμη να το αντιλαμβανόμαστε, να το αναγνωρίζουμε. Ακολουθεί η κωδικοποιημένη αναπαράσταση, κατά την οποία γίνεται η συμβολική κωδικοποίηση του ακουστικού, οπτικού ή σημασιολογικού ερεθίσματος. Ένα χαρακτηριστικό γνώρισμα της αισθητηριακής αναπαράστασης είναι ότι, μετά την καταγραφή του ερεθίσματος, η πληροφορία διατηρείται για ελάχιστο χρόνο και μετά την παύση του ερεθίσματος. Σ' αυτό οφείλουμε τη συγκράτηση της πληροφορίας, με το συμπλήρωμα των κενών, ακόμη και όταν η προσοχή μας διασπαστεί. Βεβαίως η κωδικοποίηση των ερεθισμάτων του περιβάλλοντος αφορά ένα πολύ μικρό ποσοστό (1%), και το είδος του ερεθίσματος που επιλεγμένα προσέχουμε εξαρτάται από εσωτερικούς και μη παράγοντες.

Το δεύτερο στάδιο, και το δεύτερο είδος μνήμης, αφορά τη βραχυπρόθεσμη μνήμη. Τα ερεθίσματα που προσλήφθηκαν και κωδικοποιήθηκαν συγκρατούνται, μόνο αν μεταβιβαστούν στη βραχυπρόθεσμη μνήμη. Η μνήμη αυτή ονομάζεται και μνήμη εργασίας, διότι είναι το είδος μνήμης που χρησιμοποιούμε για να φέρουμε εις πέρας καθημερινές ανάγκες, εργασίες και επιλύσεις προβλημάτων. Οι πληροφορίες που συγκρατούνται στη βραχυπρόθεσμη μνήμη είναι σαφώς λιγότερες από αυτές που προσλαμβάνουμε αισθητηριακά, αλλά μόνο σ' αυτή τη μνήμη γίνεται αναγνώριση του ερεθίσματος. Η χωρητικότητά της, σύμφωνα με μελέτη του Miller (1956), αφορά τη συγκράτηση 5-9 στοιχείων, και η διάρκειά της δεν ξεπερνά τα τριάντα δευτερόλεπτα. Έτσι, οι περισσότεροι από εμάς είμαστε ικανοί να σχηματίσουμε ένα επταψή-

Ο ορισμός της μνήμης

Τα στάδια μνημονικής λειτουργίας

κωδικοποίηση

βραχυπρόθεσμη μνήμη

φιο τηλεφωνικό νούμερο που μόλις ακούσαμε. Ωστόσο, αν πρέπει να τηλεφωνήσουμε αρκετή ώρα μετά, για τη συγκράτηση του τηλεφώνου θα χρειαστεί η εσωτερική επανάληψη του αριθμού, διότι διαφορετικά η πληροφορία θα χαθεί. Ένα τέχνασμα που θα μας επέτρεπε τη συγκράτηση περισσότερων από 5-9 στοιχείων θα ήταν, σύμφωνα με τον Miller, η δημιουργία νοηματικών ομάδων ή «σβόλων», που ο καθένας θα αποτελούσε ένα στοιχείο κάθε φορά. Για παράδειγμα, η απομνημόνευση ενός εξαψήφιου αριθμού μπορεί να γίνει με «σβολοποίηση» σε δύο τριάδες, και να απελευθερωθεί έτσι χωρητικότητα για περισσότερα στοιχεία. Τέλος, η φύση των πληροφοριών στη βραχυπρόθεσμη μνήμη είναι λεκτική, με την ενεργοποίηση του συστήματος της γλώσσας, σε αντίθεση με την προηγούμενη αισθητηριακή μνήμη.

Το τελευταίο είδος μνήμης, το οποίο αντιστοιχεί στο στάδιο της κοινής αντίληψης και γνώσης, είναι η μακροπρόθεσμη μνήμη. Σ' αυτήν σταθεροποιείται και συγκρατείται οποιοδήποτε είδος πληροφορίας με εννοιολογικό περιεχόμενο (σημασιολογικό και όχι αισθητηριακό ή λεκτικό, που ίσχυε στην αισθητηριακή κωδικοποίηση και στη βραχυπρόθεσμη μνήμη αντίστοιχα). Οι πληροφορίες που «αποθηκεύονται» σ' αυτό το είδος μνήμης είναι απεριόριστες, και η διατήρησή τους μπορεί να αφορά ακόμη και χρόνια.

Για τη μεταφορά μιας πληροφορίας από τη βραχυπρόθεσμη στη μακροπρόθεσμη μνήμη είναι απαραίτητη η εσωτερική επανάληψη. Στη μακροπρόθεσμη μνήμη συναντούμε δύο τύπους: Τη μνήμη επεισοδίων και τη σημασιολογική μνήμη. Η μνήμη επεισοδίων αφορά τη συγκράτηση προσωπικών εμπειριών συνδεδεμένων χωροχρονικά. Χάρη σ' αυτή θυμόμαστε γεγονότα από την παιδική μας ηλικία. Συνήθως σ' αυτό τον τύπο μνήμης καταγράφονται γεγονότα που μας έχουν σημαδέψει και επηρεάσει έντονα.

Χαρακτηριστική είναι η έρευνα που έγινε για να μελετηθεί η μνήμη επεισοδίων (ή αλλιώς αυτοβιογραφική μνήμη) των Αμερικανών πολιτών σε σχέση με τις αναμνήσεις τους γύρω από τη δολοφονία του Τζον Κέννεντυ. Η έρευνα διεξήχθη δεκαπέντε χρόνια μετά τη δολοφονία. Αποδείχτηκε ότι τα περισσότερα άτομα της έρευνας θυμήθηκαν με κάθε λεπτομέρεια το γεγονός. Είχε αποτυπωθεί στη μνήμη τους ακόμα και το πού βρίσκονταν και τι φορούσαν, όταν το άκουσαν. Η συναισθηματική ταραχή που προκλήθηκε ήταν πολύ μεγάλη, και αυτό έδωσε μια εξήγηση για την τόσο έντονη συγκρά-

τηση του γεγονότος στη μνήμη. Ωστόσο, ο αντίλογος είναι ότι δεν «ευθύνεται» τόσο το ίδιο το γεγονός για την ένταση της ανάμνησης όσο η συνεχής επανάληψή του και οι μόνιμες αναφορές σ' αυτό επί πολλά χρόνια.

Η σημασιολογική μνήμη αφορά τη συγκράτηση εννοιών και γνώσεων. Δηλαδή, τη γλωσσική γνώση και τη μνήμη αφηρημένων αρχών χωρίς χωροχρονικές συνδέσεις και προσωπικές αναφορές. Πρόκειται για τις γνώσεις που αποκτούμε συνήθως μέσω βιβλίων και μέσων ενημέρωσης, χωρίς να θυμόμαστε, συχνά, την πηγή της πληροφόρησής μας. Η προπαίδεια, για παράδειγμα, ή η γεωγραφική γνώση μιας χώρας αποτελούν σημασιολογικές πληροφορίες.

Βεβαίως, μεταξύ των δύο τύπων της μακροπρόθεσμης μνήμης υπάρχει σαφής αλληλεπίδραση. Όταν, για παράδειγμα, χρειάζεται να καταθέσουμε στο δικαστήριο για μια δική μας υπόθεση, η πληροφόρηση που δίνουμε είναι προσωπική και συγκεκριμένη (μνήμη επεισοδίου), αλλά ταυτόχρονα επικαλούμαστε και τις γνώσεις που υπάγονται στη σημασιολογική μνήμη.

Τέλος, η μνήμη υπόκειται σε κανόνες και λειτουργίες ανάπλασης που αφορούν τον τρόπο με το οποίο εντοπίζουμε και προσεγγίζουμε μια αποθηκευμένη πληροφορία. Οι πιο γνωστοί τρόποι ανάπλασης είναι η αναγνώριση (όταν είμαστε σε θέση να ονομάσουμε κάτι που φαίνεται οικείο) και η ανάκληση (όταν χωρίς να υπάρχει ερεθισμός-σήμα πρέπει μόνοι μας, ενεργητικά, να αναπλάσουμε μια πληροφορία από το παρελθόν).

Οι μνημονικές λειτουργίες, ωστόσο, υπάγονται σε κανόνες φθοράς. Η λήθη προκαλεί την εξάλειψη των πληροφοριών είτε πριν από την πρόσληψή τους είτε μετά την καταγραφή τους. Ως ένα βαθμό η λήθη των πληροφοριών και η αντικατάστασή τους από νέες πληροφορίες είναι μια λειτουργία με καθοριστική σημασία, που έχει ως αποτέλεσμα την αύξηση της γνώσης και τη συγκράτηση νέων συνδυασμών πληροφόρησης, αναβαθμισμένων ποιοτικά. Ωστόσο, συνήθως συνδέουμε τη λήθη με το δυσάρεστο συναίσθημα της αδυναμίας να ανασύρουμε πληροφορίες.

Η λήθη προκαλείται κυρίως από τους παρακάτω λόγους:

1. Αναδρομική και προδρομική παρεμπόδιση

Η λήθη επέρχεται, όταν δημιουργείται σύγχυση μεταξύ μιας πληροφορίας που εισέρχεται και μιας παρόμοιας που προϋπάρχει, με

αποτέλεσμα την παρεμπόδιση της ανάσυρσης της παλαιότερης πληροφορίας (αναδρομική), ή με την αντίθετη διαδικασία, την εξάλειψη, δηλαδή, της νέας πληροφορίας λόγω της ομοιότητας με την παλαιότερη (προδρομική).

Χαρακτηριστικό ως προς την προδρομική παρεμπόδιση ήταν το πείραμα του Αμερικανού ψυχολόγου Underwood. Τα άτομα που πήραν μέρος στο πείραμα έμαθαν μια λίστα επιθέτων κατά ζεύγη και εξετάστηκαν σ' αυτή μετά δύο μέρες. Παράλληλα, τους χορηγήθηκε μια δεύτερη λίστα, στην οποία πάλι εξετάστηκαν δύο μέρες μετά, οπότε τους δόθηκε και η τρίτη λίστα. Η τρίτη λίστα εξετάστηκε με τη σειρά της σε δύο μέρες, και χορηγήθηκε η τέταρτη λίστα. Όπως ήταν αναμενόμενο, η ανάσυρση των πληροφοριών σε κάθε λίστα ήταν όλο και φτωχότερη.

2. Απόφραξη των πληροφοριών

Όπως ήδη αναφέρθηκε, η ομοιότητα μεταξύ του εισερχόμενου και του παλαιότερου υλικού συντελεί στη λήθη της πληροφορίας. Φανταστείτε τη δυσκολία που θα αντιμετωπίζατε, αν χρειαζόταν να αναφερθείτε σε δύο κείμενα με τις ίδιες πληροφορίες για τα ήθη και τα έθιμα δύο λαών χωρίς να συγχέετε ποιες πληροφορίες αφορούν καθένα λαό.

3. Φθορά του μνημονικού ίχνους

Κάθε μάθηση αφήνει κάποιο ίχνος στον εγκέφαλο λόγω της διέγερσης των νευρώνων. Το μνημονικό ίχνος αδυνατίζει με την πάροδο του χρόνου. Χρειάζεται επανάληψη ή συνεχιζόμενη χρήση μιας πληροφορίας για την αποφυγή της φθοράς της. Αυτό, ωστόσο, δεν ισχύει για τις κινητικές δεξιότητες. Θυμόμαστε να κάνουμε ποδήλατο, ακόμη και ύστερα από πολλά χρόνια, χωρίς εξάσκηση. Αφορά κυρίως γνωστικό υλικό.

4. Συναισθηματικοί παράγοντες και εσωτερικά κίνητρα

Όλοι οι άνθρωποι έχουμε την τάση, όταν κάποια εμπειρία μας προκαλεί άγχος, φόβο, ντροπή, ενοχές, δυσάρεστα συναισθήματα, να την απωθούμε και να την ξεχνάμε. Ο Freud περιέγραψε πώς με το μηχανισμό της απώθησης ο άνθρωπος «απομακρύνει» την εμπειρία που του στερεί την εκτίμηση προς τον εαυτό του. Δεν είναι τυχαίο ότι πολλοί άνθρωποι που διέπραξαν κάποιο έγκλημα εν βρασμό ψυχής αδυνατούν να ανακαλέσουν το έγκλημα, διότι αποτελεί για αυτούς τραυματική εμπειρία. Σε μια ακραία εκδήλωσή τους οι συναισθηματικοί παράγοντες μπορούν να οδηγήσουν και στην ψυχογενή αμνησία, κατά

την οποία το άτομο αδυνατεί να ανακαλέσει οποιαδήποτε πληροφορία γύρω από τη ζωή του μιας χρονικής περιόδου που ακολουθεί ένα τραυματικό γεγονός.

Οι περισσότεροι από εμάς, ωστόσο, έχουμε εφεύρει τρόπους βελτίωσης της μνήμης μας για την καλύτερη συγκράτηση μιας πληροφορίας.

Η εσωτερική επανάληψη μιας πληροφορίας είναι ο συνηθέστερος τρόπος διατήρησής της για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα. Άλλωστε, κατά πολλούς ερευνητές, η σταθεροποίηση μιας πληροφορίας επισυμβαίνει ούτως ή άλλως με το πέρασμα του χρόνου, με τη δημιουργία όλο και περισσότερων συνειρμικών συνδέσεων μεταξύ παλαιότερου και νέου υλικού. Ωστόσο, αυτή η άποψη συνάντησε πολλούς πολέμιους.

Η οργάνωση του υλικού με ομαδοποιήσεις των πληροφοριών, όπως στην περίπτωση των σβολοποιήσεων, που περιγράφηκαν παραπάνω, είναι επίσης μια διεργασία, ένα τέχνασμα διατήρησης μιας πληροφορίας για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα. Βεβαίως, η επανάληψη μιας πληροφορίας είναι η ασφαλέστερη μέθοδος διατήρησής της.

Η χρήση των κατά το δυνατόν περισσότερων αισθήσεων δημιουργεί περισσότερες συνδέσεις και διεγείρει περισσότερο την αισθητηριακή λειτουργία της μνήμης, περιορίζοντας το βαθμό λήθης. Έτσι, για παράδειγμα, η προβολή σλάιντς μαζί με την προφορική παράδοση ενός μαθήματος έχει πολύ καλύτερο αποτέλεσμα ως προς την εμπέδωση και αποθήκευση του υλικού.

Τέλος, πολύ σημαντικό είναι να αποφεύγεται η κόπωση από τη συσσώρευση υπερπληθώρας πληροφοριών, είτε με την παροχή υπερβολικών γνώσεων σε όγκο και βαθμό δυσκολίας είτε με την παροχή αυτών των γνώσεων μέσα σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα. Η χρήση διαλειμμάτων και η διαβάθμιση της γνώσης με βάση την αυξανόμενη δυσκολία διευκολύνουν την πρόσληψη και τη διατήρησή της.

**τρόποι
βελτίωσης
μνήμης**

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

Στο κεφάλαιο αυτό επιχειρήσαμε να μελετήσουμε τις γνωστικές λειτουργίες της αντίληψης, της κρίσης, της λήψης αποφάσεων, της μάθησης και της μνήμης. Πρόκειται για γνωστικές λειτουργίες αλληλένδετες και καθοριστικές για την ομαλή προσαρμογή του ατόμου στις απαιτήσεις του περιβάλλοντός του ήδη από τη στιγμή της γέννησής του. Καθεμιά ωστόσο από αυτές επιτελεί και μια διαφορετική λειτουργία.

Έτσι, η αντίληψη είναι η γνωστική λειτουργία που μας βοηθά να προσλαμβάνουμε και να επεξεργαζόμαστε τις εμπειρίες του περιβάλλοντός μας, ώστε αυτό να αποκτά κάποιο νόημα. Η αντίληψη υπακούει σε έμφυτους μορφολογικούς κανόνες, αλλά επηρεάζεται και από το συναίσθημα, τα κίνητρα και το περιβάλλον όπου ανατράφηκε ο καθένας μας, γι' αυτό ο τρόπος με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε το καθετί δεν είναι σταθερός.

Σε ακραίες συναισθηματικές καταστάσεις ή σε περιπτώσεις ψυχικής ασθένειας οδηγούμαστε στις αντιληπτικές πλάνες. Από αυτές οι πιο γνωστές είναι η παραίσθηση και η ψευδαίσθηση. Η αντίληψη είναι αποτέλεσμα μαθημένης λειτουργίας με βάση την εμπειρία, που όμως βασίζεται στην έμφυτη ικανότητα πρόσληψης ερεθισμάτων.

Την αντίληψη ακολουθεί η κρίση, που αφορά τη γνωστική λειτουργία κατηγοριοποίησης των αντικειμένων σκέψης. Οι περισσότεροι από εμάς, ωστόσο, όταν αναφερόμαστε στην ορθή κρίση κάποιου ατόμου, εννοούμε την ικανότητά του για λήψη αποφάσεων και επίλυση προβλημάτων. Με τη λήψη αποφάσεων και την επίλυση προβλημάτων αξιοποιούμε την εμπειρία μας, ώστε να επιλύουμε καθημερινές συγκρούσεις και να υπερβαίνουμε εμπόδια. Για να φτάσουμε σε αυτό το αποτέλεσμα, λαμβάνουμε υπ' όψιν τη βούλησή μας, το νόμο των πιθανοτήτων για την ικανοποίηση των επιθυμιών μας και τις πληροφορίες μας γύρω από τις καταστάσεις για τις οποίες καλούμαστε να αποφασίσουμε ή τις οποίες πρέπει να επιλύσουμε. Μάλιστα, από τον τρόπο που επιλύουμε τις καθημερινές μας δυσκολίες και συγκρούσεις έχει φανεί ότι όλοι οι άνθρωποι έχουμε μάθει έναν τρόπο αντίδρασης που έχουμε την τάση να τον επαναλαμβάνουμε. Για την επίλυση των προβλημάτων οι περισσότεροι άνθρωποι βασίζονται στην προϋπάρχουσα γνώση και στην αναπαράσταση των προβλημάτων, ενώ οι τρόποι επίλυσης που κυρίως έχουν μελετηθεί είναι οι μέθοδοι δοκιμής- πλάνης και ενόρασης.

Η μάθηση, η συσσωρευμένη γνώση από το παρελθόν, που λειτούργησε αποδοτικά και διευκόλυνε την προσαρμογή μας σε απαιτητικές συνθήκες, είναι ένας καθοριστικός γνωστικός παράγοντας.

Η μάθηση είναι μια από τις περισσότερες μελετημένες γνωστικές λειτουργίες.

Επιτυγχάνεται μέσα από τα στάδια πρόσληψης του ερεθίσματος, απόκτησης της νέας συμπεριφοράς μέσα από άσκηση, εναποθήκευσης της νεοαποκτηθείσας δεξιότητας και ανάκλησή της. Στη διαδικασία αυτή παίζει καθοριστικό ρόλο η μνημονική λειτουργία.

Έχουν διατυπωθεί πολλές θεωρίες μάθησης, που έχουν υποστηριχτεί από γνωστά πειράματα. Έτσι, με το πείραμά του ο Pavlov έμαθε σε ένα σκύλο να αντιδρά σε ένα αρχικά αδιάφορο ερέθισμα και υποστήριξε τη μάθηση με κλασική υποκατάσταση, κατά την οποία το περιβάλλον παίζει καθοριστικό ρόλο.

Ο Skinner υποστήριξε τη συντελεστική μάθηση, διεξάγοντας το πείραμα με το ποντίκι και αποδεικνύοντας πως έχουμε την τάση να μαθαίνουμε και να αφομοιώνουμε όποια συμπεριφορά ενισχύεται και ικανοποιεί τις ανάγκες μας. Τέλος, πολύ γνωστός είναι και ο Bandura, με τη θεωρία του για κοινωνική μάθηση, κατά την οποία η μίμηση προτύπων του περιβάλλοντος είναι ένας πολύ σημαντικός παράγοντας υιοθέτησης συμπεριφορών.

Η μάθηση δεν έχει μόνο επιθυμητά αποτελέσματα. Μαθαίνουμε και ανεπιθύμητες συμπεριφορές, όπως συμβαίνει στην περίπτωση του μαθημένου αισθήματος αβοήθητου.

Όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, η μάθηση προέρχεται από την εμπειρία που αποθηκεύεται στη μνήμη και γι' αυτό είναι αξιοποιήσιμη ακόμη και ύστερα από μεγάλα χρονικά διαστήματα. Είναι, δηλαδή, εξαρτημένη από μνημονικές λειτουργίες.

Μετά την κωδικοποίηση των ερεθισμάτων του περιβάλλοντος τα επόμενα στάδια μνήμης είναι η βραχυπρόθεσμη και η μακροπρόθεσμη μνήμη. Η βραχυπρόθεσμη μνήμη ή μνήμη εργασίας είναι εκείνη που μας βοηθά να αντιμετωπίζουμε καθημερινές ανάγκες και επιλύσεις προβλημάτων. Η μακροπρόθεσμη μνήμη αποθηκεύει έναν πολύ μεγάλο αριθμό πληροφοριών και για μεγάλο χρονικό διάστημα. Για τη μεταφορά μιας πληροφορίας από τη βραχυπρόθεσμη στη μακροπρόθεσμη μνήμη είναι απαραίτητη η εσωτερική επανάληψη. Τέλος, στη μακροπρόθεσμη μνήμη ανήκουν άλλοι δύο τύποι μνήμης, η μνήμη επεισοδίων και η σημασιολογική μνήμη.

Κεφάλαιο Δεύτερο

Η λήθη είναι η λειτουργία φθοράς των πληροφοριών που έχουν αποθηκευτεί στη μνήμη. Προκαλείται με προδρομική ή αναδρομική παρεμπόδιση, με απόφραξη των πληροφοριών, εξαιτίας της φθοράς του μνημονικού ίχνους και των συναισθηματικών παραγόντων-κινήτρων. Η εσωτερική επανάληψη μιας πληροφορίας, οι «σβολοποιήσεις» του γνωστικού υλικού και η αποφυγή της υπερκόπωσης είναι οι τρόποι βελτίωσης της μνήμης και παρεμπόδισης της φθοράς των πληροφοριών.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ - ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Ποιοι είναι οι παράγοντες που επηρεάζουν την αντίληψη;
2. Να συγκρίνετε τους δύο τρόπους επίλυσης προβλημάτων (δοκιμής και πλάνης- ενόρασης)
3. Δώστε παραδείγματα μάθησης με κλασική υποκατάσταση, συντελεστικής μάθησης και διαμορφωτικής μάθησης.
4. Αναλύστε ποιες συνθήκες στα στρατόπεδα συγκέντρωσης θα μπορούσαν να σχετιστούν με την επίκτητη αδυναμία;
5. Πώς φαντάζεστε ότι θα ήταν ένας άνθρωπος, εάν οι πληροφορίες τις οποίες θα αποθήκευε στη μνήμη του δε θα φθείρονταν ποτέ;
6. Πώς αντιλαμβάνεστε τη μορφή της φωτογραφίας; Κάποιοι άνθρωποι την αντιλαμβάνονται σαν μια φιγούρα νέας γυναίκας και κάποιοι βλέπουν μια ηλικιωμένη κυρία. Ποιος παράγοντας επηρεάζει την αντίληψή τους, ώστε να δίνουν διαφορετική απάντηση;

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Η ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΑΤΟΜΟΥ

προσωπικότητα -
χαρακτήρας - θεωρία -
κληρονομικότητα -
χαρακτηριστικά -
διαταραχές
προσωπικότητας

3.1 Η έννοια της προσωπικότητας

τι είναι
προσωπικό-
τητα;

Τι είναι **προσωπικότητα**; Μολονότι είναι μια καθημερινή και συνηθισμένη λέξη, ένας ορισμός της έννοιάς της φαίνεται να μην είναι απλή υπόθεση! «Αυτός ο άνθρωπος είναι μεγάλη προσωπικότητα», λέμε, ή «Η Μαρία έχει προσωπικότητα» ή «...στο τάδε κοσμικό γεγονός παραβρέθηκαν και πολλές προσωπικότητες». Τι εννοούμε άραγε;

Αν σκεφτούμε λίγο, θα δούμε ότι υπάρχει ένα κοινό στοιχείο σε όλες τις πιο πάνω χρήσεις της λέξης προσωπικότητα, ότι, δηλαδή, όλα τα άτομα των παραδειγμάτων *ξεχωρίζουν*. Σ' αυτές τις καθημερινές εκφράσεις λοιπόν η λέξη προσωπικότητα αναφέρεται σε ιδιαίτερα χαρακτηριστικά μερικών ατόμων που, είτε από πλευράς ευφυΐας και συμπεριφοράς είτε από πλευράς επιτευγμάτων και καταξίωσης σε έναν ή σε περισσότερους τομείς της ζωής τους, σε σύγκριση με τα συνηθισμένα άτομα *ξεχωρίζουν*.

Ποια όμως είναι η άποψη της επιστήμης της Ψυχολογίας; Η Ψυχολογία με τον όρο προσωπικότητα αναφέρεται σε όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά τα οποία επηρεάζουν τον τρόπο που αισθανόμαστε, σκεπτόμαστε και συμπεριφερόμαστε και που μπορεί να βλέπουν οι άλλοι ή μπορεί να θέλουμε να τα κρύψουμε. Χαρακτηριστικά που είναι παγιωμένα και που κάνουν τη συμπεριφορά προβλέψιμη, ανάλογα με την περίπτωση. Για παράδειγμα, όταν λέμε «ο Κώστας εκνευρίζεται εύκολα», εννοούμε ότι ένα χαρακτηριστικό του Κώστα είναι το ότι εκνευρίζεται εύκολα, χαρακτηριστικό που συντελεί στο να είναι ο Κώστας αυτό που είναι.

Αυτά τα χαρακτηριστικά δεν είναι μοναδικά στο κάθε άτομο, ο συνδυασμός τους κάνει το άτομο μοναδικό. Όμως τι είναι αυτά τα χαρακτηριστικά; Πώς και πότε τα αποκτά κανείς; Γιατί όλα τα παιδιά μιας οικογένειας δεν είναι ίδια, αφού έχουν τους ίδιους γονείς και μεγαλώνουν στην ίδια οικογένεια; Πού οφείλεται η διαφορετικότητα;

Η αλήθεια είναι ότι δεν υπάρχει μία απάντηση, εξαιτίας της πολυπλοκότητας και της ιδιαιτερότητας της έννοιας της προσωπικότητας.

Στο κεφάλαιο αυτό θα παρουσιαστούν κάποιες από τις απόψεις των σημαντικότερων θεωρητικών της Ψυχολογίας.

Βασικά ερωτήματα στα οποία προσπαθούν να απαντήσουν οι θεωρίες.

Ένα βασικό στοιχείο που προσφέρουν οι θεωρίες της προσωπικότητας είναι ότι δείχνουν την εικόνα της ανθρώπινης φύσης ανάλογα με το πώς τη βλέπει κάθε θεωρητικός. Η εικόνα αυτή έχει σχέση με την προσωπική εμπειρία του, καθώς και με τον τρόπο με τον οποίο αυτός αντικρίζει τον κόσμο.

Κάθε θεωρητικός λοιπόν έχει τη δική του εικόνα για την ανθρώπινη φύση, που είναι σχετική με τις δικές του εμπειρίες, και με βάση την εικόνα αυτή προσπαθεί να δώσει απαντήσεις σε πολλά ερωτήματα τα οποία αφορούν το τι σημαίνει να είναι κανείς άνθρωπος.

Μπορεί λοιπόν να πει κανείς ότι η επιστήμη της Ψυχολογίας έχει σχέση με το πώς οι ψυχολόγοι βλέπουν και ερμηνεύουν τον άνθρωπο. Όμως, όλες οι θεωρίες για την προσωπικότητα προσπαθούν να δώσουν εξηγήσεις στα πιο κάτω βασικά ερωτήματα:

- Είναι το μέλλον του ανθρώπου προκαθορισμένο ή έχει ο άνθρωπος ελεύθερη βούληση και κάνει τις δικές του επιλογές; Κατευθύνουμε, δηλαδή, μόνοι μας τις πράξεις μας κάνοντας επιλογές με τη λογική μας; Μπορούμε να ορίζουμε την τύχη μας ή είμαστε δέσμιοι των προηγούμενων εμπειριών μας, των βιολογικών παραγόντων, υποσυνείδητων δυνάμεων που δεν μπορούμε να ελέγξουμε; Ποιοι από τους παραπάνω παράγοντες έχουν επηρεάσει την προσωπικότητά μας;

- Κληρονομικότητα ή περιβάλλον; Ποιο από τα δύο έχει καθοριστική επίδραση στην προσωπικότητά μας; Τα στοιχεία που έχουμε κληρονομήσει από τους προγόνους μας ή αυτά που μας έχει δώσει το περιβάλλον; Η ανάπτυξη της προσωπικότητάς μας στηρίζεται μόνο στις κληρονομικές μας καταβολές, στην ιδιοσυγκρασία και στις προδιαθέσεις που έχουμε πάρει από τους γονείς μας ή μας πλάθει το περιβάλλον στο οποίο ζούμε; Και τι συμβαίνει με την ευφυΐα μας; Είναι και αυτή μια « προίκα » που έχουμε από τους γονείς μας ή μήπως η ευφυΐα επηρεάζεται από την ποιότητα και την ποσότητα ερεθισμάτων που παίρνουμε μέσα από την οικογένεια και το σχολείο;

- Τι παίζει μεγαλύτερο ρόλο στη διαμόρφωση της προσωπικότητας μας, οι παιδικές μας εμπειρίες ή οι εμπειρίες που αποκτούμε αργότερα;

- Ποιοι είναι οι στόχοι του ανθρώπου; Τι μας υποκινεί να θέτουμε στόχους;

- Είναι η ανθρώπινη φύση καλή ή κακή;

3.2 Κύριες θεωρίες προσωπικότητας

Οι θεωρίες για την προσωπικότητα είναι πολλές και ενδιαφέρουσες. Εμείς θα δούμε σε απλοποιημένη μορφή τις πιο σημαντικές.

3.2.1. Η ψυχαναλυτική προσέγγιση. Σίγκμουντ Φρόιντ (Sigmund Freud, 1856 - 1939)

Η πρώτη συστηματική μελέτη της προσωπικότητας, η ψυχαναλυτική προσέγγιση, η οποία είναι έργο του Σίγκμουντ Φρόιντ, ξεκίνησε κατά τα τέλη του 19ου αιώνα. Η δουλειά του Φρόιντ είναι τόσο σημαντική, ώστε πολλές οι θεωρίες που αναπτύχθηκαν μετά τη δική του οφείλουν την ύπαρξή τους στην πρώτη αυτή θεωρητική προσέγγιση. Γιατί; Διότι οι άλλοι θεωρητικοί, είτε σύγχρονοι είτε μεταγενέστεροι του Φρόιντ, αφού μελέτησαν τη θεωρία του, ή διαφώνησαν ριζικά, οπότε διατυπώνοντας τις αντιρρήσεις τους «έχτισαν» τη δική τους θεωρία, ή εμπνεύστηκαν από τη θεωρία εκείνου και με τη δική τους συμβολή την αναμόρφωσαν.

Οι απόψεις του Φρόιντ δεν επηρέασαν μόνο την Ψυχολογία, αλλά καλλιέργησαν και ένα νέο τρόπο σκέψης όσον αφορά τον εαυτό μας και την έννοια της προσωπικότητας.

Σίγκμουντ Φρόιντ

Βασικά στοιχεία της Ψυχαναλυτικής θεωρίας.

Τα ένστικτα ως κινητήρια δύναμη της προσωπικότητας

Τα ένστικτα και οι ορμές, κατά τον Φρόιντ, είναι ενέργεια με βιολογική βάση. Το σώμα μας περιέχει ενέργεια. Όταν διεγείρεται κάποιο σημείο του, δημιουργείται ανάγκη για απελευθέρωση ενέργειας.

Ο Φρόιντ διέκρινε δύο κατηγορίες ορμών, της ζωής και του θανάτου. Η ορμή της ζωής εξυπηρετεί την αυτοσυντήρηση και περιλαμβάνει

νει όλες τις ευχάριστες αισθητικές εμπειρίες, καθώς και τη σεξουαλική πράξη, ενώ **η ορμή του θανάτου (καταστροφική ορμή)** εναντιώνεται στην ορμή της ζωής, δηλαδή στην αυτοσυντήρηση και τη σεξουαλικότητα. Την ενέργεια της σεξουαλικής ορμής ο Φρόιντ την ονόμασε **λίμπιντο (libido)**.

Η δομή της προσωπικότητας κατά τον Φρόιντ

Ο Φρόιντ είδε την προσωπικότητα ως ένα δυναμικό σύστημα που αποτελείται από τρία μέρη, το **εκείνο (id)**, το **εγώ (ego)** και το **υπερεγώ (superego)**. Αυτά ανήκουν και λειτουργούν σε τρία επίπεδα, στο **συνειδητό**, που περιέχει όλα τα πράγματα που μπορούμε να σκεφτούμε και να γνωρίζουμε σε οποιαδήποτε στιγμή, το **προσυνειδητό**, που περιέχει πράγματα που μπορούμε εύκολα να φέρουμε στη μνήμη μας, και το **ασυνείδητο**, που περιέχει τις ορμές, τα ένστικτα, καθώς και βαθιά καταπιεσμένες εμπειρίες, σκέψεις, συναισθήματα κτλ. που δεν μπορούμε να θυμηθούμε.

Το **εκείνο** καθοδηγείται από την **αρχή της ευχαρίστησης** και έχει τη θέση του βαθιά μέσα στο **ασυνείδητο**. Δεν έχει λογική, δε γνωρίζει ηθικούς φραγμούς, δεν είναι σταθερό. Το **εκείνο** είναι μια πηγή χαστικής και χωρίς οργάνωση ενέργειας. Τα ένστικτα «κατοικούν» στο **εκείνο** και κατευθύνονται από την αρχή της αναζήτησης της ευχαρίστησης.

Το **εγώ** καθοδηγείται από την **αρχή της πραγματικότητας**. Το **εγώ** είναι ο ρυθμιστής, ο οποίος προστατεύει από την ένταση, την ανεξέλεγκτη έκφραση των αναγκών του **εκείνο** και από αυτά που επιβάλλει το εξωτερικό περιβάλλον. Ο ρόλος του είναι να κρατάει τις ισορροπίες ανάμεσα σ' αυτά που θέλει και ζητάει το εκείνο, τις επιθυμίες από τη μία πλευρά και την πραγματικότητα από την άλλη. Το **εγώ** λειτουργεί με λογική.

Πιο συγκεκριμένα, το **εγώ** εναντιώνεται στην παρορμητική έκ-

**εκείνο (id) -
εγώ (ego) -
υπερεγώ
(superego)**

Κεφάλαιο Τρίτο

φραση των ενστίκτων και προσπαθεί να συμβιβάσει την έκφρασή τους σύμφωνα με τις απαιτήσεις της πραγματικότητας. Το *εγώ* αρχίζει να διαμορφώνεται νωρίς, από την παιδική ηλικία, και ο ρόλος του είναι να λειτουργεί ως *κοινή λογική*.

Είδαμε ότι από τη στιγμή της γέννησής μας λειτουργούμε παρορμητικά, και ο στόχος του *εκείνο* είναι να ικανοποιήσει όλες τις σωματικές του ανάγκες. Παράλληλα το *εγώ*, το οποίο γνωρίζει την πραγματικότητα, αποφασίζει σε ποιο βαθμό μπορούν να ικανοποιηθούν αυτές οι ανάγκες χωρίς να έρθει το άτομο σε σύγκρουση με την κοινωνική πραγματικότητα εξαιτίας του *εκείνο*.

Το *υπερεγώ* (*superego*) είναι η ηθική πλευρά της προσωπικότητας, που αρχίζει να διαμορφώνεται από την ηλικία των 5-6 ετών περίπου. **Διαμορφώνεται από τις διαρκείς υποδείξεις των γονέων μας ή άλλων σημαντικών ατόμων στη ζωή μας σχετικά με το τι πρέπει να κάνουμε και τι όχι, τι είναι σωστό και αποδεκτό και τι όχι.** Όταν συμμορφωνόμαστε με αυτές τις υποδείξεις, εισπράττουμε αποδοχή. Έτσι μαθαίνουμε τι είναι αποδεκτό. Το μέρος αυτό της προσωπικότητας ο Φρόιντ το ονόμασε το *ego ideal*, δηλαδή το *ιδανικό εγώ* μας. Όταν όμως δε συμμορφωνόμαστε, τότε δοκιμάζουμε την έλλειψη αποδοχής ή την τιμωρία. Αυτά τα συναισθήματα που δοκιμάζουμε από τη μη συμμόρφωση προς τις υποδείξεις σχηματίζουν τη συνείδηση, η οποία αντικαθιστά τους γονείς. Δε μας λέει πια κάποιος άλλος τι είναι σωστό αλλά η ηθική μας συνείδηση. Το *υπερεγώ* είναι αυτή η συνείδηση, είναι το τμήμα του εαυτού μας που μας υποδεικνύει διαρκώς τι είναι ηθικό, ώστε να διαμορφώνουμε ανάλογα τη συμπεριφορά μας. Αυτό σημαίνει αυστηρή αντιμετώπιση των παρορμήσεων. **Το υπερεγώ δεν παλεύει για την ικανοποίηση των ενστίκτων ούτε για να πετύχει ρεαλιστικούς στόχους, αλλά για να φτάσει το άτομο στην ηθική τελειότητα.**

Είδαμε λοιπόν τρία στοιχεία της προσωπικότητας, όπως τα περιγράφει ο Φρόιντ, τα οποία βρίσκονται σε μια διαρκή μάχη μεταξύ τους για τη διατήρηση των ισορροπιών. Τι γίνεται όμως, όταν το *εγώ*, που βρίσκεται στη μέση, καταπιέζεται υπερβολικά και από το *εκείνο* και από το *υπερεγώ*; Το αποτέλεσμα, κατά τον Φρόιντ, είναι το άγχος.

Το άγχος απειλεί το *εγώ*, γι' αυτό το άτομο συναισθάνεται ότι, αν δεν κάνει κάτι να εξασφαλίσει την ισορροπία, το *εγώ* θα χάσει την ισορροπία του. Γι' αυτό πρέπει με τη λογική ή να σταματήσει την ικανοποίηση των ορμών ή να ακολουθήσει ό,τι υποδεικνύει η συνείδηση. Όμως, επειδή οι λογικές αυτές τεχνικές δεν είναι πάντα αποτελεσματι-

κές, ο Φρόιντ περιγράφει κάποιους άλλους τρόπους, τους μηχανισμούς άμυνας.

Μηχανισμοί άμυνας.

Κατά τον Φρόιντ, οι μηχανισμοί άμυνας είναι ασυνείδητοι τρόποι με τους οποίους καταφέρνει το άτομο να αποφύγει τον κίνδυνο που νιώθει το **εγώ** και να ελαττώσει το άγχος. Ο Φρόιντ έχει περιγράψει έναν αριθμό αμυντικών μηχανισμών. Οι μηχανισμοί αυτοί παραμορφώνουν ή αρνούνται την πραγματικότητα και, όπως είπαμε, λειτουργούν υποσυνείδητα. Αναφέρουμε ορισμένους μηχανισμούς άμυνας:

Άρνηση. Όπως δηλώνει και ο όρος, είναι ο τρόπος με τον οποίο αποφεύγει το άτομο να αντιμετωπίσει οδυνηρές, δυσάρεστες σκέψεις και δυσάρεστα συναισθήματα, καθώς και γεγονότα που προξενούν άγχος, με την άρνηση της ύπαρξής τους. Για παράδειγμα, ένα παιδί που αρνείται να αντιμετωπίσει την πραγματικότητα του θανάτου της μητέρας του, με την άρνηση μπορεί να αντιμετωπίζει το συμβάν σαν ένα κακό όνειρο ή σαν να έχει φύγει η μητέρα του σε ένα μακρινό ταξίδι.

Απόθηση. Το άτομο απωθεί στο ασυνείδητο ανεπιθύμητες επιθυμίες, σκέψεις, παρορμήσεις, εμπειρίες κτλ. που αντιτίθενται στις επιταγές του **εγώ**.

Προβολή. Ο άνθρωπος προβάλλει σε άλλους τάσεις, σκέψεις και κίνητρα που στον ίδιο προκαλούν άγχος ή δεν του είναι αποδεκτά. Μπορεί κάποιος να πει: δεν τον φοβάμαι εγώ, αυτός με φοβάται. Έτσι αποφεύγει να αντιμετωπίσει το στοιχείο του φόβου προβάλλοντας το συναίσθημα αυτό σε άλλον.

Μετάθεση. Όταν για κάποιο λόγο δε βρίσκει το άτομο ένα αντικείμενο για να ικανοποιήσει μια παρόρμηση του **id** του, τότε μπορεί να στραφεί σε ένα άλλο αντικείμενο. Π.χ., η μητέρα έχει μια τηλεφωνική επικοινωνία με το διευθυντή της, ο οποίος είναι ιδιαίτερα απαιτητικός και την εκνευρίζει. Όμως δεν μπορεί να του πει ό,τι νιώθει για ευνόητους λόγους. Μετά το κλείσιμο του τηλεφώνου γυρίζει στο παιδί, που έχει απλωμένα τα παιχνίδια του, και του φωνάζει θυμωμένα : «Μάζεψε γρήγορα τα παιχνίδια σου και βάλε τα στη θέση τους, για να μη γίνει μάχη εδώ μέσα!»

Παλινδρόμηση. Η παλινδρόμηση είναι ένας αμυντικός μηχανισμός, κατά τον οποίο το άτομο, για να αποφύγει παρούσες οδυνηρές καταστάσεις, επιστρέφει σε προηγούμενα στάδια της ανάπτυξής του που ήταν πιο ευχάριστα. Δεν είναι, π.χ., ασυνήθιστο το γεγονός ότι ένα μοναχοπαιδί στη νηπιακή ηλικία που χάνει την αποκλειστική προσοχή των γονέων του με τον ερχομό ενός άλλου αδελφού συχνά επιστρέφει στην νυχτερινή ενούρηση.

Εκλογίκευση. Ένας πολύ συνηθισμένος μηχανισμός άμυνας, κατά τον οποίο προσπαθούμε να δώσουμε μια λογική εξήγηση σε μια συμπεριφορά μας ή επιδίωξη η οποία δεν είχε τα επιθυμητά αποτελέσματα. Π.χ., το άτομο που απολύεται από τη δουλειά του μπορεί να εκλογικεύσει το όλο θέμα λέγοντας: «έτσι κι αλλιώς, δεν ήταν και η ιδανική δουλειά!» Με αυτό τον τρόπο αποφεύγει να αντιμετωπίσει τον πραγματικό λόγο για τον οποίο έχασε τη δουλειά του και ο οποίος μπορεί να είναι οδυνηρός.

Οι μηχανισμοί αυτοί είναι μηχανισμοί που χρησιμοποιούμε ασυνείδητα, για να αποφεύγουμε τα οδυνηρά επακόλουθα των καταστάσεων που δημιουργούν άγχος. Η χρήση των μηχανισμών αυτών δεν είναι η ίδια απ' όλους.

Στάδια ανάπτυξης

Κατά τον Φρόιντ, ο χαρακτήρας του ατόμου αναπτύσσεται στην παιδική ηλικία και έχει άμεση σχέση με τον τύπο και την ποιότητα επικοινωνίας ανάμεσα στο βρέφος και τους γονείς ή αυτούς που παίζουν ρόλο γονέα. Το άτομο περνάει από μια σειρά *ψυχοσεξουαλικών σταδίων ή φάσεων ανάπτυξης*. Σε κάθε στάδιο συγκεντρώνει το ενδιαφέρον του γύρω από μια διαφορετική ζώνη ικανοποίησης στο σώμα. Η *ζώνη ικανοποίησης* είναι ένα μέρος του σώματος που παρέχει ευχαρίστηση, όταν διεγείρεται. Τα στάδια ανάπτυξης του ατόμου είναι:

Το στοματικό στάδιο (γέννηση - περίπου 2 ετών)

Κατά το στάδιο αυτό το στόμα είναι το σημείο του σώματος που έχει ιδιαίτερη σημασία για το άτομο, διότι από εκεί ικανοποιούνται οι σωματικές ανάγκες του. Με το θηλασμό το βρέφος ικανοποιεί τη βασική ανάγκη της τροφής, κάτι το οποίο του δημιουργεί ευχαρίστηση. Κατά τη φάση αυτή το άτομο μαθαίνει να ξεχωρίζει τον εαυτό του από το περιβάλλον του.

Με την εμφάνιση της οδοντοφυΐας το βρέφος παίρνει ικανοποίηση με το δάγκωμα παράλληλα με το πιπίλισμα και την κατάποση.

Το πρωκτικό στάδιο (2-4 περίπου ετών)

Ο Φρόιντ θεωρεί χρήσιμο το στάδιο αυτό για την ανάπτυξη της προσωπικότητας του ατόμου κατά τα πρώτα χρόνια της ζωής του. Χαρακτηρίζεται από δυσκολία και συγκρούσεις, επειδή είναι η περίοδος κατά την οποία το νήπιο εκπαιδεύεται στη χρήση της τουαλέτας. Τότε παρουσιάζονται οι δυσκολίες και οι συγκρούσεις, διότι για πρώτη φορά

στη ζωή του το άτομο πρέπει να μάθει να ελέγχει την ικανοποίηση που προέρχεται από ενστικτώδεις αντιδράσεις των σωματικών αναγκών με το να τις αναβάλλει ή να τις καθυστερεί, ανάλογα με τις υποδείξεις των γονέων. Αυτό είναι κάτι που το νήπιο μαθαίνει ότι μπορεί να το χρησιμοποιήσει και ως όπλο εναντίον των γονέων του, αφού για πρώτη φορά στη ζωή του νιώθει ότι έχει την επιλογή να συμμορφωθεί ή να έρθει σε αντίθεση με αυτούς.

Το φαλλικό στάδιο

Γύρω στον τέταρτο με πέμπτο χρόνο της ζωής του το νήπιο αρχίζει να αντιμετωπίζει μια νέα σειρά από προκλήσεις, που παρουσιάζονται με την είσοδό του στο **φαλλικό στάδιο**. Κατά το φαλλικό στάδιο η εστία ικανοποίησης μετακινείται από τον πρωκτό στα γεννητικά όργανα. Σ' αυτή την ηλικία το νήπιο αφιερώνει χρόνο στην διερεύνηση των γεννητικών του οργάνων. Αρχίζει να έχει περιέργεια για τη γέννησή του ή για το πώς «ήλθε» ο μικρότερος αδελφός ή η μικρότερη αδελφή.

Κατά το στάδιο αυτό εμφανίζονται ερωτικές επιθυμίες για το γονέα του αντίθετου φύλου και ανταγωνιστικές τάσεις για το γονέα του ίδιου φύλου. Είναι πολύ συνηθισμένο να ακούγεται από το αγοράκι αυτής της ηλικίας να δηλώνει ότι θέλει να παντρευτεί τη μητέρα του (Οιδιπόδειο σύμπλεγμα) ή από το κοριτσάκι ότι θέλει να παντρευτεί τον πατέρα του (σύμπλεγμα της Ηλέκτρας). Τα αγόρια ξεπερνούν τελικά το Οιδιπόδειο σύμπλεγμα με το να ταυτίζονται με τον πατέρα, να θεωρούν πρότυπο τον πατέρα τους και να απωθούν τις ερωτικές επιθυμίες προς τη μητέρα. Τα κορίτσια ξεπερνούν το σύμπλεγμα της Ηλέκτρας με το να ταυτίζονται με τη μητέρα, να θεωρούν πρότυπο τη μητέρα και να απωθούν τις ερωτικές επιθυμίες προς τον πατέρα.

Το στάδιο της λανθάνουσας σεξουαλικότητας

Έως και το φαλλικό στάδιο έχουν τεθεί οι βάσεις που θα διαμορφώσουν σε σημαντικό βαθμό την προσωπικότητα. Έχουν δημιουργηθεί τα 3 τμήματα της δομής της προσωπικότητας, το **εκείνο**, το **εγώ** και το **υπερεγώ**.

Ακολουθεί μια περίοδος 5-6 ετών κατά την οποία το άτομο δεν ασχολείται με τη σεξουαλικότητά του, αλλά στρέφει την προσοχή του σε άλλους τομείς, που του δίνουν ικανοποίηση, όπως οι κοινωνικές του σχέσεις, οι φιλίες του με άλλα παιδιά του ίδιου φύλου, οι αθλητικές δραστηριότητες κ.ά. Αυτή η περίοδος, όπως θα δούμε αργότερα,

Κεφάλαιο Τρίτο

έχει χαρακτηριστεί ως η περίοδος κατά την οποία το άτομο πρέπει να προσαρμοστεί σε άλλου είδους απαιτήσεις όπως η συνύπαρξη και η κατανόηση του ευρύτερου περιβάλλοντος.

Στάδιο της γενετήσιας σεξουαλικότητας

Το στάδιο αυτό αρχίζει από την εφηβεία, όταν το σώμα βιολογικά έχει αρχίσει να ωριμάζει. Σ' αυτό το στάδιο ο έφηβος πρέπει να συμμορφωθεί με τα πρότυπα που επιβάλλουν οι κοινωνικοί παράγοντες. Η σεξουαλική ενέργεια, η οποία πιέζει για έκφραση κατά την εφηβική ηλικία, μπορεί να διοχετευθεί στην επιδίωξη κοινωνικών σχέσεων και στη σύναψη σχέσης με άτομο του άλλου φύλου. Αν υπάρχει ομαλή μετάβαση απ' όλα τα προηγούμενα στάδια, το άτομο μπορεί να εξελιχθεί ομαλά και να συνάψει ομαλές σχέσεις με το άλλο φύλο.

Στάδια Ψυχοσεξουαλικής Ανάπτυξης

Στοματικό στάδιο	(Γέννηση - 2 έτος)
Το πρωκτικό στάδιο	(2-4 έτος)
Το φαλλικό στάδιο	(4-5 έτος)
Το στάδιο τις λανθάνουσας σεξουαλικότητας	(5 ετών μέχρι την εφηβεία)
Το στάδιο της γενετήσιας σεξουαλικότητας	(από την εφηβεία και μετά)

3.2.2 Οι νεοφροϊδικοί

Μετά τον Φρόιντ, αρκετοί μαθητές του ανέπτυξαν διαφορετικές απόψεις και διαφοροποιήθηκαν θεωρητικά από το δάσκαλό τους. Ορισμένοι διακεκριμένοι νεοφροϊδικοί είναι οι εξής:

Καρλ Γιουνγκ (1875 - 1961).

Γεννήθηκε στην Ελβετία. Όταν γνώρισε τον Φρόιντ το 1907, είχε ήδη σπουδάσει ιατρική και είχε μια πολύ καλή φήμη στο επάγγελμά του. Ασχολήθηκε με τη θεωρία του Φρόιντ χωρίς όμως να συμφωνεί απόλυτα μαζί του. Η διαφωνία του με τις απόψεις του Φρόιντ τον ώθησε να διατυπώσει τις δικές του ιδέες για την ανάπτυξη της προσωπικότητας. Η θεωρία του έχει επηρεάσει πολύ την ιατρική, την ιστορία του πολιτισμού, την κοινωνιολογία, τις πολιτικές επιστήμες, τη φιλοσοφία και άλλες επιστήμες.

Η προσωπικότητα του ατόμου

Καρλ Γιουνγκ

Ο Γιουνγκ θεωρεί ότι τόσο η κληρονομικότητα όσο και το περιβάλλον συμβάλλουν εξίσου στη δημιουργία της προσωπικότητας.

Δηλαδή, θεωρεί ότι η ανάγκη του ανθρώπου για να αναπτυχθεί και να ολοκληρωθεί είναι έμφυτη, όμως αυτή μπορεί να διευκολυνθεί ή να εμποδιστεί από εξωτερικές εμπειρίες και από τη μάθηση.

Ενώ για τον Φρόιντ ο κύριος στόχος στη ζωή του ατόμου είναι να απαλλαγεί από τις εντάσεις του, για τον Γιουνγκ ο βασικός στόχος

του είναι η αυτοπραγμάτωση, δηλαδή η ανάγκη του ατόμου να αναπτύξει τον καλύτερο εαυτό του σε ικανοποιητικό, κατά τη γνώμη του, σημείο. Αυτό, κατά τον Γιουνγκ, είναι ένας στόχος ζωής που μας ωθεί διαρκώς προς την επίτευξή του. Μια άλλη διαφορά του Γιουνγκ από τον Φρόιντ αφορά τη σημασία των εμπειριών της παιδικής ηλικίας για το σχηματισμό της προσωπικότητας. Κατά τον Γιουνγκ, οι εμπειρίες της παιδικής ηλικίας επηρεάζουν, αλλά δε διαμορφώνουν εξ ολοκλήρου την προσωπικότητα. Καθοριστικό ρόλο παίζουν οι εμπειρίες της μέσης ηλικίας και οι ελπίδες και οι προσδοκίες του ατόμου για το μέλλον.

Έτσι, η ανάπτυξη του ατόμου δε σταματάει ποτέ. Η άποψη του Γιουνγκ για την ανθρώπινη φύση είναι αισιόδοξη, αφού θεωρεί ότι ένα μέρος της προσωπικότητας κληρονομείται και ένα μέρος της μαθαίνεται.

Άλφρεντ Άντλερ (1870 - 1937)

Ο Άντλερ πίστευε ότι οι δυνάμεις που ωθούν το άτομο να διαμορφώσει την προσωπικότητά του δεν είναι βιολογικές αλλά κοινωνικές και έδωσε έμφαση στην ιδιαιτερότητα του ατόμου, καθώς και στην *ατομική συνείδηση*.

Άλφρεντ Άντλερ

αυτοπραγμά-
τωση

Κεφάλαιο Τρίτο

**ατομική
συνείδηση,
σύμπλεγμα
κατωτερότη-
τας /ανωτερό-
τητας, σειρά
γέννησης,
στιλ ζωής,
κοινωνικό
ενδιαφέρον**

Κατά τον Άντλερ όλες οι προσπάθειες του ατόμου για να επιτύχει οφείλονται στα **συμπλέγματα κατωτερότητας** που νιώθει και τα οποία έχει την ανάγκη να ξεπεράσει. Τα συμπλέγματα κατωτερότητας μπορεί να οφείλονται σε σωματικά προβλήματα από κάποια αναπηρία ή ασθένεια ή σε αίσθηση κατωτερότητας, όταν το παιδί είναι παραμελημένο ή κακομαθημένο.

Αντίθετα, τα συμπλέγματα ανωτερότητας είναι αποτέλεσμα υπερδιογκωμένης άποψης που μπορεί να έχει το άτομο για τον εαυτό του. Ο πιο σημαντικός στόχος του ατόμου, κατά τον Άντλερ, είναι να πετύχει την τελειότητα. Τότε ολοκληρώνεται και η προσωπικότητά του. Η προσπάθεια για την τελειότητα είναι, κατά τον Άντλερ, έμφυτη. Ο τρόπος με τον οποίο το άτομο προσπαθεί να φτάσει την τελειότητα λέγεται **στιλ ζωής** και μαθαίνεται στην παιδική ηλικία, γύρω στα πρώτα 4-5 χρόνια της ζωής, από τις παιδικές κοινωνικές σχέσεις. Η ελεύθερη βούληση του ατόμου είναι αυτή η οποία διεγείρει τη δημιουργική του δύναμη, ώστε να δημιουργήσει την προσωπικότητά του. Η δύναμη αυτή είναι έμφυτη, αλλά καλλιεργείται και από το περιβάλλον. Έμφυτη επίσης είναι και η ανάγκη του ανθρώπου για κοινωνικές σχέσεις. Καλλιεργείται μέσα από τις κοινωνικές σχέσεις που έχει το άτομο στην παιδική του ηλικία, αλλά κυρίως μέσα από τη σχέση που έχει με τη μητέρα του, η οποία το διδάσκει τη συντροφικότητα, τη συνεργασία και την τόλμη.

Μεγάλη σημασία για τη ζωή του ατόμου έχει επίσης η σειρά της γέννησής του μέσα στην οικογένεια. Κατά τον Άντλερ, η γέννηση ενός δεύτερου παιδιού δημιουργεί σοκ στο πρώτο, το οποίο ξαφνικά χάνει την «πρωτιά». Έτσι, τα πρώτα παιδιά έχουν την τάση να αναπολούν το παρελθόν, είναι απαισιόδοξα για το μέλλον και ενδιαφέρονται ιδιαίτερα για την τάξη και την εξουσία. Το δεύτερο παιδί έχει το πρώτο ως πρότυπο, με το οποίο πρέπει να συναγωνιστεί. Αυτό έχει ως συνέπεια τα δεύτερα παιδιά να γίνονται περισσότερο φιλόδοξα και ανταγωνιστικά (αυτό ίσχυε και για τον Άντλερ). Το τελευταίο παιδί, το «μωρό» της οικογένειας, νιώθοντας την ανάγκη να ξεπεράσει τα προηγούμενα, συχνά είναι αυτό που κατορθώνει και τα πιο πολλά πράγματα. Τέλος, το μοναχοπαιδί μπορεί να ωριμάζει γρηγορότερα, αλλά νιώθει έντονο σοκ όταν, πηγαίνοντας στο σχολείο, ανακαλύπτει ότι δεν είναι πλέον το κέντρο του ενδιαφέροντος.

Όσον αφορά το ερώτημα «κληρονομικότητα ή περιβάλλον», ο

Άντλερ πιστεύει ότι ορισμένα στοιχεία της προσωπικότητας είναι έμφυτα, όπως, για παράδειγμα, το **κοινωνικό ενδιαφέρον** και η **ανάγκη της προσπάθειας για τελειότητα**, όμως οι εμπειρίες που έχει το άτομο από το περιβάλλον του είναι αυτές που αποφασίζουν σε ποιο βαθμό θα αξιοποιηθούν οι έμφυτες τάσεις του. Οι εμπειρίες της παιδικής ηλικίας είναι σημαντικές, αλλά, αντίθετα από την άποψη του Φρόιντ, δε μας καθορίζουν αποκλειστικά.

Οι απόψεις του Άντλερ έχουν επηρεάσει τον Φρόιντ, καθώς και άλλους θεωρητικούς, όσον αφορά τους κοινωνικούς παράγοντες, που αποτελούν βασικό στοιχείο για τη δημιουργία της προσωπικότητας, τη δημιουργική δύναμη του ατόμου, τη σημασία των στόχων κ.ά.

Άλλοι νεοφροϊδικοί θεωρητικοί οι οποίοι έχουν σημαντική παρουσία στην επιστήμη της Ψυχολογίας είναι οι:

Έριχ Φρόμ (Erich Fromm 1900 - 1980)

Κατά τον Φρομ, οι άνθρωποι έχουν έμφυτη την τάση για ανάπτυξη και αξιοποίηση των δυνατοτήτων τους. Αυτό είναι και ο **υψηλότερος στόχος** του ατόμου, **να αναπτύξει, δηλαδή, στο μέγιστο δυνατό βαθμό τις δυνατότητές του. Το αποτέλεσμα αυτής της προσπάθειας είναι η ολοκλήρωση της προσωπικότητάς του.** Έμφυτη επίσης, κατά τον Φρομ, είναι και η τάση του ατόμου για την **αλήθεια** και τη **δικαιοσύνη**. Αν το άτομο δεν αναπτύξει όλες τις δυνατότητές του επαρκώς, τότε το αποτέλεσμα μπορεί να είναι η αίσθηση δυστυχίας ή ακόμα και η εμφάνιση κάποιας ψυχικής ασθένειας. Ο μόνος τρόπος να πετύχουμε την αρμονία είναι να κάνουμε τη ζωή μας **παραγωγική και δημιουργική**. Είναι στο χέρι μας να αναπτύξουμε τις δυνάμεις μας.

Η τελική, λοιπόν, διαμόρφωση της προσωπικότητάς μας δεν είναι προκαθορισμένη, αλλά εξαρτάται από τη δική μας προσπάθεια.

3.2.3 Η προσέγγιση των ατομικών χαρακτηριστικών

Οι βασικοί θεωρητικοί της προσέγγισης αυτής είναι ο Γκόρντον Όλπορτ (Gordon Allport) και ο Ρέιμοντ Κατέλ (Raymond Cattell), οι οποίοι έχουν ερευνήσει την προσωπικότητα με βάση τα ατομικά χαρακτηριστικά των ανθρώπων.

Η προσέγγιση των ατομικών χαρακτηριστικών επικεντρώνεται στην ομαδοποίηση και κατηγοριοποίηση των ατόμων σε σχέση με το ποια χαρακτηριστικά έχουν και σε ποιο βαθμό, όπως, για παράδειγμα,

αλήθεια,
δικαιοσύνη,
ανάπτυξη
δυνατοτήτων

Κεφάλαιο Τρίτο

πόσο δημιουργικό είναι ένα άτομο, πόσο κοινωνικό κτλ. Οι θεωρητικοί αυτής της προσέγγισης πιστεύουν ότι τα χαρακτηριστικά έχουν διαβάθμιση. Έτσι, για παράδειγμα, ο καθένας από μας μπορεί να έχει το χαρακτηριστικό της δημιουργικότητας, άλλοι όμως το έχουν σε χαμηλότερο βαθμό και άλλοι σε υψηλότερο.

3.2.4. Η συμπεριφοριστική προσέγγιση

Ιβάν Γουότσον

Η συμπεριφοριστική προσέγγιση θεωρείται ως η «Δεύτερη Δύναμη» στην Ψυχολογία. Είναι η προσέγγιση από την πλευρά των φυσικών επιστημών και περιλαμβάνει έναν αριθμό διαφορετικών κλινικών προσεγγίσεων, που έχουν σχέση με διαφορετικές αρχές μάθησης.

Εξετάζει μέσα από μια σειρά εμπειρικών ερευνών, τις αντιδράσεις που εκδηλώνουν τα άτομα σε ερεθίσματα που προέρχονται από το εξωτερικό περιβάλλον. Ο πρώτος που εμπνεύστηκε αυτή την προσέγγιση είναι ο Τζων Γουότσον. Για τους συμπεριφοριστές **η προσωπικότητα αποτελείται από ένα σύνολο αντιδράσεων σε ερεθίσματα που έχουμε μάθει, από εμφανείς συμπεριφορές και συστηματοποιημένες συνήθειες**. Επομένως, η προσωπικότητα έχει σχέση μόνο με ό,τι μπορεί να παρατηρηθεί και να διαμορφωθεί με τους κατάλληλους χειρισμούς. Οι εκπρόσωποι της συμπεριφοριστικής προσέγγισης είναι οι: **Ιβάν Πανλόφ** (Ivan Pavlov), **Σκίνερ** (B.F. Skinner) και **Άλμπερτ Μπαντούρα** (A. Bandura), οι οποίοι έχουν αναπτύξει μεγάλη ποικιλία τεχνικών και προσεγγίσεων που μπορούν να βοηθήσουν τους ανθρώπους να αλλάξουν συμπεριφορά.

Για τους βασικούς θεωρητικούς που αναφέρονται στο σημείο αυτό έχουμε ήδη αναφερθεί στο δεύτερο κεφάλαιο της Γενικής Ψυχολογίας.

3.2.5. Η ανθρωπιστική προσέγγιση

Η ανθρωπιστική προσέγγιση αποτελεί μια κίνηση αναμόρφωσης της επιστήμης της Ψυχολογίας. Αυτό, γιατί, στην προσπάθειά της να κατανοήσει την ανθρώπινη προσωπικότητα, αντιτίθεται στις δύο μεγάλες προσεγγίσεις που έχουμε αναφέρει, την ψυχαναλυτική και τη συμπεριφοριστική. Κατά την ουμανιστική προσέγγιση, **για να έχουμε μια ολοκληρωμένη άποψη της ανθρώπινης προσωπικότητας, πρέ-**

Καρλ Ρόντζερς

πει να παρατηρήσουμε και να μάθουμε τα θετικά σημεία και τις αρετές της. Κύριοι θεμελιωτές αυτής της προσέγγισης είναι ο *Καρλ Ρόντζερς* (Carl Rogers), ο *Αβραάμ Μάσλοου* (Abraham Maslow) και, σε ένα βαθμό, ο *Γκόρντον Όλπορτ* (Cordon Allport).

Σύμφωνα με την ανθρωπιστική προσέγγιση το άτομο έχει συνείδηση και λογική, οι οποίες όμως δεν υπαγορεύονται από ασυνείδητες δυνάμεις ή από τις προηγούμενες εμπειρίες. Η προ-

σωπικότητα του ατόμου μπορεί να γίνει κατανοητή, μόνο αν μπορέσουμε να δούμε το άτομο από τη δική του πλευρά, δηλαδή όπως βλέπει αυτό το ίδιο τον εαυτό του.

Κύριος στόχος της ανθρωπίνης συμπεριφοράς είναι να γίνει το **άτομο αυτόνομο** και να αναπτυχθεί στο μέγιστο δυνατό βαθμό, ώστε να πλησιάσει την **αυτοπραγμάτωσή** του.

Όλα τα άτομα έχουν την ανάγκη να αντιμετωπίζονται με **σεβασμό, αγάπη και αποδοχή**, κυρίως από τη μητέρα, κατά τη βρεφική ηλικία. Αν η αντιμετώπιση της μητέρας είναι θετική, τότε το άτομο έχει μεγαλύτερες πιθανότητες να πλησιάσει ως ενήλικος την αυτοπραγμάτωσή του, ενώ, όταν συμβαίνει το αντίθετο, το άτομο δυσκολεύεται να φτάσει αυτό το στόχο.

Επειδή οι κοινωνίες αποτελούνται από πολλά άτομα, η ουμανιστική προσέγγιση βλέπει και την κοινωνία κάτω από το ίδιο πρίσμα. Η έμφυτη τάση του ατόμου να αναπτύξει τον καλύτερό εαυτό του δεν ωφελεί μόνο το ίδιο αλλά και την κοινωνία στην οποία ζει. Το επίπεδο ανάπτυξης μιας κοινωνίας είναι το αποτέλεσμα του επιπέδου ανάπτυξης των ατόμων που την αποτελούν.

Συμπερασματικά, κατά την ανθρωπιστική προσέγγιση, **είναι φυσικό για τους ανθρώπους να αναπτύσσονται, να κινούνται προς τα εμπρός, να έχουν πλήρη συνείδηση του εαυτού τους και να συμμετέχουν με τις πράξεις τους σ' αυτή την ανάπτυξη.**

αυτονομία,
σεβασμός,
αποδοχή,
αυτοπραγμά-
τωση

3.3 Κληρονομικότητα, περιβάλλον και προσωπικότητα

χαρακτηριστικά και προσωπικότητα

Η Ελένη είναι 14 ετών. Είναι ψηλή, λεπτή, με καστανά μάτια και μαλλιά. Είναι πρόσχαρη, ιδιαίτερα κοινωνική, έχει πάρα πολλές φίλες και πολλούς φίλους και βλέπει τη ζωή της με αισιοδοξία. Ως μαθήτρια είναι μέτρια, αλλά στα καλλιτεχνικά μαθήματα είναι άριστη. Παίζει πιάνο και κιθάρα και ζωγραφίζει πολύ καλά.

Τα χαρακτηριστικά αυτά συνθέτουν την προσωπικότητά της. Πώς τα απέκτησε; Πώς ο καθένας από εμάς έχει φτάσει να είναι αυτός ή αυτή που είναι; Γεννηθήκαμε ή γίναμε αυτό που είμαστε; Είναι η προσωπικότητά μας το προϊόν κληρονομικών καταβολών ή μήπως είναι αυτό που μας διαμόρφωσε το περιβάλλον όπου ζήσαμε και ζούμε; Μήπως και τα δύο επηρεάζουν αυτό που είμαστε; Αν ναι, πόσο απ' αυτό που είμαστε το χρωστάμε στην κληρονομικότητα και πόσο στο περιβάλλον; Με ποια χαρακτηριστικά γεννιόμαστε; Ποια αποκτάμε; Έρευνες που έχουν γίνει επάνω σ' αυτό το θέμα καταλήγουν στα πιο κάτω συμπεράσματα.

Κληρονομικότητα

Κληρονομικότητα μπορούμε να πούμε ότι είναι ο τρόπος με τον οποίο χαρακτηριστικά των προγόνων μας μεταφέρονται σε εμάς μέσα από το γενετικό μας κώδικα. Η ζωή του ανθρώπου αρχίζει από ένα γονιμοποιημένο κύτταρο, το οποίο περιέχει σύνθετες χημικές ουσίες, γνωστές ως χρωμοσώματα. Τα χρωμοσώματα μεταφέρουν τα γονίδια, τα οποία είναι αυτά που αποφασίζουν για τα στοιχεία που θα κληροδοτηθούν στους απογόνους. Κάθε κύτταρο του σώματός μας περιέχει 46 χρωμοσώματα ή 23 ζευγάρια. Τα μόνα κύτταρα που δεν περιέχουν 46 χρωμοσώματα αλλά 23 είναι τα κύτταρα του σπερματοζωαρίου και του ωαρίου. Αυτά τα δύο κύτταρα πρέπει να ενωθούν, ώστε να δημιουργήσουν το αρχικό κύτταρο του σώματος κάθε ατόμου. Έτσι, το αρχικό μας κύτταρο παίρνει 23 χρωμοσώματα από το ωάριο και 23 από το σπερματοζωάριο, σύνολο 46.

Όλα τα χαρακτηριστικά που έχουμε με τη γέννησή μας λέγονται **γονότυπος**. Η έκφραση αυτών των χαρακτηριστικών, που είναι ορατή μέσα από την εμφάνιση και τη συμπεριφορά του ατόμου, λέγεται **φαινότυπος**. Ο φαινότυπος δεν εξαρτάται μόνο από τα χαρακτηριστικά με

τα οποία γεννηθήκαμε (γονότυπος) αλλά από όλα τα περιβαλλοντικά στοιχεία που επηρεάζουν το άτομο από τη στιγμή της σύλληψης. Αν πούμε ότι ο γονότυπος είναι μια «συνταγή» από χαρακτηριστικά, όπως ύψος, χρώμα δέρματος κ.ά., κατά την ώρα της σύλληψης, ο φαινότυπος είναι το πώς αυτή η συνταγή κατέληξε, ανάλογα με τις συνθήκες που επέτρεψαν να αναπτυχθούν τα χαρακτηριστικά αυτά. Έτσι, ακόμη και να γνωρίζουμε το γονότυπο ενός εμβρύου, δεν μπορούμε να προβλέψουμε με επιτυχία το αποτέλεσμα. Αυτό, γιατί από τη στιγμή της σύλληψης πολλές πιθανότητες ανοίγονται για τη ζωή του εμβρύου (στο Όγδοο Κεφάλαιο της Εξελικτικής Ψυχολογίας θα δούμε ποιοι παράγοντες και πώς επηρεάζουν την ανάπτυξη του εμβρύου).

Ένα καλό παράδειγμα για το πώς ο **γονότυπος** και ο **φαινότυπος** αλληλεπιδρούν στην ανάπτυξη του ατόμου είναι αυτό του χρώματος των μαλλιών και του δέρματος. Το χρώμα των μαλλιών και του δέρματος εξαρτάται από ορισμένα γονίδια, μερικά από τα οποία περιέχουν τη μελανίνη - ένα στοιχείο το οποίο δίνει το χρώμα- ενώ κάποια άλλα εμποδίζουν την παραγωγή της μελανίνης. Το πώς αυτά τα γονίδια επιδρούν, ώστε το δέρμα να είναι ανοιχτό ή σκούρο, εξαρτάται και από το πόσο το άτομο εκτίθεται στον ήλιο ή πόση ηλιοφάνεια υπάρχει στο περιβάλλον του. Έτσι, σε περιοχές όπου υπάρχει λίγη ηλιοφάνεια άτομα με σκούρα χαρακτηριστικά στα γονίδιά τους έχουν λιγότερο σκούρο χρώμα από τα άτομα που έχουν σκούρα χαρακτηριστικά στα γονίδια τους, αλλά ζουν σε τροπικά κλίματα.

Με τον ίδιο τρόπο που το φως του ήλιου συνεργάζεται με τα γονίδια, για να αποφασιστεί το χρώμα του δέρματος, τα ερεθίσματα του περιβάλλοντος συνεργάζονται με τα γονίδια, για να αναπτυχθεί η ευφυΐα. Για να εκδηλωθεί πλήρως η γενετική κληρονομιά της νοημοσύνης ενός παιδιού, το παιδί χρειάζεται τα ανάλογα ερεθίσματα, την προσοχή, την αγάπη και τη στήριξη από τους γονείς. Η νοητική ανάπτυξη ενός παιδιού που μεγαλώνει σε ένα περιβάλλον πλούσιο σε ερεθίσματα, με φροντίδα από τους γονείς και με πολλά διδακτικά παιχνίδια είναι συνήθως μεγαλύτερη από την ανάπτυξη ενός παιδιού που μεγαλώνει σε ένα φτωχό από ερεθίσματα περιβάλλον.

Μπορούμε λοιπόν να πούμε ότι η Ελένη έχει αυτά τα χαρακτηριστικά, όχι μόνο επειδή γεννήθηκε με αυτά, αλλά επειδή το περιβάλλον της τα καλλιέργησε στο βαθμό που έκαναν την Ελένη να είναι αυτή που είναι.

**γονότυπος,
φαινότυπος**

3.4 Ψυχική υγεία και προσωπικότητα

Όταν μιλάμε για ψυχική ασθένεια, αναφερόμαστε σε συμπεριφορά του ατόμου η οποία ξεφεύγει από την κανονική, τη συνηθισμένη και αποδεκτή. Επειδή είναι δύσκολο να ορίσουμε τι είναι ακριβώς «κανονική» συμπεριφορά, είναι το ίδιο δύσκολο να ορίσουμε πότε κάποια συμπεριφορά ξεφεύγει από την κανονική. Υπάρχουν τρία κριτήρια που μας βοηθούν να εντοπίσουμε τα είδη της μη κανονικής συμπεριφοράς:

- Οι υποδείξεις της κοινωνίας στην οποία ζει το άτομο και τα όρια που θέτει σχετικά με το τι είναι κοινωνικά αποδεκτό και τι όχι. Η παρέκκλιση απ' αυτά τα όρια θεωρείται διαταραχή.
- Η σημασία που έχει η ικανότητα του ατόμου να προσαρμόζεται στο περιβάλλον του. Διαταραχή εδώ θεωρείται η συμπεριφορά που παρεμποδίζει την προσαρμογή.
- Η κατηγοριοποίηση ορισμένων ειδών συμπεριφοράς και ο χαρακτηρισμός του ως διαταραχών, όπως η έλλειψη επαφής του ατόμου με την πραγματικότητα.

Για τη διάγνωση των διαταραχών της συμπεριφοράς λαμβάνονται υπ' όψιν οι πιο πάνω παράμετροι. Η διάγνωση και η αντιμετώπιση των ψυχικών διαταραχών είναι έργο της Κλινικής Ψυχολογίας και της Ψυχιατρικής. Στο Διαγνωστικό και Στατιστικό Εγχειρίδιο Ψυχικών Διαταραχών του 1994, που είναι το επίσημο διαγνωστικό όργανο της Αμερικανικής Ψυχιατρικής Εταιρείας, περιγράφονται πάνω από 250 μορφές διαταραχών.

Ενδεικτικά αναφέρουμε μερικές:

Νευρώσεις. Το νευρωσικό άτομο δείχνει να έχει πολύ άγχος και φοβάται πράγματα τα οποία οι περισσότεροι δε θεωρούν ικανά να προκαλέσουν φόβο. Οι φόβοι αυτοί ακινητοποιούν το άτομο και το κάνουν να αντιδρά παθητικά. Ο νευρωσικός δεν μπορεί να ηρεμήσει εύκολα, είναι ψυχικά κουρασμένος από τη διαρκή αγωνία ότι κάτι κακό μπορεί να συμβεί. Ορισμένες από τις νευρώσεις είναι οι εξής:

Φοβίες. Το άτομο νιώθει έντονο φόβο, που προέρχεται από συγκεκριμένο ερέθισμα το οποίο το άτομο θεωρεί απειλητικό, χωρίς να υπάρχει πραγματικός κίνδυνος. Μερικές από αυτές τις φοβίες είναι η υσφοβία (το άτομο φοβάται τα ύψη), η αγοραφοβία (το άτομο φοβάται την πολυκοσμία), η κλειστοφοβία (φόβος των κλειστών χώρων) κ.ά.

Νευρωσική κατάθλιψη. Το άτομο είναι υπερβολικά ευαίσθητο σε δυσάρεστες καταστάσεις. Τις αντιμετωπίζει με υπερβολική απαισιοδοξία, η οποία το εμποδίζει να αναπτύσσει μηχανισμούς αντιμετώπισης όπως τα «φυσιολογικά» άτομα, που βιώνουν τη δυσάρεστη κατάσταση, αλλά έχουν τη δυνατότητα να την ξεπερνούν.

Υποχονδρίαση. Το άτομο ασχολείται διαρκώς με τη σωματική του υγεία, τρέχει στο γιατρό ή ανησυχεί υπερβολικά με το παραμικρό σύμπτωμα, φοβάται τα μικρόβια και είναι ικανό να πλένεται διαρκώς για να μην αρρωστήσει κ.ά.

Ψυχώσεις. Το άτομο που έχει κάποιου είδους ψύχωση δείχνει μια έλλειψη επαφής με την πραγματικότητα, ζει στο δικό του κόσμο, έχει τη δική του λογική και διεγείρεται εύκολα από εσωτερικές ανησυχίες του. Όσο μοναδικά είναι τα άτομα μεταξύ τους, άλλο τόσο μοναδικές είναι και οι περιπτώσεις ψυχώσεων. Μερικές ψυχώσεις έχουν βιολογικά αίτια, όπως κάποιες βλάβες του νευρικού συστήματος, εγκεφαλικά τραύματα, όγκους στον εγκέφαλο, καθώς και υπερβολική χρήση ναρκωτικών και αλκοολούχων ουσιών. Δύο κατηγορίες ψυχωσικών διαταραχών για τις οποίες δεν έχει καθοριστεί σαφώς μια βιολογική αιτία είναι η μανιοκατάθλιψη και η σχιζοφρένεια.

Μανιοκατάθλιψη. Χαρακτηρίζεται από ακραίες και υπερβολικές διαταραχές της διάθεσης. Εκδηλώνεται σε δύο φάσεις: Η **φάση της μανίας** χαρακτηρίζεται από υπερβολική δραστηριότητα, ψυχική ευφορία και υπερβολικό ενθουσιασμό. Το άτομο κατά τη φάση αυτή είναι υπερκινητικό, εύθυμο, δραστήριο, αισιόδοξο, ευέξαπτο, νιώθει πολύ καλά για τον εαυτό του, σε βαθμό υπερβολής, και μιλάει πολύ χωρίς να σταματά. Η **φάση της κατάθλιψης** χαρακτηρίζεται ακριβώς από το αντίθετο. Δηλαδή, το άτομο χάνει την αίσθηση της ανταξίας, είναι μελαγχολικό, νιώθει ότι δεν αξίζει να ζει, χάνει την όρεξή του για φαγητό, παραμελεί τον εαυτό του, απομονώνει-

Κατά τη φάση της κατάθλιψης το άτομο είναι σε απόγνωση και έχει έντονες σκέψεις αυτοκτονίας.

ται, ακινητοποιείται, νιώθει ενοχές και γενικά χάνει κάθε όρεξη για τη ζωή, πράγμα το οποίο οδηγεί συχνά σε σκέψεις αυτοκτονίας.

Σχιζοφρένεια. Είναι η πιο σοβαρή μορφή ψυχωσικής διαταραχής, η οποία αποτελεί το 50% περίπου των ψυχωσικών διαταραχών. Υπάρχουν αρκετές μορφές σχιζοφρένειας. Οι διαταραχές εντοπίζονται στη σκέψη, στο συναίσθημα και στην κινητική συμπεριφορά του ασθενούς. Το άτομο με σχιζοφρένεια παρερμηνεύει την πραγματικότητα, το συναίσθημα σ' αυτό είναι απρόσφορο ή απουσιάζει, και εκδηλώνει παράδοξη κινητικότητα. Πρόκειται γι' αυτό που ο κοινός άνθρωπος ονομάζει τρέλα.

Διαταραχές προσωπικότητας. Πρόκειται για διαταραχές που προκαλούν προβλήματα στο ίδιο το άτομο -το οποίο όμως δε χάνει την επαφή με την πραγματικότητα- αλλά και στον περίγυρο του. Χαρακτηριστικά αυτών των διαταραχών είναι η ακαμψία και η δυσκολία προσαρμογής του ατόμου, που οδηγούν στη μείωση της λειτουργικότητας και στην παραγωγή αρνητικών συναισθημάτων. Χαρακτηριστική μορφή αυτής της διαταραχής είναι η ψυχοπαθητική διαταραχή.

Ψυχοπαθητική προσωπικότητα. Είναι το άτομο που λειτουργεί μόνο με βάση τις δικές του επιθυμίες, τις οποίες προσπαθεί να ικανοποιήσει με οποιοδήποτε τρόπο, χωρίς να νιώθει ενοχές ή μεταμέλεια. Το άτομο αυτό παρασύρει το «θύμα» του στο βαθμό που επιθυμεί. Δεν εκδηλώνει ηθικούς φραγμούς, παρ' όλο που γνωρίζει το σωστό, και συχνά προβαίνει σε αντικοινωνική συμπεριφορά.

Άλλα είδη διαταραχών είναι: Η **τοξικομανία** και ο **αλκοολισμός**. Χαρακτηρίζονται από εθισμό σε τοξικές ουσίες ή και αλκοόλ. Η **βουλιμία**. Τα άτομα με βουλιμία τρώνε υπερβολικές ποσότητες φαγητού και αμέσως μετά προκαλούν στον εαυτό τους εμετό, ώστε να μην αποκτήσουν βάρος. Η **νευρική ανορεξία**. Τα άτομα με νευρική ανορεξία, αν και νιώθουν έντονη πείνα, αποφεύγουν το φαγητό από τον υπερβολικό φόβο μήπως παχύνουν. Και τα δύο είδη διαταραχής ως προς την τροφή είναι επικίνδυνα για την υγεία του ατόμου.

Διαταραχές προσωπικότητας μπορεί να προέλθουν επίσης από γενετικούς παράγοντες κατά τη διάρκεια της κύησης, όμως σχετικά μ' αυτό γίνεται αναφορά στο 8ο κεφάλαιο της Εξελικτικής Ψυχολογίας, που αφορά το προγεννητικό και το περιγεννητικό στάδιο.

Δίδυμα και τρίδυμα που μεγάλωσαν χωριστά.

Τα δίδυμα αδέρφια Τζωρτζ και Μιλάν χωρίστηκαν αμέσως μετά τη γέννησή τους και υιοθετήθηκαν από δύο διαφορετικές οικογένειες. Συναντήθηκαν για πρώτη φορά σε ηλικία 19 ετών. Όταν συναντήθηκαν, έμοιαζαν τόσο πολύ μεταξύ τους, που οι γείτονες τους μπερδεύαν. Και οι δύο ήταν όμορφοι και αθλητικοί. Και οι δύο ήταν πρωταθλητές του μποξ και είχαν επίσης καλλιτεχνικές τάσεις. Ο Μιλάν στη μουσική και ο Τζωρτζ στην καλλιτεχνική διαφήμιση. Με διαφορά μηνών μεταξύ τους έπαθαν και οι δύο μια ασθένεια της σπονδυλικής στήλης, η οποία όμως υποχώρησε ύστερα από φαρμακευτική αγωγή. Οι διαφορές τους ήταν ελάχιστες: υπήρχαν μόνο στην κοινωνική τους έκφραση, η οποία ήταν ανάλογη με την ανατροφή που είχε πάρει ο καθένας.

Σε μια άλλη περίπτωση, ο Ροβέρτος Σοφράν το 1981 πήγε για σπουδές στο πανεπιστήμιο στη Νέα Υόρκη, οπότε άρχισαν να συμβαίνουν περίεργα πράγματα! Οι συμφοιτητές του του φώναζαν «γεια σου Έντι», μια νεαρή φοιτήτρια που αυτός δε γνώριζε τον αγκάλιασε και τον φίλησε, και ένα φίλος του του είπε ότι έμοιαζε καταπληκτικά με τον Έντι Γκάρλαντ. Από περιέργεια άρχισε ο Ροβέρτος να κοιτάζει φωτογραφίες του Έντι και δεν μπορούσε να πιστέψει πόσο πολύ έμοιαζαν οι δύο. Ο Ροβέρτος βρήκε τον Έντι και άρχισαν να συζητούν, οπότε ανακάλυψαν στοιχεία της γέννησής τους. Τα μονοζυγωτικά αυτά αδέρφια γεννήθηκαν με διαφορά 27 λεπτών μεταξύ τους και υιοθετήθηκαν, όταν ήταν 6 μηνών. Ανακάλυψαν ότι είχαν τον ίδιο δείκτη ευφυΐας, ότι τους άρεσε η ίδια μουσική, τα ίδια φαγητά και τα ίδια σπορ. Οι εφημερίδες άρχισαν να δημοσιεύουν φωτογραφίες των αδελφών που είχαν επανασυνδεθεί. Έτσι έπεσαν και στην αντίληψη μιας οικογένειας με το όνομα Κέλμαν. Ο Ντέιβιντ Κέλμαν, ο γιος της οικογένειας, ανακάλυψε ότι ήταν ο τρίτος τρίδυμος αδελφός τους. Η θετή του μητέρα διαπίστωσε ότι τα τρία παιδιά μιλούσαν με τον ίδιο τρόπο, γελούσαν το ίδιο, κάπνιζαν πολύ και κρατούσαν το τσιγάρο τους με τον ίδιο τρόπο.

Αυτά τα παραδείγματα δείχνουν πόσο η κληρονομικότητα μπορεί να επηρεάζει ακόμα και την πιο μικρή λεπτομέρεια των ατομικών χαρακτηριστικών.

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

Η προσωπικότητα είναι πολύπλοκη και πολυδιάστατη έννοια. Γι' αυτό δεν υπάρχει ένας και μοναδικός ορισμός της. Πολλοί θεωρητικοί ψυχολόγοι έχουν προσπαθήσει να μελετήσουν την προσωπικότητα. Έτσι, έχουν δημιουργηθεί διάφορες προσεγγίσεις.

Η *ψυχαναλυτική* προσέγγιση είναι αυτή που έθεσε τις βάσεις για τη μελέτη της προσωπικότητας, πάνω στην οποία στηρίχτηκαν πολλές άλλες. Ο Σ. Φρόιντ μιλάει για τρία επίπεδα συνειδητότητας (*συνειδητό, προσυνειδητό, ασυνείδητο*), για τη διάκριση της προσωπικότητας σε *εκείνο, εγώ* και *υπερεγώ*, τα οποία στο «κανονικό» άτομο βρίσκονται σε μια λεπτή ισορροπία. Όταν λείπει αυτή η ισορροπία, τότε το αποτέλεσμα είναι η ψυχική διαταραχή του ατόμου. Για να μπορεί το άτομο να αντεπεξέλθει σε καταστάσεις που του δημιουργούν έντονο άγχος, χρησιμοποιεί διάφορους *μηχανισμούς άμυνας*. Η προσωπικότητα του ατόμου, κατά την ψυχαναλυτική θεωρία, εξελίσσεται σε διάφορα στάδια, το καθένα από τα οποία χαρακτηρίζεται από μια διαφορετική ζώνη σωματικής ικανοποίησης (*στοματικό, πρωκτικό, φαλλικό, λανθάνουσας σεξουαλικότητας και γενετήσιας σεξουαλικότητας*).

Η *νεοφροϊδική προσέγγιση* αναπτύχθηκε από αντίθεση κυρίως στις απόψεις του Φρόιντ. Κατά τον Γιουνγκ, το άτομο έχει τη δυνατότητα να ασκήσει την *ελεύθερη βούληση*. Το άτομο έχει έμφυτη την ανάγκη για *ανάπτυξη* και *αυτοπραγμάτωση*, και αυτή η ανάγκη διευκολύνεται ή εμποδίζεται από τις εξωτερικές εμπειρίες και τη μάθηση. Κατά τον Άντλερ, οι *δυνάμεις που ωθούν το άτομο να αναπτυχθεί είναι κοινωνικές*, και όλες οι προσπάθειές του οφείλονται στο *αίσθημα κατωτερότητας* που προσπαθεί να ξεπεράσει. Το άτομο έχει ελεύθερη βούληση να επιλέξει το *στιλ ζωής* του και να διαμορφώσει την προσωπικότητά του. Σημασία στη διαμόρφωση της προσωπικότητας έχει επίσης και η *σειρά γέννησης* του ατόμου στην οικογένεια. Κατά τον Φρομ *στόχος του ατόμου είναι να φτάσει στο ύψιστο σημείο των δυνατοτήτων του, και αυτό εξαρτάται από τη δική του προσπάθεια*.

Η προσέγγιση των ατομικών χαρακτηριστικών (Όλπορτ, Κατέλ) εξετάζει την προσωπικότητα με βάση τα ατομικά χαρακτηριστικά. Αυτό δίνει ιδιαίτερη έμφαση στη μοναδικότητα του ατόμου. Τα ατομι-

κά χαρακτηριστικά είναι η προδιάθεση του ατόμου να ανταποκρίνεται με τον ίδιο τρόπο σε διάφορα ερεθίσματα (Όλπορτ).

Σύμφωνα με τη **συμπεριφοριστική προσέγγιση** η προσωπικότητα διαμορφώνεται από μια σειρά **αντιδράσεων** που έχουν οι άνθρωποι σε ορισμένα **ερεθίσματα**, τις οποίες αντιδράσεις έχουν μάθει. Επομένως, η προσωπικότητα έχει σχέση μόνο με ό,τι μπορεί να παρατηρηθεί, να μετρηθεί και να διαμορφωθεί με τους κατάλληλους χειρισμούς.

Σύμφωνα με την **ανθρωπιστική προσέγγιση** κύριος στόχος της συμπεριφοράς είναι να γίνει το άτομο **αυτόνομο** και να προσεγγίσει την **αυτοπραγμάτωσή** του. Σημασία για την επίτευξή αυτού του στόχου έχει η αντιμετώπιση της μητέρας κατά την παιδική ηλικία. Το περιβάλλον και οι παιδικές εμπειρίες είναι σημαντικές για τη διαμόρφωση της προσωπικότητας, αλλά μεγαλύτερη σημασία έχει το πώς το άτομο νιώθει εδώ και τώρα. Το άτομο έχει **έμφυτη την ανάγκη για κίνηση προς τα εμπρός και αυτοκατευθύνεται**.

Όσον αφορά την απάντηση στο ερώτημα: Τι παίζει μεγαλύτερο ρόλο στη διαμόρφωση της προσωπικότητας, η κληρονομικότητα ή το περιβάλλον, μελέτες έχουν δείξει ότι και τα δύο συνεισφέρουν σε μεγάλο βαθμό.

Όταν μιλάμε για διαταραχές της προσωπικότητας, εννοούμε ότι η συμπεριφορά του ατόμου ξεφεύγει από την κανονική και συνηθισμένη.

Η διάγνωση και αντιμετώπιση των διαταραχών της προσωπικότητας είναι έργο της Κλινικής Ψυχολογίας και της Ψυχιατρικής.

Ενδεικτικά αναφέρουμε τις νευρώσεις (άγχος, φοβίες, νευρωσική κατάθλιψη, υποχονδρίαση κτλ.), ψυχώσεις (μανιοκατάθλιψη, σχιζοφρένεια), ψυχοπαθητική προσωπικότητα, διαταραχές λήψης τροφής κ.ά.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ - ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Ποιος είναι ο αρχικός ορισμός της προσωπικότητας στην αρχή του κεφαλαίου;
2. Αναφέρετε μερικές από τις βασικές θεωρητικές προσεγγίσεις για τη μελέτη της προσωπικότητας; Ποιοι τις θεμελίωσαν;
3. Με δικά σας λόγια περιγράψτε πώς εσείς κατανοείτε τα τρία στοιχεία της δομής της προσωπικότητας (εκείνο, εγώ, υπερεγώ) κατά το Φρόιντ;
4. Σε τι διαφέρει η ψυχαναλυτική προσέγγιση από την ουμανιστική;
5. Πώς διαφέρει η συμπεριφοριστική προσέγγιση από την προσέγγιση των Ατομικών Χαρακτηριστικών;
6. Με βάση αυτά που διαβάσατε απ' όλες τις θεωρίες σχετικά με το θέμα «κληρονομικότητα ή περιβάλλον» βγάλτε ένα γενικό συμπέρασμα για το ρόλο του καθενός στην ανάπτυξη της προσωπικότητας.
7. Ποια θεωρία ή ποιες θεωρίες προσωπικότητας ταιριάζουν περισσότερο με τη δική σας φιλοσοφία και γιατί;
8. Σε ένα φύλλο χαρτιού γράψτε μερικά από τα ατομικά χαρακτηριστικά σας (εμφάνιση, ιδιότητες). Ποια από αυτά πήρατε από τη μητέρα σας και ποια από τον πατέρα σας; Τι είδους χαρακτηριστικά είναι (εμφάνιση, συμπεριφορά κτλ.); Ποια είναι εντελώς αντίθετα από αυτά των γονέων σας; Πώς νομίζετε ότι τα αποκτήσατε; Συζητήστε τις απαντήσεις με τους συμμαθητές σας μέσα στην τάξη. Τι ισχύει γι' αυτούς; Τι ισχύει για εσάς;
Σε ομάδες των 3-4 ατόμων εντοπίστε και συζητήστε μερικά χαρακτηριστικά που είναι κοινά σε κάποιους από την ομάδα και μερικά που είναι μόνο δικά σας. Αναφερθείτε σε χαρακτηριστικά που φαίνονται (χρώμα ματιών κ.ά.) και σε χαρακτηριστικά που δεν είναι ορατά (αγάπη για τα ζώα κ.ά.). Τι ομοιότητες υπάρχουν; Τι διαφορές; Μπορείτε να διακρίνετε πώς αυτά αποτελούν τον ξεχωριστό χαρακτήρα κάθε ατόμου;

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΝΟΗΜΟΣΥΝΗ

νοημοσύνη,
κληρονομικότητα
και περιβάλλον,
συναισθηματική
νοημοσύνη, μέτρηση
νοημοσύνης,
νοητική καθυστέρηση

4.1. Η έννοια της νοημοσύνης

Κάθε άνθρωπος χαρακτηρίζεται από κάποιο βαθμό κατανόησης, προσαρμοστικότητας στις απαιτήσεις του περιβάλλοντος, μάθησης από την εμπειρία και χρησιμοποίησης διάφορων ειδών συλλογισμών για την υπερπήδηση εμποδίων με τη σκέψη του και τη δράση του. Αυτά είναι τα χαρακτηριστικά, δηλαδή, που περιγράφουν τη νοημοσύνη.

Στην προσπάθεια διατύπωσης ενός ορισμού για τη νοημοσύνη συναντά κανείς πολλές διαφορετικές προσεγγίσεις και διάφορους θεωρητικούς.

Έτσι, για παράδειγμα, ο Spearman υποστήριζε ότι υπάρχει ένας γενικός παράγοντας νοημοσύνης (ο παράγοντας **G**, που όσο υψηλότερη είναι η νοημοσύνη του ατόμου, τόσο υψηλότερος είναι και αυτός) και δευτερεύοντες παράγοντες, οι λεγόμενοι ειδικοί παράγοντες, που εκφράζουν ιδιαιτερότητες του ατόμου σε επιμέρους τομείς. Από την άλλη, ο Guilford, περιέγραψε 120 νοητικούς παράγοντες, που ο καθένας εκφράζει και μια διαφορετική ικανότητα.

Ο Thurstone υποστήριξε ότι η νοημοσύνη αποτελείται από επιμέρους ικανότητες: τη γλωσσική έκφραση και ευχέρεια, τη λεκτική-γλωσσική κατανόηση, την ικανότητα αντίληψης του χώρου, την αντιληπτική ταχύτητα, την αριθμητική ικανότητα, την ικανότητα μνήμης και την κριτική ικανότητα.

Εκτός όμως από την αναφορά στις διαφορετικές προσεγγίσεις της νοημοσύνης ως έννοιας, πρέπει να επισημάνουμε ότι πολλοί θεωρητικοί υποστήριξαν την ύπαρξη διαφορετικών ειδών νοημοσύνης και όχι απλώς την ύπαρξη πολλών νοητικών παραγόντων- ικανοτήτων.

Έτσι, ο Gardner (1983) υποστήριξε ότι η σωστή προσέγγιση της νοημοσύνης γίνεται όχι μόνο με την επαφή μας με τα «κανονικά» παιδιά και τους κανονικούς ενήλικες, αλλά και με μελέτες χαρισματικών ατόμων, δεξιoteχνών και ειδικών σε διάφορους τομείς, ατόμων που

ορισμός της
νοημοσύνης

τα είδη της
νοημοσύνης

Κεφάλαιο Τέταρτο

πάσχουν από διάφορων μορφών εγκεφαλικές βλάβες, λαμβάνοντας υπ' όψιν και τις ικανότητες που θεωρούνται σημαντικές σε κάθε πολιτισμό. Η προσέγγισή του ονομάστηκε «θεωρία πολλαπλής νοημοσύνης» και ουσιαστικά προτείνει επτά διαφορετικά είδη νοημοσύνης:

- Α) Γλωσσική νοημοσύνη (π.χ. για να διαβάσουμε ένα βιβλίο ή για να γράψουμε ένα ποίημα).
- Β) Λογικο-μαθηματική νοημοσύνη (π.χ. για να λύσουμε ένα μαθηματικό πρόβλημα ή για να εξαγάγουμε ένα λογικό συμπέρασμα).
- Γ) Χωροταξική νοημοσύνη (π.χ. για να τακτοποιήσουμε βαλίτσες στο πορτ-μπαγκάζ).
- Δ) Μουσική νοημοσύνη (π.χ. για να τραγουδήσουμε ή να συνθέσουμε ένα τραγούδι).
- Ε) Κινησθητική/σωματική νοημοσύνη (π.χ. για να χορέψουμε ή να παίζουμε ποδόσφαιρο).
- Στ) Διαπροσωπική νοημοσύνη (π.χ. για την κατανόηση και την αλληλεπίδραση με τους γύρω μας).
- Ζ) Ενδοπροσωπική νοημοσύνη (π.χ. για να καταλάβουμε τον εαυτό μας).

Τέλος, ο Gardner θεώρησε ότι υπάρχουν δύο ακόμη είδη νοημοσύνης, η υπαρξιακή και η πνευματική νοημοσύνη. Η πνευματική περιλαμβάνει το ενδιαφέρον για τα κοσμικά και τα υπαρξιακά θέματα και την αναγνώριση της πνευματικότητας ως επιτεύγματος της ύπαρξης. Η υπαρξιακή νοημοσύνη περιλαμβάνει το ενδιαφέρον για εσχατολογικά θέματα.

Επίσης, πρόσφατα (1998) πρότεινε την πρόσθεση στα άλλα είδη της φυσιοκρατικής νοημοσύνης, που παρατηρείται σε ανθρώπους ικανούς να διακρίνουν φυσικά μοντέλα, όπως διέκρινε ο Δαρβίνος.

Η επικρατέστερη προσέγγιση της νοημοσύνης σήμερα είναι η ψυχομετρική. Χρονολογείται μεταξύ των παλαιότερων προσεγγίσεων και χρησιμοποιεί τα λεγόμενα ψυχομετρικά εργαλεία, ή αλλιώς τα ευρέως γνωστά τεστ νοημοσύνης, για να μετρήσει τη νοητική ικανότητα. Δηλαδή, με τα τεστ αυτά επιχειρούμε να δούμε την αποτελεσματικότητα των νοητικών ικανοτήτων του ατόμου, όπως φαίνεται με τα ψυχομετρικά εργαλεία και τις δοκιμασίες που περιλαμβάνονται σε αυτά. Τα τεστ αυτά σχεδιάστηκαν και χρησιμοποιήθηκαν αρχικά με στόχο τη διάκριση των νοητικά καθυστερημένων παιδιών από τα φυσιολογικά, και τα περισσότερα από αυτά δε μετρούν ακριβώς τη νοημοσύνη αλλά τη σχολική ικανότητα. Έτσι, τα ψυχομετρικά τεστ αφήνουν έξω πα-

ράγοντες με πολύ μεγάλη σημασία για την καθημερινή ζωή. Για παράδειγμα, σε μια μελέτη που αφορά τη γνώση από εμπειρία σχετικά με τα στοιχήματα που παίζονται στον ιππόδρομο οι μελετητές Ceci & Liker (1986) παρατήρησαν το εξής: Η σκέψη των ατόμων που ήταν πιο επιδέξιοι στα στοιχήματα βασιζόταν σε ένα πολύ σύνθετο μοντέλο σκέψεων και αλληλεπιδράσεων, παρ' όλο που η επίδοσή τους στον ιππόδρομο δε σχετιζόταν με το δείκτη νοημοσύνης τους. Αυτό σημαίνει ότι η συνθετότητα της σκέψης τους δεν μπορεί να προβλεφθεί από ένα τυπικό τεστ.

Η βιολογική προσέγγιση στη μελέτη της νοημοσύνης στηρίζεται στα δεδομένα που προκύπτουν από τη γνώση μας για την εγκεφαλική λειτουργία. Σύμφωνα με αυτή την προσέγγιση, οι διακλαδώσεις των νευρώνων του εγκεφάλου, ο μεταβολισμός της γλυκόζης στον εγκεφαλο, η ταχύτητα μετάδοσης ώσεων από τα νεύρα, οι σεξουαλικές ορμόνες κ.ά. είναι ανατομικές και φυσιολογικές πλευρές του εγκεφάλου που σχετίζονται με τη νοημοσύνη.

Τέλος, ο όρος νοημοσύνη έχει συνδεθεί και με το όνομα του Ελβετού ψυχολόγου Jean Piaget και με την εξελικτική θεώρηση της έννοιας. Ο Piaget παρατήρησε τις βασικές αρχές ανάπτυξης της νοημοσύνης που χαρακτηρίζουν τη φυσιολογική λειτουργία της. Την περιέγραψε ως μια διαρκή προσπάθεια αφομοίωσης νέων πληροφοριών από προϋπάρχουσες γνωστικές δομές και ισόρροπης προσαρμογής των δομών αυτών στις νέες πληροφορίες.

**βιολογική
προσέγγιση**

**η συμβολή
του Piaget**

«Ένα παιδί εξετάζεται ως προς τη νοητική του ωριμότητα από τον ψυχολόγο. Το παιδί θεωρεί ότι το υγρό, όταν βρίσκεται στον φιλόλιγνο σωλήνα, είναι περισσότερο απ' ό,τι όταν μοιράζεται στα δύο ποτήρια».

Κεφάλαιο Τέταρτο

πολιτισμική προσέγγιση

Βεβαίως η προσέγγιση της νοημοσύνης σχετίζεται άμεσα και με πολιτισμικές διαφορές, και υπάρχει μεγάλη δυσκολία στη σύγκριση σχετικών εννοιών ανάμεσα σε διαφορετικούς πολιτισμούς. Αν αναλογιστούμε ότι στην αγγλική γλώσσα οι λέξεις σοφός, λογικός, επιδέξιος, έξυπνος, εύστροφος, πονηρός κ.ά. εκφράζουν διαφορετικές απόψεις της νοητικής δύναμης και αν σ' αυτές προσθέσουμε τις λέξεις που χρησιμοποιούν άλλες γλώσσες, τότε ποια λέξη εκφράζει καλύτερα την έννοια της νοημοσύνης;

Οι απόψεις των δυτικών κοινωνιών σχετικά με τη νοημοσύνη είναι διαφορετικές από εκείνες των άλλων πολιτισμών. Για παράδειγμα, όπως αναφέρει ο Sternberg (1981), οι δυτικές κοινωνίες δίνουν έμφαση στην ταχύτητα των νοητικών διεργασιών, ενώ άλλες κοινωνίες θεωρούν σημαντικότερη για τη σκέψη την εμβάθυνση και όχι την ταχύτητα.

Στην Κίνα ο Κομφουκιανισμός τονίζει την καλοσύνη και την ικανότητα να πράττει κανείς το σωστό και δίκαιο. Ο Ταοϊσμός συνδέει τη νοημοσύνη με την ταπεινότητα, την ελευθερία από συμβατικούς κανόνες με την αυτογνωσία και τη γνώση του περιβάλλοντος. Στο Βουδισμό και στον Ινδουισμό περιλαμβάνονται έννοιες όπως ετοιμότητα, παρατηρητικότητα, κατανόηση, αντίληψη και νοητική προσπάθεια.

Οι διαφορές μεταξύ ανατολικών και δυτικών ως προς την αντίληψη της έννοιας της νοημοσύνης έχουν ίσως να κάνουν με το είδος των δεξιοτήτων που κάθε πολιτισμός ενθαρρύνει. Οι δυτικοί πολιτισμοί ενθαρρύνουν τη λεγόμενη «τεχνολογική νοημοσύνη», δηλαδή τη νοημοσύνη που σχετίζεται με την ανάπτυξη και βελτίωση της τεχνολογίας. Έτσι, τα δυτικά σχολεία ευνοούν και ενθαρρύνουν μαθητές με ταχύτητα στη σκέψη και με ικανότητα λύσης προβλημάτων με λιγότερες κινήσεις, με δημιουργική σκέψη και με σκέψη πέρα των δεδομένων πληροφοριών.

Στην Αφρική και την Ασία η αντίληψη για τη νοημοσύνη περιλαμβάνει τις δεξιότητες που διευκολύνουν και διατηρούν αρμονικές τις σχέσεις μεταξύ των ομάδων και τις σχέσεις μέσα στην ομάδα. Έτσι, πρωταρχικής σημασίας είναι η κοινωνική υπευθυνότητα, η συνεργατι-

κότητα, η υπακοή και ο σεβασμός των μικρότερων προς τους μεγαλύτερους. Προωθείται, δηλαδή, στις χώρες αυτές η κοινωνική διάσταση της νοημοσύνης, ενώ στις δυτικές κοινωνίες η νοημοσύνη συχνά ταυτίζεται με το λεγόμενο δείκτη νοημοσύνης ή I.Q.

Οι διαφορές λοιπόν μεταξύ πολιτισμών σε σχέση με τη νοημοσύνη βρίσκονται στις ικανότητες με τις οποίες κάθε πολιτισμός «περιμένει» να εκφραστεί.

Οι Sternberg & Grigorenko (1997) μελέτησαν την έννοια της νοημοσύνης στην αγροτική Κένυα. Στο χωριό Kisumu τα περισσότερα παιδιά προσβάλλονται από μολυσματικές ασθένειες που προκαλούν έντονους πόνους στο στομάχι. Για τη θεραπεία των ασθενειών αυτών προτείνεται μια ευρεία ποικιλία βοτάνων. Θεωρείται ότι τα παιδιά που μαθαίνουν πώς να αυτοθεραπεύονται με τα βότανα προσαρμόζονται καλύτερα από εκείνα που δεν κατέχουν αυτή τη γνώση.

Συμπερασματικά, και πέρα από την προσπάθεια να ορίσουμε τη νοημοσύνη, θα λέγαμε ότι αυτή είναι ένα χαρακτηριστικό μας που εξαρτάται από κληρονομικούς παράγοντες αλλά και από περιβαλλοντικούς, αφού, τελικά, ανάλογα με τον πολιτισμό «μαθαίνουμε» ένα άλλο είδος νοημοσύνης. Μαθαίνουμε να αντιλαμβανόμαστε, να σκεφτόμαστε και να λειτουργούμε ανάλογα με τις αξίες και τις στάσεις που ενισχύει κάθε κοινωνικό πλαίσιο με τις ιδιαιτερότητές του. Η αρχή της ενίσχυσης, που μελετήθηκε στο κεφάλαιο της μάθησης, σχετίζεται άμεσα με τον τρόπο έκφρασης της νοημοσύνης μας. Οι παράγοντες που επηρεάζουν την ανάπτυξη της νοημοσύνης θα μελετηθούν ευρύτερα παρακάτω.

4.2 Συναισθηματική νοημοσύνη

«Ένα αγόρι τετάρτης δημοτικού έτρεμε από το κρύο στην αυλή του σχολείου του, όταν ο δάσκαλος το πλησίασε και το ρώτησε αν έχει ένα πιο ζεστό πανωφόρι. Το αγόρι απάντησε ότι δεν είχε. Το ίδιο απόγευμα ο δάσκαλος και η νοσοκόμος του σχολείου τηλεφώνησαν στο σπίτι του παιδιού και προσφέρθηκαν να του αγοράσουν ένα καινούριο παλτό. Η μητέρα ένιωθε ευγνώμων, και το επόμενο πρωί το αγόρι ήταν ντυμένο ζεστά. Δυο αγόρια πρόσεξαν στο διάλειμμα το καινούριο παλτό του παιδιού και το κατηγόρησαν ότι το έκλεψε. Παρ' όλο που το παιδί αρνήθηκε την κατηγορία, η επίθεση ήταν τόσο έντονη, που κανένα άλλο

παιδί δεν τόλμησε να υπερασπίσει το αγόρι. Δάσκαλοι και προσωπικό κατέφτασαν και προσπάθησαν να σταματήσουν τον καυγά. Ο δάσκαλος που είχε αγοράσει το παλτό στενοχωρήθηκε που η χειρονομία του προκάλεσε τόσα προβλήματα πάλι, ο δάσκαλος, στην τάξη του οποίου ανήκαν οι ταραχοποιοί αναρωτιόταν πώς ήταν δυνατόν οι μαθητές του να συμπεριφέρθηκαν τόσο άσχημα. Το υπόλοιπο προσωπικό προσπαθούσε να καταλάβει τι έγινε και τι πρέπει να γίνει στη συνέχεια.»

Στο παραπάνω περιστατικό ποιοι κοινωνικοί κανόνες ακολουθήθηκαν και ποιοι «έσπασαν»; Ποιες αντιλήψεις ήταν λογικές και ποιες παράλογες; Πώς θα αποφεύγονταν αυτά τα προβλήματα στο μέλλον; Οι απαντήσεις χρειάζεται να συμπεριλάβουν και την έννοια και την αξία των συναισθημάτων. Γιατί θύμωσαν τα αγόρια και κατηγορήσαν το παιδί για κλοπή; Μια πιθανή απάντηση, που δε θα λάβαινε υπ' όψιν της τα συναισθήματα, θα ήταν, για παράδειγμα, η απαγόρευση από το διευθυντή της προσφοράς δώρων από δάσκαλο σε μαθητή. Μια τέτοια λύση ουσιαστικά αποσιωπά τα συναισθήματα και τιμωρεί όσους νοιάστηκαν και αγκάλιασαν το παιδί που πήρε το παλτό. Μια άλλη λογική απάντηση, που θα λάβαινε υπ' όψιν της τα συναισθήματα, θα ήταν, για παράδειγμα, η ενίσχυση από το διευθυντή του διαλόγου για την εκτόνωση της συναισθηματικής φόρτισης που προκλήθηκε από το περιστατικό. Η αντίδραση που συμπεριλαμβάνει τα συναισθήματα είναι μέρος αυτού που ονομάζουμε συναισθηματική νοημοσύνη. **Η συναισθηματική νοημοσύνη είναι η ικανότητα ακριβούς αντίληψης, έκφρασης και κατανόησης συναισθημάτων, έτσι ώστε το άτομο να διευκολύνει τη σκέψη του και να ελέγχει το συναίσθημά του, με στόχο τη συναισθηματική και λογική του ωρίμαση.**

Η κατανόηση της συναισθηματικής νοημοσύνης απαιτεί την εξερεύνηση των δύο συστατικών της όρων, της νοημοσύνης και του συναισθήματος. Η νοημοσύνη ουσιαστικά χαρακτηρίζει τη λειτουργία της γνωστικής σφαίρας. Τα συναισθήματα ανήκουν στη δεύτερη, τη συγκινησιακή, όπως λέγεται, σφαίρα της νοητικής λειτουργίας και περιλαμβάνει συναισθήματα, διαθέσεις, αξιολογήσεις, ακόμη και συναισθηματικές καταστάσεις όπως η κούραση ή η ενεργητικότητα. Ο ορισμός της συναισθηματικής νοημοσύνης συνδέει τους δύο όρους. Δευτερευόντως τα κίνητρα παίζουν το ρόλο τους ως η τρίτη σφαίρα της προσωπικότητας· για τα κίνητρα ακολουθεί εκτενέστερη αναφορά στο επόμενο κεφάλαιο.

ο ορισμός
της συναι-
σθηματικής
νοημοσύνης

Το συναίσθημα αφορά την ικανότητα της ευελιξίας σκέψης με πολλούς τρόπους, οι οποίοι όμως δεν κάνουν απαραίτητα τον άνθρωπο πιο έξυπνο. Για παράδειγμα, οι έρευνες κατέδειξαν ότι οι διαθέσεις επηρεάζουν τη σκέψη: Άνθρωποι με καλή διάθεση νιώθουν πιο υγιείς από άλλους, θεωρούν ότι η οικονομία βελτιώνεται και ότι το Παρίσι είναι ωραιότερο από την Καλκούτα. Οι άνθρωποι με κακή διάθεση τείνουν να θεωρούν τους εαυτούς τους πιο άρρωστους, να βλέπουν την οικονομία να χειροτερεύει και την Καλκούτα, π.χ., να εκπροσωπεί καλύτερα τη σημερινή αστική ζωή. Παρατηρούμε ότι με τη συμμετοχή του συναισθήματος η διάθεση και ο τρόπος σκέψης του ατόμου επηρεάζονται, ανεξάρτητα από την ευφυΐα του.

«Ένα παιδί προσχολικής ηλικίας παρηγορεί κάποιο άλλο που χτύπησε».

Στην πραγματικότητα, από τη στιγμή της γέννησής μας το συναίσθημα επηρεάζει τη σκέψη και τη συμπεριφορά μας σαν συναγερμός. Το βρέφος κλαίει, όταν πεινά ή κρυώνει, και γελάει, όταν ικανοποιείται. Καθώς ο άνθρωπος ωριμάζει, τα συναισθήματα σχηματοποιούνται και διευκολύνουν τη σκέψη στρέφοντας την προσοχή σε σημαντικές αλλαγές και απαιτήσεις. Για παράδειγμα, ένα παιδί ανησυχεί για το διάβασμά του, ενώ βλέπει τηλεόραση. Ένας καθηγητής ανησυχεί για το μάθημα που πρέπει να ολοκληρώσει την επόμενη μέρα.

Η ιδιότητα, τελικά, της συναισθηματικής νοημοσύνης που την καθιστά σημαντικό συστατικό επιτυχίας και καθοριστικότερο για την προσωπική και επαγγελματική εξέλιξη από τη δύναμη του νου είναι η επέκτασή της στους εξής τομείς:

1. Στη γνώση των δικών μας συναισθημάτων: Η αναγνώριση των συναισθημάτων μας την ώρα που δημιουργούνται προσφέρει τη δυνατότητα του ελέγχου τους, καθώς και την ψύχραιμη αντιμετώπιση των προβλημάτων και τη λήψη αποφάσεων. Έτσι, διευθύνουμε καλύτερα τη ζωή μας και αποκτούμε επίγνωση των αποφάσεων που παίρνουμε για τον εαυτό μας, είτε πρόκειται για επιλογή συντρόφου είτε για το ποιο επάγγελμα θα ακολουθήσουμε.

**ιδιότητες
συναισθημα-
τικής
νοημοσύνης**

2. Στον έλεγχο των συναισθημάτων μας: Έχοντας γνώση των συναισθημάτων μας, όπως περιγράψαμε παραπάνω, τα ελέγχουμε, γεγονός που μας βοηθά να απαλλαγούμε από το ανεξέλεγκτο άγχος, τον εύκολο θυμό και την κατήφεια και μας βοηθά να είμαστε ήρεμοι και να ξεπερνάμε τις απογοητεύσεις και τις αποτυχίες της ζωής.
3. Στην εξερεύνηση των κινήτρων του εαυτού μας: Ο έλεγχος των συναισθημάτων μας εξυπηρετεί την επίτευξη των στόχων μας και μας βοηθά στην εξεύρεση κινήτρων, στη συγκέντρωση της προσοχής μας και στην αυτοκυριαρχία μας. Το αποτέλεσμα είναι οι υψηλές επιδόσεις και η αυξημένη παραγωγικότητα σε ό,τι καταπιανούμε.
4. Στην αναγνώριση των συναισθημάτων των άλλων: Εκτός από την αυτοεπίγνωση, η αναγνώριση των συναισθημάτων των άλλων ή αλλιώς η ενσυναίσθηση είναι πολύ σημαντικός παράγοντας, ιδιαίτερα στα επαγγέλματα που σχετίζονται με κοινωνική προσφορά, διδασκαλία, πωλήσεις και διοίκηση. Οι ενσυναισθητικοί άνθρωποι είναι πιο ικανοί να λαμβάνουν τα μη αντιληπτά σήματα των αναγκών και των επιθυμιών των γύρω τους.
5. Στη διαχείριση των σχέσεων: Η αναγνώριση των συναισθημάτων των άλλων επιτρέπει επίσης την ικανότητα δημιουργίας και διατήρησης διαπροσωπικών σχέσεων. Οι άνθρωποι με αυτή την ικανότητα είναι περισσότερο δημοφιλείς, με μεγαλύτερες ηγετικές ικανότητες και επιτυχίες και μπορούν να βρίσκονται σε ουσιαστική αλληλεπίδραση με τους άλλους και να επιβάλλονται στο κοινωνικό στερέωμα.

Τελικά, η συναισθηματική νοημοσύνη είναι εκείνη που σχετίζεται περισσότερο με την ευτυχία και την επιτυχία στη ζωή. Το πρόβλημα είναι ακριβώς ότι η ακαδημαϊκή, η σχολική νοημοσύνη, δεν προετοιμάζει καθόλου ούτε προβλέπει τις αντιδράσεις του ατόμου στις μεταστροφές της ζωής. Παρ' όλο που το υψηλό I.Q δεν εγγυάται ευδαιμονία, φήμη ή ευτυχία, εμείς συνεχίζουμε να εστιάζουμε την προσοχή μας στις ακαδημαϊκές δεξιότητες και μόλις τα τελευταία χρόνια εστιάζουμε στην έννοια της συναισθηματικής νοημοσύνης.

Ο αριστούχος δευτεροετής φοιτητής του κολεγίου Κόραλ Σπρινγκς στη Φλόριντα είχε έμμονη ιδέα να μπει στην Ιατρική σχολή και μάλιστα εκείνη του Χάρβαρντ. Ο καθηγητής όμως της Φυσικής τον είχε βαθμολογήσει σε ένα διαγώνισμα με 80. Ο Τζέισον ένιωθε ότι τα όνειρά του μπήκαν σε κίνδυνο και παίρνοντας ένα χασαπομάχαιρο διαπληκτίστηκε με τον καθηγητή της Φυσικής και τον μαχαίρωσε στον αυχένα. Παρ' όλο που ο δικαστής θεώρησε τον Τζέισον αθώο και παροδικά παράφρονα, η ψυχιατρική διάγνωση που του δόθηκε από ομάδα ειδικών διέγινωσε ψυχασθένεια. Ο Τζέισον είπε ότι η σκέψη του, όταν είδε το βαθμό, ήταν να αυτοκτονήσει και ότι ο μόνος λόγος που πλησίασε τον καθηγητή ήταν να του ανακοινώσει την απόφασή του να σκοτωθεί εξαιτίας του βαθμού. Από την άλλη, ο καθηγητής της Φυσικής ισχυρίστηκε ότι ο Τζέισον προσπάθησε να τον σκοτώσει, επειδή είχε οργιστεί μαζί του λόγω του βαθμού.

Ο Τζέισον έκανε μετεγγραφή σε ιδιωτικό σχολείο και δύο χρόνια μετά αποφοίτησε πρώτος από την τάξη του. Μάλιστα, παίρνοντας πολλά επιπλέον μαθήματα, κατόρθωσε να βγάλει μέσο όρο πάνω από +Α και απέσπασε πολύ μεγάλους επαίνους. Ο καθηγητής του της Φυσικής, ωστόσο, θυμόταν πάντα ότι ο Τζέισον δε ζήτησε ποτέ συγγνώμη και δεν ανέλαβε καμιά ευθύνη.

Πώς είναι δυνατόν ένας άνθρωπος με τόσο υψηλή νοημοσύνη να κάνει κάτι τόσο καταστροφικό για τον εαυτό του; Η απάντηση είναι απλή. Η ακαδημαϊκή γνώση και η ευφυΐα δε σχετίζονται απαραίτητα με τη συναισθηματική ωριμότητα. Ανάμεσά μας υπάρχουν ευφυέστατοι άνθρωποι, που μπορεί να μην μπορούν να τα βγάλουν πέρα, όταν αντιμετωπίζουν μια παρόρμηση ή ένα πάθος τους. Ο υψηλός δείκτης νοημοσύνης δεν εξασφαλίζει σε καμιά περίπτωση την καλή και ομαλή προσωπική ζωή.

Η συναισθηματική σφαίρα είναι ένα πεδίο το οποίο χειρίζεται κανείς με μεγαλύτερη ή μικρότερη επιδεξιότητα και απαιτεί ένα μοναδικό σύνολο δεξιοτήτων. Η μικρή ή μεγαλύτερη επιδεξιότητα είναι εκείνη που δίνει απάντηση στο γιατί ένα άτομο πάει καλά στη ζωή και την καριέρα του, ενώ ένα άλλο, με την ίδια διανοητική ικανότητα, αποτυγχάνει. Το συναισθηματικό ταλέντο είναι αυτό που καθορίζει πόσο

καλά μπορούμε να χειριστούμε οποιαδήποτε ικανότητα έχουμε. Οι άνθρωποι με ισχυρή συναισθηματική νοημοσύνη βρίσκονται σε πλεονεκτική θέση και στην προσωπική- συναισθηματική τους ζωή. Είναι πιο ικανοποιημένοι και αποτελεσματικοί, με αποτέλεσμα να μπορούν να ελέγχουν καλύτερα τις δεξιότητες που θα τους κάνουν και πιο παραγωγικούς. Αντίθετα, οι άνθρωποι που δεν μπορούν να ελέγξουν τα συναισθήματά τους καταλαμβάνονται από εσωτερικές συγκρούσεις, με αποτέλεσμα να φθείρουν την ικανότητά τους για εργασία και να μην έχουν αποδοτική και λειτουργική σκέψη.

Μια συνεχιζόμενη έρευνα πάνω σε 81 φοιτητές στο κολέγιο του Ιλλινόις έδειξε ότι, ενώ όλοι τους υπήρξαν αριστούχοι μαθητές στα σχολεία τους και αργότερα στο κολέγιό τους, μέχρι τα τριάντα χρόνια τους είχαν σημειώσει μέτριες μόνο επιτυχίες. Δέκα χρόνια μετά την αποφοίτησή τους μόνο ένας στους τέσσερις είχε ένα ανώτερο επαγγελματικό επίπεδο, συγκρινόμενος με τους συνομηλίκους του, ενώ πολλοί βρίσκονταν σε μετριότερη θέση.

4.3 Κληρονομικότητα- περιβάλλον και νοημοσύνη

Οι παράγοντες που επηρεάζουν τη νοημοσύνη είναι, όπως έχει ήδη αναφερθεί, η κληρονομικότητα και το περιβάλλον.

Η δράση των γονιδίων στην ανάπτυξη της νοημοσύνης δεν μπορεί να νοηθεί χωρίς να ληφθεί υπ' όψιν η επίδραση του βιοχημικού και οικολογικού περιβάλλοντος, και, αντίστροφα, οι περιβαλλοντικές επιδράσεις στη νοημοσύνη οριοθετούνται από τις γονιδιακές προδιαγραφές. Έτσι, οι γονιδιακές επιδράσεις τροποποιούνται ανάλογα με τα περιβαλλοντικά δεδομένα, και, αντίστροφα, το περιβάλλον προσαρμόζεται στα γονιδιακά δεδομένα.

Ας προσεγγίσουμε κατ' αρχάς τη γονιδιακή διάσταση της νοημοσύνης. Οι παρατηρούμενες ατομικές διαφορές μεταξύ των ανθρώπων ως προς τη νοημοσύνη τους μπορούν να μελετηθούν σε σχέση με τα γονίδια, μόνο αν καταφέρουμε να αφαιρέσουμε την επίδραση της διάστασης περιβάλλον.

Έτσι, αν μελετήσουμε και συγκρίνουμε αδέρφια που μεγαλώνουν στο ίδιο περιβάλλον, και μάλιστα δίδυμα, έχουμε μια συνθήκη κατά την οποία η επίδραση του περιβάλλοντος μειώνεται πολύ. Ακό-

«Μονοζυγωτικά δίδυμα»

μη καλύτερα, αν συγκρίνουμε μονοζυγωτικούς διδύμους με διζυγωτικούς, τότε ο γονιδιακός έλεγχος γίνεται με τη χρήση ενός φυσικού πειράματος. Οι μονοζυγωτικοί δίδυμοι είναι αδέρφια συνομήλικα, που μεγαλώνουν στην ίδια οικογένεια και έχουν όλα τα γονιδιά τους κοινά. Οι διζυγωτικοί δίδυμοι μοιάζουν μεταξύ τους, αλλά έχουν μόνο τα μισά γονιδιά τους κοινά. Οι διαφορές που εντοπίζουμε λοιπόν, συγκρίνοντας τα δυο είδη διδύμων, οφείλονται στις

γονιδιακές αποκλίσεις.

Από την άλλη, η υιοθεσία είναι ένας τρόπος κοινωνικού πειράματος όπου μπορούμε να συγκρίνουμε παιδιά χωρίς γονιδιακή σχέση που μεγαλώνουν όμως στην ίδια οικογένεια και το αντίθετο, παιδιά που σχετίζονται γονιδιακά, αδέρφια δηλαδή, που ανατρέφονται όμως από διαφορετικές οικογένειες. Στα παιδιά που μεγαλώνουν με τους φυσικούς γονείς τους οι επιδράσεις περιβάλλοντος και γονιδίων συσχετίζονται, γιατί οι γονείς τούς «προμηθεύουν» και τα δύο, ενώ στην υιοθεσία άλλοι γονείς είναι οι γονιδιακοί και άλλοι αποτελούν το περιβάλλον.

Οι μελέτες κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι η κληρονομικότητα παίζει σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη της νοημοσύνης και μάλιστα αλλάζει, αυξάνεται, καθώς μεγαλώνουμε. Όσο περνούν τα χρόνια μειώνεται η επίδραση του περιβάλλοντος. Έτσι, ενώ στην παιδική ηλικία η επίδραση του περιβάλλοντος και της κληρονομικότητας είναι συγκρίσιμη, ήδη στην εφηβεία το περιβάλλον φαίνεται να διαδραματίζει πολύ μικρό ρόλο, ενώ η κληρονομικότητα καθοριστικό. Ας δούμε πώς εξηγείται ότι στους ενήλικες η επίδραση της κληρονομικότητας είναι μεγαλύτερη απ' όσο στα παιδιά. Μια εξήγηση είναι ότι, καθώς οι άνθρωποι μεγαλώνουν, αλληλεπιδρούν με το περιβάλλον τους σε

Κεφάλαιο Τέταρτο

περιβαλλοντική διάσταση

σχέση με τη γονιδιακή τους υπόσταση, Δηλαδή, επηρεάζονται από τα χαρακτηριστικά που οι ίδιοι φέρνουν στο περιβάλλον, μειώνοντας την επιρροή που τους επιβάλλεται από αυτό και προβάλλοντας τις γονιδιακές τους τάσεις. Περιορίζουν έτσι τη σημασία της οικογενειακής και της κοινωνικής καταγωγής. Με άλλα λόγια, μεγαλώνοντας επιλέγουμε το περιβάλλον με το οποίο αλληλεπιδρούμε καλύτερα, δηλαδή επιλέγουμε με βάση το γονότυπό μας.

Αυτό βεβαίως το εύρημα δεν υποστηρίζει την παντοδυναμία της κληρονομικότητας. Ο ρόλος του περιβάλλοντος παραμένει καθοριστικός. Έτσι, ένα φτωχό και καταπιεστικό περιβάλλον μπορεί να εμποδίζει την ανάπτυξη ενός χαρακτηριστικού, ακόμη και σε ολόκληρο πληθυσμό. Από την άλλη, το περιβάλλον μπορεί να επηρεάσει όλο τον πληθυσμό σε σχέση με κάποιο χαρακτηριστικό του, και έτσι να αυξηθεί ο μέσος όρος των ατόμων που το διαθέτουν χωρίς να παίζει ρόλο η κληρονομικότητα, όπως γίνεται στην περίπτωση του διαρκώς αυξανόμενου ύψους, λόγω της βελτίωσης της διατροφής.

Έτσι, και ως προς τη νοημοσύνη, η επίδραση του περιβάλλοντος φαίνεται να είναι πολύ σημαντική είτε σε επίπεδο ατομικών διαφορών μέσα στην ίδια ομάδα ανθρώπων είτε σε επίπεδο ενός ολόκληρου πληθυσμού.

«Κάθε πολιτισμός ενθαρρύνει την ανάπτυξη διαφορετικών δεξιοτήτων».

Όπως αναλύθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο, οι πολιτισμικές διαφορές ως προς τον ορισμό της νοημοσύνης είναι μεγάλες, και αυτό οφείλεται στις διαφορετικές δεξιότητες που κάθε κοινωνία ενθαρρύνει και επιβραβεύει. Επομένως, ο παράγοντας των κοινωνικών αξιών της ζωής επηρεάζει και την ανάπτυξη των επιθυμητών δεξιοτήτων που διαφέρουν σε κάθε κοινωνία. Για παράδειγμα, οι καλλιεργητές ρυζιού στη Λιβερία είναι καλύτεροι εκτιμητές της ποιότητας του ρυζιού συγκριτικά με τους Αμερικανούς.

Αλλά ακόμη και μέσα στην ίδια πολιτισμική ομάδα ο κοινωνικός παράγοντας επιφέρει διαφοροποιήσεις ως προς τη νοημοσύνη. Οι διαφοροποιήσεις αυτές φαίνονται κυρίως μέσα από τα τεστ νοημοσύνης, για τα οποία θα γίνει λόγος στο επόμενο κεφάλαιο και τα οποία αποτελούν τον πιο καθιερωμένο τρόπο προσέγγισης των νοητικών δεξιοτήτων. Έχει αποδειχτεί ότι οι μεσαίες και οι φτωχές τάξεις της αμερικανικής κοινωνίας διαφέρουν μεταξύ τους ως προς τις επιδόσεις τους στα τεστ νοημοσύνης.

Εδώ προκύπτει το ερώτημα αλληλεπίδρασης του περιβάλλοντος με την κληρονομικότητα ως εξής: Δεδομένου ότι το περιβάλλον επηρεάζει τις νοητικές επιδόσεις, για ποιο λόγο τελικά υπάρχει διαφορά στα τεστ νοημοσύνης μεταξύ των δύο τάξεων; Το περιβάλλον της μεσαίας τάξης ενισχύει τις επιδόσεις και αυξάνει το I.Q. ή λόγω της δεδομένης διαφοράς στη νοημοσύνη διαμορφώνουμε το περιβάλλον και τις συνθήκες ζωής μας;

Ο Waller έδειξε ότι πρόκειται μάλλον για το δεύτερο. Έτσι, αν συγκρίνουμε την κοινωνική ζωή ενός ενήλικου γιου με υψηλότερο I.Q. από αυτό του πατέρα του, θα δούμε ότι κατέχει υψηλότερη κοινωνική θέση. Και αντίστροφα, ένας ενήλικος γιος με χαμηλότερη νοημοσύνη από του πατέρα του καταλαμβάνει χαμηλότερη κοινωνική θέση. Η διαφορά δεν είναι ταξική, αφού οι γιοι μεγαλώνουν με τους πατέρες τους. Η ανάληψη υψηλότερων κοινωνικών θέσεων οφείλεται στη διαφορά της νοημοσύνης.

Για παράδειγμα, στην άσκηση ενός επαγγέλματος η ίδια η απαιτητικότητα ενός επαγγέλματος καλλιεργεί δεξιότητες συγκεκριμένες και οξύνει την επίδοση του επαγγελματία (τα πιο δύσκολα επαγγέλματα δημιουργούν μεγαλύτερη πνευματική ευελιξία), αλλά η ίδια η επιλογή του επαγγέλματος γίνεται με βάση τη νοητική ικανότητα του ατόμου. Έτσι, τα τεστ νοημοσύνης μπορούν να λειτουργήσουν προβλεπτικά ως προς το επαγγελματικό επίπεδο.

Κεφάλαιο Τέταρτο

Αντίστοιχα μπορούμε να σκεφτούμε και για τη σχολική επίδοση. Παιδιά με ανώτερο I.Q. στα τεστ νοημοσύνης τείνουν να ολοκληρώνουν τη φοίτηση στο σχολείο, να πηγαίνουν στο πανεπιστήμιο και να επιλέγουν απαιτητικότερα επαγγέλματα. Βεβαίως και το ίδιο το σχολείο με τα χρόνια εκπαίδευσης αλλάζει τις ικανότητες και αυξάνει τις επιδόσεις.

Όταν τη δεκαετία του '60 έκλεισαν πολλά σχολεία μαύρων στη Βιρτζίνια και τα παιδιά δεν είχαν καμιά επίσημη εκπαίδευση, οι επιδόσεις τους στα τεστ έπεσαν κατά 6 μονάδες για κάθε χαμένο σχολικό χρόνο συγκριτικά με παιδιά που φοιτούσαν κανονικά στο σχολείο.

βιολογικός παράγοντας

Μέχρι τώρα αναφερθήκαμε στις κοινωνικές επιδράσεις του περιβάλλοντος και στον τρόπο που αλληλεπιδρά αυτό με την κληρονομικότητα. Ωστόσο, ένας άλλος τρόπος με τον οποίο το περιβάλλον επιδρά στη νοημοσύνη είναι ο βιολογικός. Η παρατεταμένη κακή διατροφή κατά την παιδική ηλικία επηρεάζει σημαντικά τη νοητική ανάπτυξη. Έχει αποδειχτεί ότι ένα παιδί που δεν τρέφεται σωστά ανταποκρίνεται λιγότερο στους ενήλικους και έχει μικρή ανάγκη για μάθηση και εξερεύνηση. Υπάρχουν έρευνες που ονομάζονται «μικρο-θεραπευτικές έρευνες», στις οποίες μελετάται η επίδοση παιδιών στα οποία έχει χορηγηθεί συμπλήρωμα βιταμινών και μετάλλων. Τα παιδιά αυτά παρουσιάζουν σημαντική αύξηση στις επιδόσεις τους στα τεστ νοημοσύνης.

Το ίδιο ισχύει και για την επίδραση του αλκοόλ. Έχει αποδειχτεί από έρευνες ότι οι έγκυες γυναίκες που πίνουν αλκοόλ κατά τη διάρκεια της εγκυμοσύνης τους εκθέτουν το έμβρυο σε κίνδυνο συνδρόμου που έχει ως σύμπτωμα τη νοητική καθυστέρηση.

Τέλος, οι αρνητικές επιδράσεις του περιβάλλοντος στη νοημοσύνη σχετίζονται και με τις τοξικές ουσίες. Έτσι, για παράδειγμα, αποδείχτηκε ότι τα επίπεδα μολύβδου στο αίμα των παιδιών επέφεραν αρνητικές επιδόσεις στα τεστ νοημοσύνης. Το φαινόμενο παρουσιάστηκε σε παιδιά που μεγάλωναν δίπλα σε εργοστάσια. Αλλά και τα παιδιά που μεγαλώνουν στο κέντρο μεγαλουπόλεων μπορεί να κινδυνεύουν από την επίδραση του μολύβδου.

Σ' αυτό το σημείο αξίζει να αναφερθούμε στο φαινόμενο Flynn.

Είδαμε ότι ο ρόλος του περιβάλλοντος και των εμπειριών είναι σημαντικός. Η μεγαλύτερη απόδειξη γι' αυτό είναι το φαινόμενο που πρωτοπεριγράφηκε από τον James Flynn - από τον οποίο πήρε και το όνομά του-. Ο Flynn από τα αποτελέσματα των μετρήσεων του I.Q. παρατήρησε στα τεστ νοημοσύνης, μια μέση αύξηση 3 μονάδων ανά δεκαετία. Η αύξηση αυτή αποδείχτηκε πολύ μεγαλύτερη στους μαύρους και στους Λατινοαμερικάνους συγκριτικά με τους λευκούς, των οποίων η βελτίωση ήταν μηδαμινή. Το φαινόμενο αυτό αποδίδεται κυρίως στις διαφορετικές συνθήκες ζωής μεταξύ των γενεών. Σκεφτείτε και συγκρίνετε τη ζωή σας με τη ζωή των γονιών και των παππούδων σας. Η ζωή σήμερα είναι πιο σύνθετη και η επαγγελματική σταδιοδρομία πιο απαιτητική. Η ενημέρωση, η αυξημένη σχολική παρακολούθηση και η σύγχρονη τεχνολογία μάς εκθέτουν σε ασύλληπτες, μέχρι χθες, δυνατότητες πληροφόρησης. Η βελτίωση της διατροφής, εκτός από τις αλλαγές στο ύψος, ίσως να επέφερε ακόμη και αύξηση του μεγέθους του εγκεφάλου. Η συνθετότητα της εμπειρίας και η ποιότητα της ζωής δημιουργούν ένα πολιτισμικό φάσμα τέτοιο, που έχει επηρεάσει τουλάχιστον κάποιες εκφάνσεις της νοημοσύνης. Ο ίδιος ο Flynn ισχυρίζεται ότι αυτό που πραγματικά έχει αυξηθεί είναι η ικανότητα επίλυσης αφηρημένων προβλημάτων.

Συμπερασματικά, θα λέγαμε ότι το βιολογικό και κοινωνικό περιβάλλον επηρεάζει πολύ τη νοημοσύνη και, αλληλεπιδρώντας με τον κληρονομικό παράγοντα, συνθέτει ένα σημαντικό μέρος της πνευματικής υπόστασης του ανθρώπου.

4.4 Μέτρηση της νοημοσύνης

Μέχρι τώρα έχει αναφερθεί η σημασία της νοημοσύνης ως προς τη βαρύτητα της πληροφορίας που μας προσφέρει. Είδαμε ότι το να ξέρουμε, για παράδειγμα, ότι ένας άνθρωπος είναι ιδιαίτερα ευφυής μας επιτρέπει να κάνουμε κάποιου είδους προβλέψεις για τη σχολική, επαγγελματική και κοινωνική πορεία του. Πώς μαθαίνουμε όμως το λεγόμενο I.Q. ενός ανθρώπου και πώς είναι δυνατόν να μετρηθεί η νοημοσύνη;

Ο προβληματισμός για τη μέτρηση της νοημοσύνης μέσω ενός τεστ, που θα επέτρεπε το διαχωρισμό των μαθητών σε λιγότερο και περισσότερο ευφυείς και θα απεδείκνυε τη νοητική καθυστέρηση,

Κεφάλαιο Τέταρτο

οδήγησε το υπουργείο Παιδείας της Γαλλίας το 1905 στην ανάθεση του έργου αυτού στους Σιμόν και Μπινέ. Ακολούθησε η κατασκευή πολλών ακόμη τεστ νοημοσύνης, που στόχο είχαν την ανάδειξη των νοητικών δυνατοτήτων ενός ατόμου. Έτσι, σήμερα υπάρχουν τεστ μέτρησης της νοημοσύνης ανθρώπων κάθε ηλικίας, τα οποία ολοένα τελειοποιούνται.

Το τεστ νοημοσύνης μάς δίνει πληροφορίες για επιμέρους ικανότητες του ατόμου (π.χ., μας επιτρέπει να δούμε τη λεκτική του επίδοση στη χρήση της γλώσσας σε σχέση με την πρακτική, όταν χειρίζεται αντικείμενα), αλλά και για τη συνολική ικανότητά του. Η συνολική ικανότητα μετριέται με το δείκτη νοημοσύνης ή αλλιώς I.Q.. Ο δείκτης νοημοσύνης ενός ατόμου αξιολογείται και χαρακτηρίζεται σε σχέση με το γενικό πληθυσμό. Αυτό σημαίνει πως τα ψυχομετρικά εργαλεία έχουν χορηγηθεί σε μεγάλο αριθμό ατόμων και, με βάση τα δεδομένα αυτά του γενικού πληθυσμού, κατατάσσουμε σε μια κλίμακα νοημοσύνης κάθε άτομο, ανάλογα με τις επιδόσεις του. Έτσι, ένα άτομο χαρακτηρίζεται ιδιαίτερα υψηλής ή, αντίθετα, χαμηλής νοημοσύνης σε σχέση πάντοτε με τις επιδόσεις του γενικού πληθυσμού.

Για τον υπολογισμό του I.Q. βρίσκουμε το λεγόμενο νοητικό πηλίκο του ατόμου, διαιρώντας τη νοητική με τη χρονολογική ηλικία και πολλαπλασιάζοντας το αποτέλεσμα της διαίρεσης με το 100.

$$\text{Νοητικό πηλίκο} = \frac{\text{Νοητική ηλικία}}{\text{Χρονολογική ηλικία}} \times 100$$

Η νοητική ηλικία είναι ένας δείκτης που εκφράζει τη νοητική επίδοση ενός ανθρώπου στο τεστ τη δεδομένη περίοδο της ζωής του. Η χρονολογική ηλικία του είναι τα χρόνια της ζωής του σε μήνες. Έτσι, αν ένα παιδί έχει σε ένα τεστ νοητική ηλικία 5 ετών και ενός μηνός, το προβλεπόμενο είναι να είναι και η χρονολογική ηλικία του ίδια. Να είναι, δηλαδή, 5 ετών. Αν το ίδιο παιδί έχει χρονολογική ηλικία μικρότερη από τη νοητική, είναι, για παράδειγμα, τεσσάρων ετών, τότε έχει ευφυΐα ενός μεγαλύτερου παιδιού. Είναι, δηλαδή, περισσότερο ευφυές από το μέσο παιδί της ηλικίας του. Και το αντίθετο. Αν το παιδί έχει χρονολογική ηλικία 8 ετών και νοητική ηλικία ενός τετράχρονου παιδιού, τότε υπάρχει νοητική καθυστέρηση και πρέπει να παρακολουθήσει ειδικό σχολείο.

Το νοητικό πηλίκο είναι, όπως αναφέρθηκε, το αποτέλεσμα της

διαίρεσης επί 100. Έχει βρεθεί ότι το μέσο νοητικό πηλίκο ή αλλιώς το μέσο I.Q. ενός ανθρώπου είναι 85-115. Όταν, δηλαδή, το αποτέλεσμα της διαίρεσης, πολλαπλασιαζόμενο με το 100, γίνει αριθμός ανάμεσα στο 85 και το 115, το άτομο θεωρείται μέσο φυσιολογικό. Πάνω από το 115 έχουμε τα ευφυή άτομα, ενώ κάτω από το 85 υπάρχει η κλίμακα των νοητικά καθυστερημένων ατόμων, στα οποία θα αναφερθούμε στο επόμενο κεφάλαιο.

Βεβαίως, όπως ήδη αναφέρθηκε, η νοητική ηλικία εκφράζει το επίπεδο της νοημοσύνης σε μια δεδομένη χρονική περίοδο. Αυτό σημαίνει ότι, καθώς αλλάζει η χρονολογική μας ηλικία, καθώς μεγαλώνουμε, δηλαδή, αλλάζει και η νοητική μας ηλικία, γιατί αυξάνεται και η νοημοσύνη μας. Έτσι, μέχρι την εφηβεία η νοημοσύνη αυξάνεται διαρκώς, γι' αυτό και οι ερωτήσεις του τεστ αλλάζουν και γίνονται όλο και πιο δύσκολες, ώστε να αποτυπώνουν την αναμενόμενη φυσιολογική πρόοδο που περιμένουμε από ένα διαρκώς αναπτυσσόμενο νοητικά άτομο.

Για παράδειγμα, μια ερώτηση για ένα παιδί προσχολικής ηλικίας αφορά τη διάκριση χρωμάτων, ενώ δεν ταιριάζει σε έναν έφηβο ή σε έναν ενήλικο. Ένας ενήλικος προσπαθεί να απαντήσει, για παράδειγμα, στην ερώτηση: «Αν έχετε μόνο ένα σπύρτο και μπίτε σε ένα δωμάτιο όπου υπάρχει μια λάμπα θυέλλης, ένα κερί και ένα τζάκι, τι θα ανάβατε πρώτα;» Μια τέτοια ερώτηση βεβαίως δεν μπορεί να απευθυνθεί σε ένα παιδί προσχολικής ηλικίας.

Εδώ τίθεται ένα σημαντικό θέμα: Πώς μπορούμε να είμαστε σίγουροι ότι είμαστε αντικειμενικοί στη μέτρηση της νοημοσύνης, δεδομένων των τόσο μεγάλων διαφορών μεταξύ των ανθρώπων, των πολιτισμών και των παραγόντων που επηρεάζουν ανά πάσα στιγμή την επίδοσή μας; Πώς είναι δυνατόν να ελέγξουμε τη νοημοσύνη ανθρώπων που δεν πήγαν ποτέ στο σχολείο, που μεγαλώνουν με έναν τρόπο ζωής πολύ διαφορετικό από το δικό μας και δεν μπορούν να σκέφτονται όπως εμείς και να αποδίδουν με τον ίδιο τρόπο με εμάς στα τεστ νοημοσύνης; Οι Τσιγγάνοι, για παράδειγμα, ή τα παιδιά των φαναριών, που έχουν λιγότερες σχολικές, ακαδημαϊκές γνώσεις, δεν κινδυνεύουν να αποκτήσουν μια «ταμπέλα» νοητικής υστέρησης, όταν αξιολογούνται με τεστ ίδια με αυτά των παιδιών που πηγαίνουν σχολείο; Είναι άραγε λιγότερο έξυπνα αυτά τα παιδιά;

Πώς μετριέται η σιωπηρή γνώση ή η πρακτική λεγόμενη «εξυπνάδα του δρόμου», που σχετίζονται με την επίλυση καθημερινών προβλημάτων και αποκτώνται άτυπα με την εργασία, αλλά δε σχετίζονται με σχολική γνώση;

προβληματισμοί γύρω από τη μέτρηση του IQ

Για να απαντήσουμε στα ερωτήματα, θα πρέπει κατ' αρχάς να επισημάνουμε ότι αυτό που πραγματικά καλείται να μετρήσει και μπορεί να μετρήσει ένα τεστ νοημοσύνης είναι κυρίως η σχολική επίδοση. Προσφέρει, δηλαδή, μια δυνατότητα πρόβλεψης επιδόσεων σχολικών και επαγγελματικών και μάλιστα σε ό,τι αφορά το δυτικό κυρίως πολιτισμό. Επομένως, για τη μέτρηση της νοημοσύνης και τη σύγκριση διαφορετικών ομάδων ανθρώπων, που ανήκουν σε διαφορετικούς πολιτισμούς, τρόπους ζωής και σκέψης, θεωρείται αυτονόητη η προσαρμογή των τεστ, ώστε να μη θεωρούνται μεροληπτικά. Γιατί κανένα τεστ δεν μπορεί να είναι εντελώς απαλλαγμένο από πολιτισμικά στοιχεία. Η χρήση ενός είδους τεστ που σχεδιάστηκε πάνω στην κυρίαρχη ομάδα ενός πολιτισμού και αγνοεί μειονότητες και άλλους πολιτισμούς και η χρήση ενός μόνο τρόπου ερμηνείας της νοημοσύνης θα οδηγούσαν τους μελετητές να καταλήγουν μόνιμα στο συμπέρασμα της νοητικής ανεπάρκειας κάποιων πληθυσμών. Ο αντικειμενικός τρόπος προσέγγισης και ερμηνείας είναι να μιλούμε για τη διαφορετικότητα και όχι την ανεπάρκεια κάποιων πληθυσμών.

Επιπλέον, ακόμη και μεταξύ των δύο φύλων των ατόμων του ίδιου πολιτισμού παρατηρούνται διαφορές στην επίδοσή τους στα τεστ, που δεν μπορούν παρά να αποδοθούν στη διαφορετικότητα. Είναι, για παράδειγμα, γνωστό ότι οι άνδρες παρουσιάζουν σημαντικά μεγαλύτερη ευκολία σε επιδόσεις που σχετίζονται με χωρικές και ποσοτικές ικανότητες, ενώ οι γυναίκες υπερέχουν στις γλωσσικές και λεκτικές ικανότητες. Οι διαφορές αυτές αποδίδονται σε κοινωνικούς, βιολογικούς και ορμονικούς παράγοντες. Ως προς τον κοινωνικό παράγοντα, γνωρίζουμε ότι οι γυναίκες και οι άνδρες από μικρή ηλικία έχουν άλλου είδους εμπειρίες. Ανταποκρίνονται διαφορετικά στις προσδοκίες του περιβάλλοντος οι άνδρες και διαφορετικά οι γυναίκες. Ήδη από τα παιχνίδια που παίζουμε και από τους ρόλους που αναλαμβάνουμε από τα πρώτα χρόνια της ζωής μας αρχίζει η διαφοροποίησή μας. Πρόσφατα αποδείχτηκε ότι υπάρχουν βιολογικές διαφορές μεταξύ ανδρών και γυναικών στο ημισφαίριο όπου εδρεύει η γλώσσα. Άλλες έρευνες έχουν αποδείξει την ορμονική διαφορετικότητα ανδρών και γυναικών. Έτσι, για παράδειγμα, οι ηλικιωμένοι άνδρες που παίρνουν τεστοστερόνη παρουσιάζουν αυξημένη επίδοση σε οπτικο-χωρικά τεστ. Επομένως, και μεταξύ των δύο φύλων δε μιλούμε για ανεπάρκεια και μειονεξία αλλά για διαφορετικότητα.

Ας αναφερθούμε όμως και στις διαφορετικές επιδόσεις μεταξύ πολιτισμών και στις διάφορες επιδόσεις των μειονοτήτων.

Τα παιδιά στην Κίνα και την Ιαπωνία έχει αποδειχτεί ότι παρουσιάζουν καλύτερη επίδοση στα Μαθηματικά συγκριτικά με τα συνομήλικά τους παιδιά στην Αμερική. Το γεγονός αυτό εξηγείται, αν λάβουμε υπ' όψιν μας τις δομικές διαφορές στα σχολεία των τριών χωρών και τον πολιτισμό της Κίνας και της Ιαπωνίας, που ευνοεί τη μάθηση των Μαθηματικών.

Οι ιθαγενείς της Αμερικής ζουν, στην πλειονότητά τους, σε καταυλισμούς, γεγονός που τους επιτρέπει μεγάλη επαφή με την οικολογία, που εκφράζεται και με τον ιδιαίτερο τρόπο με τον οποίο σκέπτονται και ενεργούν. Έτσι, οι Ινουί (Εσκιμώοι) και άλλες ομάδες που ζουν στην Αρκτική έχουν ιδιαίτερες ικανότητες στην αντίληψή τους για το χώρο. Επιπλέον, δε φαίνεται να υπάρχουν σ' αυτές τις ομάδες σημαντικές διαφορές μεταξύ των δύο φύλων στις επιδόσεις τους, γεγονός που εξηγείται από το ότι απαιτείται η γενετική ή η μαθημένη (ή και τα δύο παράλληλα) προσαρμογή των ανθρώπων, ανεξάρτητα από το φύλο τους, στις δύσκολες συνθήκες διαβίωσης. Οι συνθήκες συνεχών μετακινήσεων, κυνηγιού και σκληρής επιβίωσης της Αρκτικής επιβάλλονται και στα δύο φύλα.

Από την άλλη, τα παιδιά των Ινδιάνων φαίνεται ότι έχουν σχετικά χαμηλές λεκτικές επιδόσεις. Το γεγονός όμως εξηγείται, αν λάβουμε υπ' όψιν μας ότι δεν είναι η πρώτη γλώσσα τους τα αγγλικά, με τα οποία εξετάζονται, και επιπλέον ότι πολλά από τα παιδιά των Ινδιάνων πάσχουν από μια χρόνια αρρώστια μόλυνσης του μέσου ωτός, που επιφέρει απώλεια της ακοής, με συνέπεια να επηρεάζεται και η λεκτική επίδοσή τους. Γιατί η εκφορά του λόγου και η ακοή σχετίζονται άμεσα.

Φανταστείτε, αν δεν είχαμε αυτές τις γνώσεις, πώς θα σκεφτόμασταν για τις επιδόσεις αυτών των λαών στα τεστ και σε πόσο λάθος συμπεράσματα θα καταλήγαμε.

Επιπλέον, γνωρίζουμε ότι σε ολόκληρο τον κόσμο τα παιδιά των μειονοτήτων (π.χ. των Τσιγγάνων) παρουσιάζουν χαμηλότερες επιδόσεις στα τεστ νοημοσύνης. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι εγκαταλείπουν πολύ νωρίτερα το σχολείο. Μάλιστα ο Ogbu αναφέρει ότι τα παιδιά των μειονοτήτων δεν έχουν τη λεγόμενη «αισιοδοξία της προσπάθειας», δηλαδή την αίσθηση ότι η σκληρή δουλειά, όπως η σχολική δουλειά, ανταμείβεται, και έτσι αδιαφορούν για τους τύπους μάθησης

που προσφέρει το σχολείο. Επομένως, σίγουρα θα ήταν λάθος να καταλήξουμε σε ένα συμπέρασμα ανεπάρκειας, μη λαμβάνοντας υπ' όψιν μας την ιδιαιτερότητα της σκέψης του πολιτισμού τους.

Αν θα έπρεπε να καταλήξουμε σε κάτι, αυτό θα ήταν ότι τα τυπικά τεστ μετρούν τη νοημοσύνη και ότι όντως η νοημοσύνη είναι μετρήσιμη. Όμως τα τυπικά τεστ είναι άρρηκτα συνδεδεμένα με τον πολιτισμό στο οποίο φτιάχτηκαν και χρησιμοποιούνται, και γι' αυτό η χρήση και η ερμηνεία των αποτελεσμάτων τους χρειάζονται ιδιαίτερη προσοχή. Έτσι, οι μορφές της νοημοσύνης, όπως η δημιουργικότητα, η πρακτική γνώση, η συναισθηματική διάσταση της κοινωνικής νοημοσύνης, δεν εξετάζονται. Με σωστή χρήση τα τεστ είναι σημαντικά εργαλεία.

4.5 Νοητική καθυστέρηση

Όπως αναφέρθηκε εκτενέστερα παραπάνω, η νοημοσύνη κάθε ανθρώπου είναι διαφορετική, και οι εκδηλώσεις της απέχουν από πολιτισμό σε πολιτισμό και από άτομο σε άτομο.

Ωστόσο, σε ορισμένες περιπτώσεις η διαφορετικότητα αυτή αφορά μια μειονεξία της ανάπτυξης των νοητικών λειτουργιών, τέτοια, ώστε να μιλάμε για νοητική καθυστέρηση. **Πρόκειται για μια παθολογική κατάσταση, που εμφανίζεται κατά την περίοδο της ανάπτυξης του ατόμου και χαρακτηρίζει άτομα με νοητική ικανότητα κάτω από το μέσο όρο και με μειωμένη ικανότητα προσαρμογής.**

Όταν αναφερόμαστε σε νοητική ικανότητα κάτω του μέσου όρου, μιλάμε για άλλη μια φορά για τις επιδόσεις του ατόμου στα ψυχομετρικά τεστ νοημοσύνης που μελετήσαμε. Η φυσιολογική νοημοσύνη, το μέσο φυσιολογικό I.Q., βρίσκεται μεταξύ 85-115. Όταν το I.Q. στο τεστ νοημοσύνης βρεθεί κάτω από 70, τότε έχουμε νοητική ανεπάρκεια. Στους δείκτες νοημοσύνης μεταξύ 70 και 85 τοποθετούνται τα άτομα που η νοημοσύνη τους είναι οριακή, μεταξύ φυσιολογικής νοημοσύνης και νοητικής καθυστέρησης.

Η περίοδος της ανάπτυξης του ατόμου αρχίζει από την ενδομήτρια ζωή και

έννοια
νοητικής
καθυστέρησης

Παιδί με νοητική καθυστέρηση

φτάνει μέχρι και το 16ο έτος της ηλικίας, κατά το οποίο αναμένεται ότι η ανεπάρκεια θα έχει εκδηλωθεί. Το άτομο με νοητική καθυστέρηση αναμένεται ότι θα σταθεροποιήσει τη νοημοσύνη του σε ένα επίπεδο κατώτερο από το φυσιολογικό μέχρι τα δεκαέξι του χρόνια και δε θα φτάσει ποτέ το νοητικό επίπεδο ενός φυσιολογικού ατόμου. Έτσι, το 83% των νοητικά καθυστερημένων ατόμων, όταν ολοκληρώνεται η νοητική τους ανάπτυξη, έχουν τη νοημοσύνη που τα φυσιολογικά άτομα έχουν στα 8 έως 12 χρόνια τους. Και αυτό είναι το ανώτατο επίπεδο ανάπτυξής τους.

Ο τρόπος εκδήλωσης της καθυστέρησης φαίνεται κατ' αρχάς στον αργό ρυθμό ωρίμασης από την πολύ μικρή ηλικία, με τη δυσκολία που αντιμετωπίζει το άτομο με υστέρηση να κατακτήσει τις δεξιότητες κίνησης, αυτοεξυπηρέτησης και αντίληψης. Το βάδισμα, η ομιλία κ.ά. γίνονται σε αργότερο χρόνο από τον αναμενόμενο μέσο φυσιολογικό. Η μάθηση γίνεται με πολύ αργούς ρυθμούς και αντανakλάται στη δυσκολία συναλλαγής με το περιβάλλον. Το αποτέλεσμα είναι η δυσκολία στην κοινωνική ένταξη του ατόμου, δηλαδή η ανικανότητα να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις του περιβάλλοντος στον αναμενόμενο χρόνο και με τον αναμενόμενο τρόπο.

Η σχολική επίδοση είναι μια ιδιαίτερα επώδυνη διαδικασία για ένα παιδί με υστέρηση που δεν έχει διαγνωστεί και το οποίο παρακολουθεί σχολείο όπου φοιτούν φυσιολογικά παιδιά. Υπάρχει ιδιαίτερη δυσκολία στην κατάκτηση των σχολικών γνώσεων, γεγονός που υπερτονίζει τη φυσική μειονεξία του παιδιού και πολύ συχνά οδηγεί και σε ψυχικά τραύματα. Τα τραύματα αυτά και η μειονεξία εντείνονται, όταν το παιδί με μια τέτοια ιδιαιτερότητα κληθεί να ενταχθεί και να συμμετάσχει σε μια ομάδα συνομηλίκων (π.χ. στη σχολική κοινότητα), προβάλλοντας κοινωνικές δεξιότητες και αναλαμβάνοντας τις ευθύνες του μέλους μιας ομάδας με τον ίδιο τρόπο με το οποίο ενεργούν όλα τα υπόλοιπα παιδιά.

Εδώ πρέπει να επισημάνουμε ότι η νοητική καθυστέρηση έχει τις διαβαθμίσεις που παρουσιάζονται στη φυσιολογική νοημοσύνη. Δηλαδή, και η απόκλιση αυτή, όπως και ο διαφορετικός βαθμός ευφυΐας των φυσιολογικών, χωρίζει τα άτομα με καθυστέρηση σε τρεις μεγάλες κατηγορίες:

Α) Οι *εκπαιδεύσιμοι* είναι η πρώτη κατηγορία. Βρίσκονται στο ανώτερο νοητικό επίπεδο. Ο ρυθμός της νοητικής τους ανάπτυξης είναι μεταξύ του μισού και των τριών τετάρτων σε σχέση με το φυσιολογικό. Δηλαδή το I.Q. τους βρίσκεται μεταξύ 50 και 75. Τα άτομα

**κατηγορίες
νοητικής κα-
θυστέρησης**

Κεφάλαιο Τέταρτο

που ανήκουν σε αυτή την κατηγορία μπορούν να κατακτήσουν τις γνώσεις ενός μαθητή της τετάρτης τάξης Δημοτικού· έτσι οι εκπαιδευσιμοί δε θεωρούνται αναλφάβητοι. Ο όρος εκπαιδευσιμος χρησιμοποιείται για να αποτυπώσει τη δυνατότητα εκπαίδευσης αυτών των ατόμων, ώστε να μπορούν να κατακτήσουν αυτό το επίπεδο γνώσης. Παράλληλα, η ένταξη αυτής της κατηγορίας στο κοινωνικό πλαίσιο και η απόκτηση επαγγελματικών δεξιοτήτων είναι εφικτές με κατάλληλη καθοδήγηση. Οι εκπαιδευσιμοί έχουν λοιπόν τη δυνατότητα να ζήσουν με οικονομική και κοινωνική ανεξαρτησία και να συντηρηθούν είτε αποκλειστικά μόνοι είτε με μικρή βοήθεια.

- Β) Οι *ασκήσιμοι* είναι η δεύτερη κατηγορία νοητικά καθυστερημένων. Φτάνουν από το ένα τέταρτο έως το μισό του φυσιολογικού ρυθμού ανάπτυξης. Το I.Q., δηλαδή, των ατόμων αυτής της κατηγορίας βρίσκεται μεταξύ του 25 και του 50. Μπορούν να κατακτήσουν μόνο ορισμένες λέξεις, απλές φράσεις και μαθηματικές έννοιες, και γι' αυτό η φοίτηση των ασκήσιμων στο σχολείο δεν είναι εφικτή.

Ο όρος ασκήσιμος προέρχεται από τη δυνατότητα που έχουν αυτά τα άτομα να ασκηθούν, ώστε να μπορούν να αυτοεξυπηρετηθούν. Έτσι, μπορούν να ντύνονται, να φροντίζουν για τη διατροφή και την καθαριότητά τους και να εκτελούν απλές εργασίες, όμως η αυτοσυντήρησή τους στη ζωή δεν είναι εφικτή. Είναι απαραίτητα γι' αυτούς η προστασία, η φροντίδα και η οικονομική υποστήριξη.

- Γ) Οι *ιδιώτες* είναι η τρίτη κατηγορία νοητικής καθυστέρησης. Πρόκειται για την πιο χαμηλή βαθμίδα με τα περισσότερα προβλήματα. Η εκπαίδευση ή οποιοδήποτε είδος αγωγής δεν μπορεί να ωφελήσει τους ιδιώτες, γιατί ακριβώς η μειονεξία τους βρίσκεται σε μεγαλύτερα επίπεδα συγκριτικά με τις άλλες δύο κατηγορίες. Οι ιδιώτες δεν μπορούν να αυτοεξυπηρετηθούν. Χρειάζονται διαρκή ιατροφαρμακευτική αγωγή και φροντίδα, γι' αυτό και οι περισσότεροι φιλοξενούνται σε ιδρύματα.

Τα αίτια της νοητικής καθυστέρησης μπορούν να είναι είτε γενετικά είτε περιβαλλοντικά. Τα γενετικά αίτια αφορούν κυρίως χρωμοσωμικές ανωμαλίες και ανωμαλίες του μεταβολισμού. Τα περιβαλλοντικά αίτια μπορούν να παρουσιαστούν κατά τη διάρκεια της κύησης, του τοκετού, αλλά και κατά την παιδική ηλικία του ατόμου. Γι' αυτό το λόγο, οι εγκυμονούσες γυναίκες δεν πρέπει να εκτίθενται σε ασθένειες μολυσματικές, σε ακτινοβολία ή να έχουν κακή διατροφή. Επίσης, το

μικρό παιδί πρέπει να προστατεύεται από ασθένειες, με εμβολιασμούς, και από τραυματισμούς, που μπορεί να επιφέρουν μόνιμες εγκεφαλικές βλάβες. Επιπλέον, όπως αναφέραμε και στο κεφάλαιο της νοημοσύνης, οι δηλητηριάσεις από χημικές ουσίες, όπως, π.χ., ο μόλυβδος, που βρίσκονται ακόμη και στα χρώματα των παιδικών παιχνιδιών, έχουν δυσμενείς συνέπειες. Η κακή διατροφή, τέλος, παίζει πολύ σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη του ανθρώπινου οργανισμού κατά την παιδική ηλικία.

Βεβαίως, εδώ θα πρέπει να αναφερθούμε και στον πολύ σημαντικό ρόλο του περιβάλλοντος, που προσφέρει τα κατάλληλα ερεθίσματα, ώστε το παιδί να αναπτυχθεί γλωσσικά, κινητικά και αισθητηριακά. Επιδημιολογικές έρευνες έχουν αποδείξει ότι το 70% της νοητικής καθυστέρησης οφείλεται σε άσχημες επιδράσεις του περιβάλλοντος, γι' αυτό και τα τελευταία χρόνια η φροντίδα και οι μελέτες έχουν επικεντρωθεί σε παιδιά που μεγαλώνουν σε ιδρύματα χωρίς οικογενειακή παρουσία και σε αποδιοργανωμένες οικογένειες.

Εδώ προκύπτει το ερώτημα τι γίνεται με έναν άνθρωπο που έχει νοητική καθυστέρηση; Δεν μπορεί να προσφέρει σε κανέναν τομέα ζωής; Πώς μπορεί να δημιουργήσει ένα μέλλον εποικοδομητικό, ώστε να μπορέσει κατά το δυνατόν να συμμετάσχει στην κοινωνική ζωή και να την απολαμβάνει;

Η εμπειρία μάς έχει διδάξει ότι ένα άτομο με νοητική καθυστέρηση, αν τύχει της κατάλληλης φροντίδας και εκπαίδευσης, μπορεί σε κάποιες περιπτώσεις ακόμη και να υπερέχει στις επιδόσεις του συγκριτικά με ένα φυσιολογικό νοητικά άτομο.

Ιδιαίτερα οι εκπαιδευόμενοι, αν παρακολουθήσουν ειδικά εργαστήρια, μπορούν να αποδώσουν περίφημα ως ανειδίκευτοι ή και ημιειδίκευμένοι υπάλληλοι ή εργάτες, έτσι ώστε να μπορούν να αυτοσυντηρηθούν και παράλληλα να προσφέρουν και στην κοινωνία. Οι εργασιακές θέσεις τις οποίες μπορούν να καταλάβουν είναι συνήθως θέσεις σε εκδοτικούς οίκους, εστιατόρια, ταχυδρομεία, καταστήματα, εργοστάσια κ.ά., ιδιαίτερα σε τομείς όπου απαιτούνται μηχανικές και επαναλαμβανόμενες συμπεριφορές.

Αυτοί οι λόγοι μάς έχουν οδηγήσει να χαρακτηρίζουμε αυτά τα άτομα αποκλίνοντα και όχι προβληματικά ή ειδικά, όπως κατά καιρούς ονομάζονται. Ο όρος αποκλίνοντα άτομα είναι απαλλαγμένος από αρνητικές αποχρώσεις, για να τονίσει ακριβώς ότι μπορούν αυτά τα άτομα να είναι ενεργά και δημιουργικά, αρκεί να τους παρέχεται από μικρή ηλικία η κατάλληλη εκπαίδευση και η κοινωνική στήριξη.

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

Η νοημοσύνη είναι το μέσο προσαρμογής του ατόμου στο περιβάλλον του. Είναι η ικανότητα του ατόμου να ενεργεί και να σκέπτεται με λογικό και αποτελεσματικό τρόπο. Οι τρόποι προσέγγισης της νοημοσύνης είναι κυρίως οι εξής: ο ψυχομετρικός, ο βιολογικός, ο εξελικτικός, ο πολιτισμικός και ο ψυχομετρικός.

Η νοημοσύνη ανταποκρίνεται στις κοινωνικές απαιτήσεις κάθε πολιτισμού και γι' αυτό εκφράζεται και μελετάται διαφορετικά σε κάθε πολιτισμό και σε κάθε εποχή. Έτσι, πρόσφατα υποστηρίχθηκε η ύπαρξη πολλών ειδών νοημοσύνης (θεωρία πολλαπλής νοημοσύνης του Gardner). Σύμφωνα με αυτή τη θεωρία η νοημοσύνη αποτελείται από επτά διαφορετικά είδη, τη γλωσσική, τη λογικο-μαθηματική, τη χωροταξική, τη μουσική, την κιναισθητική, τη διαπροσωπική και την ενδοπροσωπική. Επιπρόσθετα, αναφέρθηκαν η υπαρξιακή και πνευματική νοημοσύνη. Άλλη μια διάσταση της νοημοσύνης που κερδίζει έδαφος τα τελευταία χρόνια είναι η συναισθηματική νοημοσύνη.

Η συναισθηματική νοημοσύνη είναι η λογική που συμπεριλαμβάνει την αντίληψη, έκφραση και κατανόηση των συναισθημάτων, με στόχο τη συναισθηματική και τη λογική ωρίμαση. Μέσω αυτής γνωρίζουμε και ελέγχουμε τα συναισθήματά μας, εξερευνούμε τα κίνητρά μας, αναγνωρίζουμε τα συναισθήματα των άλλων και διαχειριζόμαστε τις σχέσεις με τους γύρω μας. Είναι το είδος της νοημοσύνης που σχετίζεται περισσότερο με την ευτυχία και την επιτυχία στη ζωή. Παρ' όλα αυτά δεν παρέχεται από τη σχολική γνώση ούτε χαρακτηρίζει τα κλασικά μέσα μέτρησης της νοημοσύνης.

Οι παράγοντες που επηρεάζουν τη νοημοσύνη είναι η κληρονομικότητα και το περιβάλλον. Οι μελέτες απέδειξαν ότι ο παράγοντας της κληρονομικότητας είναι αυτός που επηρεάζει τη νοημοσύνη όλο και περισσότερο, καθώς μεγαλώνουμε, ενώ ο παράγοντας του περιβάλλοντος είναι πιο καθοριστικός κατά τα πρώτα χρόνια ζωής. Έχουμε, δηλαδή, την τάση, μεγαλώνοντας, να διαμορφώνουμε τελικά εμείς το περιβάλλον που ταιριάζει στα κληροδοτημένα χαρακτηριστικά μας.

Κάθε πολιτισμός, με τις δεξιότητες που ενθαρρύνει και επιβρα-

βεύει, επηρεάζει διαφορετικά τις εκδηλώσεις της νοημοσύνης και αποτελεί έναν καθοριστικό περιβαλλοντικό παράγοντα. Απόδειξη αυτού είναι και το λεγόμενο φαινόμενο Flynn, που παρουσιάζει τη διαφορά μεταξύ των γενεών ως προς τη νοημοσύνη και που οφείλεται στην πολιτισμική διάσταση αύξησης και αναβάθμισης των ερεθισμάτων που δέχεται κάθε επόμενη γενεά.

Ο τρόπος που ευρέως χρησιμοποιούμε για την ανάδειξη της νοημοσύνης και των ατομικών διαφορών είναι τα ψυχομετρικά τεστ. Ο τρόπος με τον οποίο αποτυπώνεται στα τεστ η νοημοσύνη εκφράζεται με το νοητικό πηλίκο που προκύπτει από τη διαίρεση της νοητικής με τη χρονολογική ηλικία πολλαπλασιαζόμενο με το 100. Το μέσο λεγόμενο I.Q. ή νοητικό πηλίκο κυμαίνεται μεταξύ 85-115 και αφορά κυρίως τη μέτρηση της σχολικής επίδοσης και την πρόγνωση της ακαδημαϊκής επιτυχίας. Νοητική ηλικία άνω του 115 χαρακτηρίζει τα ευφυή άτομα, ενώ κάτω του 85 τα άτομα με νοητικό καθυστέρηση. Αυτό που αποτελεί το μεγαλύτερο μειονέκτημα αυτών των τεστ είναι η αδυναμία τους να αποτυπώσουν τη λεγόμενη «πρακτική νοημοσύνη» ή «εξυπνάδα του δρόμου». Παράλληλα, τα τεστ αυτά είναι σαφώς επηρεασμένα από το δυτικό τρόπο ζωής, που «αναγνωρίζει» συγκεκριμένα χαρίσματα και χαρακτηριστικά ως ενδεικτικά νοημοσύνης. Έτσι, η εφαρμογή σε άλλους πολιτισμούς απαιτεί τροποποιήσεις, που θα λάβουν υπ' όψιν τις ειδικές κάθε φορά συνθήκες.

Η μειονεξία των νοητικών λειτουργιών αφορά τη νοητική καθυστέρηση. Πρόκειται για μια παθολογική κατάσταση, που εκδηλώνεται κατά την ανάπτυξη και που εκφράζεται με μειωμένο ρυθμό ωρίμασης και σταθεροποίηση της νοημοσύνης σε ένα επίπεδο κάτω του μέσου - φυσιολογικού. Τα άτομα με νοητική καθυστέρηση κατατάσσονται σε κατηγορίες ανάλογα με το βαθμό μειονεξίας τους. Έτσι, όταν ο ρυθμός ανάπτυξης είναι ο μισός ή τα τρία τέταρτα συγκριτικά με το φυσιολογικό ρυθμό, μιλάμε για εκπαιδεύσιμους. Οι ασκίσιμοι έχουν μισό έως 1/4 του φυσιολογικού ρυθμού ανάπτυξης και οι ιδιώτες έχουν ακόμη μεγαλύτερη μειονεξία που δεν επιτρέπει κανενός είδους αγωγή.

Με κατάλληλη φροντίδα και εξειδικευμένη εκπαίδευση τα άτομα με αυτή την ιδιαιτερότητα (ιδιαίτερα της πρώτης κατηγορίας) μπορούν να γίνουν παραγωγικά και εξίσου ανεξάρτητα με τα άτομα που έχουν

Κεφάλαιο Τέταρτο

μέση νοημοσύνη. Η κοινωνική μέριμνα και η καταπολέμηση των διακρίσεων παίζουν και εδώ, όπως και σε κάθε μορφής απόκλιση, καθοριστικό ρόλο.

Οι ιδιώτες, ωστόσο, είναι οι άνθρωποι που θα έχουν πάντοτε ανάγκη από ιατροφαρμακευτική περίθαλψη και από την υποστήριξη των γονέων ή την ύπαρξη άρτια εξοπλισμένων ιδρυμάτων. Η συμπαράσταση της πολιτείας στους γονείς είναι απαραίτητη, ώστε να αποφεύγεται το συχνό φαινόμενο της εγκατάλειψης των ατόμων αυτών σε ιδρύματα για όλη τους τη ζωή.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ - ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

- 1) Ποια είναι τα είδη νοημοσύνης που πρότεινε ο Gardner και σε τι αναφέρεται το καθένα;
- 2) Να συγκρίνετε τις λειτουργίες της απλής λογικής με τη λογική της συναισθηματικής νοημοσύνης.
- 3) Δώστε παραδείγματα συνθηκών κατά τις οποίες η χρήση των τεστ νοημοσύνης θα ήταν χρήσιμη.
- 4) Γιατί, κατά τη γνώμη σας, το φαινόμενο Flynn ανέδειξε αύξηση της νοημοσύνης πολύ περισσότερο στους μαύρους και στους Λατινοαμερικότανους σε σχέση με τους λευκούς;
- 5) Πώς μπορούμε να διαμορφώσουμε το περιβάλλον ενός παιδιού που γεννιέται με νοητική καθυστέρηση, για να βοηθήσουμε όσο το δυνατόν περισσότερο την προσαρμοστικότητά του στις απαιτήσεις του περιβάλλοντος;
- 6) Αναλύστε το λόγο για τον οποίο τα παιδιά των φαναριών απέκτησαν τη λεγόμενη «εξυπνάδα του δρόμου» και φανταστείτε τους τρόπους με τους οποίους μπορούμε να την αναγνωρίσουμε.
- 7) Θυμηθείτε πρόσωπα του περιβάλλοντός σας που χαρακτηρίζονται από συναισθηματική νοημοσύνη και συγκρίνετέ τα με πρόσωπα που δε χαρακτηρίζονται από αυτήν. Πώς θα αντιδρούσαν σε όμοιες συνθήκες;

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

ΚΙΝΗΤΡΑ ΚΑΙ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ

5.1. Η έννοια των κινήτρων

Στην καθημερινή ζωή μας συχνά αναρωτιόμαστε για ποιο λόγο κάποιος συμπεριφέρθηκε μ' έναν ορισμένο τρόπο, τι τον ώθησε σ' αυτό, ποιους σκοπούς επιδίωκε να επιτύχει. Είναι ενδιαφέρον να εξετάζουμε κανείς τους παράγοντες που προκαλούν την εκδήλωση μιας συμπεριφοράς και οι οποίοι οδηγούν τη συμπεριφορά προς κάποιους στόχους, προς μια συγκεκριμένη κατεύθυνση.

Η επιστήμη της Ψυχολογίας εξετάζει πολύ πιο συστηματικά τα κίνητρα της ανθρώπινης συμπεριφοράς, δηλαδή τι ωθεί, τι κινητοποιεί τον άνθρωπο να δρα και να συμπεριφέρεται με έναν ορισμένο τρόπο, προσπαθεί δηλαδή να απαντήσει στο γιατί της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Για παράδειγμα, τι ωθεί τους ανθρώπους να εργάζονται πολλές ώρες ή πολύ σκληρά, να κάνουν θυσίες ή να ρισκοκινδυνεύουν. Επομένως, με τον όρο κίνητρα εννοούμε «οτιδήποτε ωθεί, κινητοποιεί τον άνθρωπο σε κάποια δράση ή πράξη».

Ποιος είναι ο ρόλος των κινήτρων; Τα κίνητρα είναι δυνατόν να ενεργούν εσωτερικά, για παράδειγμα, με τη μορφή ενστίκτου, επιθυμίας, σκοπού, ή εξωτερικά, για παράδειγμα, με τη μορφή αμοιβών, τιμωρίας κτλ. Από τα παραπάνω γίνεται κατανοητό ότι τα κίνητρα είναι ένα δυναμικό στοιχείο που επιδρά στη διαμόρφωση της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Οδηγούν τον άνθρωπο να επιλέγει και να επιδιώκει να επιτύχει κάποιο στόχο σε μία δεδομένη χρονική στιγμή ή να ιεραρχεί τους εφικτούς στόχους.

Τα κίνητρα ωθούν τον άνθρωπο να επιμένει στις επιδιώξεις του, παρά τα εμπόδια που συναντά, ή να εγκαταλείπει τη δράση και να επανέρχεται αργότερα, μετά από ένα ορισμένο χρονικό διάστημα.

Όλα τα κίνητρα που έχει ένα άτομο δεν εκφράζονται την ίδια χρονική στιγμή. Για παράδειγμα, ορισμένες στιγμές κάποιος άνθρωπος μπορεί να επιθυμεί να είναι μόνος και να διαλογίζεται, ενώ κάποιες άλλες μπορεί να επιθυμεί την έντονη και ομαδική δραστηριότητα με μια ομάδα φίλων.

είδη κινήτρων (εσωτερικά - εξωτερικά, βιολογικά, κοινωνικά, επίκτητα, εγγενή) σχέση κινήτρων και συναισθημάτων, ιεράρχηση των κινήτρων του Maslow, ανάγκες κατά Murray, είδη συναισθημάτων, θεωρίες για τα συναισθήματα

**ορισμός
κινήτρων**

Τα κίνητρα δεν είναι άμεσα παρατηρήσιμα. Επομένως, μόνο έμμεσα μπορούμε να εξάγουμε συμπεράσματα και με επιφύλαξη για τα κίνητρα μιας συμπεριφοράς μέσα από την άμεση παρατήρηση και εξέταση γεγονότων.

5.2 Είδη κινήτρων

Τα κίνητρα είναι μια διαρκής και δυναμική διεργασία που προσανατολίζει και ρυθμίζει την επικοινωνία και την αλληλεπίδραση του οργανισμού με το περιβάλλον.

Οι ψυχολόγοι έχουν ταξινομήσει τα κίνητρα σε ομάδες ή κατηγορίες, για να διευκολύνουν τη μελέτη τους. Ορισμένα κίνητρα είναι εγγενή, δηλαδή κληρονομούνται (π.χ. τα ένστικτα), ενώ άλλα είναι επίκτητα, δηλαδή το άτομο τα μαθαίνει από τις σχέσεις και την επικοινωνία με το περιβάλλον.

Διακρίνονται επίσης σε «φυσιολογικά», δηλαδή σε όσα υποστηρίζουν τη γενικότερη λειτουργία και ομοίωση του οργανισμού, και σε βιολογικά, δηλαδή σε όσα εξυπηρετούν την αναπαραγωγή του είδους και την επιβίωση του ανθρώπου». Από την άλλη πλευρά, τα ψυχολογικά κίνητρα αναφέρονται στην προσωπικότητα του ανθρώπου, στη συναισθηματική λειτουργία και στην επικοινωνία με το περιβάλλον (π.χ. συναισθήματα, διαθέσεις).

Μια ακόμη πολύ σημαντική κατηγορία είναι τα κοινωνικά κίνητρα. Ο άνθρωπος επιδιώκει να δημιουργήσει διάφορες μορφές σχέσεων, έχει ανάγκη για κοινωνικές επαφές (π.χ. φιλικές, ερωτικές, συζυγικές) σε όλη τη διάρκεια της ζωής του. Τα άτομα επιθυμούν να έχουν οικοδομητικές σχέσεις με τους άλλους και προσδοκούν την εκτίμηση, τη συνεργασία και τη συμπαράσταση των άλλων. Για παράδειγμα, ο αλτρουισμός μπορεί να θεωρηθεί μια ειδική μορφή κινήτρου. Επομένως, καθεμιά από αυτές τις σχέσεις μπορεί να λειτουργήσει ως ιδιαίτερο κίνητρο και να καθοδηγεί τη συμπεριφορά του ανθρώπου.

εγγενή και
επίκτητα
κίνητρα

φυσιολογικά
και βιολογικά
κίνητρα

κοινωνικά
κίνητρα

Είδη κινήτρων

- Φυσιολογικά
- Βιολογικά
- Ψυχολογικά
- Κοινωνικά
- Εγγενή
- Επίκτητα

5.3 Η ιεράρχηση των κινήτρων κατά τον Abraham Maslow

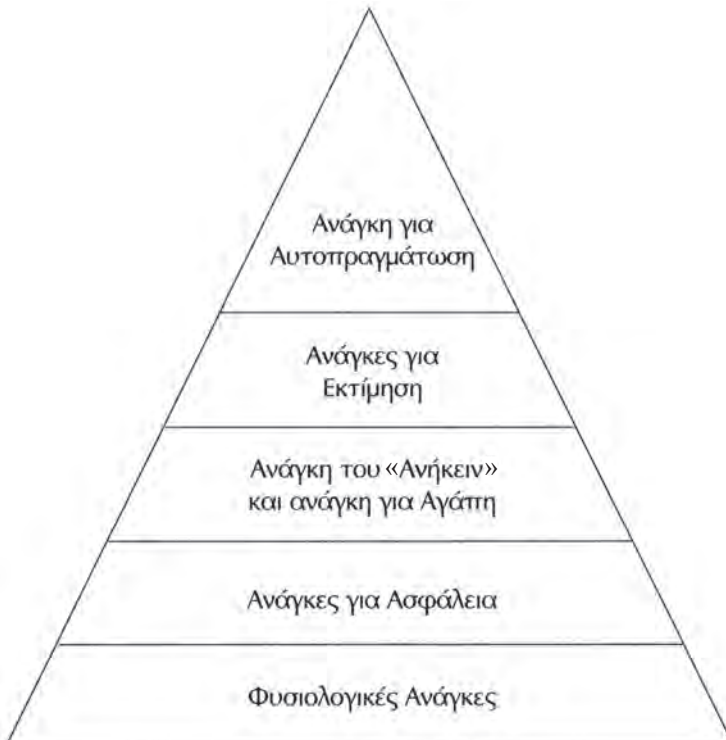
Ο Αμερικανός ψυχολόγος Abraham Maslow (1908-1970) πρότεινε ένα σύστημα ιεράρχησης των ανθρώπινων αναγκών και κινήτρων. Ταξινόμησε λοιπόν τις ανάγκες του ανθρώπου ως εξής:

- Ανάγκη για αυτοπραγμάτωση
- Ανάγκη για εκτίμηση
- Ανάγκη του «ανήκειν» και ανάγκη για αγάπη
- Ανάγκη για ασφάλεια
- Φυσιολογικές ανάγκες.

Ο Α. Maslow

Όπως φαίνεται και στο σχήμα, οι ανάγκες που είναι χαμηλά έχουν προτεραιότητα σε σχέση με τις ανάγκες που είναι πιο ψηλά στην ιεραρχία και οι οποίες εμφανίζονται αργότερα.

Η ιεράρχηση των αναγκών κατά τον Maslow

Φυσιολογικές ανάγκες

Στη βάση της πυραμίδας της ιεραρχίας βρίσκονται οι φυσιολογικές ανάγκες, που περιλαμβάνουν μεταξύ άλλων την πείνα, τη δίψα, τον ύπνο.

Αν οι ανάγκες αυτές δεν καλυφθούν, ο άνθρωπος δεν μπορεί να ασχοληθεί με την ικανοποίηση άλλων αναγκών. Για παράδειγμα, η επιθυμία να ασχοληθεί κανείς με τη μουσική, την τέχνη, τη φωτογραφία λησμονείται ή είναι δευτερεύουσας σημασίας, όταν πεινά. Οι φυσιολογικές είναι βιολογικές ανάγκες, ενώ όλες οι άλλες είναι ψυχολογικές.

Ανάγκες για ασφάλεια

Οι ανάγκες για ασφάλεια περιλαμβάνουν την ανάγκη του ανθρώπου για προστασία, ελευθερία από το άγχος και το φόβο, την ανάγκη για την ύπαρξη ενός περιβάλλοντος που θα είναι σταθερό και οργανωμένο. Η ανάγκη αυτή είναι περισσότερο εμφανής στα παιδιά.

Ανάγκη του «ανήκειν» και ανάγκη για αγάπη

Όταν οι άνθρωποι ικανοποιήσουν τις φυσιολογικές ανάγκες τους και την ανάγκη για ασφάλεια, τότε αναπτύσσουν την ανάγκη του «ανήκειν» και την ανάγκη για αγάπη. Οι ανάγκες αυτές εκφράζονται στην αναζήτηση στοργής και αγάπης, στην οικογένεια, στη φιλία ή στην προσπάθεια να ενταχθεί κανείς σε μια ομάδα και να έχει μια θέση σ' αυτήν.

Ανάγκες για εκτίμηση

Σ' αυτή την κατηγορία συμπεριλαμβάνονται δύο είδη αναγκών: α) η ανάγκη για αυτοεκτίμηση υπό τη μορφή συναισθημάτων προσωπικής αξίας και β) η ανάγκη για εκτίμηση από τους άλλους υπό τη μορφή αναγνώρισης, κοινωνικής επιτυχίας, φήμης. Η ικανοποίηση αυτών των αναγκών μπορεί να γίνει μέσα από την πραγματοποίηση επιτευγμάτων σε διάφορους τομείς όπως, π.χ., στον αθλητισμό, στην τέχνη, στην οικονομία κτλ.

Η ικανοποίηση της ανάγκης για αυτοεκτίμηση επιτρέπει στο άτομο να αισθάνεται ισχυρό, ικανό και ότι αξίζει. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα το άτομο να καθίσταται παραγωγικό σε όλους τους τομείς της ζωής. Η έλλειψη αυτοεκτίμησης είναι δυνατόν να οδηγήσει σε συναισθηματικά κατωτερότητας, σε αποθάρρυνση και αδυναμία αντιμετώπισης των προβλημάτων της καθημερινής ζωής. Ο Maslow θεωρούσε ότι η αυτο-

εκτίμηση πρέπει να οικοδομείται επάνω σε ρεαλιστική βάση, δηλαδή σε σχέση με τους άλλους και με βάση την αντικειμενική εξέταση των δυνατοτήτων του ατόμου.

Η αυτοπραγμάτωση

Η ανάγκη για αυτοπραγμάτωση βρίσκεται στην κορυφή της ιεραρχίας, και η ικανοποίησή της συνεπάγεται εκπλήρωση και ανάπτυξη όλων των ανθρώπινων δυνατοτήτων στο έπακρο.

Ο Maslow θεωρούσε ότι μόνο το 10% περίπου των ανθρώπων μπορεί να φτάσει στην αυτοπραγμάτωση και περιέγραψε ορισμένα από τα χαρακτηριστικά τους. Τα άτομα αυτά δεν έχουν προκαταλήψεις, και οι κρίσεις τους για τους άλλους είναι περισσότερο ακριβείς, ενώ αντιλαμβάνονται καλύτερα την πραγματικότητα.

Έχουν καλύτερη γνώση του εαυτού τους και ενδιαφέρονται ιδιαίτερα για κοινωνικά, ηθικά και φιλοσοφικά ζητήματα. Συνήθως επιτελούν κάποια ιδιαίτερη αποστολή. Όμως, όπως τονίζει ο Maslow, και η αυτοπραγμάτωση έχει διαβαθμίσεις, δεν είναι κατάσταση τελειότητας.

5.4 Το κίνητρο για επίτευξη

Οι άνθρωποι διαθέτουν ένα κίνητρο για υψηλές επιδόσεις, για να καταφέρουν όσα επιθυμούν. Δύο παράμετροι σχετίζονται με το κίνητρο για επίτευξη: α) η ελπίδα για επιτυχία και β) ο φόβος για αποτυχία.

Αυτό το κίνητρο καθίσταται εμφανές σε περιπτώσεις όπου είναι δύσκολο να επιτύχει κανείς υψηλή επίδοση, και, επομένως, υπάρχει κίνδυνος αποτυχίας. Για παράδειγμα, στον αθλητισμό το κίνητρο για επίτευξη ενεργοποιείται, όταν στο περιβάλλον υπάρχουν ενδείξεις για αμοιβή της επίδοσης, η οποία οδηγεί το άτομο να διαμορφώνει υψηλές προσδοκίες και, συνακόλουθα, θετικά συναισθήματα για την επίτευξη του στόχου του. Από την άλλη πλευρά όμως υπάρχουν και ενδείξεις για πιθανή αποτυχία. Άρα, το άτομο ρισκινδυνεύει στην προσπάθειά του για επιτυχία.

Οι αθλητές επιδιώκουν υψηλούς στόχους.

5.5 Κίνητρα και συναισθήματα

Συνήθως δεν είναι εύκολο να διακρίνει ή να αποσυνδέσει κανείς τη συμπεριφορά από τα συναισθήματα που τη συνοδεύουν, ιδίως σε καταστάσεις που χαρακτηρίζονται από ιδιαίτερη ένταση. Ορισμένοι πιστεύουν ότι το πιο σταθερό χαρακτηριστικό σ' αυτές τις καταστάσεις είναι τα συναισθήματα που οι άνθρωποι βιώνουν, ενώ, αντίθετα, ο τρόπος με τον οποίο ο άνθρωπος συμπεριφέρεται μπορεί να είναι διαφορετικός σε κάθε περίπτωση. Ποια είναι όμως η σχέση κινήτρων και συναισθημάτων; Αποτελούν τα συναισθήματα ένα είδος κινήτρων ή τα κίνητρα συνοδεύονται από συναισθήματα.

Είναι γενικώς παραδεκτό ότι τα συναισθήματα ωθούν τον άνθρωπο σε δράση, ενισχύουν μια συμπεριφορά ή συντελούν στον τερματισμό της. Τα συναισθήματα κατευθύνουν τον άνθρωπο σε θετικές ή αρνητικές μορφές συμπεριφοράς ή ενέργειας, για παράδειγμα μπορεί να διευκολύνουν την προσέγγιση ή την απομάκρυνση. Τα συναισθήματα, επομένως, ρυθμίζουν, οργανώνουν και κατευθύνουν τη συμπεριφορά. Ενισχύουν τη λειτουργία των κινήτρων ή λειτουργούν και ως κίνητρα.

5.6 Τα συναισθήματα και τα γνωρίσματά τους

Όλοι μας καθημερινά βιώνουμε διάφορα συναισθήματα και, επομένως, γνωρίζουμε πολύ καλά τι είναι ο θυμός, ο φόβος, η αγάπη, η θλίψη κτλ. Τα συναισθήματα σχετίζονται με τη συμπεριφορά, καθώς και με φυσιολογικές αλλαγές στον οργανισμό του ανθρώπου. Για παράδειγμα, όταν αισθανόμαστε φόβο, κινητοποιείται το συμπαθητικό σύστημα, παρατηρούνται ταχυκαρδία, άτακτες και σπασμωδικές κινήσεις, ενδοκρινικές μεταβολές, ωχρότητα, τάση ή συμπεριφορά φυγής.

Ποια είναι άραγε τα συναισθήματα αυτών των ανθρώπων; Χαρά; Λύπη; Χωρίς να γνωρίζουμε τι συμβαίνει, από την έκφραση μόνο δεν μπορούμε να τα προσδιορίσουμε. Σ' αυτή την περίπτωση το ζευγάρι αυτό μόλις έμαθε ότι κέρδισε τον πρώτο λαχνό.

Όμως η πιο χαρακτηριστική διάσταση των συναισθημάτων είναι η ιδιαίτερη υποκειμενική εμπειρία τους. Αν και όλοι γνωρίζουμε άμεσα τι είναι τα συναισθήματα, είναι δύσκολο να δοθεί ένας καθολικά αποδεκτός ορισμός τους. Ένας ορισμός που συνθέτει στοιχεία από διάφορες απόψεις είναι ο εξής: «Το συναίσθημα είναι ένα σύνολο από αλληλεπιδράσεις υποκειμενικών και αντικειμενικών παραγόντων, που εκδηλώνεται με τη μεσολάβηση του νευρικού και του ορμονικού συστήματος τα οποία α) που προκαλούν διέγερση, ευχαρίστηση, δυσαρέσκεια β) ακόμη ενεργοποιούν διάφορες γνωστικές διαδικασίες, βοηθούν σε ευρύτερη φυσιολογική προσαρμογή στις συνθήκες που προκαλούν τη διέγερση και γ) οδηγούν στην εκδήλωση συμπεριφορών που συνήθως αποσκοπούν στην έκφραση, στην επίτευξη σκοπών και στην προσαρμογή του ατόμου».

Τα συναισθήματα έχουν κάποια χαρακτηριστικά γνωρίσματα.

Οι άνθρωποι αναζητούν τα ευχάριστα συναισθήματα.

- 1) Τα συναισθήματα, ανάλογα με την ενέργειά τους, δηλαδή ανάλογα με το αν προκαλούν ευχαρίστηση ή δυσαρέσκεια, διακρίνονται σε θετικά ή αρνητικά. Ο άνθρωπος αναζητά συνήθως την ευχαρίστηση και τις καταστάσεις που την προκαλούν και τείνει να αποφεύγει οτιδήποτε είναι δυσάρεστο.

**ορισμός
των συναι-
σθημάτων**

**τα γνωρίσμα-
τα των
συναισθημά-
των**

- 2) Τα συναισθήματα διαφέρουν ως προς την ένταση και τη διάρκειά τους.
- 3) Τα συναισθήματα εκδηλώνονται αυθόρμητα, δεν μπορεί, δηλαδή, να τα βιώσει κανείς, όταν θέλει.
- 4) Τα συναισθήματα συνοδεύονται από σωματικές αντιδράσεις ή από διάφορα φαινόμενα, όπως εκφράσεις του προσώπου, στάσεις του σώματος, μεταβολές του τόνου της φωνής (π.χ., ο θυμός εκφράζεται με σφιγμένα χείλη και τεντωμένους τους μύς του προσώπου).
- 5) Τα συναισθήματα σχετίζονται με τις καταστάσεις τις οποίες το άτομο βιώνει αλλά και με την προσωπικότητα του ατόμου στο σύνολό της.
- 6) Τα συναισθήματα συχνά δημιουργούνται από διάφορες σκέψεις. Άρα, μπορεί κανείς να ισχυριστεί ότι οι σκέψεις και κυρίως οι υποκειμενικές ερμηνείες και όχι τα αντικειμενικά γεγονότα καθορίζουν σε ένα βαθμό τα συναισθήματά μας.

Όλα τα συναισθήματα μας βοηθούν να αξιολογήσουμε τα αντικείμενα, τις καταστάσεις, τα πρόσωπα, καθώς και τη σημασία που έχουν αυτά για μας. Διευρύνουν τη δυνατότητά μας για την κατανόηση καταστάσεων στις οποίες πρωταρχικό ρόλο διαδραματίζουν οι επιθυμίες, οι πράξεις και η συμπεριφορά των προσώπων που εμπλέκονται σε αυτές. Ακόμη καθιστούν δυνατή την αξιολόγηση της δικής μας συμπεριφοράς, ιδιαίτερα όταν οι άλλοι τη θεωρούν άνευ αξίας ή επιζήμια.

5.7 Τα είδη των συναισθημάτων

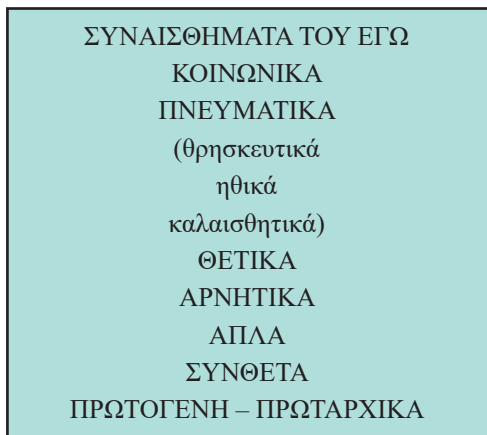
Τα συναισθήματα είναι από τις πιο σύνθετες ψυχικές καταστάσεις. Τόσο πολλές είναι οι ιδιαιτερότητες και οι αποχρώσεις των συναισθημάτων, αλλά και τόσο διαφορετικός ο τρόπος με τον οποίο ο καθένας μας τα βιώνει, ώστε είναι δύσκολο να τα διακρίνουμε σε λογικές, περιγραφικές κατηγορίες.

Παρ' όλα αυτά οι ψυχολόγοι από τα πρώτα χρόνια διαμόρφωσης της επιστήμης της Ψυχολογίας ασχολήθηκαν με τη μελέτη και την έρευνα των συναισθημάτων. Μια προσπάθεια κατάταξης των συναισθημάτων είναι η εξής:

- α) Συναισθήματα που σχετίζονται με το εγώ του ανθρώπου, όπως είναι, για παράδειγμα, το θετικό αυτοσυναισθήμα, δηλαδή η χαρά που προκύπτει από τη συνείδηση της προσωπικής αξίας, ή τα συναισθήματα μειονεξίας κτλ.

- β) Συναισθήματα που δημιουργούνται και αναφέρονται στις κοινωνικές σχέσεις και επαφές των ανθρώπων, όπως είναι η συμπάθεια, η ζήλια, η εχθρότητα, η αγάπη.
- γ) Πνευματικά συναισθήματα, τα οποία υποδιαιρούνται σε:
- Θρησκευτικά συναισθήματα, που δημιουργούνται από την πίστη στο Θεό (π.χ. η κατάνυξη).
  - Ηθικά συναισθήματα (π.χ. το συναίσθημα ευθύνης, οι τύψεις).
  - Καλαισθητικά συναισθήματα (π.χ. η χαρά που προκαλεί η θέα του ωραίου).
- δ) Τα συναισθήματα ακόμη διακρίνονται σε θετικά συναισθήματα (π.χ. χαρά, θαυμασμός) και σε αρνητικά συναισθήματα (π.χ. λύπη, θυμός, μίσος).
- ε) Πρωταρχικά ή πρωτογενή είναι τα συναισθήματα τα οποία εμφανίζονται από τα πρώτα στάδια της εξέλιξης του ανθρώπου (π.χ. φόβος).
- στ) Άλλα επίσης συναισθήματα είναι απλά και άλλα σύνθετα, δηλαδή αποτελούνται από άλλα απλά συναισθήματα (π.χ. σεβασμός, ζήλια).

ΕΙΔΗ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΩΝ

5.8 Η έκφραση και η αντίληψη των συναισθημάτων

Τα συναισθήματα εκφράζονται με τις χειρονομίες, τη στάση του σώματος, τις εκφράσεις του προσώπου και τη φωνή. Ορισμένα απλά

**συναισθήματα
που εκφράζο-
νται μέσω του
προσώπου**

**αναγνώριση
συναισθημά-
των**

**κανόνες
επίδειξης συ-
ναισθημάτων**

συναισθήματα, όπως ο φόβος και ο θυμός, συνδέονται με ειδικούς τρόπους συναισθηματικής έκφρασης, ενώ υπάρχουν συναισθήματα των οποίων οι τρόποι έκφρασης δύσκολα προσδιορίζονται (πρόκειται κυρίως για την έκπληξη, τη θλίψη, τη χαρά κτλ.).

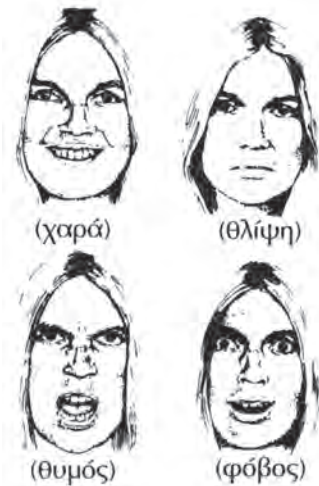
Με την έκφραση των συναισθημάτων κάνουμε γνωστά τα συναισθήματά μας στους άλλους. Ορισμένοι υποστηρίζουν ότι αυτή είναι η κύρια λειτουργία της συναισθηματικής έκφρασης. Για παράδειγμα, όταν οι άνθρωποι αισθανθούν ότι ένα παιδί είναι θυμωμένο ή φοβάται, τότε ενδέχεται να προσπαθήσουν να το ηρεμήσουν.

Σε μια πρόσφατη έρευνα ο Paul Ekman μελέτησε και εντόπισε τα επτά κύρια συναισθήματα τα οποία εκφράζονται μέσω του προσώπου και τα οποία είναι:

Αποστροφή, Έκπληξη, Ευχαρίστηση, Θυμός, Λύπη, Οργή, Φόβος.

Με ποιο τρόπο όμως αναγνωρίζουμε και κατανοούμε τα συναισθήματα των άλλων; Κάποια πειράματα έδειξαν ότι η συναισθηματική έκφραση ενός προσώπου δεν μπορεί εύκολα να αναγνωριστεί, εάν δεν είναι εμφανής η κατάσταση που προκάλεσε τα ανάλογα συναισθήματα. Όπως αναφέρθηκε πιο πάνω, το πρόσωπο εκφράζει επτά κύρια συναισθήματα, την ευτυχία, την έκπληξη, την οργή, την περιφρόνηση, τη λύπη και το ενδιαφέρον. Σε ένα πείραμα ζητήθηκε από άτομα να αναγνωρίσουν τα συναισθήματα που εξέφραζαν ορισμένα πρόσωπα που εικονίζονταν σε φωτογραφίες στις οποίες η κατάσταση που προκάλεσε τα συγκεκριμένα συναισθήματα δεν ήταν εμφανής. Το ποσοστό επιτυχίας ήταν 60%. Ακόμη, διαπιστώθηκε ότι ορισμένα συναισθήματα συγχέονται πιο εύκολα με άλλα. Για παράδειγμα, μπορεί να μεπερδέψει κανείς την οργή με το φόβο ή την περιφρόνηση.

Σε πολλούς πολιτισμούς υπάρχουν κανόνες που ρυθμίζουν την έκφραση των συναισθημάτων, οι οποίοι είναι γνωστοί ως «κανόνες επίδειξης». Δηλαδή, η έκφραση των συναισθημάτων διαφέρει από πολιτισμό σε πολιτισμό. Οι κανόνες αυτοί καθορίζουν τι πρέπει να εκφραστεί μέσω του προσώπου. Μια σημαντική πηγή έκφρασης των συναισθημάτων είναι και η φωνή. Έτσι, εκφράζονται συναισθήματα μέσω του τόνου και της χροιάς της φωνής. Η θλίψη εκφράζεται με αργή ομιλία και χαμηλό τόνο. Ο χαρούμενος, ο ενθουσιώδης μιλά γρήγορα, ενώ ο τόνος της φωνής του ανθρώπου που φοβάται είναι πολύ υψηλός.

Η έκφραση ορισμένων συναισθημάτων μέσω του προσώπου

Ο εμφαντικός τονισμός του προφορικού λόγου δίνει πρόσθετες πληροφορίες για τη συναισθηματική κατάσταση του προσώπου που μιλάει. Επίσης, ορισμένα συναισθήματα εκφράζονται και γίνονται καλύτερα αντιληπτά μέσω του προσώπου (π.χ. οργή, ευτυχία), ενώ άλλα με τη φωνή (π.χ. φόβος). Πολύ σημαντικός είναι ο ρόλος των ματιών στην έκφραση των συναισθημάτων, γι' αυτό και τα μάτια αποτελούν την πιο σημαντική δίοδο για την επικοινωνία μεταξύ των ανθρώπων, για τη δημιουργία επαφής. Πληροφορίες για τη συναισθηματική κατάσταση του ανθρώπου μπορεί να αντλήσει

κανείς και από τις στάσεις του σώματος κτλ.

5.9 Θεωρίες για τα συναισθήματα

Αρκετές θεωρίες έχουν διαμορφωθεί για τα συναισθήματα. Η πρώτη θεωρητική προσέγγιση αναπτύχθηκε από τον William James (1884) και το Δανό ψυχολόγο Lange (1885), οι οποίοι, αν και εργάστηκαν ανεξάρτητα ο ένας από τον άλλο, επεξεργάστηκαν και πρότειναν παρόμοια μοντέλα για τα συναισθήματα. Σήμερα, η θεωρία τους είναι πλέον γνωστή ως θεωρία των James και Lange. Σύμφωνα με αυτή τη θεωρία, το συναίσθημα δημιουργείται από το γεγονός ότι συνειδητοποιούμε κάποιες αλλαγές, κάποιες σωματικές αντιδράσεις. Κλασικό είναι το παράδειγμα που έδωσε ο Lange για να εξηγήσει την άποψη αυτή: «συναντούμε στο δάσος μια αρκούδα, η καρδιά μας αρχίζει να χτυπά γρήγορα, τα γόνατά μας τρέμουν, και επειδή αντιλαμβανόμαστε αυτές τις σωματικές αλλαγές, αισθανόμαστε φόβο».

Οι James και Lange εξηγούν ως εξής την πορεία δημιουργίας των συναισθημάτων. Υπάρχει ένα εξωτερικό γεγονός, ο άνθρωπος το αντιλαμβάνεται και το αξιολογεί. Εν συνεχεία προκαλούνται μια σειρά από σωματικές αντιδράσεις (π.χ. διέγερση του νευρικού συστήματος), η επίγνωση των οποίων οδηγεί στη δημιουργία του συναισθήματος.

η θεωρία των James και Lange

η έρευνα του Cannon

Η επιστημονική έρευνα απέδειξε ότι η εφαρμογή αυτής της θεωρίας περιορίζεται σε ορισμένα μόνο φαινόμενα, και γι' αυτό σήμερα θεωρείται ξεπερασμένη και αστήρικτη.

Ο Αμερικανός Ψυχολόγος Walter Cannon, ο οποίος είχε αρχίσει να μελετά τα συναισθήματα από το 1911, άσκησε κριτική στη θεωρία των James και Lange. Ο Cannon μελέτησε ιδιαίτερα τις σωματικές μεταβολές που συμβαίνουν όταν ένα άτομο βιώνει κάποια συναισθήματα. Ο άνθρωπος αξιολογεί ένα ερέθισμα ή μια κατάσταση και εν συνεχεία αντιδρά κατάλληλα. Για παράδειγμα, συναντά κανείς έναν παλιό φίλο του και αισθάνεται χαρά.

η θεωρία του Schachter

Εν συνεχεία, ο Schachter (1964) προσπάθησε να διερευνήσει το ρόλο των γνωστικών παραγόντων και την επίδραση που ασκούν στη διαμόρφωση των συναισθημάτων και της συμπεριφοράς. Ο Schachter υποστήριξε ότι το συναίσθημα είναι μια λειτουργία δύο παραγόντων: α) του επιπέδου διέγερσης και β) των γνωστικών παραγόντων, όπως είναι οι εξηγήσεις ή οι ερμηνείες που σχετίζονται με τη συγκεκριμένη κατάσταση.

Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, η συναισθηματική εμπειρία προκύπτει από την εξής διαδικασία:

- α) Υπάρχει μια συναισθηματική αντίδραση (διέγερση)
- β) Το άτομο αποκτά επίγνωση αυτής της αντίδρασης
- γ) Υπάρχει ανάγκη να εξηγηθεί η αντίδραση
- δ) Προσδιορίζεται ένα εξωτερικό ερέθισμα, καθώς και η ποιότητά του.

Επομένως, η συναισθηματική εμπειρία είναι αποτέλεσμα μιας διαδικασίας επεξεργασίας και ενοποίησης των πληροφοριών που προέρχονται από τις οργανικές μεταβολές και από τα εξωτερικά ερεθίσματα, τα οποία το άτομο προσπαθεί να εξηγήσει και να ερμηνεύσει. Για παράδειγμα, κάποιος ξυπνά από έναν πολύ δυνατό θόρυβο το βράδυ και προσπαθεί να κατανοήσει τι έχει συμβεί. Έτσι, γρήγορα διαπιστώνει ότι βρέχει καταρρακτωδώς και ηρεμεί.

Ο Lazarus (1980) θεωρεί ότι τα συναισθήματα καθορίζονται από τις αξιολογικές κρίσεις του ατόμου, καθώς και από τις γνωστικές αντιδράσεις και τη συμπεριφορά του απέναντι στα γεγονότα. Η θεωρία αυτή δέχεται ότι οι συναισθηματικές αντιδράσεις του ατόμου διέρχονται τρεις φάσεις: α) Το άτομο εκτιμά εάν μια κατάσταση είναι απειλητική ή όχι, β) αν είναι, προσπαθεί να αντιμετωπίσει την απειλή και γ) εξετάζει τι ακριβώς αισθάνθηκε.

Η κοινωνική θεωρία υποστηρίζει ότι οι συναισθηματικές εμπειρίες του ατόμου οικοδομούνται κοινωνικά. Οι φυσιολογικές αντιδράσεις του ατόμου οργανώνονται και ερμηνεύονται με βάση την κοινωνική εμπειρία, τους κοινωνικούς κανόνες και τους ρόλους.

Διαπιστώνουμε ότι άλλες θεωρίες τονίζουν τη φυσιολογική πλευρά των συναισθημάτων και άλλες την κοινωνική ή τη γνωστική.

Κάθε θεωρία έχει τη δική της ιδιαίτερη αξία και το πεδίο εφαρμογής της. Όμως καμιά θεωρητική προσέγγιση δεν είναι δυνατόν να εξηγήσει στο σύνολό της τη συναισθηματική λειτουργία του ανθρώπου, επειδή από τη φύση της είναι δύσκολο να ερευνηθεί επαρκώς.

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

Οι άνθρωποι στην καθημερινή ζωή, προσπαθούν να εξηγήσουν και να ερμηνεύσουν τη συμπεριφορά των άλλων, αλλά και τη δική τους. Με άλλα λόγια, προσπαθούν να προσδιορίσουν τα κίνητρα της συμπεριφοράς. Η Ψυχολογία με πιο συστηματικό και μεθοδικό τρόπο διερευνά τα κίνητρα. Με τον όρο κίνητρα εννοούμε οτιδήποτε ωθεί τον άνθρωπο σε δράση, σε κάποια πράξη ή συμπεριφορά.

Τα κίνητρα διακρίνονται σε εγγενή, δηλαδή σε όσα κληρονομούνται, σε επίκτητα, δηλαδή σε όσα μαθαίνονται, σε κοινωνικά, όπως είναι οι ανάγκες για σχέσεις και κοινωνικές επαφές, σε βιολογικά, δηλαδή σε όσα εξυπηρετούν την επιβίωση του ανθρώπου κτλ.

Ο Maslow ιεράρχησε τα κίνητρα, τις ανάγκες του ανθρώπου, υποστηρίζοντας ότι πρέπει πρώτα να ικανοποιηθούν οι βασικές φυσιολογικές ανάγκες, οι ανάγκες για ασφάλεια, η ανάγκη του «ανήκειν», για να εμφανιστούν στη συνέχεια άλλες ανάγκες που βρίσκονται υψηλά στην ιεραρχία, όπως είναι οι ανάγκες για εκτίμηση και για αυτοπραγμάτωση.

Μια ιδιαίτερη μορφή κινήτρου αποτελεί το κίνητρο για επίτευξη στόχων, για να επιτύχει, δηλαδή, κανείς υψηλές επιδόσεις στον τομέα των δραστηριοτήτων του.

Όμως και τα συναισθήματα ορισμένες φορές αποτελούν μορφή κινήτρων, γιατί παρακινούν τον άνθρωπο να προβεί σε ιδιαίτερες μορφές συμπεριφοράς.

Όλοι οι άνθρωποι βιώνουν ποικίλα συναισθήματα στην καθημερινή ζωή και όλοι γνωρίζουν τι ακριβώς είναι τα συναισθήματα, έστω κι αν είναι δύσκολο να δοθεί ένας ικανοποιητικός ορισμός τους.

Τα συναισθήματα έχουν τα δικά τους ιδιαίτερα γνωρίσματα. Για παράδειγμα, μπορεί να προκαλούν ευχαρίστηση ή δυσάρεσκεια, να είναι θετικά ή αρνητικά. Τα συναισθήματα διαφέρουν ως προς την ένταση και τη διάρκεια του, είναι αυθόρμητα και συχνά δημιουργούνται από τις σκέψεις που ο άνθρωπος κάνει.

Η επιστημονική έρευνα διακρίνει διάφορα είδη συναισθημάτων, όπως είναι τα συναισθήματα του εγώ, τα κοινωνικά, τα πνευματικά, τα θετικά και τα αρνητικά συναισθήματα κτλ.

Τα συναισθήματα εκφράζονται μέσα από ποικίλες διόδους, κυρίως όμως μέσα από τις εκφράσεις του προσώπου και τα μάτια. Άλλες δύο εκφράσεις των συναισθημάτων είναι η στάση του σώματος, η φωνή

κτλ. Σε πολλούς πολιτισμούς υπάρχουν κανόνες επίδειξης, δηλαδή κανόνες που προσδιορίζουν τον τρόπο έκφρασης των συναισθημάτων.

Για τα συναισθήματα έχουν διαμορφωθεί διάφορες θεωρίες. Πρώτοι οι James και Lange, αν και εργάστηκαν χωριστά, κατέληξαν στο ότι τα συναισθήματα δημιουργούνται από τη συνειδητοποίηση των σωματικών αντιδράσεων. Η θεωρία αυτή δεν είναι σήμερα αποδεκτή. Ο Cannon ασχολήθηκε με τις σωματικές μεταβολές οι οποίες συμβαίνουν όταν το άτομο βιώνει κάποια συναισθήματα. Ο Lazarus υποστηρίζει ότι τα συναισθήματα προκύπτουν από τις αξιολογικές κρίσεις του ατόμου για τα γεγονότα.

Η κοινωνική θεωρία δέχεται ότι τα συναισθήματα οικοδομούνται κοινωνικά, δηλαδή οι φυσιολογικές αντιδράσεις του οργανισμού ερμηνεύονται από τον άνθρωπο με βάση την κοινωνική εμπειρία και τους κοινωνικούς κανόνες. Από τα παραπάνω διαπιστώνουμε ότι στην προσπάθεια μελέτης των συναισθημάτων άλλες θεωρίες δίνουν βάρος στο φυσιολογικό παράγοντα και άλλες στο γνωστικό ή στον κοινωνικό. Καμιά θεωρία δεν έχει καθολική ισχύ και δεν είναι πλήρης.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ - ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

- 1) Ποια είδη κινήτρων και συναισθημάτων γνωρίζετε; Να αναφέρετε χαρακτηριστικά παραδείγματα για κάθε περίπτωση.
- 2) Να προσδιορίσετε ποια είναι η σχέση κινήτρων και συναισθημάτων.
- 3) Να αναφέρετε παραδείγματα προσώπων από το περιβάλλον σας ή από τις εφημερίδες, και τον Τύπο γενικότερα, ή από τη λογοτεχνία και να αναλύσετε τα κίνητρα των πράξεών τους, καθώς και τα συναισθήματα που συνοδεύουν τις πράξεις τους.
- 4) Να παρουσιάσετε εικόνες προσώπων που διακατέχονται από διάφορα συναισθήματα και να τις σχολιάσετε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ

6.1 Κοινωνικοποίηση

Η κοινωνικοποίηση είναι μια διαδικασία μέσω της οποίας το άτομο εντάσσεται στο κοινωνικό σύνολο. «Με τη διαδικασία αυτή ο βιολογικός οργανισμός μετασχηματίζεται και διαμορφώνεται σε κοινωνική ύπαρξη». Η κοινωνικοποίηση είναι διαδικασία που διαρκεί εφ' όρου ζωής, επειδή σε κάθε φάση της ψυχοκοινωνικής εξέλιξής του ο άνθρωπος πρέπει να επιτύχει ορισμένους στόχους και να ικανοποιήσει συγκεκριμένες κοινωνικές απαιτήσεις.

Με τον όρο κοινωνικοποίηση εννοούμε τη διαδικασία με την οποία το άτομο εσωτερικεύει, μαθαίνει τους κοινωνικούς κανόνες, τα συστήματα αξιών, τους κοινωνικούς ρόλους και τρόπους δράσης και ενέργειας. Η κοινωνία διαμορφώνει τη διαδικασία της κοινωνικοποίησης, προσδιορίζοντας όλα όσα το άτομο πρέπει να καλλιεργήσει και να αναπτύξει, όπως ειδικές δεξιότητες, τρόπους συναισθηματικής έκφρασης, διανοητική δραστηριότητα, σχέσεις με σημαντικά πρόσωπα του περιβάλλοντός του κ.ά. Από μια πιο γενική θεώρηση, η κοινωνικοποίηση περιλαμβάνει τη μεταβίβαση της πολιτισμικής και κοινωνικής κληρονομιάς από τη μια γενιά στην άλλη και συμβάλλει στην «αναπαραγωγή» της κοινωνίας και στη διατήρησή της.

Η κοινωνικοποίηση δεν είναι μια διαδικασία η οποία απλώς συμβαίνει σε κάποιο άτομο. Από τη μια πλευρά οι ενέργειες του κοινωνικού συνόλου ασκούν επίδραση στο άτομο, και από την άλλη πλευρά το άτομο εντάσσεται στο κοινωνικό σύνολο με τη δική του προσπάθεια. Με άλλα λόγια, το άτομο επηρεάζεται από το περιβάλλον και ταυτόχρονα το επηρεάζει. Επομένως, η κοινωνικοποίηση είναι μια αμφίδρομη διαδικασία.

Η κοινωνικοποίηση δε σταματά με το τέλος της εφηβείας, αλλά συνεχίζεται καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του ανθρώπου. Επειδή απο-

κοινωνικοποίηση, τύποι
κοινωνικοποίησης:
(πρωτογενής,
δευτερογενής, ελλιπής),
φορείς κοινωνικοποίησης,
κοινωνικοί ρόλοι,
κοινωνικοί κανόνες,
κοινωνική επιρροή,
συμμόρφωση, συνεργασία
και ανταγωνισμός

ορισμός της
κοινωνικοποίησης

η κοινωνικοποίηση ως
αμφίδρομη
διαδικασία

τελεί συνεχή διαδικασία, μπορούμε να πούμε ότι «ποτέ κανείς δεν είναι όπως ήταν ούτε όπως πρόκειται να γίνει».

Αυτό σημαίνει ότι οι συμπεριφορές, οι αξίες, οι στάσεις, οι πεποιθήσεις και οι ικανότητες του ανθρώπου υφίστανται σταθερή, συνεχή τροποποίηση, δοκιμασία και επαναπροσδιορισμό.

6.2 Τύποι κοινωνικοποίησης

Πολλοί είναι οι τύποι κοινωνικοποίησης τους οποίους έχουν προσδιορίσει οι ψυχολόγοι, έστω κι αν οι σχετικές μελέτες δεν έχουν καταλήξει σε μια τελική μορφή κατάταξης και κατηγοριοποίησης. Ωστόσο, οι πιο σημαντικοί τύποι είναι οι εξής:

α. Η *πρωτογενής κοινωνικοποίηση*, η οποία συντελείται μέσα στην οικογένεια κατά τα πρώτα χρόνια της ζωής του παιδιού. Πολλοί ψυχολόγοι αποδίδουν ιδιαίτερη αξία σε αυτή τη μορφή κοινωνικοποίησης, επειδή είναι καθοριστική για τη διαμόρφωση της προσωπικότητας του ανθρώπου. Μάλιστα, θεωρούν ότι αυτή η μορφή επηρεάζει και καθορίζει κάθε μεταγενέστερη προσπάθεια του ατόμου για προσαρμογή και κοινωνική ένταξη.

β. Η *δευτερογενής κοινωνικοποίηση*, η οποία συντελείται μετά την ενηλικίωση του ατόμου και συχνά αποκαλείται και «κοινωνικοποίηση ενηλίκων». Αυτή η μορφή κοινωνικοποίησης απαιτεί την ενεργό συμμετοχή του ανθρώπου.

Ο άνθρωπος, κατά την εξέλιξή του, καλείται να εκπληρώσει νέους ρόλους, να ανταποκριθεί σε πλείστες κοινωνικές απαιτήσεις ή να αντιμετωπίσει καταστάσεις που συχνά θεωρεί ότι δε θα χρειαζόταν να αντιμετωπίσει, για παράδειγμα, ένα διαζύγιο. Η δευτερογενής κοινωνικοποίηση είναι εξίσου σημαντική με την πρωτογενή, ενώ έχει έναν έντονα επιτακτικό χαρακτήρα.

γ. Η *ελλιπής κοινωνικοποίηση*. Η κοινωνικοποίηση θεωρείται ελλιπής όταν δεν έχει τα αναμενόμενα αποτελέσματα, όταν το άτομο δεν αναπτύσσει δεξιότητες, στάσεις και συμπεριφορές που είναι απαραίτητες για την πλήρη και καλή προσαρμογή στο κοινωνικό σύνολο, εξαιτίας προβλημάτων που προκύπτουν κατά την κοινωνικοποιητική διαδικασία (π.χ. οι φορείς της κοινωνικοποίησης δεν μπορούν να αντεπεξέλθουν στο έργο τους, όταν, π.χ., οι γονείς εργάζονται ή απουσιάζουν, όπως συμβαίνει με τα ορφανά).

6.3 Φορείς της κοινωνικοποίησης

Την ένταξη του παιδιού στην κοινωνία επηρεάζουν διάφοροι φορείς, όπως είναι η οικογένεια, το σχολείο, αλλά και οι συνομήλικοι κτλ. Οι παράγοντες αυτοί έχουν ιδιαίτερη επίδραση στον άνθρωπο, ανάλογα με τη φάση της ανάπτυξής του. Ορισμένες φορές λειτουργούν συμπληρωματικά ή και ανταγωνιστικά μεταξύ τους, ανάλογα με τον τομέα δράσης καθενός.

Στη συνέχεια θα εξετάσουμε ορισμένους από τους πιο σημαντικούς παράγοντες της κοινωνικοποίησης του ανθρώπου.

- α. Η *οικογένεια* αποτελεί την κύρια πηγή εμπειριών για το παιδί στα πρώτα χρόνια της ζωής του. Ο ρόλος των γονέων είναι καθοριστικός για κάθε μεταγενέστερη κοινωνικοποίηση του παιδιού. «Οι γονείς, στην προσπάθειά τους να κοινωνικοποιήσουν το παιδί, καθοδηγούνται από τις προσδοκίες της κοινωνίας και από την αντίληψή τους για το πώς πρέπει να γίνει το παιδί, προκειμένου να ζήσει αρμονικά μαζί με τους άλλους». Αυτές οι προσδοκίες δεν επιβάλλονται μόνο από τους γονείς, αλλά και από τους άλλους ενηλίκους και από άλλα σημαντικά πρόσωπα με τα οποία το παιδί έρχεται σε επαφή. Αργότερα, καθώς το παιδί αναπτύσσεται, τα αδέρφια και άλλα πρόσωπα ασκούν σημαντική επίδραση σ' αυτό και του εξασφαλίζουν άλλου είδους εμπειρίες.
- β. Το σχολείο και οι δάσκαλοι επίσης ασκούν σημαντική επίδραση στην ανάπτυξη του παιδιού για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα μέχρι την εφηβεία. Αποστολή του σχολείου είναι να μεταδώσει βασικά στοιχεία του πολιτισμού που έχει διαμορφωθεί στη συγκεκριμένη κοινωνία, ενώ παράλληλα να εισαγάγει το παιδί στο ομαδικό πνεύμα. Οι δάσκαλοι αλλά και οι γονείς επιδρούν στο παιδί χρησιμοποιώντας σαφείς και εμφανείς μεθόδους, όπως είναι η διδασκαλία και η προβολή του εαυτού τους και της συμπεριφοράς τους ως προτύπου.
- γ. Η αλληλεπίδραση με τους συνομηλίκους είναι ένας παράγοντας που έχει ιδιαίτερη αξία για την κοινωνικοποίηση ιδίως των παιδιών της σχολικής ηλικίας και των εφήβων. Για παράδειγμα, το παιχνίδι με τους φίλους έχει έναν έντονο χαρακτήρα κοινωνικής μάθησης. Εξάλλου, τα παιδιά δείχνουν αυξημένη ευαισθησία στη γνώμη που οι συνομήλικοί τους έχουν γι' αυτά. Μέσα από την ομάδα των συνομηλίκων το παιδί έχει την ευκαιρία να αναπτύ-

η οικογένεια

το σχολείο

η ομάδα των
συνομηλίκων

Ομάδα συνομηλίκων

ξει κοινωνικές δεξιότητες και ευαισθησίες, όπως, για παράδειγμα, για την επίλυση διαφορών σε επίπεδο απόψεων, για τη λήψη αποφάσεων χωρίς την παρέμβαση των ενηλίκων. Με άλλα λόγια, μέσω της ομάδας των συνομηλίκων προάγεται η αυτονόμηση του παιδιού, η ανεξαρτητοποίηση από την οικογένεια και, επομένως, η προσωπική εξέλιξη και ανάπτυξη.

Υπάρχουν και άλλοι φορείς σημαντικοί για την κοινωνικοποίηση του ανθρώπου, όπως τα μέσα μαζικής επικοινωνίας, η κοινή γνώμη, οι διάφοροι οργανισμοί κτλ.

6.4 Κοινωνικοί ρόλοι

Οι άνθρωποι καθημερινά αναλαμβάνουν και εκπληρώνουν ποικίλους ρόλους, όπως είναι, για παράδειγμα, ο ρόλος του πατέρα, του συζύγου, του εργαζομένου κτλ. Οι θεωρητικοί που ασχολούνται με τη μελέτη των ρόλων θεωρούν ότι η κοινωνική ζωή είναι όπως η θεατρική σκηνή, με τις μάσκες, το σενάριο κτλ.

Ο ρόλος συνδέεται με την κοινωνική θέση καθενός. «Κάθε κοινωνία έχει διάφορα συστήματα θέσεων, τα οποία μπορεί κανείς να τα φανταστεί ως ένα χάρτη, πάνω στον οποίο έχουν τοποθετηθεί οι διάφορες θέσεις με τέτοιο τρόπο, ώστε να γίνεται φανερή η μεταξύ τους αλληλεξάρτηση. Η θέση προσδιορίζεται ως ένα σύνολο δικαιωμάτων και υποχρεώσεων που καθορίζουν τη σχέση και την επικοινωνία του ατόμου με άλλα πρόσωπα τα οποία κατέχουν άλλες θέσεις. Ο ρόλος είναι η συμπεριφορά την οποία αναμένεται να εκδηλώσει ο κάτοχος μιας θέσης». Για παράδειγμα, η θέση του πατέρα στην κοινωνία υποδηλώνει κάποιες υποχρεώσεις ως προς τα παιδιά του (π.χ. να τους εξασφαλίσει τροφή και προστασία), καθώς και ορισμένα δικαιώματα (π.χ. να έχει σεβασμό από τα παιδιά του), τα οποία εκπληρώνονται μέσα από το ρόλο του. Από μια άλλη άποψη οι ρόλοι αποτελούν σύνολα από κοινωνικούς κανόνες· οι κοινωνικοί κανόνες προσδιορίζουν πώς πρέπει να συμπεριφέρεται ο άνθρωπος.

Οι ρόλοι δεν μπορούν να διαχωριστούν, να διακριθούν από τις θέσεις. Δεν υπάρχουν ρόλοι χωρίς θέσεις ούτε θέσεις χωρίς ρόλους κατά

οι έννοιες του
ρόλου και της
κοινωνικής
θέσης

τον Linton. Η μεταξύ τους διάκριση έχει μόνο θεωρητικό ενδιαφέρον, για να μπορέσουμε, δηλαδή, να μελετήσουμε καλύτερα τόσο την έννοια του ρόλου όσο και της θέσης.

Υπάρχουν διάφορα είδη ρόλων, όπως είναι οι ρόλοι που στηρίζονται στη συγγένεια (π.χ. πατέρας, μητέρα, γιος), επαγγελματικοί ρόλοι (π.χ. γιατρός, δάσκαλος, οδηγός) κ.ά. Μια άλλη διάκριση αφορά και ρόλους που αλληλεξαρτώνται ή που προκύπτουν ο ένας από τον άλλο. Ορισμένοι ρόλοι είναι συμπληρωματικοί σε σχέση με άλλους (π.χ. ο ρόλος του πατέρα δεν μπορεί να περιγραφεί χωρίς αναφορά στο ρόλο του παιδιού. Ο ρόλος του δασκάλου προσδιορίζεται με βάση το ρόλο του μαθητή κτλ.).

είδη ρόλων

6.5 Κοινωνικοί κανόνες

Όλες οι κοινωνίες διαμορφώνουν κανόνες, προσδοκίες ή έχουν ιδιαίτερα συστήματα ιδεών που προσδιορίζουν ποιες μορφές συμπεριφοράς είναι αποδεκτές.

Οι κοινωνικοί κανόνες, επομένως, αποτελούν παραδεκτά πρότυπα συμπεριφοράς. Οι κανόνες αυτοί θέτουν περιορισμούς στη συμπεριφορά μας, χωρίς να το αντιλαμβανόμαστε άμεσα. Για να γίνουν κατανοητά η ύπαρξη και ο ρόλος των κοινωνικών κανόνων, θα αρκούσε κανείς να γνωρίσει έναν άλλο πολιτισμό από αυτόν στον οποίο έχει ανατραφεί, μεγαλώσει και ζει, για να διαπιστώσει ότι οι άνθρωποι κάνουν τα πράγματα με διαφορετικό τρόπο.

Ορισμένοι κοινωνικοί κανόνες είναι πολύ σημαντικοί, και αν κανείς τους παραβιάσει, τότε διαταράσσονται η επικοινωνία και η σχέση μεταξύ των ανθρώπων. Οι κανόνες, επομένως, συμβάλλουν στη διατήρηση του κοινωνικού συστήματος. Επιπλέον, προσδιορίζουν τι πρέπει να κάνουμε ή να πούμε σε κάθε περίπτωση. Κατ' αυτό τον τρόπο δε χρειάζεται να καταβάλουμε ιδιαίτερη προσπάθεια, για να αποφασίσουμε πώς πρέπει να συμπεριφερθούμε σε κάθε περίπτωση. Αντίθετα, σε ασυνήθιστες καταστάσεις, όπου ενδεχομένως και οι κοινωνικοί κανόνες είναι ασαφείς, οι άνθρωποι τείνουν να προσέχουν τη συμπεριφορά των άλλων και να προσαρμόζουν αντίστοιχα τη δική τους.

Η έρευνα στον τομέα των κοινωνικών κανόνων έχει δείξει ότι υπάρχουν κάποιοι κανόνες με καθολική σχεδόν ισχύ. Για παράδειγμα, σε πολλές γλώσσες, όταν απευθύνεται κανείς σε κάποιο οικείο πρόσωπο χρησιμοποιεί έναν ιδιαίτερο τύπο αντωνυμίας (στα Ελληνικά, το «εσύ»), ενώ όταν θέλει να εκφράσει το σεβασμό ή την έλλειψη οι-

κειότητας χρησιμοποιεί άλλον τύπο αντωνυμίας (το «εσείς» στα Ελληνικά). Ο τρόπος με τον οποίο απευθύνεται κανείς στους άλλους δεν εκφράζει μόνο την κοινωνική απόσταση, αλλά και την κοινωνική θέση των προσώπων.

Ωστόσο, υπάρχουν κοινωνικοί κανόνες που διαφέρουν από πολιτισμό σε πολιτισμό. Για παράδειγμα, οι κανόνες που προσδιορίζουν τον προσωπικό χώρο, την απόσταση που κρατά κανείς από τους άλλους, ποικίλουν από πολιτισμό σε πολιτισμό. Έτσι, οι Βρετανοί και οι Σκανδιναβοί προτιμούν να διατηρούν μεγαλύτερη απόσταση από ό,τι οι Γάλλοι και οι Άραβες.

Ακόμη υπάρχουν κοινωνικοί κανόνες οι οποίοι ανήκουν σε ιδιαίτερες ομάδες, καθώς και κανόνες που επιβάλλουν περισσότερους περιορισμούς στη συμπεριφορά απ' ό,τι άλλοι. Ορισμένοι κανόνες επίσης διαφέρουν ως προς το βαθμό με τον οποίο συνδέονται λειτουργικά με τις αξίες του πολιτισμού.

6.6 Κοινωνική επιρροή

Ένα από τα πιο σημαντικά πεδία έρευνας της Ψυχολογίας είναι η μελέτη της κοινωνικής επίδρασης ή επιρροής. Δηλαδή, η Ψυχολογία εξετάζει ποιοι κοινωνικοί παράγοντες επιδρούν στη διαμόρφωση της συμπεριφοράς του ανθρώπου. Κατ' αυτό τον τρόπο η κοινωνική επιρροή ορίζεται ως η αλλαγή στις απόψεις, στις στάσεις και στις κρίσεις ενός ανθρώπου η οποία προκαλείται από ένα ή περισσότερα πρόσωπα.

Το άτομο το οποίο ασκεί επίδραση ονομάζεται φορέας της επιρροής, ενώ ο αποδέκτης αποκαλείται στόχος. Γενικώς, στην καθημερινή ζωή δεν έχουμε επίγνωση της έκτασης που λαμβάνει η κοινωνική επιρροή, επειδή αυτή είναι συνεχής.

Για παράδειγμα, κάποια μορφή επιρροής στο επίπεδο των διαπροσωπικών σχέσεων μπορεί να διακρίνει κανείς στην προσπάθεια του δασκάλου να πείσει τους μαθητές να μάθουν να λύνουν προβλήματα Γεωμετρίας με βάση μια νέα μέθοδο, στην προσπάθεια του γιατρού να κάνει τον ασθενή να σταματήσει το κάπνισμα ή στην προσπάθεια ενός πωλητή να πείσει τους πελάτες να αγοράσουν το συγκεκριμένο προϊόν.

Η κοινωνική επιρροή είναι θετική, όταν το πρόσωπο αλλάζει στάση και προσαρμόζεται προς την επιθυμητή ή την απαιτούμενη κατεύθυνση από το φορέα της επιρροής. Η κοινωνική επιρροή είναι αρνητική, όταν το πρόσωπο αλλάζει στάση ή συμπεριφορά προς την αντίθετη κατεύθυνση από την επιθυμητή.

Η κοινωνική επιρροή ασκείται με διάφορους τρόπους, όπως είναι η αμοιβή, η πίεση, η πληροφόρηση κτλ. Κυριότερες μορφές κοινωνικής επιρροής, τις οποίες θα διαπραγματευτούμε στη συνέχεια, είναι η συμμόρφωση και η υπακοή.

6.7 Η συμμόρφωση

Συχνά οι άνθρωποι αναγκάζονται να αλλάξουν τη συμπεριφορά τους ή τις πεποιθήσεις τους, όταν αισθάνονται ή αντιλαμβάνονται κάποια πίεση πραγματική ή και φανταστική από την ομάδα στην οποία ανήκουν. Σ' αυτή την περίπτωση συμμορφώνονται, δηλαδή τροποποιούν τη συμπεριφορά και τις πεποιθήσεις τους, προκειμένου να είναι όμοιες με αυτές των μελών της ομάδας.

Επομένως, «η συμμόρφωση είναι μια αλλαγή στη συμπεριφορά ή στις πεποιθήσεις προς την κατεύθυνση που προσδιορίζει η ομάδα στην οποία ανήκει κανείς». Η συμμόρφωση είναι αποτέλεσμα της κοινωνικής δύναμης της ομάδας η οποία προκαλεί την αλλαγή στη συμπεριφορά του ανθρώπου. Σε ορισμένες περιπτώσεις η συμμόρφωση είναι το αποτέλεσμα της σύγκρουσης ανάμεσα στον τρόπο με τον οποίο το

Συμμόρφωση

άτομο σκέφτεται ή ενεργεί και στον τρόπο σκέψης ή συμπεριφοράς τον οποίο η ομάδα πιέζει το άτομο να υιοθετήσει. Για παράδειγμα, η συμμόρφωση μπορεί να είναι το αποτέλεσμα της πίεσης που αισθάνεται ένας έφηβος από την ομάδα των συνομηλίκων για να αρχίσει το κάπνισμα ή να κάνει χρήση αλκοόλ, ενώ ο ίδιος δεν το επιθυμεί. Ωστόσο, σε άλλες περιπτώσεις, η συμμόρφωση μπορεί να είναι το αποτέλεσμα φανταστικής πίεσης που ασκεί η ομάδα. Για παράδειγμα, ο έφηβος μπορεί να φαντάζεται ότι οι άλλοι επιθυμούν να συμμορφωθεί με κάποια συμπεριφορά, δηλαδή να αρχίσει το κάπνισμα και να κάνει χρήση αλκοόλ, ενώ στην πραγματικότητα αυτό δεν είναι αλήθεια.

Άλλοτε πάλι το άτομο, όταν δεν είναι σίγουρο για το τι είναι σωστό, υιοθετεί όσα η ομάδα θεωρεί ως επιθυμητά ή αποδεκτά, επειδή πιστεύει ότι συνιστούν έναν αξιόπιστο οδηγό.

Το είδος της δύναμης που ασκεί η ομάδα, η οποία δύναμη οδηγεί στη **συμμόρφωση**, διαφέρει σημαντικά κάθε φορά, ανάλογα με την περίπτωση. Για παράδειγμα, η ομάδα μπορεί να χρησιμοποιήσει την τιμωρία ή την αμοιβή, για να πείσει κάποιον να προβεί σε μια πράξη ή να αναπτύξει μια ορισμένη στάση ή συμπεριφορά.

Ο άνθρωπος, όταν πρέπει να επιλέξει μια μορφή δράσης και βρίσκεται σε κατάσταση αμφιβολίας, δεν έχει διαμορφώσει, δηλαδή, άποψη για το ποια συμπεριφορά ή μορφή δράσης είναι πιο σωστή, τότε ακολουθεί το παράδειγμα άλλων προσώπων. Ο Sherif με τις έρευνές του προσπάθησε να τεκμηριώσει με ποιο τρόπο η πίεση που ασκεί η ομάδα επιδρά στην κρίση των ατόμων όταν αυτά βρίσκονται σε κατάσταση αμφιβολίας.

6.8 Το πείραμα του Sherif

Τοποθετούσε δύο, τρία άτομα σε ένα μικρό και εντελώς σκοτεινό δωμάτιο, όπου σε μια απόσταση πέντε (5) περίπου μέτρων εμφανιζόταν ένα φως.

Ο ερευνητής ενημέρωνε τα άτομα ότι το φως κινείται και ότι έργο τους είναι να υπολογίσουν πόσο ήταν κάθε φορά το διάστημα της μετακίνησης του φωτός. Τα άτομα που συμμετείχαν στο πείραμα υπολόγιζαν ότι το φως μετακινιόταν από πέντε εκατοστά του μέτρου έως πέντε μέτρα. Όμως ο ερευνητής δε μετακινούσε στην πραγματικότητα καθόλου το φως. Αυτό που τα άτομα αντιλαμβάνονταν ως κίνηση του φωτός ήταν μια οπτική απάτη, γνωστή ως αυτοκινητικό φαινόμενο. Σύμφωνα με το φαινόμενο αυτό, όταν κανείς προσπαθεί να παρακολουθήσει ένα φωτεινό σημείο, ένα φως σε ένα σκοτεινό δωμάτιο ή το βράδυ, τότε το φως αυτό φαίνεται ότι κινείται προς διάφορες κατευθύνσεις, επειδή το άτομο δεν έχει κάποιο πλαίσιο αναφοράς.

Κατά τη δεύτερη φάση του πειράματος ο Sherif έβαζε στο δωμάτιο και ένα άλλο άτομο το οποίο συμπεριφερόταν ως εξεταζόμενος, ενώ στην πραγματικότητα ήταν συνεργάτης του ερευνητή. Το πραγματικό υποκείμενο της έρευνας, το οποίο αγνοούσε ότι ο άλλος εξεταζόμενος ήταν συνεργάτης του ερευνητή, έπρεπε και πάλι να εκτιμήσει την απόσταση κατά την οποία μετακινήθηκε το φως. Σε αυτή την πειραματική

κατάσταση ο ρόλος του συνεργάτη ήταν να δίνει τη δική του εκτίμηση μετά από αυτήν του εξεταζόμενου, ακολουθώντας την εξής οδηγία του ερευνητή: Εάν το άτομο υπολόγιζε ότι το φως κινήθηκε κατά ένα μικρό διάστημα, ο συνεργάτης απαντούσε σταθερά πάντοτε ότι το φως μετακινήθηκε κατά ένα μεγαλύτερο διάστημα. Όταν το άτομο διαπίστωνε ότι το φως κινήθηκε κατά ένα μεγαλύτερο διάστημα, ο συνεργάτης απαντούσε ότι το φως είχε μετακινηθεί κατά ένα μικρότερο διάστημα.

Κατά την εξέλιξη του πειράματος διαπιστώθηκε ότι οι εκτιμήσεις του ατόμου προσεγγίζουν και συνέκλιναν προς τις εκτιμήσεις που έκανε ο συνεργάτης του ερευνητή.

Ο Sherif επανέλαβε το πείραμα με ομάδα συνεργατών, και τα αποτελέσματα ενίσχυσαν ακόμη περισσότερο το αρχικό εύρημα. Διαπίστωσε ότι τα άτομα, όταν είναι σε μια ομάδα, διαμορφώνουν κοινούς κανόνες, προς τους οποίους τείνουν να συμμορφώνονται. Ένα σημαντικό εύρημα ήταν επίσης ότι όσο πιο αβέβαια ήταν τα άτομα για την πραγματικότητα της κατάστασης τόσο πιο πολύ συμμορφώνονταν με τη γνώμη της ομάδας.

Το πολύ γνωστό πλέον αυτό πείραμα απέδειξε ότι οι άνθρωποι, όταν βρίσκονται αντιμέτωποι με μια αδόμητη και αμφίβολη κατάσταση ή με ανάλογα ερεθίσματα, αναπτύσσουν ένα εσωτερικό, σταθερό πλαίσιο αναφοράς, για να μπορέσουν να εκτιμήσουν την κατάσταση ή τα ερεθίσματα αυτά. Όμως, όταν τα άτομα βρίσκονται αντιμέτωπα με άλλα άτομα, που έχουν διαφορετικές απόψεις, κρίσεις, προσαρμόζονται στο πλαίσιο αναφοράς των άλλων προσώπων και εγκαταλείπουν το δικό τους. Ακόμη, όταν ένα πλαίσιο αναφοράς διαμορφώνεται από κοινού με άλλα άτομα, συνεχίζει να επηρεάζει την κρίση κάθε ατόμου, ακόμη και όταν τα άλλα άτομα απουσιάζουν.

6.9 Το πείραμα του Asch

Μερικά χρόνια αργότερα, ο Asch, σε μια σειρά πειραμάτων που διεξήγαγε, μελέτησε τη **συμμόρφωση** από μια άλλη πλευρά. Ο Asch κάλεσε πέντε φοιτητές να συμμετάσχουν σε ένα πείραμα οπτικής αντίληψης, προκειμένου να ερευνήσει την ικανότητα των ανθρώπων να διακρίνουν ή και να συγκρίνουν το μήκος διάφορων γραμμών. Από τα πέντε άτομα που συμμετείχαν σε κάθε ομάδα τα τέσσερα ήταν συνεργάτες του ερευνητή. Έπρεπε να συγκρίνουν τρεις γραμμές (α, β, γ)

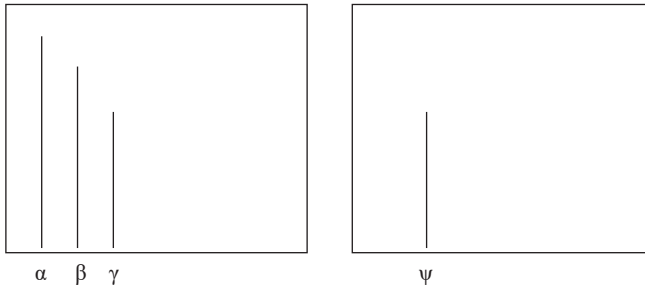
με τη γραμμή ψ σε διάφορες κάρτες και να διακρίνουν ποια γραμμή έχει το ίδιο μήκος με τη γραμμή ψ. Η απάντηση ήταν εύκολη. Οι συνεργάτες όμως του ερευνητή είχαν λάβει την οδηγία να δίνουν από ένα ορισμένο σημείο και μετά λανθασμένες απαντήσεις, ενώ το άτομο που ήταν το πραγματικό υποκείμενο της έρευνας απαντούσε τελευταίο ή προτελευταίο. Τα περισσότερα από τα πραγματικά υποκείμενα της έρευνας, ακούγοντας τους συνεργάτες του ερευνητή να δίνουν λανθασμένες απαντήσεις, άρχισαν να αισθάνονται άγχος, και, τελικώς, όταν ερχόταν η σειρά τους, έδιναν την ίδια λανθασμένη απάντηση, αν και είχαν επίγνωση ότι δεν ήταν ορθή.

Οι πιο πολλοί από τα πραγματικά υποκείμενα της έρευνας συμμορφώθηκαν τουλάχιστον μία φορά, ενώ μόνο έναν ποσοστό 24% δε συμμορφώθηκε σε καμιά προσπάθεια. Το συνολικό ποσοστό συμμόρφωσης με τη γνώμη της ομάδας ήταν 35% περίπου. Δηλαδή, το 1/3 των ατόμων συμμορφώθηκε με τη γνώμη της ομάδας, ακόμη κι αν αυτή ήταν λανθασμένη, επειδή, εάν εξέφραζαν αντίθετη άποψη, θα αποτελούσαν μειοψηφία και γι' αυτό θα αισθάνονταν άβολα.

Το σημαντικό στο πείραμα του Asch είναι ότι τα άτομα δε βρίσκονταν σε κατάσταση αβεβαιότητας, όπως στο πείραμα του Sherif, αλλά παρ' όλα αυτά συμμορφώθηκαν με τη γνώμη της ομάδας.

Εικόνες από τα πειράματα του Asch

Οι γραμμές που έπρεπε να συγκρίνουν τα άτομα στο πείραμα του Asch

Συχνά οι άνθρωποι υφίστανται διάφορες πιέσεις να συμμορφωθούν με τη γνώμη της ομάδας στην οποία συμμετέχουν. Όμως οι πιέσεις αυτές δεν είναι εμφανείς, και γι' αυτό κανείς δεν έχει σαφή αντίληψη των εκάστοτε πιέσεων, όπως συνέβη με τα άτομα που συμμετείχαν στα πειράματα του Asch και του Sherif. Αντίθετα, στην περίπτωση της **υπακοής**, ενός άλλου κοινωνικού φαινομένου, οι πιέσεις και οι επιδράσεις που δέχεται κανείς είναι εμφανείς.

6.10 Υπακοή

Σε κάθε ομάδα ή κοινωνία θεωρείται σημαντικό οι άνθρωποι να επιδεικνύουν υπακοή σε όσα ορίζουν ή απαιτούν αυτοί που έχουν και ασκούν τη νόμιμη εξουσία. Για παράδειγμα, προσδοκούμε οι φορολογούμενοι πολίτες να ακολουθούν όσα υπαγορεύουν οι νόμοι για τη δήλωση του εισοδήματός τους. Οι αξιωματικοί του στρατού περιμένουν ότι οι στρατιώτες θα υπακούσουν στις εντολές και στις διαταγές τους. Όλοι πιστεύουμε ότι οι πολίτες πρέπει να υπακούουν και να τηρούν τους νόμους που θέτει η πολιτεία. Γενικώς, σε πολλές περιπτώσεις υπακούμε στους κανόνες και στις εντολές και αποδεχόμαστε τις αποφάσεις, τις επιλογές και την πολιτική όσων βρίσκονται στην εξουσία.

Η υπακοή στηρίζεται στην πίστη ότι η εξουσία έχει το δικαίωμα να έχει απαιτήσεις από εμάς.

Όμως, τι συμβαίνει στις περιπτώσεις κατά τις οποίες οι απαιτήσεις της εξουσίας συγκρούονται με τις προσωπικές αξίες και τις πεποιθήσεις μας; Για παράδειγμα, πώς μπορεί να αντιδράσουν οι πολίτες, εάν πιστεύουν ότι η πολιτική μιας κυβέρνησης παραβιάζει τις ηθικές αξίες της κοινωνίας;

Από την ιστορία γνωρίζουμε ότι οι άνθρωποι για να δείξουν υπακοή προς την εξουσία διαπράττουν διάφορα εγκλήματα. Αυτά είναι γνωστά ως «εγκλήματα υπακοής». Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν τα εγκλήματα που διαπράχθηκαν από τους Ναζί κατά τη διάρκεια του δεύτερου παγκόσμιου πολέμου. Ανάλογα εγκλήματα υπακοής συμβαίνουν και στις ημέρες μας.

Το 1960 ο Milgram διεξήγαγε μια σειρά από πειράματα στο εργαστήριο του πανεπιστημίου του Yale, προκειμένου να μελετήσει το φαινόμενο της υπακοής στην εξουσία. Ο Milgram παρακινήθηκε να κάνει αυτή την έρευνα από τα φρικτά εγκλήματα που είχαν διαπράξει οι Ναζί κατά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Συγκεκριμένα, διαπιστώθηκε ότι ένα σημαντικό ποσοστό φυσιολογικών ανθρώπων μπορεί να οδηγηθεί σε καταστροφικές πράξεις έναντι των άλλων ανθρώπων, όταν βρίσκονται υπό συνθήκες ισχυρής πίεσης, όταν δηλαδή η εξουσία ασκεί πίεση σ' αυτούς.

Όμως, επειδή το πείραμα του Milgram προκάλεσε ισχυρές αντιδράσεις και αμφισβητήθηκε, η πειραματική διαδικασία επαναλήφθηκε και από άλλους ερευνητές. Ωστόσο, δεν έδειξαν υπακοή όλοι όσοι συμμετείχαν σε ανάλογο πείραμα. Αντίθετα, διαπιστώθηκε ότι ορισμένοι άνθρωποι αντιστάθηκαν στην εξουσία και στις πιέσεις της ρησκόινδυνεύοντας.

Από μετέπειτα έρευνες έχει βρεθεί ότι η υπακοή προς την εξουσία περιορίζεται σημαντικά, όταν τα άτομα αισθάνονται υπεύθυνα για τις πράξεις τους, όταν και άλλοι εκδηλώνουν ανυπακοή προς την εξουσία, καθώς και όταν τα άτομα ενθαρρύνονται να διερευνούν τα κίνητρα, τις ικανότητες και την κρίση όσων βρίσκονται σε θέσεις εξουσίας.

6.11 Συνεργασία και ανταγωνισμός

Η συνεργασία και ο ανταγωνισμός είναι δύο κοινωνικά φαινόμενα τα οποία συναντούμε στις σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων, αλλά και μέσα στο πλαίσιο της ομάδας ή μεταξύ των ομάδων. Υπάρχουν κοινωνίες και πολιτισμοί των οποίων οι αξίες ευνοούν τη συνεργασία μεταξύ των ατόμων και κοινωνίες των οποίων το σύστημα αξιών ευνοεί τον ανταγωνισμό, όπως είναι οι δυτικές καπιταλιστικές κοινωνίες.

Ο Deutsch, με το πρωτοποριακό πείραμά του με μαθητές, μελέτησε πώς ο ανταγωνισμός και η συνεργασία επιδρούν στη σχολική επί-

Παρατηρώντας τις εκφράσεις προσώπου αυτών των παιδιών, πώς θα χαρακτηρίζατε τη συμπεριφορά τους; ως ανταγωνιστική ή ως παιχνίδι;

δοση των φοιτητών. Ο Deutsch, στο πλαίσιο της τάξης, δημιούργησε μικρές ομάδες στις οποίες ανέθεσε ως έργο την επίλυση διάφορων προβλημάτων. Στις ομάδες που λειτουργήσαν με πνεύμα συνεργασίας ο Deutsch βαθμολόγησε την απόδοση κάθε μέλους με βάση τη συνολική απόδοση της ομάδας, ενώ στις ομάδες που εργάστηκαν ανταγωνιστικά η αξιολόγηση του κάθε μέλους θα γινόταν με βάση αποκλειστικά την επίδοσή του.

Το πείραμα διήρκεσε πέντε εβδομάδες, και ο Deutsch διαπίστωσε ότι δεν υπήρξε διαφορά στην απόδοση ανάμεσα στις δύο ομάδες. Όμως το ψυχολογικό κλίμα στις συνεργατικές ομάδες ήταν φιλικό, και η επικοινωνία μεταξύ των μελών των συγκεκριμένων ομάδων ευχάριστη. Τα μέλη απέδιδαν ιδιαίτερη προσοχή στη γνώμη και στις προτάσεις των άλλων μελών. Αντίθετα, στις ανταγωνιστικές ομάδες το ψυχολογικό κλίμα το οποίο διαμορφώθηκε ήταν εχθρικό, ενώ παρατηρήθηκαν και εκδηλώσεις αρνητικής συμπεριφοράς μεταξύ των μελών αυτών των ομάδων (επιθετικότητα, δημιουργία εμποδίων κτλ.).

Στη συνέχεια ο M. Sherif ερευνήσε τον ανταγωνισμό και τη συνεργασία μεταξύ των ομάδων. Διαίρεσε τα παιδιά μιας κατασκήνωσης σε δύο ομάδες. Αρχικώς, ο ερευνητής οργάνωσε δραστηριότητες

**το πείραμα
του
Deutsch**

Συνεργασία και ανταγωνισμός

το πείραμα του Sherif

που απαιτούσαν τη συνεργασία μεταξύ των μελών των ομάδων. Στην επόμενη φάση του πειράματος οργάνωσε δραστηριότητες που ευνοούσαν τη δημιουργία ανταγωνιστικού κλίματος, γεγονός το οποίο είχε ως αποτέλεσμα την εμφάνιση εχθρικής και επιθετικής συμπεριφοράς μεταξύ των δύο ομάδων.

Στην τρίτη φάση της πειραματικής διαδικασίας ο ερευνητής επιχείρησε να συμφιλιώσει τις ομάδες μεταξύ τους, αναθέτοντας δραστηριότητες που για να ολοκληρωθούν απαιτούσαν τη συνεργασία όλων. Η αλληλεξάρτηση και η αλληλεπίδραση των μελών των ομάδων για την επίτευξη του κοινού στόχου (π.χ. την αποκατάσταση του συστήματος ύδρευσης της κατασκήνωσης) επέφερε τη συμφιλίωση, αν και αυτή δεν ήταν εύκολο να επιτευχθεί.

Από τα δύο αυτά πειράματα συμπεραίνουμε ότι το συνεργατικό κλίμα δημιουργείται, όταν τα μέλη της ομάδας τοποθετούν τους στόχους της ομάδας πάνω από τους ατομικούς στόχους. Επίσης, διαπιστώθηκε ότι η συνοχή, το μέγεθος και το έργο της ομάδας επιδρούν στη διαμόρφωση κλίματος συνεργασίας.

Από άλλες μελέτες και έρευνες παρατηρήθηκε ότι οι διαφορετικές απόψεις και οι συγκρούσεις στο πλαίσιο των συνεργατικών ομάδων ενισχύουν την κοινή δράση. Η συμβολή κάθε μέλους είναι σημαντική, και η προσπάθεια για άσκηση επιρροής χαρακτηρίζεται από φιλική διάθεση.

Αντίθετα, στις ανταγωνιστικές ομάδες κάθε νέα πρόταση αντιμετωπίζεται με καχυποψία, ενώ κάθε μέλος θεωρεί τους άλλους υπεύθυ-

νους για τη δημιουργία αυτής της κατάστασης. Συχνά οι αποφάσεις που λαμβάνονται σε αυτές τις ομάδες είναι ανεπαρκείς, αναποτελεσματικές και συνδέονται με παιχνίδια εξουσίας, στα οποία κυρίαρχο ρόλο διαδραματίζουν τα μέλη που ασκούν σημαντική επιρροή στην ομάδα και τα οποία ελέγχουν τις διαδικασίες λήψης αποφάσεων.

6.12. Οι συγκρούσεις

Η σύγκρουση είναι μια διαδικασία που συμβαίνει όταν οι ενέργειες, οι πράξεις ενός ανθρώπου εμποδίζουν τις ενέργειες ενός άλλου. Η σύγκρουση είναι μια κατάσταση στην οποία οι άνθρωποι έχουν αρνητική αλληλεξάρτηση μεταξύ τους όσον αφορά τα μέσα ή τους στόχους που κατευθύνουν τις ενέργειές τους, καθώς και τα μέσα που πρέπει να χρησιμοποιηθούν.

Έτσι, όσο αυξάνεται η αλληλεξάρτηση ανάμεσα σε δύο ανθρώπους, τόσο αυξάνεται και η πιθανότητα, η δυνατότητα για σύγκρουση. Όσο η αλληλεπίδραση μεταξύ δύο προσώπων γίνεται συχνή, και παράλληλα καλύπτει ένα σημαντικό εύρος από θέματα, τόσο αυξάνονται οι πιθανότητες και οι ευκαιρίες για διαφωνία.

Συγκρούσεις εμφανίζονται σε όλα τα είδη των διανθρώπινων σχέσεων, για παράδειγμα, έχουμε συγκρούσεις με τους φίλους, τους συνεργάτες μας, εντός της οικογένειας, αλλά και με άλλα συγγενικά και οικεία πρόσωπα. Η επιστημονική έρευνα έχει αποδείξει ότι υπάρχουν πολλά είδη συγκρούσεων. Οι συγκρούσεις αυτές μπορεί να ταξινομηθούν σε τρεις γενικές κατηγορίες που αναφέρονται σε:

- 1) Ορισμένες μορφές συμπεριφοράς. Ορισμένες συγκρούσεις δημιουργούνται από συγκεκριμένες μορφές συμπεριφοράς των άλλων. Για παράδειγμα, κάποιος είναι δυνατόν να εξοργιστεί, επειδή από την υψηλή ένταση του ήχου του ραδιοφώνου του διπλανού δεν μπορεί να συγκεντρωθεί στη μελέτη του.
- 2) Κανόνες και ρόλους. Κάποιες συγκρούσεις σχετίζονται με τα δικαιώματα αλλά και με τις υποχρεώσεις που απορρέουν από κάποιο ρόλο. Συνήθως, αυτού του είδους οι συγκρούσεις προκαλούνται από την αθέτηση υποσχέσεων, συμφωνιών, από την έλλειψη αμοιβαιότητας κτλ. Για παράδειγμα, σύγκρουση μπορεί να προκύψει ανάμεσα στον εργαζόμενο και τον εργοδότη για τις υποχρεώσεις που επιβάλλει η συγκεκριμένη εργασία στον εργαζόμενο.

Κεφάλαιο Έκτο

- 3) Προσωπικές διαθέσεις. Ορισμένες συγκρούσεις αφορούν τα κίνητρα, τις διαθέσεις ή και γενικότερα την προσωπικότητα ενός ανθρώπου. Για παράδειγμα, κάποιος μπορεί να διαμαρτύρεται για την έλλειψη συνέπειας κάποιου άλλου προσώπου με το οποίο σχετίζεται.

Συγκρούσεις συμβαίνουν μέσα σε μια ομάδα ή μεταξύ διάφορων ομάδων.

Γενικώς, η σύγκρουση δεν είναι εξ ορισμού ή πάντοτε μια καταστροφική διαδικασία. Υπάρχουν και περιπτώσεις στις οποίες οι συγκρούσεις μπορεί να βοηθήσουν στην επίλυση διαφωνιών ή στην αλλαγή των προσδοκιών που τα άτομα έχουν από μια σχέση. Ο θετικός ή αρνητικός ρόλος τον οποίο είναι δυνατόν να διαδραματίσει μια σύγκρουση στην εξέλιξη των ανθρώπινων σχέσεων εξαρτάται από τον τρόπο με τον οποίο επιλύεται η σύγκρουση. Αρκετές φορές, επειδή οι συγκρούσεις δημιουργούν πολύ ισχυρά συναισθήματα, είναι δύσκολο να επιλυθούν με εποικοδομητικό τρόπο.

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

Η κοινωνικοποίηση του ατόμου είναι μια εξελικτική πορεία που διαρκεί όσο και ο βίος του ανθρώπου. Είναι μια διαδικασία εκμάθησης των κοινωνικών ρόλων και αξιών. Οι φορείς που αναλαμβάνουν την κοινωνικοποίηση του ατόμου είναι η οικογένεια, το σχολείο, η ομάδα των συνομηλίκων κτλ. Πολύ σημαντική είναι η πρωτογενής κοινωνικοποίηση στο πλαίσιο της οικογένειας, αλλά εξίσου σπουδαία θεωρείται και η κοινωνικοποίηση κατά την ενήλικη ζωή.

Οι κοινωνικοί ρόλοι, τους οποίους το άτομο μαθαίνει μέσω της κοινωνικοποίησης, συνδέονται αντίστοιχα με την κοινωνική θέση που κατέχει κάθε άτομο. Ο ρόλος είναι η συμπεριφορά που αναμένεται να εκδηλώσει ο κάτοχος μιας θέσης. Ο άνθρωπος καθημερινά αναλαμβάνει και εκπληρώνει πλείστους ρόλους με διαφορετική κάθε φορά αποτελεσματικότητα.

Η κοινωνική συμπεριφορά του ανθρώπου διαμορφώνεται με βάση την κοινωνική επιρροή και τα όσα υπαγορεύουν οι κοινωνικοί κανόνες. Δύο σημαντικές μορφές κοινωνικής επιρροής είναι η συμμόρφωση των ανθρώπων με τη γνώμη της πλειονότητας και η υπακοή στις εντολές της εξουσίας.

Από τα πρωτοποριακά πειράματα του Sherif και του Asch διαπιστώθηκε ότι οι άνθρωποι μεταβάλλουν τις προσωπικές τους απόψεις και συμμορφώνονται με τη γνώμη της πλειονότητας ακόμη και όταν γνωρίζουν ότι οι προσωπικές απόψεις τους είναι ορθές.

Σε κάθε οργανωμένη κοινωνία αναμένεται ότι τα μέλη της θα υπακούουν στους κανόνες της εξουσίας. Ο S. Milgram, επηρεασμένος από τα εγκλήματα που διέπραξαν οι Γερμανοί στρατιώτες κατά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, μελέτησε πειραματικά το φαινόμενο της υπακοής στην εξουσία. Από τα πειράματα αυτά διαπίστωσε ότι ένα σημαντικό ποσοστό ανθρώπων, όταν βρίσκεται υπό συνθήκες πίεσης από κάποια μορφή εξουσίας, μπορεί να προβεί σε καταστροφικές ενέργειες έναντι των άλλων ανθρώπων. Όμως υπάρχει και ένα ποσοστό ανθρώπων που δεν δείχνει υπακοή παρά την πίεση που τους ασκεί η εξουσία.

Δύο άλλα σημαντικά κοινωνικά φαινόμενα είναι η **συνεργασία** και ο **ανταγωνισμός** ανάμεσα στους ανθρώπους, στο πλαίσιο της ομάδας ή μεταξύ των ομάδων, τα οποία μελέτησαν με τα πειράματά τους οι Deutsch και Sherif. Η συνεργασία προϋποθέτει ότι οι άνθρωποι θέτουν

τους στόχους της ομάδας πάνω από τους προσωπικούς στόχους τους, ενώ στον ανταγωνισμό συμβαίνει ακριβώς το αντίθετο. Αντίστοιχα, στις συνεργατικές ομάδες διαμορφώνεται ανάλογο ψυχολογικό κλίμα. Τα μέλη είναι ικανοποιημένα, όλες οι γνώμες ακούγονται και εξετάζονται. Αντίθετα, στον ανταγωνισμό ή στις ανταγωνιστικές ομάδες επικρατεί εχθρότητα, κάθε νέα πρόταση αντιμετωπίζεται με καχυποψία, ενώ συχνά εμφανίζονται και άλλες αρνητικές μορφές συμπεριφοράς.

Όσο συχνή είναι η αλληλεπίδραση των ανθρώπων, τόσο αυξάνονται οι πιθανότητες να εκδηλωθούν συγκρούσεις. Κάθε όμως σύγκρουση δεν είναι καταστροφική. Αυτό εξαρτάται από την έντασή της και από τον τρόπο επίλυσής της. Οι συγκρούσεις διακρίνονται σε: συγκρούσεις που αφορούν προβλήματα τα οποία εκδηλώνονται από ορισμένες συμπεριφορές, συγκρούσεις σε σχέση με τους κανόνες και τους ρόλους και συγκρούσεις σε σχέση με τις προσωπικές προδιαθέσεις και με τα κίνητρα των προσώπων.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ - ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Να ορίσετε με δικά σας λόγια το φαινόμενο της κοινωνικής επιρροής και να δώσετε δύο δικά σας παραδείγματα.
2. Να συγκρίνετε το ψυχολογικό κλίμα που διαμορφώνεται στις συνεργατικές ομάδες με το αντίστοιχο κλίμα στις ανταγωνιστικές ομάδες. Ποιοι παράγοντες συμβάλλουν στη διαμόρφωση του αντίστοιχου ψυχολογικού κλίματος σε κάθε περίπτωση;
3. Οι συγκρούσεις είναι εξ ορισμού κάτι καταστροφικό; Μπορεί να επιλυθούν κατά τρόπο εποικοδομητικό;
4. Να παρουσιάσετε συγκεκριμένα παραδείγματα πρωτογενούς και δευτερογενούς κοινωνικοποίησης.
5. Να περιγράψετε με παραδείγματα, υποθετικά ή πραγματικά, τους ρόλους τους οποίους μπορεί να «παίζει» εναλλάξ καθημερινά ένας άνθρωπος.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

**ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΕΞΕΛΙΚΤΙΚΗΣ
ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ**

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΕΞΕΛΙΚΤΙΚΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

εξελικτική ψυχολογία -
στάδια ανάπτυξης -
ωρίμαση και μάθηση

7.1 Αντικείμενο της εξελικτικής ψυχολογίας

Οι εξελικτικοί ψυχολόγοι είναι οι επιστήμονες που μελετούν τον άνθρωπο, καθώς αυτός αναπτύσσεται και μεγαλώνει καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του. Οι αλλαγές στις διαφορετικές εκφράσεις της βιολογικής, ψυχολογικής και κοινωνικής λειτουργίας έχουν για καθένα μας διαφορετικά σημεία εκκίνησης και λήξης και διαφορετική τροχιά εξέλιξης. Ωστόσο, το μόνο που παραμένει σταθερό είναι η αλλαγή. **Έτσι, η εξελικτική ψυχολογία είναι ο κλάδος που μελετά τις αλλαγές που συμβαίνουν στον άνθρωπο σε όλη τη διάρκεια της ζωής του.**

Οι μελέτες αυτές, που παρακολουθούν την εξέλιξη της νοημοσύνης, της μνήμης, των κινήτρων και της προσωπικότητας, έριξαν φως στη διαρκή αλλαγή που χαρακτηρίζει την επίδραση της ανθρώπινης εμπειρίας. Για παράδειγμα, μάθαμε ότι ο άνθρωπος καθώς μεγαλώνει δυσκολεύεται να ανακαλέσει λέξεις και ονομασίες, ενώ έχει μικρότερες αλλαγές στην αισθητηριακή μνήμη του.

Οι τρόποι με τους οποίους μελετούμε σήμερα την εξέλιξη του ανθρώπου είναι η κλινική μελέτη, η παρατήρηση και το πείραμα. Ευρύτερα χρησιμοποιούνται δύο μέθοδοι, η συγχρονική και η διαχρονική. Κατά τη διαχρονική μέθοδο, για να παρατηρηθούν οι αλλαγές σε όλες τις εκφράσεις του ανθρώπου κατά τη διάρκεια των χρόνων, επιλέγεται μια ομάδα ατόμων, η οποία εξετάζεται επί σειρά ετών ανά διαστήματα, με στόχο να επισημανθεί η αναμενόμενη εξέλιξη και διαφοροποίηση. Κατά τη συγχρονική μέθοδο εξετάζονται ταυτόχρονα πολλές ομάδες ατόμων, και κάθε ομάδα εκπροσωπεί και μια μελετώμενη ηλικία. Η εξέταση γίνεται μία μόνο φορά, και οι αλλαγές που παρουσιάζονται αποδίδονται στη διαφορετική ηλικία κάθε ομάδας. Βεβαίως γίνεται προσπάθεια οι ομάδες που επιλέγονται να είναι πάντοτε, όσο το δυνατόν, αντιπροσωπευτικές.

Τι είναι όμως η εξέλιξη; Η απάντηση δεν είναι τόσο εύκολη, γιατί η εξέλιξη θα πρέπει να διαφοροποιηθεί από άλλες έννοιες, όπως, για παράδειγμα, από αυτήν της ανάπτυξης. Η εξέλιξη είναι μια συστηματική αλλαγή που δε γίνεται με τυχαίο τρόπο αλλά με τρόπο σταθερό, προοδευτικό, και μόνιμο. Αφορά την αλλαγή που παρατηρούμε κατά τη διάρκεια της ζωής ενός ανθρώπου και όχι τις αλλαγές μεταξύ γενεών. Επίσης, αφορά τις προβλεπόμενες αλλαγές για όλους τους ανθρώπους και όχι για μια μειονότητα. Τελικά, αφορά την αλλαγή της ηλικίας του

ανθρώπου και της αυξανόμενης εμπειρίας του. Σε αντίθεση με την ανάπτυξη, η εξέλιξη είναι μια διαδικασία μεταβολής που φέρνει στην επιφάνεια την αρνητική ή τη θετική πλευρά της αλλαγής στη ζωή του ανθρώπου. Η ανάπτυξη είναι η έκφραση της θετικής πάντοτε μορφής εξέλιξης.

Οι εξελικτικοί ψυχολόγοι καλούνται να αναγνωρίσουν την αλλαγή, αλλά και τη συνέχεια της έκφρασής της, όταν αυτή υπάρχει, και να εντοπίσουν τον τρόπο με τον οποίο μεταβάλλεται. Γιατί πολλές φορές η ψυχολογική ανάπτυξη αφορά αλλαγές στον τρόπο έκφρασης μιας συμπεριφοράς, τις οποίες οι ψυχολόγοι πρέπει να ερμηνεύσουν. Ας πάρουμε για παράδειγμα το κλάμα. Το κλάμα ενός βρέφους σημαίνει το ίδιο πράγμα με το κλάμα ενός ενήλικου; Η εξωτερική εκδήλωση, το δάκρυ, είναι κοινό και για τις δύο ηλικίες. Ο ψυχολόγος πρέπει να εντοπίσει εδώ τα ίχνη της συνέχειας αυτής της συμπεριφοράς, ώστε να προσεγγίσει τη φύση της εξελικτικής αλλαγής.

Οι κυριότερες εκφάνσεις ανάπτυξης είναι οι ακόλουθες:

- Η σωματική ανάπτυξη, που περιλαμβάνει τη φυσική αλλαγή του σώματος, αλλά και την κινητική εξέλιξη.
- Η γνωστική ανάπτυξη, που περιλαμβάνει τη σκέψη και τη γλώσσα.
- Η κοινωνικό-συναισθηματική ανάπτυξη, που περιλαμβάνει την αλλαγή στη προσωπικότητα και τις σχέσεις με τους γύρω.

Βεβαίως οι άνθρωποι εκφράζονται με έναν ενοποιημένο τρόπο και όχι τμηματικά, με τρεις διαφορετικούς τρόπους. Η εξέλιξη περιλαμβάνει την αλληλεπίδραση όλων των αλλαγών και στις τρεις εκφάνσεις.

Καθώς το μωρό τρώει και κερδίζει βάρος (σωματικός παράγοντας), χαμογελά στους γονείς (κοινωνικο-συναισθηματικός παράγοντας), που με τη σειρά τους του μιλούν και ερεθίζουν την ακοή του (γνωστικός παράγοντας) και του παρέχουν την ευκαιρία να αναπτύξει τη δεξιότητα να μάθει να πιάνει το κουτάλι (φυσιολογικός παράγοντας), ενώ ταυτόχρονα του επιτρέπουν να ανακαλύψει τη μυρωδιά και την υφή του φαγητού (γνωστικός παράγοντας) και φροντίζουν χαμογελαστοί την ακαταστασία που δημιουργεί (κοινωνικο-συναισθηματικός παράγοντας) κτλ.

Τι είναι όμως αυτό που προκαλεί την εξέλιξη; Είναι άραγε η εξέλιξη ένα προϊόν εσωτερικών, από τη γέννησή μας, δυνάμεων ή είναι ένα περιβαλλοντικό αποτέλεσμα, προϊόν επίδρασης, δηλαδή, εξωτερικών δυνάμεων; Η νοημοσύνη, για παράδειγμα, είναι κάτι που κληρονομεί-

ται ή κάτι που αναπτύσσεται από τις εμπειρίες μας κατά τη διάρκεια της ζωής μας; Κληρονομούν οι άνθρωποι τις φυσικές διαστάσεις τους, τις ηθικές αξίες τους, την αγάπη τους για τη μουσική, ή όλα αυτά τα χαρακτηριστικά οφείλονται σε περιβαλλοντικές επιδράσεις; Η απάντηση βρίσκεται στη συνύπαρξη και αλληλεπίδραση των δύο παραγόντων.

Η Εξελικτική Ψυχολογία εισήγαγε ένα νέο τρόπο για να βλέπουμε και να ερμηνεύουμε τον άνθρωπο ως ένα διαρκώς εναλλασσόμενο σύστημα που βασίζεται στη βιολογία, αλλά και στην επίδραση της υποκειμενικής εμπειρίας. Μέχρι σήμερα έγιναν πολλές προσπάθειες (και ακόμα γίνονται) για διαφοροποίηση της φυσικής βιολογικής ωρίμασης και της επίδρασης της εμπειρίας. Ωστόσο, αποδεικνύεται άτοπος ο διαχωρισμός τους, όταν πρόκειται για εξελικτικά θέματα. Ας πάρουμε για παράδειγμα τη γλώσσα. Οι εξελικτικοί ψυχολόγοι γνωρίζουν ότι το παιδί δε θα μιλήσει, παρά μόνο όταν θα φτάσει σε ένα συγκεκριμένο νευρομυϊκό επίπεδο εξέλιξης. Κανένα βρέφος έξι μηνών δεν μπορεί να επικοινωνήσει με προτάσεις. Ταυτόχρονα όμως ισχύει ότι ένα παιδί που ζει σε ένα περιβάλλον χωρίς ερεθίσματα και ανταπόκριση στις προσπάθειές του θα μιλήσει πολύ αργότερα από ένα παιδί που μεγαλώνει σε ένα φυσιολογικό περιβάλλον. Στην πρώτη περίπτωση το βρέφος δεν είναι ακόμα βιολογικά έτοιμο να μιλήσει. Στη δεύτερη ο περίγυρος του παιδιού δεν του προσφέρει μοντέλα ομιλίας με επαρκή τρόπο, ώστε να μάθει και εκείνο να επικοινωνεί. Ο χρόνος λοιπόν και ο τρόπος που θα μάθει να μιλά ένα παιδί είναι αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης της βιολογικής ωρίμασής του και της προηγούμενης εμπειρίας του, αφού ήδη έχει ακούσει άλλους να μιλούν και έχει επιβραβευτεί για τη δική του προσπάθεια να μιλήσει. Σε αυτό το θέμα θα επανέλθουμε εκτενέστερα παρακάτω.

7.2 Στάδια της ανάπτυξης

Τα στάδια της ανάπτυξης της ανθρώπινης εξέλιξης μελετήθηκαν από πολλούς θεωρητικούς, καθένας από τους οποίους εστίασε σε διαφορετικό παράγοντα ανάπτυξης. Έτσι, για παράδειγμα, ο Freud θεώρησε ότι ο καθοριστικότερος παράγοντας εξέλιξης του ανθρώπου είναι η ψυχοσεξουαλική του εξέλιξη και μελέτησε τα ψυχοσεξουαλικά στάδια. Από την άλλη ο Erikson μελέτησε τα ψυχοκοινωνικά στάδια ανάπτυξης, που προοδευτικά επιτρέπουν την κοινωνική ανεξαρτησία και λειτουργικότητα του ανθρώπου μέχρι το τέλος της ζωής του. Ο

οι κυριότεροι
θεωρητικοί
των σταδίων
ανάπτυξης

Jean Piaget εστίασε στο γνωστικό παράγοντα, περιγράφοντας στάδια ανάπτυξης γνωστικών λειτουργιών και γνωστικών επιτευγμάτων.

Όπως και να 'χει, η ανάπτυξη είναι αδιαίρετη και παράλληλη σε όλους τους τομείς της ανθρώπινης φύσης, και τα επιμέρους χαρακτηριστικά αλληλεπιδρούν σε όλη τη διάρκεια της ζωής μας. Ο επιμερισμός διευκολύνει την εις βάθος μελέτη του κάθε παράγοντα χωριστά.

Έτσι, από την πλευρά της φυσιολογίας μελετώνται οι βιολογικές και σωματικές αλλαγές με την πάροδο του χρόνου, από την ημέρα που το βρέφος μπουσουλάει, έως την ορμονική επανάσταση της εφηβείας, μέχρι και την κάμψη των προχωρημένων ηλικιών.

Ως προς τη γνωστική ανάπτυξη, οι εξελικτικοί ψυχολόγοι μελετούν το είδος γνώσης και τον τρόπο μάθησης και νοητικής λειτουργίας του ανθρώπου κάθε ηλικίας. Αρχικά, το βρέφος ξεκινά την επαφή με τον κόσμο και την αποκωδικοποίησή του με βάση τα ένστικτα και με πρωταρχικό γνώμονα την κάλυψη των συναισθηματικών αναγκών του. Καθώς μεγαλώνει, επικρατεί στο μυαλό του η λογική σκέψη και η αντικειμενική και όχι η εγωκεντρική επεξεργασία των πληροφοριών του περιβάλλοντος. Η συστηματική αφομοίωση και σύνθεση των ερεθισμάτων και των εμπειριών οδηγούν το ωριμότερο γνωστικά άτομο να καταστρώνει στρατηγικές επίλυσης προβλημάτων. Στην πλήρη γνωστική ανάπτυξη το άτομο επιτυγχάνει να κατακτήσει περισσότερες και δυσκολότερες γνωστικές λειτουργίες και πληροφορίες με πιο σύνθετο τρόπο και σε πιο αφαιρετικό, συμβολικό επίπεδο. Οι δεξιότητες αυτές σταθεροποιούνται και αργότερα μειώνονται στις πιο προχωρημένες ηλικίες.

Η κοινωνική ανάπτυξη του ατόμου αφορά την προσαρμογή και ανταπόκριση στις κοινωνικές και πολιτισμικές απαιτήσεις που αντιμετωπίζει ο αναπτυσσόμενος άνθρωπος σε κάθε ηλικία. Η συνδιαλλαγή του με το περιβάλλον και η ανάληψη συγκεκριμένων ρόλων με στόχο την ατομικοποίηση και την ανταπόκριση στις κοινωνικές προσδοκίες διαφοροποιούνται σε κάθε ηλικία.

Παρ' όλο που τα στάδια εξέλιξης σε όλους αυτούς τους τομείς ακολουθούν πορεία διαφορετική σε κάθε άνθρωπο ως προς τους ρυθμούς και την ποιότητα που τελικά επιτυγχάνεται και παρ' όλο που ακόμη και οι κοινωνικοί και πολιτισμικοί παράγοντες καθορίζουν πολλές φορές την ανάπτυξη αυτή, υπάρχουν κοινά χαρακτηριστικά. Δηλαδή, υπάρχουν κάποια βασικά στάδια εξέλιξης για όλους τους ανθρώπους,

ενώ αναμένονται κάποια χαρακτηριστικά γνωρίσματα κάθε σταδίου να εκδηλωθούν σε παρόμοιες ηλικίες με όμοιο τρόπο.

Για να γίνει πιο κατανοητή η πολιτισμική διάσταση των κοινωνικών απαιτήσεων στις οποίες καλείται να ανταποκριθεί ένας άνθρωπος, ας δούμε το παρακάτω παράδειγμα:

Από τη μελέτη που έκαναν οι Whiting και Whiting (1975), προσπαθώντας να δουν το χρόνο που αφιερώνει στην εργασία και το χρόνο που αφιερώνει στο παιχνίδι ένα παιδί, παρατήρησαν το εξής: Η αναλογία αυτών των δραστηριοτήτων ποικίλλει από πολιτισμό σε πολιτισμό, και η διαφορά είναι πολύ έντονη σε κάποιες περιπτώσεις, όπως αυτή που προκύπτει από τη σύγκριση των Nyansongo στην Κένυα και των Αμερικανών της πόλης Orchhard. Στην Κένυα τα παιδιά αφιερώνουν κατά μέσο όρο το 41% του χρόνου τους στη δουλειά, ενώ στην Αμερική μόνο το 2%. Επομένως, σε αυτή την περίπτωση καταλαβαίνουμε ότι η κοινωνική ανταπόκριση στις απαιτήσεις της συγκεκριμένης κοινωνίας απαιτεί διαφορετικό ρυθμό ανάπτυξης σε πολύ διαφορετικές ηλικίες. Η εξέλιξη του κοινωνικού παράγοντα γίνεται στους δύο πολιτισμούς με διαφορετικό τρόπο με βάση το διαφορετικό πολιτισμό.

Τα βασικά στάδια της εξέλιξης είναι τα εξής:

- Προγεννητική ανάπτυξη, που περιλαμβάνει την εμβρυϊκή ζωή.
- Βρεφική ηλικία (ως το δεύτερο χρόνο περίπου).
- Νηπιακή και πρώτη παιδική ηλικία (ως τα πέντε περίπου χρόνια).
- Κυρίως παιδική ηλικία (ως τα 11 περίπου χρόνια).
- Προεφηβική ηλικία (τα 11-12 χρόνια).
- Εφηβική ηλικία (ως τα είκοσι περίπου χρόνια).
- Ηλικία ωριμότητας (ως τα 60- 65 χρόνια).
- Ηλικία γηρατειών (από τα 70 περίπου και μετά).

Η ανάπτυξη του ατόμου ξεκινά ήδη από τη σύλληψή του. Τον τέταρτο μήνα το έμβρυο έχει σχηματίσει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του ανθρώπου. Έχει μάλιστα ήδη αρχίσει ως έμβρυο να αλληλεπιδρά και να αισθάνεται, αν σκεφτούμε ότι αντιδρά στις ψυχολογικές μεταπτώσεις της μητέρας του.

Τα συναισθήματα, αλληλένδετα με την ικανοποίηση των βιολογικών αναγκών, εκδηλώνονται έντονα και προοδευτικά μέχρι τον πέμπτο μήνα, κυρίως προς τη μητέρα, που αποτελεί με το βρέφος τον πρώτο πυρήνα κοινωνικής επαφής. Η κινητική και η φυσιολογική εξέλιξη κατά τη βρεφική ηλικία είναι αλματώδης. Οι αρχικά ασυντόνιστες κινήσεις

τα στάδια
εξέλιξης

βρεφική
ηλικία

εξελίσσονται με την αντίστοιχη ανάπτυξη των νευρώνων του εγκεφάλου και καταλήγουν σε κινήσεις που επιτρέπουν την ικανοποίηση της περιέργειας για την ανακάλυψη του περιβάλλοντος. Έτσι, το βρέφος αρχίζει να αναπτύσσεται γνωστικά, μαθαίνοντας να ξεχωρίζει τα δυσάρεστα από τα ευχάριστα ερεθίσματα και αφομοιώνοντας την εμπειρία της επαφής του με τον κόσμο. Η γλωσσική εξέλιξη του βρέφους ξεκινά από το πρώτο κλάμα, με το οποίο επικοινωνεί με το περιβάλλον, για να φτάσει κατά το 12ο - 14ο μήνα στη διατύπωση μιας λέξης-πρότασης,

Κεφάλαιο Έβδομο

και να συνεχιστεί προοδευτικά. Ωστόσο, η επαφή του βρέφους με τη μητέρα είναι τόσο σημαντική κατά τη βρεφική ηλικία, ώστε πολλοί θεωρητικοί να μιλούν για κάποιου είδους συμβιωτική σχέση. Η απώλεια της μητέρας σε αυτή την φάση ανάπτυξης είναι δυνατόν να προκαλέσει σοβαρές διαταραχές στην εξέλιξη του παιδιού.

Τα χαρακτηριστικά της νηπιακής και πρώτης παιδικής ηλικίας είναι τα εξής:

Γνωστικά το παιδί προοδεύει, χρησιμοποιώντας όλο και πιο ευρύ λεξιλόγιο και ανακαλύπτοντας πλέον τον κόσμο ανεξάρτητα από τη μητέρα αλλά με έναν απόλυτα εγωκεντρικό τρόπο. Αυτό δε σημαίνει ότι το νήπιο είναι εγωπαθές ή ότι λειτουργεί εγωιστικά με την έννοια που χρησιμοποιείται για τους ενήλικους. Σημαίνει ότι γνωστικά είναι τόσο ανώριμο, ώστε να μην μπορεί να αντιληφθεί τον

κόσμο ανεξάρτητα από τον εαυτό του.

Η κοινωνικοποίηση αποκτά νέες διαστάσεις, και η συναισθηματική ζωή επεκτείνεται σε άλλα πρόσωπα, εκτός της μητέρας και του πατέρα, με αποκορύφωμα τις πρώτες φιλίες του Νηπιαγωγείου.

Η σωματική ανάπτυξη, η κοινωνική και γνωστική εξέλιξη πολλές φορές φωτογραφίζονται στα πρώτα παιδικά παιχνίδια που χαρακτηρίζουν αυτή τη φάση ανάπτυξης.

Η κυρίως παιδική ηλικία συμπίπτει χρονικά με τη φοίτηση του παιδιού στο σχολείο, που αποτελεί ορόσημο της εξέλιξής του σε όλους τους τομείς.

Για να προσαρμοστεί το παιδί στις νέες απαιτήσεις και για να αφομοιώσει την εμπειρία του, παρουσιάζει κοινωνική συμπεριφορά με κύριο γνώμονα τις συνομήλικες φιλίες, την ανάληψη ρόλων που ταιριάζουν στο φύλο του και τη μεγαλύτερη οικειοποίηση των πρώτων κανόνων της κοινωνικής ζωής. Η νοημοσύνη του, τού επιτρέπει

νηπιακή
ηλικία

παιδική
ηλικία

να δίνει λύσεις στα προβλήματα με ένα ρεαλιστικό τρόπο, που έχει σχέση με τα προσωπικά βιώματα και τις συγκεκριμένες αναφορές. Καταλαβαίνει, δηλαδή, το παιδί τον κόσμο όπως είναι ακριβώς, χωρίς να μπορεί να συλλάβει συμβολικές και αφηρημένες έννοιες ή να κάνει γενικεύσεις και υποθέσεις πιθανές. Η μνήμη του αυξάνεται ιδιαίτερα όπως και η γλωσσική του ικανότητα. Σύμφωνα με τον Άγγλο ψυχολόγο Bloom, το ποσοστό της ανάπτυξης της νοημοσύνης σ' αυτή την ηλικία φτάνει για ένα υγιές παιδί το 80%.

Προς το τέλος αυτής της περιόδου παρουσιάζονται και οι πρώτες συγκρούσεις με τους γονείς.

Γράφει ο Μοράβια στο βιβλίο του *Η χωριάτισσα*: «...έχω προσέξει πολλές φορές πως τα παιδιά κάνουν το αντίθετο από αυτό που τους λένε ή που κάνουν οι γονείς, όχι γιατί πιστεύουν στην πραγματικότητα ότι οι γονείς κάνουν άσχημα, αλλά για το μοναδικό λόγο ότι αυτά είναι τα παιδιά, και οι γονείς είναι οι γονείς, και θέλουν και αυτά να έχουν τη ζωή τους με το δικό τους τρόπο, όπως οι γονείς έχουν τη δικιά τους.»

Η προεφηβική ηλικία είναι η προπαρασκευαστική περίοδος, πριν από τις εντονότερες αλλαγές της εφηβείας.

Κατά την εφηβεία φυσιολογικά συντελείται η γενετήσια ωριμότητα, με συνέπεια την ορμονική αναστάτωση, που προκαλεί πολύ έντονες ψυχικές μεταβολές.

Συναισθηματικά ο έφηβος καλείται να ανακαλύψει και να χτίσει μια σχέση με τον εαυτό του μέσω της αυτοδιερεύνησης. Η υιοθέτηση της σεξουαλικής ταυτότητας τον απασχολεί ιδιαίτερα, με συνέπειες βιολογικές, συναισθηματικές και κοινωνικές (σχετικές με την ανάγκη δημιουργίας σεξουαλικής σχέσης). Η γνωστική λειτουργία επιτρέπει την ανάπτυξη της νοημοσύνης και την κατάκτηση της ικανότητας για αφηρημένη σκέψη, δηλαδή της ικανότητας να συλλαμβάνει θεωρητικές και συμβολικές διαστάσεις και σχέσεις και να επιλύει προβλήματα με έννοιες ανεξάρτητες από συγκεκριμένα πράγματα. Η στροφή της κοινωνικής ζωής προς τους συνομηλίκους και η σύγκρουση με το κατεστημένο και την εξουσία είναι συνέπειες του ιδεαλισμού του εφήβου. Τέλος, ο έφηβος πρέπει να ανταποκριθεί σε αυτή τη φάση ζωής του στην ανάγκη να λάβει μια απόφαση για το επαγγελματικό του μέλλον.

**προεφηβεία,
εφηβική
ηλικία**

ωριμότητα

Η ηλικία της ωριμότητας (21-65 περίπου χρόνια) είναι η περίοδος με τη μεγαλύτερη ανομοιομορφία μεταξύ των ανθρώπων. Η νοητική επίδοση σχετίζεται άμεσα με την καλλιέργεια κάθε ατόμου, με το επάγγελμα και τα ενδιαφέροντα του και όχι τόσο με την ηλικία του. Με την έναρξη ωστόσο της τέταρτης δεκαετίας της ζωής του αρχίζουν, με πολύ αργό βέβαια ρυθμό, να μειώνονται κάποιες νοητικές ικανότητες, γι' αυτό και η εκμάθηση νέων πραγμάτων σε αυτή την ηλικία αρχίζει και γίνεται δυσκολότερη. Από την άλλη, κάποιες εκφάνσεις των νοητικών ικανοτήτων σταθεροποιούνται περισσότερο. Έτσι, για παράδειγμα, μειώνεται η μνημονική ικανότητα, ενώ σταθεροποιείται και αυξάνεται η γλωσσική γνώση. Η κοινωνική και η συναισθηματική ζωή σχετίζονται πλέον άμεσα με τη δημιουργία οικογένειας και την ανατροφή παιδιών. Επίσης, αυτή είναι η περίοδος κατά την οποία η κοινωνική ζωή καθορίζεται και από την καριέρα. Η επαγγελματική σταδιοδρομία είναι ίσως η σημαντικότερη απαίτηση στην οποία πρέπει να ανταποκριθεί ο ενήλικος.

Προς το τέλος αυτής της περιόδου το άτομο αποχωρεί από το επάγγελμα, γεγονός που αποτελεί πολύ σημαντική αλλαγή ψυχολογικά και κοινωνικο-οικονομικά.

γεροντική ηλικία

Η γεροντική, τέλος, ηλικία χαρακτηρίζεται κατ' αρχήν από πολύ σημαντικές φυσιολογικές αλλαγές. Η σωματική δύναμη και αντοχή μειώνονται, και το άτομο καλείται να αντιμετωπίσει τα πρώτα ενδεχόμενα ασθενειών. Πολύ συχνά απασχολεί αυτές τις ηλικίες η ενασχόληση με θέματα θανάτου. Η νόηση χαρακτηρίζεται από κάποια δυσκαμψία, και το βάρος των σκέψεων συχνά στρέφεται στο παρελθόν. Η κοινωνική συμπεριφορά και η ένταση της κοινωνικής ζωής συνήθως μειώνονται, με συνέπεια πολύ συχνά το αίσθημα της μοναξιάς. Η συναισθηματική και κοινωνική ζωή εξαρτάται πολύ από την επαφή με το σύντροφο και με τα παιδιά, από τη στάση της κοινωνίας και από την αίσθηση του ηλικιωμένου ότι έζησε μια πλήρη, ικανοποιητική ζωή. Όταν ο ηλικιωμένος κρατάει τις επαφές του με τα σημαντικά πρόσωπα του περιβάλλοντος και έχει την αίσθηση ολοκληρωμένης και πλήρους ζωής, η αυτοπροσφορά, το πανανθρώπινο ενδιαφέρον και η καταξίωση κυριαρχούν. Ωστόσο, η συμβολή της κοινωνίας, αν δεν επιτρέπει την απομόνωση των ηλικιωμένων, είναι καθοριστική.

Εκτενέστερη αναφορά στις φάσεις ανάπτυξης θα γίνει στα επόμενα κεφάλαια.

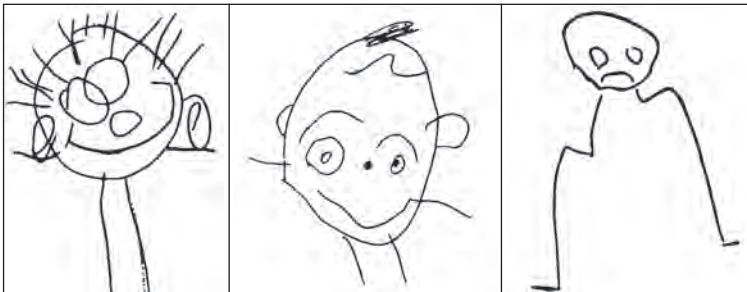
7.3 Ωρίμαση και μάθηση ως παράγοντες ανάπτυξης

Σε προηγούμενο κεφάλαιο μελετήσαμε την ιδιαίτερη αλληλεπίδραση κληρονομικότητας και περιβάλλοντος - πολιτισμού, που επιδρούν στην ανάπτυξη της νοημοσύνης. Σε αυτό το κεφάλαιο θα μελετηθούν οι παράγοντες εξέλιξης και ανάπτυξης και η μεταξύ τους σχέση. Οι παράγοντες αυτοί είναι η ωρίμαση και η μάθηση.

Όσον αφορά την ωρίμαση, θα λέγαμε ότι **πρόκειται για τις κληρονομικές καταβολές μας, που καθορίζουν το γενικό πλάνο για την πορεία της ανάπτυξής μας**. Λειτουργεί τελειώς ανεξάρτητα από το περιβάλλον και αφορά τα γενετικά χαρακτηριστικά, τα γονίδια και τα χρωμοσώματα. Η ανάπτυξη λόγω ωρίμασης είναι φανερή στις βιοσωματικές αλλαγές, δηλαδή:

- Στις διαδικασίες όπως η ετοιμότητα για δομή κυττάρων, κίνηση, γονιμότητα κτλ.,
- στις αυτόματες εσωτερικές μεταβολές όπως η έκκριση ορμονών,
- στην ωρίμαση των οργανικών και νευροκινητικών παραγόντων, ώστε να υπάρχει ετοιμότητα για απόκτηση ικανοτήτων όπως η ομιλία,
- στην ύπαρξη κρίσιμων φάσεων (στις οποίες θα αναφερθούμε παρακάτω),
- στην ανάπτυξη και τελειοποίηση των οργάνων του νευρικού συστήματος, των αισθητηρίων οργάνων, των μυών κτλ..

Ο παράγοντας της ωρίμασης είναι τόσο καθοριστικός, ώστε υποστηρίχθηκε από τους φυσιοκράτες ότι ο κληρονομικός παράγοντας είναι ο μόνος καθοριστικός για την ανάπτυξη.

«Η γνωστική ανωριμότητα ενός νηπίου αποτυπώνεται ακόμα και στις ζωγραφιές».

ωρίμαση

μάθηση

Η μάθηση είναι η διαδικασία που **αφορά την άσκηση και την ατομική προσπάθεια, σε αντίθεση με την ωρίμαση, που είναι αποτέλεσμα επιδράσεων του περιβάλλοντος**. Αναφέρεται στην κοινωνικοπολιτισμική διαδικασία ανάπτυξης και όχι στην ενδογενή διαδικασία της ωρίμασης. Κατά τους περιβαλλοντιστές είναι ο μοναδικός παράγοντας ανάπτυξης.

Στους εξωγενείς-περιβαλλοντικούς παράγοντες ανήκουν το επίπεδο και η πολυπλοκότητα των ερεθισμάτων του περιβάλλοντος, που δίνουν την ευκαιρία άσκησης και ανάπτυξης των κληρονομικών καταβολών. Αυτό γίνεται κατανοητό, αν σκεφτούμε ότι ένα μωρό μαθαίνει να μιλάει, όχι μόνο όταν είναι ώριμο νευροκινητικά, αλλά και με την προϋπόθεση ότι κάτι τέτοιο ενισχύεται από το οικογενειακό του περιβάλλον.

Είναι σαφές πλέον ότι οι σημερινές γνώσεις δεν επιτρέπουν το παλαιότερο δίλημμα στη διαμάχη φυσιοκρατών-περιβαλλοντιστών. Γνωρίζουμε, δηλαδή, ότι δεν είναι δυνατό να νοηθεί η ανάπτυξη χωρίς τη συμβολή και των δύο παραγόντων. Ας δούμε όμως τον τρόπο με τον οποίο αυτοί αλληλεπιδρούν.

εύρος αντίδρασης

Το εύρος αντίδρασης είναι μια θεωρητική έννοια που εξηγεί την αλληλεπίδραση και τον τρόπο με τον οποίο σχετίζονται ο φαινότυπος και ο γονότυπος σε διαφορετικά περιβάλλοντα. Ο γονότυπος, είναι όλο το κληρονομικό γενετικό υλικό ενός ανθρώπου. Η έκφραση όμως του γονότυπου με τη μορφή ορατών χαρακτηριστικών και συμπεριφοράς του ατόμου ονομάζεται φαινότυπος. Ο φαινότυπος δεν εξαρτάται μόνο από το γενετικό υλικό του ατόμου, αλλά και από τις περιβαλλοντικές δυνάμεις που ασκούνται ήδη από τη στιγμή της σύλληψης. Έτσι, ακόμη και αν ξέραμε το γονότυπο ενός βρέφους, δε θα μπορούσαμε να προβλέψουμε με ακρίβεια πώς θα κατέληγε το άτομο, γιατί οι πιθανότητες είναι διαφορετικές κάθε φορά. Για παράδειγμα, το χρώμα του δέρματος εξηγεί την αλληλεπίδραση του γονότυπου και της συμβολής του περιβάλλοντος. Το χρώμα του δέρματος εξαρτάται από γονίδια, αλλά η έκθεση στον ήλιο επηρεάζει το βαθμό με τον οποίο θα εκφραστεί η γονιδιακή κληρονομιά. Σε περιοχές με λίγο ήλιο οι άνθρωποι που γεννιούνται με γονίδια για σκούρο δέρμα έχουν σχετικά ανοιχτόχρωμη επιδερμίδα, γιατί ο γονότυπος δεν μπορεί να εκφραστεί πλήρως. Οι ίδιοι άνθρωποι όμως, αν μεγαλώσουν σε τροπικές περιοχές με πολύ ήλιο, θα έχουν σκούρα επιδερμίδα. Το εύρος αντίδρασης λοιπόν είναι η έννοια που εκφράζει ότι κάθε κληρονομική καταβολή έχει πολλούς τρόπους εκδήλωσης, ανάλογα με τις περιβαλλοντικές συνθήκες.

Βέβαια δε μαθαίνουμε μόνο να αντιδρούμε στο περιβάλλον, αλλά και ο γονότυπός μας καθορίζει το περιβάλλον μας. Ουσιαστικά κάθε άνθρωπος διαμορφώνει το δικό του περιβάλλον. Αυτό γίνεται με δύο τρόπους. Κατ' αρχήν ο γονότυπος προκαλεί συγκεκριμένη ανταπόκριση από το περιβάλλον. Τα ζωνάρια, χαμογελαστά μωρά, για παράδειγμα, προκαλούν μεγαλύτερη αλληλεπίδραση με το πρόσωπο που τα φροντίζει, σε σύγκριση με τα νωχελικά. Επιπλέον, κάθε άτομο προσεγγίζει και ψάχνει να βρει εκείνο το περιβάλλον που θεωρεί πιο ερεθιστικό και σύμφωνα με το γονότυπό του. Έτσι, το παιδί που αγαπά τη μουσική θα μάθει να παίζει ένα μουσικό όργανο. Το κορίτσι που έχει κλίση στις γλώσσες θα επιλέξει να σπουδάσει ανθρωπολογία ή δημοσιογραφία. Το αγόρι με αυξημένη οπτικο-χωρική ικανότητα θα γίνει πιλότος ή μηχανικός.

σχέση
ωρίμασης -
μάθησης

Ι.Q. μητέρας και παιδιού

Πώς αλληλεπιδρούν τα γονίδια και το περιβάλλον στη νοητική ανάπτυξη του παιδιού;

Στην έρευνα που έγινε στο Πανεπιστήμιο της Βόρειας Καρολίνας παρακολούθησαν 112 μωρά από τη γέννησή τους μέχρι τα τέσσερά χρόνια τους, και κατά διαστήματα εξεταζόταν η νοητική τους ανάπτυξη. Παράλληλα, γινόταν μελέτη του οικογενειακού περιβάλλοντος κάθε παιδιού, ώστε να διερευνηθεί η ποιότητα των ερεθισμάτων που δεχόταν το καθένα. Εν συνεχεία εξετάστηκε και η νοημοσύνη της μητέρας κάθε παιδιού, ώστε να εκτιμηθεί το επίπεδο της κληρονομικότητας ως προς τη νοημοσύνη.

Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι όσο μεγάλωναν τα παιδιά, η επίδραση ως προς το Ι.Q. τους μπορούσε να προβλεφτεί από το συνδυασμό και τη συνεκτίμηση του Ι.Q. της μητέρας και του περιβάλλοντος του σπιτιού. Στα δύο τους χρόνια το 11 % της νοημοσύνης μπορούσε να προβλεφτεί από το συνδυασμό των δύο παραγόντων (γονιδίων και περιβάλλοντος). Στα τέσσερά τους χρόνια μπορούσε να προβλεφτεί το 29%. Αλλά στις δύο αυτές περιόδους άλλαξε η αναλογία ισχύος κάθε παράγοντα. Για τα δίχρονα νήπια η νοημοσύνη της μητέρας τους ήταν ο πιο καθοριστικός παράγοντας, ενώ το σπιτικό περιβάλλον δεν πρόσφερε δυνατότητα μεγαλύτερης πρόβλεψης. Για τα τετράχρονα νήπια το οικογενειακό περιβάλλον ήταν ο κύριος παράγοντας πρόβλεψης. Το Ι.Q. της μητέρας δεν πρόσφερε τίποτα επιπλέον για την πρόβλεψη.

Έτσι, η έρευνα κατέληξε ότι μετά τη βρεφική ηλικία το μικρό παιδί αρχίζει να ανακαλύπτει τον κόσμο, και τότε αλλάζει η βαρύτητα που έχει το περιβάλλον στη νοητική ανάπτυξη, και η μάθηση προηγείται της κληρονομικότητας.

Οι δύο παράγοντες, μάθηση και ωρίμαση, δε λειτουργούν αθροιστικά ή εναλλακτικά. Δηλαδή, η σχέση των δύο παραγόντων δεν αφορά ένα απλό άθροισμα ή το ότι κατά διαστήματα κάποιος από τους δυο παράγοντες απλώς υπερέχει. Η σχέση είναι πολύ πιο δυναμική. Είναι πολλαπλασιαστική.

Για να υπάρξει ανάπτυξη, κατ' αρχήν πρέπει να υπάρχουν οπωσδήποτε και οι δύο παράγοντες. Δεν μπορεί να υπάρξει κανενός είδους μάθηση, αν ένας από τους παράγοντες απουσιάζει πλήρως (καταβολή κληρονομική και περιβαλλοντική ευκαιρία). Έτσι, αν ένας άνθρωπος έχει καλές κληρονομικές καταβολές για νοητική ανάπτυξη, αλλά δεν έχει ερεθίσματα περιβαλλοντικά, τότε δε θα παρουσιάσει καλή νοητική ανάπτυξη. Και το αντίστροφο. Αν έχει πολύ κακές κληρονομικές καταβολές, το πλούσιο σε ερεθίσματα περιβάλλον δε θα έχει ως αποτέλεσμα την ανάπτυξη της νοημοσύνης του.

Αυτός είναι ο λόγος που το ίδιο περιβάλλον επιδρά διαφορετικά σε άτομα με διαφορετικές καταβολές ή με ίδιες καταβολές αλλά με διαφορετικές εμπειρίες.

Η απόδειξη της πολλαπλασιαστικής σχέσης μεταξύ ωρίμασης και μάθησης φαίνεται και από το ότι σε διαφορετικές χρονικές περιόδους η βαρύτητα της επίδρασης του περιβάλλοντος είναι πολύ διαφορετική. Με άλλα λόγια, υπάρχουν οι λεγόμενες *κρίσιμες περιόδους* στη ζωή του ατόμου, κατά τις οποίες η ετοιμότητα για μάθηση είναι διαφορετική από οποιαδήποτε άλλη περίοδο.

Η ύπαρξη αυτών των κρίσιμων περιόδων διαπιστώθηκε και από το Γερμανό φυσιολόγο Lorenz, ο οποίος παρατήρησε ότι τα νεογέννητα

χηνάκια μόνο κατά τις πρώτες 36 ώρες της ζωής τους ακολουθούν οτιδήποτε θα συναντήσουν, ακόμη και έναν άνθρωπο ή ένα κομμάτι ξύλο και όχι απαραίτητα τη μητέρα τους. Αυτό το φαινόμενο παρατηρείται μόνο σε αυτό το χρονικό διάστημα, που συνιστά την κρίσιμη περίοδο μάθησης αυτής της συμπεριφοράς.

Κατά τον ίδιο τρόπο και στον άνθρωπο υπάρχουν κρίσιμες περιόδους κατά τις οποίες η παρου-

«Αποτύπωση»

σία ή η απουσία ερεθισμάτων από το περιβάλλον παίζει καθοριστικό ρόλο για τη μετέπειτα ανάπτυξη. Έτσι, ακόμη και κατά την εγκυμοσύνη, η εγκεφαλική ανάπτυξη του εμβρύου μεταξύ της 26ης και 35ης εβδομάδας είναι κρίσιμη, αφού η ελλιπής διατροφή της εγκύου μπορεί να επιφέρει ανεπανόρθωτη ζημιά και μείωση του αριθμού των εγκεφαλικών κυττάρων ως και 40%. Αυτό δε συμβαίνει σε καμιά άλλη φάση της εγκυμοσύνης. Αντίθετα, αν εκείνο το διάστημα εξασφαλιστεί για το έμβρυο η καλύτερη δυνατή διατροφή, επιτυγχάνονται τα μέγιστα δυνατά αποτελέσματα.

Ας αναλογιστούμε πόσο σημαντική είναι αυτή η πληροφορία όσον αφορά τη διδασκαλία και τη γνωστική ανάπτυξη ενός παιδιού. Το παιδί βρίσκεται σε περιόδους ετοιμότητας για την αφομοίωση μιας πληροφορίας την κατάλληλη κάθε φορά στιγμή. Κάθε γνώση κατακτάται, μόνο όταν το παιδί είναι σε θέση να την προσλάβει. Ο πρόωρος εξαναγκασμός αποβαίνει άκαρπος και προκαλεί κακή διάθεση και ένταση. Δεν είναι δυνατόν, για παράδειγμα, να μάθει ένα βρέφος να μιλάει, μόλις γεννηθεί. Από την άλλη, αν λείπει εντελώς το ενδιαφέρον από το περιβάλλον σε μια κρίσιμη περίοδο, το παιδί δε θα μάθει να μιλάει ποτέ. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα των «άγριων παιδιών» που μεγάλωσαν μακριά από ανθρώπινες κοινωνίες. Τα παιδιά αυτά παρουσίασαν νοητική καθυστέρηση και, όπως ήταν αναμενόμενο, δεν μπόρεσαν ποτέ να μάθουν κάποια γλώσσα.

Το παράδειγμα των παιδιών που μεγαλώνουν σε ιδρύματα με περιορισμένα ερεθίσματα και μικρό ενδιαφέρον από το περιβάλλον καταδεικνύει επίσης τη μεγάλη σημασία του περιβάλλοντος στις κρίσιμες περιόδους μάθησης.

Στα επόμενα κεφάλαια θα μελετηθεί η επίδραση των παραγόντων ανάπτυξης στους τομείς της βιολογικής, κοινωνικο-συναισθηματικής και γλωσσικής εξέλιξης του μικρού παιδιού στη βρεφική και στη νηπιακή ηλικία.

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

Η Εξελικτική Ψυχολογία είναι ο επιστημονικός κλάδος που μελετά την πορεία του ανθρώπου, όπως αυτός αναπτύσσεται και μεγαλώνει σε όλη τη διάρκεια της ζωής του στο σωματικό, γνωστικό και ψυχοκοινωνικό τομέα.

Η μελέτη της εξέλιξης γίνεται με την κλινική μελέτη, την παρατήρηση και το πείραμα.

Οι τομείς της ανάπτυξης μελετώνται στα βασικά στάδια εξέλιξης, που ηλικιακά διακρίνονται στην προγεννητική ανάπτυξη, τη νηπιακή και πρώτη παιδική ηλικία, την κυρίως παιδική ηλικία, την προεφηβική ηλικία, την εφηβεία, την ηλικία της ωριμότητας και την ηλικία των γηρατειών.

Η ωρίμαση και η μάθηση αποτελούν τους παράγοντες ανάπτυξης. Η ωρίμαση εξαρτάται από τις κληρονομικές καταβολές, και είναι ανεξάρτητη από την επίδραση του περιβάλλοντος. Η μάθηση, από την άλλη, αφορά την κοινωνικοπολιτισμική διαδικασία ανάπτυξης, που χρειάζεται άσκηση και ατομική προσπάθεια και είναι εξαρτημένη από τις επιδράσεις του περιβάλλοντος. Η σχέση μεταξύ ωρίμασης και μάθησης είναι σχέση αλληλεπίδρασης, που εκφράζεται μέσα από το εύρος αντίδρασης. Σύμφωνα με αυτή την έννοια, κάθε γονότυπος (κληρονομικότητα) εκφράζεται με διαφορετικό τρόπο σε διαφορετικά περιβάλλοντα. Η σχέση μεταξύ των δύο παραγόντων είναι δυναμική, πολλαπλασιαστική. Αυτό αποδεικνύεται και από την ύπαρξη κρίσιμων περιόδων, κατά τις οποίες η ετοιμότητα για μάθηση είναι μοναδική. Η γνώση για την ύπαρξη κρίσιμων περιόδων στην ανάπτυξη είναι καθοριστική, αν αναλογιστούμε την αξία της για την εκπαιδευτική διαδικασία.

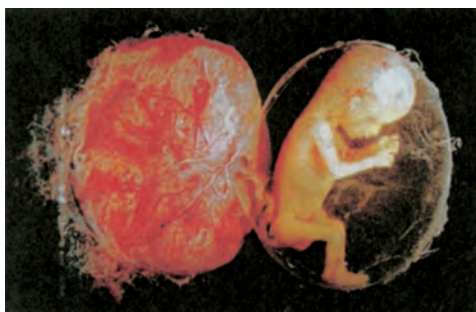
ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

- 1) Δώστε τον ορισμό της Εξελικτικής Ψυχολογίας.
- 2) Να συγκρίνετε τις έννοιες εξέλιξη και ανάπτυξη.
- 3) Δώστε παραδείγματα επίδρασης του δυτικού πολιτισμού στην ολόπλευρη ανάπτυξη του παιδιού.
- 4) Δώστε αποδείξεις της αλληλεπίδρασης ωρίμασης και περιβάλλοντος μέσα από τη δική σας εμπειρία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΟΓΔΩΟ

ΑΠΟ ΤΗ ΣΥΛΛΗΨΗ ΩΣ ΤΗ ΓΕΝΝΗΣΗ

ζυγωτό, γαμέτης, ωάριο
σπερματοζωάριο, μείωση,
χρωμόσωμα, DNA,
διωογενή / διζυγωτικά,
μονοωογενή / μονοζυγωτι-
κά, στρεσογόνες καταστά-
σεις, πρωτεΐνη, ριβοφλαβί-
νη- ινσουλίνη, διαβήτης,
αμνιακός σάκος, εμβρυακός
αλκοολισμός

Με τη σύλληψη ενός παιδιού αρχίζει μια νέα ζωή. Αυτό που είμαστε αυτή τη στιγμή έχει ξεκινήσει από δύο κύτταρα που έχουν ενωθεί σε ένα κύτταρο. Η ανάπτυξή μας αρχίζει αμέσως μετά τη γονιμοποίηση του ωαρίου της μητέρας μας από ένα σπερματοζωάριο του πατέρα μας. Έτσι αρχίζει το πρώτο στάδιο της ανάπτυξής μας με τη συνεχή διαίρεση και τον πολλαπλασιασμό των κυττάρων.

Από τη δεύτερη μέχρι και την όγδοη εβδομάδα της ύπαρξής μας μέσα στη μήτρα της μητέρας μας έχει αρχίσει να γίνεται διακριτή η ανατομία μας. Μετά την 28η εβδομάδα, αν το έμβρυο γεννηθεί κάτω από μη φυσιολογικές συνθήκες μπορεί να επιβιώσει με ιδιαίτερη φροντίδα σε ειδικό τμήμα νεογνών. Με φυσιολογικές συνθήκες σε 36 εβδομάδες ένα νέο άτομο έχει έρθει στον κόσμο.

Η σύλληψη όμως δε σηματοδοτεί την αρχή μιας νέας ζωής μόνο για το νέο άτομο που έρχεται, αλλά και για τους γονείς, που είναι υπεύθυνοι για τη γέννησή του. Η ζωή τους αλλάζει. Το πώς νιώθουν επηρεάζει όχι μόνο αυτούς, αλλά και το έμβρυο που αναπτύσσεται μέσα στη μήτρα της μητέρας του. Οι γονείς αναπροσαρμόζουν τη ζωής τους, τα προγράμματα και τις δραστηριότητές τους, καθώς περιμένουν τη γέννηση του μωρού. Σ' αυτό το κεφάλαιο θα παρακολουθήσουμε τι γίνεται στη ζωή του εμβρύου, αλλά και στη ζωή των γονέων, από τη σύλληψη ως τη γέννηση και θα δούμε πώς οι τύχες όλων πλέον είναι αλληλένδετες και αλληλεξαρτώμενες.

8.1 Σημασία της προγεννητικής περιόδου για τη ζωή του ατόμου

Κατά τη στιγμή της σύλληψης ο γενετικός κώδικας δίνει στο νέο κύτταρο όλες τις γενετικές οδηγίες, καθορίζει, δηλαδή, πώς θα είναι το νέο άτομο που θα δημιουργηθεί. Από εδώ αρχίζει η προγεννητική περίοδος, η οποία θα διαρκέσει ως τη γέννηση. Σ' αυτή τη φάση το έμβρυο εξαρτάται ολοκληρωτικά από το περιβάλλον μέσα στη μήτρα, όπου θα αναπτυχθεί και θα αποκτήσει όλες τις προδιαγραφές που είναι απαραίτητες για την επιβίωσή του έξω απ' αυτή.

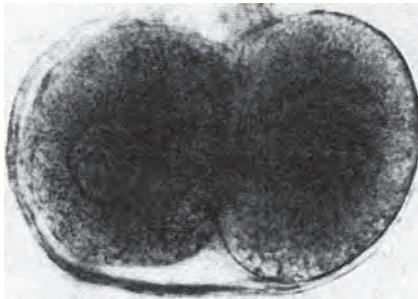
Γενετικοί παράγοντες.

Έχουμε πει ότι ο καθένας από εμάς αρχίζει τη ζωή του από ένα μοναδικό κύτταρο. Το κύτταρο αυτό, που ονομάζεται **ζωγωτό**, σχηματίζεται, όταν το αναπαραγωγικό ανδρικό κύτταρο, το **σπερματοζωάριο**, διαπερνά το αντίστοιχο θηλυκό, που λέγεται **ωάριο**. Τα κύτταρα αυτά λέγονται **γαμέτες**. Είναι διαφορετικά απ' όλα τα άλλα κύτταρα

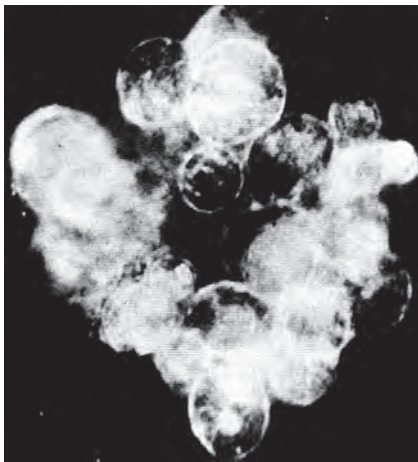

του σώματος, επειδή, ενώ όλα τα άλλα περιέχουν 46 χρωμοσώματα με τη μορφή 23 ζευγαριών, οι γαμέτες περιέχουν 23 ξεχωριστά και διαφορετικά χρωμοσώματα. Όταν τα δύο κύτταρα ενώνονται, για να δημιουργηθεί ένα νέο άτομο, τα 23 χρωμοσώματα της μητέρας γίνονται ζευγάρια με τα 23 χρωμοσώματα του πατέρα. Τότε αποφασίζεται η σωματική και ψυχολογική κατασκευή του νέου ατόμου. Αυτή είναι η πιο σημαντική στιγμή της δημιουργίας, γιατί «αποφασίζεται» η κανονική ή μη κανονική ανάπτυξη, το φύλο και ο αριθμός των εμβρύων που θα αναπτυχθούν.

Κάθε χρωμόσωμα αποτελείται από τα γονίδια, τα οποία μεταφέ-

ρουν όλα τα χαρακτηριστικά που κληρονομούνται. Βασικό συστατικό των γονιδίων είναι το **DNA** (δυσξυριβονουκλεϊκό οξύ), το οποίο παίζει το ρόλο του μεταφορέα του γενετικού κώδικα.

Διαίρεση ωαρίου

Όταν ένα κύτταρο διαιρείται για να δημιουργηθεί ένας γαμέτης, είναι πιθανό κάτι να μην πάει καλά. Μπορεί, για παράδειγμα, ένα ζευγάρι χρωμοσωμάτων να μη διαιρεθεί σωστά, και έτσι ένας γαμέτης να περιέχει ένα επιπλέον χρωμόσωμα, ενώ ο άλλος ένα λιγότερο. Ο γαμέτης με 22 χρωμοσώματα συνήθως δεν επιβιώνει. Ο γαμέτης όμως με το επιπλέον χρωμόσωμα μπορεί να επιβιώσει και να δημιουργήσει ένα άτομο με

μη φυσιολογικό αριθμό χρωμοσωμάτων σε όλα του τα κύτταρα. Η πιο κοινή ανωμαλία που μπορεί να δημιουργηθεί απ' αυτό τον τύπο μη φυσιολογικής διαίρεσης χρωμοσωμάτων είναι το σύνδρομο του Down (μογγολισμός).

**πιθανά
προβλήματα**

καθορισμός
φύλου

Γενετικοί παράγοντες που αποφασίζουν το φύλο του ατόμου.

Ένα από τα 23 χρωμοσώματα του σπερματοζωαρίου είναι είτε X, το οποίο δίνει οδηγίες στο γαμέτη να αναπτυχθεί ως θηλυκό, είτε Y, το οποίο δίνει οδηγίες στο γαμέτη να αναπτυχθεί ως αρσενικό. Το ωάριο συνεισφέρει μόνο X χρωμοσώματα. Έτσι, κατά τη σύνδεση των δύο γαμετών θα υπάρξει ο συνδυασμός X από τον άνδρα και X από τη γυναίκα, δηλαδή XX, που χαρακτηρίζει το φυσιολογικό θηλυκό ζυγωτό, ή ο συνδυασμός X από τη γυναίκα και Y από τον άνδρα, δηλαδή XY, που χαρακτηρίζει το φυσιολογικό αρσενικό ζυγωτό. Από τους δύο γονείς, μόνο ο πατέρας έχει το χρωμόσωμα Y, που χαρακτηρίζει το αρσενικό φύλο. Επομένως, το φύλο του εμβρύου αποφασίζεται αποκλειστικά από τον πατέρα.

Κατά τη σύλληψη αποφασίζεται επίσης ο αριθμός των εμβρύων. Δηλαδή, αν θα έχουμε ένα, δύο ή περισσότερα: πιο συνηθισμένη είναι η σύλληψη ενός εμβρύου.

Πώς λοιπόν γίνονται τα δίδυμα, τα τρίδυμα; κ.ά.;

Όπως έχουμε ήδη δει, κάθε 28 ημέρες στη μία από τις δύο ωοθήκες της γυναίκας ωριμάζει ένα ωάριο. Συμβαίνει όμως μερικές φορές να ωριμάσουν δύο ωάρια συγχρόνως και από τις δύο ωοθήκες και να γονιμοποιηθούν από δύο σπερματοζωάρια. Τότε έχουμε τα **διωογενή** ή **διζυγωτικά δίδυμα**, τα οποία μεγαλώνουν σε ξεχωριστό αμνιακό σάκο, σε ξεχωριστό πλακούντα και είναι ανεξάρτητα μεταξύ τους. Επιπλέον, τα δύο έμβρυα δεν είναι ίδια. Όμως σε άλλες περιπτώσεις το ένα γονιμοποιημένο ωάριο μπορεί να χωριστεί στα δύο, και να αναπτυχθούν δύο έμβρυα. Τα δίδυμα αυτά έμβρυα λέγονται **μωνοωγενή** ή **μονοζυγωτικά**, μεγαλώνουν στον ίδιο αμνιακό σάκο, με τον ίδιο πλακούντα και μοιάζουν σε όλα. Σε άλλες περιπτώσεις το ίδιο ωάριο χωρίζεται σε περισσότερα μέρη, οπότε προκύπτουν τα τρίδυμα, τετράδυμα, κάτι σπανιότερο. Οι πολύδυμες εγκυμοσύνες συνήθως

προκύπτουν ύστερα από ορμονική θεραπεία σε άτεκνες γυναίκες, που επιθυμούν να τεκνοποιήσουν.

Αυτά τα δίδυμα είναι μονοζυγωτικά ή διζυγωτικά;

Άλλοι παράγοντες που επηρεάζουν τη ζωή του ατόμου κατά την προγεννητική περίοδο.

Κατά τη διάρκεια της εγκυμοσύνης όλες οι γυναίκες βιώνουν ένα βαθμό συναισθηματικής αστάθειας, κατά την οποία νιώθουν περισσότερο ευαίσθητες και ευάλωτες και έχουν ανάγκη ψυχολογικής στήριξης. Συχνά ανησυχούν για την υγεία του εμβρύου και τη σωστή ανάπτυξή του. Οι περισσότερες περιμένουν τον ερχομό της νέας ύπαρξης με ανυπομονησία, άλλες με φόβο και αίσθηση ανασφάλειας, ιδίως όταν πρόκειται για το πρώτο τους παιδί.

Οι γυναίκες οι οποίες πριν από τη σύλληψη είχαν συναισθηματικά προβλήματα, δεν είχαν προγραμματίσει την εγκυμοσύνη ή έχουν κακή σχέση με τον πατέρα του παιδιού τους έχουν την τάση να έχουν μεγαλύτερο άγχος.

Το πόσο ώριμα και θετικά επίσης θα δεχτεί την είδηση της εγκυμοσύνης ο πατέρας επηρεάζει την ψυχολογική κατάσταση της μητέρας. Γενικότερα, η μελλοντική μητέρα αλλά και ο πατέρας πρέπει να κάνουν τις απαραίτητες αλλαγές στη ζωή τους, ώστε να προσαρμοστούν στη νέα κατάσταση που δημιουργείται με τον ερχομό ενός νέου παιδιού.

Παράλληλα με τις ψυχολογικές αλλαγές και πιέσεις που δημιουργεί στη μητέρα η εγκυμοσύνη, δημιουργούνται και μεγάλες σωματικές, βιοχημικές αλλαγές, οι οποίες δεν είναι ιδιαίτερα ευχάριστες.

Η εγκυμοσύνη αρχίζει να εκδηλώνεται με την καθυστέρηση της εμμηνόρρυσης, αλλά, μερικές φορές, και με συμπτώματα ναυτίας και εμετού. Αργότερα, μετά τον τρίτο μήνα, αυτά τα συμπτώματα για τις περισσότερες γυναίκες ελαττώνονται ή εξαφανίζονται εντελώς και αρχίζουν άλλα, ανάλογα με τη φάση εγκυμοσύνης. Ένα μεγάλο ποσοστό εγκύων επιθυμούν έντονα ορισμένα φαγητά ή απεχθάνονται ορισμένα άλλα. Ένα πολύ σοβαρό πρόβλημα που μπορεί να δημιουργηθεί σε μερικές γυναίκες είναι η κατακράτηση υγρών, που συνοδεύεται από εμετούς, γρήγορη αύξηση του βάρους και υψηλή πίεση. Εάν αυτά τα συμπτώματα δε διαγνωστούν και δεν αντιμετωπιστούν, ο κίνδυνος για την έγκυο είναι ιδιαίτερα μεγάλος και μπορεί να φτάσει και μέχρι το θάνατο.

Ας δούμε όμως όλους τους παράγοντες του προγεννητικού περιβάλλοντος που επηρεάζουν τη ζωή του ατόμου.

αλλαγές που προκαλεί η εγκυμοσύνη

Η Ψυχολογική κατάσταση της μητέρας.

Όπως είπαμε πιο πάνω, η εγκυμοσύνη δημιουργεί κάποιες ψυχολογικές αλλαγές στη μέλλουσα μητέρα όπως αισθήματα ανασφάλειας, πιθανού φόβου κ.ά., συναισθήματα που μπορεί να εντείνονται ή όχι ανάλογα με τη γενικότερη κατάσταση της εγκύου.

Όταν μια έγκυος βιώνει συνεχώς το άγχος, την αγωνία, το φόβο, τη θλίψη, την ανασφάλεια, ο οργανισμός της αντιδρά με βαθιές αλλαγές. Οι ορμονικές εκκρίσεις υπό την επήρεια της έντασης αυξάνονται, για να τη βοηθήσουν να αντέξει τις δυσάρεστες καταστάσεις που βιώνει. Έτσι, καταλήγει να έχει περισσότερη από την κανονική έκκριση κορτιζόνης και αδρεναλίνης. Η κορτιζόνη έχει την ιδιότητα να καθοδηγεί τη ροή του αίματος προς τα εσωτερικά όργανα της μητέρας και όχι του εμβρύου, πράγμα το οποίο προκαλεί την ελάττωση του οξυγόνου στο έμβρυο. Όπως είναι φυσικό, δεν είναι δυνατόν να γίνουν παρατηρήσεις σε ανθρώπινα έμβρυα σχετικά με το πώς αντιδρούν, όταν η μητέρα τους βρίσκεται κάτω από καταστάσεις πολύ έντονου άγχους και έντονων ψυχολογικών πιέσεων. Αυτό, γιατί δεν είναι ηθικό να υποβάλλεται μια έγκυος σε τέτοιες καταστάσεις για πειραματικούς λόγους. Έτσι, δεν μπορούμε να γνωρίζουμε πώς ακριβώς επηρεάζεται το έμβρυο κάτω από στρεσογόνες καταστάσεις. Έχουν γίνει όμως παρατηρήσεις σε έγκυες που βρίσκονται σε άσχημη ψυχολογική κατάσταση. Έχουν γίνει επίσης παρατηρήσεις σε έμβρυα ζώων, και έχει προκύψει το συμπέρασμα ότι το έμβρυο επηρεάζεται από τις ιδιαίτερα δύσκολες ψυχολογικές πιέσεις που μπορεί να νιώθει η μητέρα.

Η ηλικία της μητέρας.

Όπως είναι γνωστό, μια γυναίκα μπορεί να είναι γόνιμη από την εφηβεία της μέχρι την εμμηνόπαυση, η οποία μπορεί να συμβεί και μετά την ηλικία των 50 ετών. Παρ' όλα αυτά, όλες οι ηλικίες δεν ενδείκνυνται για να γίνει μητέρα μια γυναίκα.

Βιολογικά, η καλύτερη ηλικία είναι μεταξύ 22 και 29 ετών, γιατί κατά τη διάρκειά της έχουν καταμετρηθεί οι περισσότερες επιτυχημένες εγκυμοσύνες και γεννήσεις υγιών βρεφών χωρίς επιπλοκές.

Παρ' όλα αυτά, οι αλλαγές στην κοινωνική ζωή, ο αυξανόμενος αριθμός των γυναικών που μπαίνουν δυναμικά στον επαγγελματικό χώρο, αλλά και η μεγαλύτερη ελευθερία των σεξουαλικών σχέσεων

έχουν αυξήσει τις εγκυμοσύνες και τις γεννήσεις και στις άλλες ηλικίες, δηλαδή πριν από τα 22 και μετά τα 29 χρόνια. Παράλληλα όμως αυξάνεται και ο βαθμός επικινδυνότητας της εγκυμοσύνης. Η εφηβική εγκυμοσύνη μπορεί να έχει επιπλοκές, επειδή το σώμα του νέου κοριτσιού δεν είναι ακόμη ώριμο αρκετά, ώστε να μπορεί να δώσει στο έμβρυο ό,τι χρειάζεται για να αναπτυχθεί φυσιολογικά. Συχνά το αποτέλεσμα μιας εφηβικής εγκυμοσύνης είναι η πρόωρη γέννηση, τα ελλειποβαρή νεογνά με ελαττωμένο ποσοστό επιβίωσης μετά τον ένα χρόνο. Για την έφηβη μητέρα επίσης ενδέχεται η διαδικασία του τοκετού να είναι μακρότερη, επειδή ακριβώς η μήτρα της δεν είναι πλήρως αναπτυγμένη και επειδή ψυχολογικά δεν είναι έτοιμη για τη μητρότητα. Η εγκυμοσύνη σε μεγαλύτερη ηλικία αυξάνει τις πιθανότητες δυσκολίας στον τοκετό, καθώς και τις πιθανότητες να γεννηθεί το παιδί με το σύνδρομο Ντάουν (Down).

Η διατροφή της μητέρας.

Κατά τη διάρκεια της εγκυμοσύνης οι ανάγκες των θρεπτικών ουσιών για τη μητέρα και το έμβρυο αυξάνονται σημαντικά. Οι θερμίδες που πρέπει η έγκυος να παίρνει καθημερινά αυξάνονται κατά 20%, η ανάγκη για πρωτεΐνη και ριβοφλαβίνη κατά 45% και η ανάγκη για βιταμίνη C κατά 100%. Εάν η έγκυος δεν κάνει σωστή επιλογή των φαγητών της, υπάρχει κίνδυνος να έχει σοβαρή έλλειψη αποθεμάτων θρεπτικών ουσιών, η οποία αναπληρώνεται πολύ δύσκολα και είναι κακή για τη μητέρα και το έμβρυο. Η ανάπτυξη του εμβρύου εξαρτάται πάρα πολύ από την καλή διατροφή. Διάφορες παρατηρήσεις έχουν δείξει ότι:

- Παιδιά που συλλαμβάνονται σε εποχές που ο καιρός είναι ψυχρός (φθινόπωρο - χειμώνας) και λόγω εποχής οι μητέρες τρέφονται με περισσότερο πρωτεϊνούχες τροφές (κρέας, όσπρια) γεννιούνται πιο υγιή, πιο βαριά και έχουν περισσότερες πιθανότητες να επιτύχουν στη ζωή τους.
- Παιδιά που συλλαμβάνονται σε εποχές ζέστης, που η όρεξη της μητέρας μειώνεται και η διατροφή της περιορίζεται σε ελαφρότερα γεύματα (σαλάτες, φρούτα) έχουν τα χαρακτηριστικά των παιδιών που αναφέραμε πιο πάνω σε μικρότερο βαθμό.

Κεφάλαιο Όγδοο

Παράλληλα, παρατηρήσεις έχουν δείξει ότι τα περισσότερα παιδιά με νοητική καθυστέρηση έχουν συλληφθεί άνοιξη και καλοκαίρι. Αυτό δε σημαίνει ότι, αν μια γυναίκα συλλάβει άνοιξη ή το καλοκαίρι θα γεννήσει λιγότερο υγιές παιδί. Τα στοιχεία αυτά είναι σημαντικό να τα γνωρίζουμε όχι ως βάσεις για να προβλέψουμε μια κατάσταση, αλλά ως πηγή πληροφοριών, για να γνωρίζουμε τους πιθανούς κινδύνους και να τους αποφεύγουμε.

Η υγεία της μητέρας.

Η επιρροή που έχει η υγεία της μητέρας στην υγεία του παιδιού, πριν από την εγκυμοσύνη και κατά τη διάρκειά της είναι μεγάλη.

Σοβαρές μολυσματικές ασθένειες που μπορεί να κολλήσει η μητέρα κατά τη διάρκεια της εγκυμοσύνης της, όπως ιλαρά και ερυθρά, μπορεί να είναι εξαιρετικά επικίνδυνες. Μια επιδημία ιλαράς που χτύπησε τις Ηνωμένες Πολιτείες το 1964 - 65 υπήρξε η αιτία για το θάνατο 30.000 εμβρύων και νεογνών, ενώ 20.000 άλλα γεννήθηκαν τυφλά, κουφά, με νοητική καθυστέρηση και καρδιοπάθειες. Ο μεγαλύτερος κίνδυνος γι' αυτές τις σωματικές αναπηρίες υπάρχει, όταν η έγκυος αρρωστήσει κατά την 3η και 4η εβδομάδα της εγκυμοσύνης, δηλαδή στη φάση της δημιουργίας των οργάνων του εμβρύου. Ο κίνδυνος ελαττώνεται μετά από την 4η εβδομάδα.

Δύο χρόνιες παθολογικές καταστάσεις της μητέρας, οι οποίες μπορεί να είναι ιδιαίτερα επικίνδυνες για την ανάπτυξη του εμβρύου, είναι ο διαβήτης και η ασυμφωνία του παράγοντα ρέζους (Rh). Ο διαβήτης είναι μια πάθηση κατά την οποία το ζάχαρο στο αίμα είναι πάνω από τα φυσιολογικά επίπεδα. Αυτό συμβαίνει επειδή ο οργανισμός δεν παράγει την ουσία ινσουλίνη, η οποία λειτουργεί ως ρυθμιστής του ζαχάρου. Έτσι, η μητέρα πρέπει να παίρνει ινσουλίνη για να ρυθμίζει τα επίπεδα του ζαχάρου. Όμως και ο υψηλός βαθμός ζαχάρου του αίματος και η ινσουλίνη, που παίρνει η μητέρα ανεβάζουν τις πιθανότητες να αποβληθεί το έμβρυο ή να γεννηθεί το βρέφος υπέρβαρο, να έχει νευρολογικά ή άλλα σωματικά προβλήματα ή ακόμη να χάσει και τη ζωή του.

Ο παράγοντας ρέζους Rh είναι μια πρωτεΐνη στα ερυθρά αιμοσφαίρια που την έχουν περίπου το 85% του πληθυσμού της γης. Όταν το αίμα του εμβρύου περιέχει αυτή την πρωτεΐνη, είναι δηλαδή ρέζους θετικό (+

**παράγοντας
ρέζους**

Rh), και το αίμα της μητέρας δεν την έχει, δηλαδή είναι ρέζους αρνητικό (-Rh), τότε υπάρχει ασυμφωνία ανάμεσα στους δύο τύπους αίματος. Αν το αίμα του εμβρύου με το +Rh ενωθεί με το -Rh αίμα της μητέρας, το αίμα της μητέρας δημιουργεί αντισώματα στον παράγοντα Rh. Τα αντισώματα παίζουν το ρόλο του «πολεμιστή» ασθενειών. Όταν λοιπόν η μητέρα αποκτήσει αυτά τα αντισώματα, αυτούς τους πολεμιστές του Rh, υπάρχει κίνδυνος τα αντισώματα να μπουν στα ερυθρά αιμοσφαίρια του εμβρύου και να καταστρέψουν το Rh του εμβρύου.

Αυτό δε γίνεται κατά τη γέννηση του πρώτου παιδιού. Όμως, όταν υπάρξουν και άλλες εγκυμοσύνες, και η μητέρα έχει ήδη αποκτήσει αυτά τα αντισώματα, υπάρχει μεγάλος κίνδυνος για τα έμβρυα τα οποία μπορεί να γεννηθούν πρόωρα, με εγκεφαλικές βλάβες, ίκτερο, ή να πεθάνουν, πριν γεννηθούν. Μερικά παιδιά που έχουν μολυνθεί από τα αντισώματα της μητέρας τους μπορεί να υποβληθούν σε μετάγγιση αίματος αμέσως μετά τη γέννηση ή ακόμη και πριν γεννηθούν, εάν η ζωή τους κινδυνεύει. Στις περισσότερες μητέρες όμως με -Rh γίνεται μια ειδική ένεση αμέσως μετά τον κάθε τοκετό ή την αποβολή, η οποία εμποδίζει τη δημιουργία αντισωμάτων.

Ο αριθμός και η συχνότητα της εγκυμοσύνης.

Η προγεννητική ανάπτυξη του εμβρύου επηρεάζεται και από το πόσες φορές και πόσο συχνά έχει μείνει η μητέρα έγκυος. Το ενδοκρινικό σύστημα της γυναίκας χρειάζεται 4 χρόνια μετά από μια γέννηση για να επανέλθει στα φυσιολογικά επίπεδα. Μια άλλη εγκυμοσύνη, πριν απ' αυτό το χρονικό διάστημα, μπορεί να βάλει το έμβρυο σε πιθανή μειονεκτική θέση.

Εξωτερικοί παράγοντες που επηρεάζουν την ανάπτυξη του εμβρύου.

Μπορεί η μήτρα της μητέρας με το αμνιακό υγρό και το απαλό και φιλόξενο περιβάλλον να παρέχει ένα ποσοστό ασφάλειας για την ανάπτυξη του εμβρύου, όμως αυτό και μόνο δεν εξασφαλίζει την ομαλή του εξέλιξη. Σημαντικό ρόλο παίζουν οι ουσίες που θα περάσουν από τη μητέρα στο έμβρυο μέσω του πλακούντα και οι επιπτώσεις που μπορεί αυτές να έχουν. Στην παράγραφο για τη διατροφή είδαμε ότι είναι σημαντικό η μητέρα να επιλέγει τις κατάλληλες θρεπτικές ουσίες για την υγιεινή διατροφή του εμβρύου. Τώρα θα μιλήσουμε για τους κινδύνους που υπάρχουν, όχι απλώς όταν η μητέρα δεν καταναλώνει τις ανάλογες τροφές, αλλά όταν, είτε εν αγνοία της είτε με επιλογή της, καταναλώνει ουσίες οι οποίες είναι βλαβερές για την ίδια και το έμβρυο. Το αποτέλεσμα της κατανάλωσης βλαβερών ουσιών μπορεί να είναι η τερατογέννηση. Η γέννηση, δηλαδή, ατόμων με σοβαρή δυσμορφία ορισμένων μελών, όπως η γέννηση ατόμων χωρίς άκρα, με περισσότερα από τα φυσιολογικά μέλη κ.ά.

Φάρμακα / ναρκωτικά.

Παιδί της Θαλιδομίδης

Κατά τη δεκαετία του '60 ένας μεγάλος αριθμός νεογνών, περίπου 10.000 στην Βόρεια Ευρώπη και τις Ηνωμένες Πολιτείες γεννήθηκαν χωρίς χέρια ή πόδια, από τα οποία μόνο περίπου τα μισά έζησαν μέχρι την ενηλικίωση. Οι μητέρες όλες αυτών των παιδιών είχαν κάτι κοινό:

όλες, για να κατευνάσουν τα έντονα συμπτώματα της ναυτίας και των εμετών κατά τη διάρκεια της εγκυμοσύνης, είχαν πάρει το φάρμακο Θαλιδομίδη.

Έτσι τα παιδιά της Θαλιδομίδης, όπως ονομάστηκαν, έγιναν η αιτία για να ανακαλύψει η επιστήμη την αρνητική επιρροή των φαρμάκων επάνω στο έμβρυο. Παρ' όλα αυτά, γυναίκες σε κατάσταση εγκυμοσύνης, κυρίως από άγνοια του πραγματικού κινδύνου, εξακολουθούν να παίρνουν φάρμακα όπως ασπιρίνες, παυσίπονα, διουρητικά, αντισταμινικά, αντιβιοτικά, καταπραϊντικά, ηρεμιστικά κ.ά.

Οι γιατροί συνιστούν στις γυναίκες σε κατάσταση εγκυμοσύνης να μην παίρνουν καθόλου φάρμακα παρά μόνο με ιατρική συνταγή, στις περιπτώσεις που κάτι τέτοιο δεν μπορεί να αποφευχθεί.

Μητέρες που έχουν εθιστεί στην κοκαΐνη, στην ηρωίνη ή στη μεθαδόνη, μεταδίδουν τον εθισμό στο έμβρυο, το οποίο αμέσως μετά τη γέννησή του βιώνει το σύνδρομο της αποστέρησης. Πολλά απ' αυτά τα βρέφη γεννιούνται πρόωρα, είναι ελλιποβαρή και ευερέθιστα. Αν η μητέρα τους είναι εθισμένη σε ηρεμιστικά και σε διάφορα ναρκωτικά, ο κίνδυνος για κώφωση, καρδιακά προβλήματα, προβλήματα στις αρθρώσεις των άκρων, καθώς και για νευρολογικές διαταραχές και διαταραχές συμπεριφοράς είναι μεγάλος.

Κάπνισμα.

Αυτή η μητέρα θέτει σε κίνδυνο την υγεία του εμβρύου.

Ότι «το κάπνισμα βλάπτει σοβαρά την υγεία» είναι γεγονός. Είναι τεκμηριωμένο από την επιστήμη, είναι γραμμένο επάνω σε κάθε πακέτο τσιγάρων, σε κάθε διαφήμιση. Παρ' όλα αυτά, το κάπνισμα δε φαίνεται να εμποδίζεται απ' αυτή την προειδοποίηση και συχνά συνεχίζεται από τις μητέρες και κατά τη διάρκεια της εγκυμοσύνης. Όμως έρευνα έχει δείξει ότι οι έγκυες που καπνίζουν έχουν

28% περισσότερες πιθανότητες να αποβάλουν, να γεννήσουν νεκρό

έμβρυο ή το νεογνό να πεθάνει μετά τη γέννηση. Ένα χαρακτηριστικό των νεογνών που γεννιούνται από μητέρες που καπνίζουν είναι ότι έχουν λιγότερο βάρος από αυτά των οποίων οι μητέρες δεν καπνίζουν. Η κατάσταση του εμβρύου επιβαρύνεται περισσότερο, όταν καπνίζει και ο πατέρας. Γι' αυτούς τους λόγους συνιστάται στις εγκύους όχι μόνο να μην καπνίζουν, αλλά και να αποφεύγουν να βρίσκονται σε περιβάλλον που έχει καπνούς.

Αλκοόλ.

Το αλκοόλ επηρεάζει άμεσα το έμβρυο. Περνάει μέσω του πλακούντα και, επειδή τα όργανα, όπως το συκώτι που παίζει ρόλο φίλτρου του οργανισμού, δεν είναι πλήρως διαμορφωμένα, το αλκοόλ παραμένει στο σώμα του εμβρύου για περισσότερο χρονικό διάστημα απ' ό,τι στη μητέρα, με αποτέλεσμα να προκαλεί σοβαρά προβλήματα, ακόμη και όταν καταναλώνεται σε μικρή ποσότητα. Κατά τη διάρκεια των τριών τελευταίων μηνών της εγκυμοσύνης το αλκοόλ είναι εξαιρετικά επικίνδυνο, διότι τότε τελειοποιείται ο εγκέφαλος του εμβρύου.

Το 1973 ένας νέος όρος προστέθηκε στην ιατρική ορολογία, το σύνδρομο του εμβρυακού αλκοολισμού (fetal alcohol syndrome). Αφορά στα νεογνά που γεννήθηκαν από αλκοολικές μητέρες και οι οποίες δεν σταμάτησαν να πίνουν αλκοόλ κατά τη διάρκεια της εγκυμοσύνης. Τα παιδιά αυτά έχουν μικρότερο ύψος, έχουν νοητική καθυστέρηση και δυσκολία στις κινήσεις τους, καθώς και πιθανά προβλήματα όρασης, καρδιακές παθήσεις κ.ά.

Έχει υπολογιστεί ότι 20% περίπου από τα παιδιά που ζουν στα κέντρα για παιδιά με νοητική καθυστέρηση στις Ηνωμένες Πολιτείες έχουν το σύνδρομο του αλκοολισμού.

Έκθεση της μητέρας σε ραδιενέργεια.

Η ραδιενέργεια έχει τη δυνατότητα, όταν έρθει σε επαφή με τον άνθρωπο, να του δημιουργήσει μεγάλες βλάβες. Ένα από τα αποτελέσματα που έχει η κατά καιρούς διαρροή ραδιενέργειας είναι η τερατογέννηση. Δηλαδή, μέλλουσες μητέρες οι οποίες έχουν εκτεθεί σε ραδιενέργεια, αν δεν αποβάλουν, μπορεί να γεννήσουν παιδιά με σοβαρές δυσμορφίες σε διάφορα μέλη του σώματός τους και στο νευρικό σύστημα. Το έμβρυο που έχει εκτεθεί στη ραδιενέργεια μπορεί αργότερα να πάθει λευχαιμία, να αποκτήσει κακοήθεις όγκους ή να μην

αναπτύσσεται κανονικά. Άλλες πιθανές βλάβες από την έκθεση της εγκύου σε ραδιενέργεια είναι η νοητική καθυστέρηση, το σύνδρομο του Down, η υδροκεφαλία, η κρανιακή δυσμορφία ή ακόμα και ο θάνατος. Πώς μπορεί να εκτεθεί ένα άτομο στη ραδιενέργεια; Δυστυχώς, αυτό είναι κάτι που τις περισσότερες φορές δεν μπορούμε να επιλέξουμε. Για παράδειγμα, όταν έγινε η καταστροφή του πυρηνικού εργοστασίου Τσερνομπίλ, το 1985, ήταν ήδη αργά για τα άτομα που ζούσαν στην περιοχή να επιλέξουν να μην εκτεθούν. Έτσι ο άνθρωπος μπορεί να γίνει θύμα των ιδίων του των ανακαλύψεων και δημιουργημάτων.

Σε μικρές δόσεις πυρηνικής ενέργειας εκτιθέμεθα κάθε φορά που κάνουμε μια ακτινογραφία. Μολονότι οι δόσεις αυτές δεν είναι επιβλαβείς, η ιατρική απαγορεύει την έκθεση της εγκύου σε ακτινογραφία. Αυτός είναι ο λόγος που ο γιατρός πρέπει να γνωρίζει αν μια γυναίκα που πρόκειται να κάνει ακτινογραφία είναι ή υπάρχει πιθανότητα να είναι έγκυος.

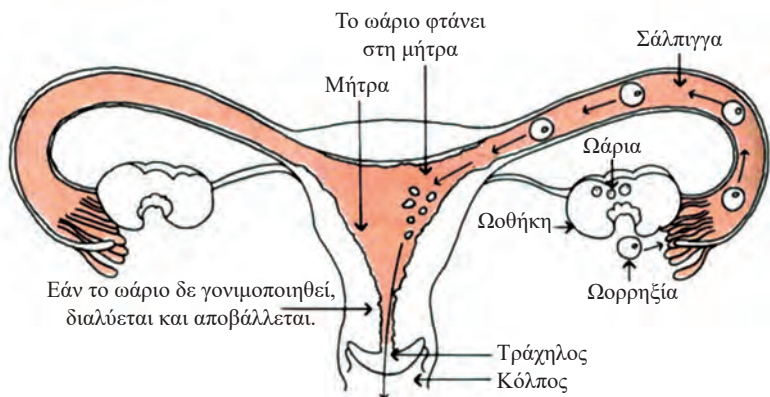
Παρά τις αντιξοότητες που μπορεί να υπάρχουν στον οργανισμό ή στο εξωτερικό περιβάλλον της εγκύου, η ανάπτυξη του εμβρύου προστατεύεται από μια αυτόματη διαδικασία και από την τάση του να αναπτύσσεται κανονικά, εκτός αν όλες οι παραπάνω συνθήκες ισχύουν σε υπερβολικό βαθμό. Η διαδικασία της ανάπτυξης προστατεύεται επίσης από την τάση του αυτοκαθαρισμού, δηλαδή την αποβολή των εμβρύων που έχουν σοβαρές πιθανότητες μη φυσιολογικής εξέλιξης.

8.2 Η σύλληψη και η ενδομήτρια περίοδος

Είπαμε ότι η ζωή καθενός μας αρχίζει από τη στιγμή που δύο κύτταρα ενώνονται και γίνονται ένα. Το ένα απ' αυτά είναι το σπερματοζώαριο και προέρχεται από τον πατέρα μας και το άλλο είναι το ωάριο που προέρχεται από τη μητέρα μας.

Η γυναίκα παράγει ένα ώριμο ωάριο κάθε 28 ημέρες περίπου. Το ωάριο παράγεται στην ωοθήκη. Κάθε γυναίκα έχει 2 ωοθήκες και 2 σάλπιγγες. Κανονικά, εκτός από μερικές εξαιρέσεις, κάθε ωοθήκη παράγει ένα ωάριο κάθε δεύτερο μήνα. Έτσι 14 ημέρες περίπου πριν από την πρώτη ημέρα της εμμηνορρυσίας γίνεται η ωορρηξία. Δηλαδή, ένα ωάριο που έχει ωριμάσει μέσα στη μια από τις δύο ωοθήκες απελευθερώνεται απ' αυτήν και παραλαμβάνεται από τις ινώδεις απολήξεις της σάλπιγγας, για να προωθηθεί σιγά - σιγά μέσα από το «τούνελ» της σάλπιγγας προς τη μήτρα. Το εσωτερικό της σάλπιγγας έχει τοι-

διαδικασία
σύλληψης

Ο κύκλος των 28 ημερών

χώματα, που με κυματιστό τρόπο μετακινούν το ωάριο. Από τη στιγμή της ωορρηξίας η φύση, ελπίζοντας στην πιθανή γονιμοποίηση για τη διαιώνιση του είδους, αρχίζει να κάνει μια προετοιμασία, για να δεχτεί η μήτρα το πιθανώς γονιμοποιημένο ωάριο. Έτσι, στα τοιχώματα της μήτρας δημιουργείται ένα στρώμα, που θα φιλοξενήσει το γονιμοποιημένο ωάριο και θα του δώσει το κατάλληλο περιβάλλον, για να τραφεί και να αναπτυχθεί. Εάν δεν υπάρξει γονιμοποίηση, το ωάριο, μετά από ένα ταξίδι 14 ημερών από την ωοθήκη προς τη μήτρα μέσω της σάλπιγγας, δεν έχει λόγο να παραμείνει, οπότε αποβάλλεται μαζί με το υπόστρωμα που είχε δημιουργηθεί, για να το φιλοξενήσει σε περίπτωση γονιμοποίησης. Αυτό γίνεται με τη μορφή της έμμηνης ρύσης. Ο ρόλος λοιπόν της έμμηνης ρύσης είναι να καθαρίσει τα εσωτερικά τοιχώματα της μήτρας, ώστε να ξεκινήσει η μήτρα την προετοιμασία της, για να δεχτεί το ωάριο της επόμενης ωορρηξίας. Τι γίνεται όμως, όταν υπάρχει γονιμοποίηση;

Κατά τη διάρκεια μιας φυσιολογικής ετεροσεξουαλικής επαφής τα σπερματοζώαρια τα οποία περιέχονται στο σπερματικό υγρό απελευθερώνονται μέσα στο γυναικείο κόλπο. Μόνο μερικά από αυτά θα καταφέρουν να προωθήσουν τον εαυτό τους με αποφασιστικές κινήσεις της ουράς τους μέσα από τον τράχηλο, το σημείο δηλαδή που συνδέει τον κόλπο με τη μήτρα, και να φτάσουν στη σάλπιγγα. Εκεί περιμένουν το ωάριο. Όταν αυτό φτάσει, το περικυκλώνουν, και ένα απ' αυτά, το πιο δυναμικό, διαπερνάει τη μεμβράνη του ωαρίου και φτάνει στον πυρήνα

του. Τα δύο ενώνονται σε ένα κύτταρο, και το θαύμα της σύλληψης έχει συντελεστεί. Μια νέα ζωή αρχίζει να αναπτύσσεται.

Τα σπερματοζωάρια, που παράγονται στους όρχεις, αντίθετα με τα γυναικεία ωάρια (που παράγεται ένα κάθε μήνα), παράγονται συνεχώς. Έτσι, ο άνδρας είναι πάντα γόνιμος, ενώ η γυναίκα είναι γόνιμη μόνο μία φορά το μήνα για περίπου 12-24 ώρες. Το σπέρμα μπορεί να περιέχει 20 - 500 εκατομμύρια σπερματοζωάρια ανά κυβικό εκατοστό, και όλα είναι ικανά να γονιμοποιήσουν το ωάριο, όμως μόνο ένα απ' αυτά θα το καταφέρει. Γιατί όμως τόσα πολλά εκατομμύρια, ενώ μόνο ένα σπερματοζωάριο θα γονιμοποιήσει; Αυτό γίνεται, για να εξασφαλιστεί η γονιμοποίηση, γιατί, από τα πολλά εκατομμύρια, τελικά μόνο μερικές εκατοντάδες θα βρουν το δρόμο, για να φτάσουν στο ωάριο, και από αυτά ένα μόνο θα το γονιμοποιήσει. Τα υπόλοιπα θα χαθούν στην πορεία, ενώ μερικά θα φτάσουν στην άλλη σάλπιγγα, που δεν περιέχει το ωάριο. Τα σπερματοζωάρια ζουν μόνο 48 ώρες περίπου μετά την απελευθέρωσή τους από τους όρχεις. Επομένως, η περίοδος της σύλληψης περιορίζεται σε ένα σύνολο 72 περίπου ωρών σε κάθε εμμηνορροϊκό κύκλο.

Η προγεννητική περίοδος κάτω από ομαλές συνθήκες διαρκεί 36-38 εβδομάδες. Αν φανταστεί κανείς ότι μέσα σ' αυτό το σχετικά μικρό διάστημα δημιουργείται μια πλήρης ανθρώπινη ύπαρξη, καταλαβαίνει πώς γίνεται ένα θαύμα. Για όλα τα βρέφη η ανάπτυξη ακολουθεί μια πορεία που είναι κοινή. Τα μέλη του σώματος και οι λειτουργίες τους αναπτύσσονται με την ίδια σειρά και στον ίδιο περίπου χρόνο. Ο πίνακας που ακολουθεί δείχνει αυτή την πορεία.

Εβδομάδα		Εβδομάδα	
-2	Τελευταία εμμηνορρυσία	16	Η μητέρα νιώθει την κίνηση του εμβρύου, ξεχωρίζουν τα γεννητικά του όργανα.
0	Σύλληψη	20	Σχηματισμός τριχώματος σώματος και κεφαλής
2	Πρώτη καθυστέρηση εμμήνων, διάσπαση κυττάρων	22	Κινήσεις πιπιλίσματος, έντονες σωματικές κινήσεις, εμφάνιση βλεφαρίδων και φρυδιών
4	Σχηματισμός καρδιάς και νευρικού συστήματος	24	Το έμβρυο αποκτά λεπτό ζαρωμένο διαφανές δέρμα
6	Σχηματισμός ματιών, αυτιών, χεριών, ποδιών και οργάνων αναπαραγωγής	26	Ανοίγουν τα μάτια. Πιθανή η επιβίωση έξω από τη μήτρα
8	Η εγκυμοσύνη μπορεί να γίνει αντιληπτή με εξέταση	30	Διαμόρφωση στρώματος λίπους κάτω από το δέρμα
10	Αντίδραση σε ερεθίσματα, η μορφή αναγνωρίσιμη ως ανθρώπινη	33	Πιθανή επιβίωση έξω από τη μήτρα
12	Βασικός σχηματισμός ζωτικών οργάνων, λειτουργία κυκλοφορικού συστήματος	38	Κανονική γέννηση
14	Εμφανής διόγκωση της κοιλιάς, ο σκελετός γίνεται ορατός με ακτινογραφία		

Πίνακας: Ελένη Δεβλέτογλου

Ένα έμβρυο οκτώ μηνών έχει τη δυνατότητα να μαθαίνει. Αυτό έχει αποδειχτεί από μελέτες που ξεκίνησαν πριν από μισό αιώνα και περισσότερο.

Σε μια μελέτη που έγινε το 1940 (Sontag and Newbery) οι ερευνητές έκαναν ένα επαναλαμβανόμενο δυνατό θόρυβο έξω από τη μήτρα της εγκύου. Αρχικά το έμβρυο αντιδρούσε με γρήγορους κτύπους της καρδιάς. Όταν όμως ο θόρυβος επαναλήφθηκε πολλές φορές, το έμβρυο έπαψε να αντιδρά, πράγμα το οποίο δείχνει ότι είχε μάθει να αγνοεί το θόρυβο.

Μια άλλη μελέτη που έγινε το 1982 (Spence and De Casper) έδειξε ότι τα νεογέννητα βρέφη προτιμούσαν να τους διαβάσει η μητέρα τους παιδικά νανουρίσματα που τους είχε ξαναδιαβάσει συχνά κατά τους 6 τελευταίους μήνες της κύησης από άλλα, που δεν τους τα είχε διαβάσει ποτέ. Αυτό δείχνει ότι τα βρέφη είχαν μάθει να αναγνωρίζουν τις διακυμάνσεις της φωνής από την ανάγνωση των νανουρισμάτων, όταν ήταν ακόμη μέσα στη μήτρα. Δείχνει επίσης ότι τα έμβρυα μπορούν να ακούν ήχους, όταν είναι μέσα στη μήτρα.

Τα τελευταία χρόνια η επιστήμη προσπαθεί να απαντήσει στο ερώτημα εάν τα βρέφη τα οποία ως έμβρυα «άκουγαν» ήχους κλασικής μουσικής, παράλληλα με τα γλωσσικά ερεθίσματα που είχαν, αποκτούν περισσότερες ικανότητες μάθησης. Προγράμματα Μουσικής Παιδείας για έμβρυα πραγματοποιούνται κατά καιρούς και στη χώρα μας.

8.3 Περιγεννητική περίοδος (Τοκετός)

Όπως είπαμε πιο πάνω, κατά την προετοιμασία για τον τοκετό το έμβρυο γυρίζει με το κεφάλι προς το κάτω σημείο της μήτρας. Έτσι, είναι σε θέση να ξεκινήσει τη διαδικασία της εξόδου του. Για εννέα μήνες έχει βρεθεί σ' ένα ιδανικό, προστατευμένο χώρο, που τον έχει γνωρίσει καλά. Τώρα έχει έρθει η στιγμή που το πλάσμα αυτό θα γνωρίσει τη μητέρα του με έναν άλλο τρόπο.

Οι πόνοι του τοκετού αρχίζουν μαζί με τις πρώτες συσπάσεις της μήτρας, οι οποίες αρχικά γίνονται ανά 15-20 λεπτά και κρατούν 15-60 δευτερόλεπτα καθεμιά. Οι συσπάσεις αυτές διαστέλλουν τον τράχηλο της μήτρας, το σημείο, δηλαδή, από το οποίο το έμβρυο θα περάσει με το κεφάλι του πρώτα στον κόλπο και κατόπιν έξω από το σώμα της μητέρας του. Παράλληλα, οι συσπάσεις παίζουν σημαντικό ρόλο στην ώθηση του εμβρύου προς τα έξω. Η διαδικασία του τοκετού έχει αρχίσει και θα ολοκληρωθεί σε τρεις φάσεις.

Η **πρώτη** φάση κρατάει συνήθως 14 περίπου ώρες για τη μητέρα που γεννά για πρώτη φορά και ελαττώνεται σε επόμενους τοκετούς. Αυτό όμως δεν ισχύει πάντα και για όλες τις γυναίκες. Κατά τη φάση αυτή ο τράχηλος της μήτρας διαστέλλεται, για να επιτρέψει το πέρασμα του κεφαλιού του εμβρύου.

Η **δεύτερη** φάση περιλαμβάνει και τον τοκετό και μπορεί να διαρκέσει από 15 περίπου λεπτά ως 1-2 ώρες. Κατά τη φάση αυτή οι συσπάσεις γίνονται πιο συχνές, ανά δύο λεπτά, και κρατούν ένα λεπτό. Με κάθε σύσπαση η μητέρα νιώθει την ανάγκη να πάρει βαθιές εισπνοές, να σφίξει τους μυς και σπρώχνει με αυτό τον τρόπο το έμβρυο προς τα έξω. Αφού το κεφάλι βγει από τον κόλπο, ο γιατρός ή η μαία το γυρίζει στο πλάι, και οι ώμοι και το υπόλοιπο σώμα γλιστρούν προς τα έξω πολύ γρήγορα.

Μόλις ο ομφάλιος λώρος εκτεθεί στον αέρα, πρήζεται, και τα αιμοφόρα αγγεία σφίγγουν. Όταν σταματήσουν να πάλλονται, κόβεται, και το νεογνό είναι πλέον μια ξεχωριστή ανθρώπινη ύπαρξη. Αμέσως εξετάζεται, για να διαπιστωθεί ότι αναπνέει σωστά, ότι οι μύες, οι κτύποι της καρδιάς, οι αντανακλαστικές αντιδράσεις και το χρώμα του είναι φυσιολογικά και δε χρειάζεται επιπλέον ιατρική φροντίδα.

Κατά τη διάρκεια ενός δύσκολου τοκετού, που κρατάει περισσότερες ώρες, υπάρχει κίνδυνος έλλειψης του απαραίτητου οξυγόνου από τον εγκέφαλο του νεογνού, με συνέπεια τη δημιουργία τοξινών στο αίμα ή βλαβών του εγκεφάλου.

(α)

(β)

(γ)

Η διαδικασία του τοκετού

(δ)

(ε)

Η **τρίτη** φάση του τοκετού αφορά το καθάρισμα της μητέρας από τον πλακούντα με τις

μεμβράνες και τον υπόλοιπο ομφάλιο λώρο. Όλα αυτά βγαίνουν με επιπλέον συσπάσεις, με μια ανώδυνη διαδικασία 20 περίπου λεπτών. Ο

γιατρός τα εξετάζει, για να βεβαιωθεί ότι είναι φυσιολογικά. Τα όργανα αυτά είναι πλέον άχρηστα για τη μητέρα και το βρέφος και πετιούνται.

Η πιο πάνω περιγραφή αφορά έναν κανονικό τοκετό, χωρίς επιπλοκές. Όμως οι τοκετοί δεν είναι όλοι πάντα κανονικοί. Υπάρχουν περιπτώσεις κατά τις οποίες το έμβρυο δεν έχει πάρει τη φυσιολογική θέση του προς τα κάτω, για την έξοδο, με αποτέλεσμα να «έρχεται ανάποδα». Αυτού του είδους οι τοκετοί είναι επικίνδυνοι, διότι το έμβρυο μπορεί να πάθει ασφυξία, πριν βγει το κεφάλι του. Σε άλλες περιπτώσεις ο ομφάλιος λώρος μπορεί να είναι σε τέτοια θέση που να τυλιχτεί γύρω από το λαιμό του νεογνού κατά τη διάρκεια της γέννησης, με αποτέλεσμα να το πνίξει. Εκτεταμένη χρήση εργαλείων επίσης κατά τη διάρκεια προσπάθειας των γιατρών να βοηθήσουν ένα δύσκολο τοκετό μπορεί να δημιουργήσει εγκεφαλικές βλάβες. Άλλοτε πάλι ο τοκετός είναι αδύνατο να γίνει φυσιολογικά, χωρίς να κινδυνεύσουν η μητέρα και το νεογνό, και τότε γίνεται καισαρική τομή. Με την καισαρική τομή το έμβρυο αφαιρείται από τη μήτρα της μητέρας με χειρουργικό τρόπο.

8.3.1. Νεότερες αντιλήψεις και προσεγγίσεις για τον τοκετό

Στο Τρίτο Κεφάλαιο της Γενικής Ψυχολογίας, όταν αναφέραμε τη ψυχαναλυτική θεωρία, είχαμε πει ότι η γέννηση παίζει σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη της προσωπικότητας. Ο νεοφροϊδικός Otto Rank μίλησε για το «τραύμα της γέννησης». Είδε, δηλαδή, τη γέννηση ως μια τραυματική, οδυνηρή διαδικασία και εξέφρασε την άποψη ότι όλες οι ψυχώσεις και οι νευρώσεις που παρουσιάζονται αργότερα σε όλες τις φάσεις της ανάπτυξης του ατόμου οφείλονται στην εμπειρία της γέννησης. Γιατί άραγε η προσέγγιση αυτή θεωρεί τη γέννηση τραυματική εμπειρία, και αν ισχύει αυτό, πώς μπορεί να γίνει λιγότερο τραυματική; Ως τώρα παρακολουθήσαμε τη διαδικασία της γέννησης από την πλευρά του θεατή.

Τι θα λέγατε, αν με τη φαντασία μας βάζαμε λίγο τον εαυτό μας στη θέση του εμβρύου και παρακολουθούσαμε τη διαδικασία «από μέσα»;

Για εννέα μήνες και κάτω από ομαλές συνθήκες βρίσκεται σε ένα ιδανικό περιβάλλον, ζεστό και φιλόξενο, απαλό, ασφαλές, με απαλό φωτισμό, που του καλύπτει όλες τις φυσικές ανάγκες του. Είναι η ιδανική κατάσταση του ατόμου, μια κατάσταση στην οποία θα ήθελε να ζει για πάντα. Την κατάσταση αυτή, κατά την ψυχαναλυτική θεωρία,

*το τραύμα
της γέννησης*

Το τραύμα της γέννησης;

θα την αναπολεί για όλη την υπόλοιπη ζωή του έξω από τη μήτρα κάθε άνθρωπος, και, αφού την αποχωριστεί, δεν μπορεί να επιστρέψει ποτέ σ' αυτήν.

Γύρω στους εννέα μήνες λοιπόν, όταν το έμβρυο έχει ωριμάσει και αναπτυχθεί, το περιβάλλον της μήτρας αρχίζει να γίνεται πιο στενόχωρο. Οι κινήσεις του εμβρύου περιορίζονται, το κεφάλι του, επειδή είναι το πιο βαρύ μέλος του σώματός του, το τραβάει προς τα κάτω. Σε κάποια στιγμή το ίδιο το περιβάλλον του αρχίζει να κάνει μερικές συσπάσεις, οι οποίες γίνονται όλο και πιο συχνές και αρχίζει να πιέζει το έμβρυο προς μια άγνωστη κατεύθυνση! Αισθάνεται ότι η διάρκεια της φιλοξενίας σ'

αυτό τον υπέροχο χώρο έχει τελειώσει και ότι πρέπει να ακολουθήσει αυτή την ώθηση, χωρίς να μπορεί να αντισταθεί. Μια ώθηση, κι άλλη, κι άλλη, έντονοι ήχοι, μια πίεση γύρω από το κεφάλι, κάτι το σφίγγει και το βγάζει σε μια άλλη ατμόσφαιρα, μια δύναμη το γυρίζει στο πλάι, τώρα το σώμα βγαίνει έξω και βρίσκεται σε κατάσταση «μάχης».

Αυτές οι νέες αισθητικές εμπειρίες είναι πρωτόγνωρες και απειλητικές. Τι είναι αυτά τα δυνατά φώτα; Γιατί δεν είναι τόσο ζεστά εδώ; Γιατί με σφίγγουν αυτά τα χέρια; Για να μη γλιστρήσω και πέσω; Γιατί με έχουν κρεμάσει από τα πόδια; Γιατί μου δέρνουν τα οπίσθια; Για να κλάψω και να γεμίσουν οι κυψελίδες των πνευμόνων μου με αέρα; Γιατί, αφού εκεί που ήμουν, ανέπνεα καλά. Τι είναι αυτό το υγρό μέσα στο οποίο με έβαλαν; Αυτό δεν είναι σαν εκείνο το άλλο της μαμάς μου; Για να με πλύνουν; Γιατί, καλά δεν ήμουν; Και τι είναι αυτά τα περιτυλίγματα που μου φόρεσαν; Τώρα γιατί με σφίγγουν; Γιατί μου φωνάζουν; Γιατί αυτά τα φώτα είναι τόσο δυνατά; Γιατί με πιάνουν τόσα πολλά χέρια; Γιατί μου βάζουν αυτά τα εργαλεία στα αυτιά; Στη μύτη; Τι είναι αυτό το πράγμα που μου ακουμπούν στην καρδιά; Και τώρα όλα αυτά πρέπει να τα συνηθίσω απ' την αρχή; Ουά - ουά - ουά θέλω τη μαμά μου!

Ορισμένοι επιστήμονες, στην προσπάθειά τους να ελαττώσουν το «τραύμα» αυτής της εμπειρίας, έχουν ακολουθήσει περισσότερο «ήπιες» τακτικές για τη διευκόλυνση της διαδικασίας του τοκετού. Δύο απ' αυτές, οι πιο γνωστές, αναφέρονται πιο κάτω:

Ο Γάλλος γιατρός Fernard Lamaze (Φ. Λαμάζ), σε μια επίσκεψή του στο Λένινγκραντ το 1951, παρατήρησε ότι οι γυναίκες εκεί γεννούσαν χωρίς αναισθητικό και είχαν μια εντελώς διαφορετική προσέγγιση, όσον αφορά τον τοκετό, από αυτήν που είχαν οι γυναίκες της Γαλλίας. Με τη «φυσική γέννηση» οι γυναίκες που γεννούσαν είχαν μάθει να συντονίζονται και να συνεργάζονται με τις αναπνοές τους και την ένταση των μυών τους, αντί να τις ανταγωνίζονται.

Χρησιμοποιώντας αυτό ως βασική αρχή, όταν γύρισε στη Γαλλία, εκπαίδευσε συνεργάτες, οι οποίοι με τη σειρά τους εκπαίδευαν τις μέλλουσες μητέρες να ρυθμίζουν την αναπνοή τους, να χαλαρώνουν και να συγκεντρώνονται στη διαδικασία του τοκετού. Η μέθοδος αυτή, η οποία έχει εξαπλωθεί και στην υπόλοιπη Ευρώπη και την Αμερική είναι η πλέον δημοφιλής σήμερα.

Από τον έβδομο μήνα της κύησης, η έγκυος και ο σύζυγός της, ή όποιος άλλος αναλάβει να παίξει το ρόλο του «προπονητή», παρακολουθούν μαθήματα έξι εβδομάδων, στα οποία η έγκυος μαθαίνει πώς να συγκεντρώνεται στη διαδικασία, να αναπνέει σωστά και να κάνει τις ανάλογες κινήσεις, ενώ ο «προπονητής» της, ο οποίος θα βρίσκεται μαζί της και στην αίθουσα του τοκετού, μαθαίνει να την καθοδηγεί, να την ενθαρρύνει και να τη στηρίζει ψυχολογικά κατά τη διαδικασία της γέννησης.

Πόσο αποτελεσματική είναι η μέθοδος Lamaze; Έρευνα έχει δείξει ότι οι γυναίκες που περιέγραψαν τη γέννηση του παιδιού τους ως μια καταπληκτική εμπειρία ήταν αυτές οι οποίες είχαν προετοιμαστεί

άλλες προσεγγίσεις για τον τοκετό

**μέθοδος
Lamaze**

Στην προετοιμασία για τη γέννηση με τη μέθοδο Lamaze συμμετέχει και ο πατέρας.

σωματικά και ψυχολογικά με τη συγκεκριμένη μέθοδο. Αυτές θυμούνται τον τοκετό τους ως λιγότερο οδυνηρό και είχαν λιγότερο άγχος και ένταση απ' αυτές που δεν είχαν όταν γεννούσαν παρακολούθησε τα μαθήματα.

Παρά την εκπαίδευση Lamaze ένα μεγάλο ποσοστό γυναικών που γεννούν σε νοσοκομεία παίρνουν παυσίπονα σε μια από τις φάσεις της γέννησης, όταν αυτό κρίνεται ότι δε θα επηρεάσει το έμβρυο σε μεγάλο βαθμό. Τα παυσίπονα, μολονότι από τη μια πλευρά βοηθούν τη μητέρα, με το να κατευνάζουν τον πόνο, από την άλλη περνούν μέσω του ομφάλιου λώρου στο κυκλοφορικό σύστημα του εμβρύου, με αποτέλεσμα να ελαττώνουν την προμήθεια οξυγόνου. Έτσι, μερικά νεογνά δεν έχουν τη δύναμη να αναπνεύσουν από μόνα τους και μπορεί να κινδυνεύσουν από έλλειψη οξυγόνου στον εγκέφαλο. Η πλέον διαδεδομένη μέθοδος νάρκωσης είναι αυτή του επισκληρίδιου, η οποία μωδιάζει το σώμα της μητέρας από το θώρακα ως τα γόνατα και η οποία έχει λιγότερο σοβαρά επακόλουθα στο νεογνό, δηλαδή, μια μικρή ελάττωση της δυνατότητας κινήσεων. Σοβαρότερα προβλήματα μπορεί να παρατηρηθούν, όταν η μητέρα έχει δεχτεί μεγαλύτερες δόσεις αναισθητικού. Τα επακόλουθα αυτά δεν μπορούν να απαλειφθούν αμέσως. Μετά τη γέννηση και την κοπή του ομφάλιου λώρου το νεογνό πρέπει να στηριχτεί στα δικά του αδύναμα όργανα, τα οποία θα καθαρίσουν το σύστημά του, μια διαδικασία που πρωτύτερα την έκανε ο πλακούντας. Έτσι, για τέσσερις τουλάχιστον εβδομάδες μετά τη γέννηση, τα νεογέννητα των οποίων οι μητέρες έχουν δεχτεί φαρμακευτική αγωγή έχουν συνήθως ελαττωμένη όραση και σχετικά αργή ανάπτυξη του μυϊκού και του νευρικού συστήματος σε σχέση με άλλα νεογέννητα, των οποίων οι μητέρες δεν έχουν πάρει φάρμακα.

Μια άλλη, πιο πρόσφατη (1975) και ενδιαφέρουσα, προσέγγιση της διαδικασίας της γέννησης είναι αυτή ενός άλλου Γάλλου γυναικολόγου, του Frederick Leboyer (Λεμπουαγιέ). Ο Leboyer πιστεύει ότι οι κοινές μέθοδοι τοκετού είναι ιδιαίτερα σκληρές και βίαιες για το βρέφος. Θεωρεί ότι σ' αυτό συντελούν ο δυνατός φωτισμός και τα ηχηρά και σκληρά εργαλεία, η γρήγορη κοπή του ομφάλιου λώρου, τα αναποδογύρισμα του νεογνού με το κεφάλι προς τα κάτω και το κτύπημα στα οπίσθια, για να κλάψει και να αρχίσει να αναπνέει. Βρίσκει ότι οι στόχοι που επιβάλλουν αυτή τη συμπεριφορά μπορούν να επιτευχθούν και με άλλο, λιγότερο βίαιο και περισσότερο ήπιο τρόπο.

Η μέθοδος Leboyer έχει στόχο να δώσει την ευκαιρία στο βρέφος να έχει μια πιο ομαλή και ήρεμη προσαρμογή στο νέο περιβάλλον. Διαμορφώνει λοιπόν το χώρο του τοκετού με τέτοιο τρόπο, ώστε να μην υπάρχει μεγάλη αντίθεση ανάμεσα στα δύο περιβάλλοντα.

Τα φώτα είναι χαμηλά και απαλά, η θερμοκρασία δωματίου πιο κοντά στη φυσιολογική για το σώμα του εμβρύου, τα αγγίγματα και οι χειρισμοί πιο ήπιοι. Αμέσως μετά τη γέννηση το νεογνό τοποθετείται επάνω στην κοιλιά της μητέρας του, ενώ δέχεται απαλό μασάζ στην πλάτη, για να βγάλει το αμνιακό υγρό από τον αναπνευστικό σωλήνα.

Ύστερα από σύντομο κλάμα το νεογνό αναπνέει φυσιολογικά, και ο ομφάλιος λώρος κόβεται, αφού έχει σταματήσει να πάλλεται. Κατόπιν, με απαλές κινήσεις, σηκώνουν το νεογνό, του κάνουν ένα ξεστό μπάνιο και το ντύνουν ελαφρά. Με αυτό τον τρόπο ο Leboyer διαπίστωσε ότι τα νεογνά έδειχναν περισσότερη ηρεμία και ικανοποίηση.

Παρατηρήσεις επάνω σε αυτή τη μέθοδο τοκετού έδειξαν θετικά αποτελέσματα, τα οποία όμως διήρκεσαν για μια περίοδο τριών μηνών. Οι Oliver και Oliver, το 1978, παρατηρώντας 17 νεογνά που γεννήθηκαν με τη συνηθισμένη μέθοδο και 20 που γεννήθηκαν με τη μέθοδο Leboyer διαπίστωσαν ότι:

- Η συμπεριφορά των νεογνών είχε σημαντική διαφορά κατά τα πρώτα 15 λεπτά μετά τη γέννηση.
- Τα νεογνά της συνηθισμένης διαδικασίας τοκετού είχαν περισσότερη ένταση, περισσότερα ανοίγματα και κλεισίματα των ματιών, περισσότερα πιπιλίσματα, έτρεμαν και ανατρίχιαζαν περισσότερο.
- Τα νεογνά της μεθόδου Leboyer ήταν πιο ήρεμα, άνοιγαν τα μάτια τους περισσότερο και έβγαζαν ήχους πιο μαλακούς. Στο μπάνιο οι μύες τους ήταν πιο χαλαροί, άνοιγαν τα μάτια τους και δεν έκλαιγαν.
- Τα αποτελέσματα αυτά όμως παρατηρήθηκε ότι είχαν μόνο τρίμηνη διάρκεια.

Υπάρχει όμως και μια άλλη εξίσου αισιόδοξη άποψη, αυτή του Αμερικανού R. White (Ουάιτ), η οποία βλέπει τη γέννηση ως το πρώτο βήμα του ατόμου για να ικανοποιήσει την έμφυτη τάση του για αυτονομία και αυτάρκεια. Επομένως, κατά τον White, η απεξάρτηση του εμβρύου από τη μητέρα με την έξοδό του από τη μήτρα και την κοπή του ομφάλιου λώρου αποτελεί το πιο θετικό βήμα για τη δημιουργία της αυτόνομης προσωπικότητας του ατόμου.

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

Η σύλληψη σηματοδοτεί την αρχή της εγκυμοσύνης, η γέννηση το τέλος της. Κατά το πρώτο στάδιο της προγεννητικής περιόδου, το στάδιο του μοριδίου, το γονιμοποιημένο ωάριο διαιρείται σε κύτταρα, που διαμορφώνουν μια μικρή σφαίρα, η οποία εμφυτεύεται στο εσωτερικό της μήτρας. Στο επόμενο στάδιο του κυστιδίου, από τη δεύτερη εβδομάδα μέχρι και το δεύτερο μήνα μετά τη σύλληψη, διαμορφώνονται τα όργανα. Κατά το στάδιο του γαστριδίου, το οποίο διαρκεί από το δεύτερο μήνα μετά τη σύλληψη ως τη γέννηση, τα όργανα αναπτύσσονται και τελειοποιούνται, ενώ αρχίζουν οι φυσικές λειτουργίες.

Η ανάπτυξη του εμβρύου επηρεάζεται από την υγεία, τη διαίτα, την ηλικία, τις προηγούμενες εγκυμοσύνες, την ψυχολογική κατάσταση της μητέρας, καθώς και από την έκθεσή της σε περιβαλλοντικές καταστροφές και σε ραδιενέργεια, από τη λήψη φαρμάκων, ναρκωτικών ουσιών και αλκοόλ. Η έκθεση της μητέρας σε ραδιενεργό περιβάλλον μπορεί να προκαλέσει ιδιαίτερα σημαντικά προβλήματα στο έμβρυο.

Κατά τον ένατο μήνα αρχίζει η διαδικασία της γέννησης. Αρχικά δυνατές συσπάσεις της μήτρας βοηθούν τον τράχηλο να διασταλεί. Κατά το δεύτερο στάδιο, το νεογνό ωθείται με πίεση έξω από τη μήτρα με το κεφάλι του πρώτα.

Κατά το τρίτο στάδιο, ωθούνται με συσπάσεις έξω από τη μήτρα ο πλακούντας και οι μεμβράνες, των οποίων ο προορισμός έχει τελειώσει. Η κοιλιά της νέας μητέρας καθαρίζεται, ενώ ο γιατρός ή η μαία κ.ά. εξετάζουν το βρέφος, για να διαπιστώσουν αν οι λειτουργίες του είναι φυσιολογικές ή αν χρειάζεται ιδιαίτερη φροντίδα. Η συνηθισμένη διαδικασία είναι να χορηγούνται στη μητέρα παυσίπονα σε κάποιο από τα στάδια του τοκετού. Μεγάλη απήχηση όμως έχει η μέθοδος της φυσικής γέννησης με τη μέθοδο Lamaze, ενώ η μέθοδος Leboyer είναι επίσης μια προσέγγιση τοκετού που προτιμούν πολλές μέλλουσες μητέρες.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ - ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Πότε αρχίζει μια νέα ζωή;
2. Αναφέρετε μερικούς από τους λόγους που κάνουν την προγεννητική περίοδο πολύ σημαντική, όπως φαίνεται στη σελίδα 168 στον πίνακα που δείχνει την προγεννητική εξέλιξη.
3. Πότε δημιουργείται η καρδιά του εμβρύου; Πότε ανοίγουν τα μάτια του;
4. Περιγράψτε τη διαδικασία της γονιμοποίησης από την ωορρηξία ως τη σύλληψη.
5. (Για μαθήτριες). Με βάση την πρώτη ημέρα της τελευταίας έμμηνου ρήσης σας, υπολογίστε πότε κάτω από ομαλές συνθήκες θα έχετε την επόμενη ωορρηξία.
6. Αναφέρετε τρεις τουλάχιστον παράγοντες από το εξωτερικό περιβάλλον της εγκύου που μπορούν να προκαλέσουν σοβαρά προβλήματα στην εξέλιξη του εμβρύου.
7. Πώς μπορεί μια έγκυος να συνεισφέρει στην ομαλή εξέλιξη του εμβρύου;
8. Πώς νιώθετε όταν έρχεστε σε επαφή με παιδάκια που έχουν γεννηθεί με κάποια προβλήματα, όπως σύνδρομο Down, κώφωση, τύφλωση κτλ.; Πώς εξηγείτε τα συναισθήματά σας;
9. Χωριστείτε σε ομάδες 2-3 ατόμων. Συζητήστε τις δύο απόψεις για τη γέννηση:
  - Του Otto Rank, που βλέπει τη γέννηση ως μια τραυματική εμπειρία.
  - Του R. White, που μιλάει για τη φυσική τάση του ατόμου για αυτονομία και αυτάρκεια, η οποία επιτυγχάνεται με την έξοδο από τη μήτρα και την κοπή του ομφάλιου λώρου.

Με ποια από τις δύο απόψεις συμφωνείτε; Αιτιολογήστε την απάντησή σας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΑΤΟ

ΒΡΕΦΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ

αντακλαστικές αντιδράσεις, οπτικός γκρεμός, αισθησιοκινητική νοημοσύνη, σχήματα, προσαρμογή, αφομοίωση, συμμόρφωση, οργάνωση, ισορρόπηση, ανακυκλωτικές αντιδράσεις, εμπιστοσύνη/δυσπιστία, προσκόλληση, άγχος αποχωρισμού, άγχος προς ξένα άτομα

9.1. Βρεφική ηλικία

Η βρεφική ηλικία αρχίζει από τη γέννηση και διαρκεί ως το τέλος του 2ου έτους. Η γέννηση ενός βρέφους σηματοδοτεί και την είσοδό του σε ένα ιδιαίτερα προκλητικό και απαιτητικό περιβάλλον, όπου πρέπει να αναπτύξει τις ικανότητες που χρειάζεται, για να προσαρμοστεί και να επιβιώσει. Φεύγει από ένα περιβάλλον που το προστατεύει σχεδόν ολοκληρωτικά και πηγαίνει σε ένα άλλο, εντελώς διαφορετικό και συχνά αφιλόξενο, όπου από την πρώτη στιγμή πρέπει να αρχίσει να αναπτύσσει δεξιότητες προσαρμογής και επιβίωσης.

Από εκεί που όλες του οι διατροφικές ανάγκες ήταν αυτόματα καλυμμένες, τώρα, για να τις καλύψει, πρέπει να «δουλέψει». Πρέπει να κλάψει, για να ειδοποιήσει τη μητέρα για τις ανάγκες του, πρέπει να πιπιλίζει, πρέπει να αναπνεύσει. Ύστερα από εννέα μήνες στο «τροπικό» περιβάλλον της μήτρας της μητέρας του, στους 36,6 βαθμούς Κελσίου, το νεογνό πρέπει επίσης να προσαρμοστεί στο ψυχρότερο

προκλήσεις που αντιμετωπίζει το βρέφος

και μεταβαλλόμενο κλίμα του εξωτερικού κόσμου. Επειδή το δέρμα του είναι λεπτό με πολύ λεπτό υπόστρωμα λίπους, η θερμοκρασία του μπορεί να πέσει μέχρι και 5 βαθμούς κατά τη γέννησή του. Συγχρόνως παρουσιάζεται και δραστική αλλαγή στους κτύπους της καρδιάς του, που μπορεί να φτάσουν τους 140 το λεπτό. Αυτό συμβαίνει, διότι πριν από τη γέννηση η κυκλοφορία του αίματος γινόταν από δεξιά προς τα αριστερά, ενώ τώρα γίνεται από αριστερά προς τα δεξιά. Πρέπει λοιπόν το νεογνό να προσαρμοστεί.

Πριν από τη γέννηση τα **αντισώματα** της μητέρας προστάτευαν το νεογνό από αρρώστιες και μικρόβια· τώρα είναι εκτεθειμένο σε πάρα πολλά από αυτά που κυκλοφορούν στο εξωτερικό περιβάλλον και πρέπει γρήγορα να αναπτύξει τα δικά του αντισώματα, για να αντισταθεί. Πολλά αντισώματα τα έχει ήδη αποκτήσει από τη μητέρα, πριν από τη γέννηση. Τώρα παίρνει και κάποια ακόμη από το μητρικό γάλα, το οποίο είναι ιδιαίτερα πολύτιμο και σημαντικό. Το μητρικό γάλα προστατεύει τα βρέφη από αλλεργίες, διάρροιες, λοιμώξεις του αναπνευστικού συστήματος και άλλες ασθένειες. Αμέσως μετά τη γέννηση και για τις επόμενες δύο ή τρεις ημέρες, ένα ειδικό γάλα, «διαφανές», πλούσιο σε πρωτεΐνη, το **πρωτόγαλα**, δίνει λευκά αιμοσφαίρια στο βρέφος, που είναι απαραίτητα, γιατί παράγουν αντισώματα και καταπολεμούν τις ιώσεις και τα βακτηρίδια. Μάλιστα, το πρωτόγαλα, σε περιοχές όπου υπάρχει έλλειψη φαγητού, είναι αυτό που μπορεί να γλιτώσει το νεογνό από το θάνατο.

9.1.1 Το νεογνό ως άτομο

Στο κεφάλαιο αυτό θα αναφερθούμε στις σωματικές αλλαγές που συμβαίνουν κατά τη βρεφική ηλικία. Θα αναφερθούμε στη **σωματική**, την **αισθησιοκινητική**, τη **νοητική**, τη **συναισθηματική** και την **κοινωνική** ανάπτυξη του βρέφους. Θα δούμε, δηλαδή, την ανάπτυξη του γενικά, με βάση το μέσο όρο ανάπτυξης σε όλους τους τομείς που αναφέραμε πιο πάνω. Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι, ενώ τα περισσότερα βρέφη διέρχονται το κάθε στάδιο ανάπτυξης περίπου την ίδια χρονική περίοδο, δεν έχουν όλα τον ίδιο ρυθμό ανάπτυξης, γεγονός που διαφοροποιεί το ένα από το άλλο.

Έχοντας το κεφάλαιο αυτό ως σημείο αναφοράς, μπορούμε να έχουμε μια καλή ιδέα για το τι μπορούμε να περιμένουμε από ένα βρέφος σε συγκεκριμένα χρονικά διαστήματα. Αν αυτά τυχόν που διαβάζουμε στο βιβλίο δε συμπίπτουν ακριβώς με την πρόοδο ενός συγκεκριμένου βρέφους του οποίου την ανάπτυξη παρατηρούμε, αυτό δεν

είναι απαραίτητα ανησυχητικό. Μπορεί απλώς να είναι ένα στοιχείο της ιδιαιτερότητάς του. Οι ειδικοί είναι αυτοί οι οποίοι μπορούν να μας καθοδηγήσουν, όταν υπάρχουν σοβαρές παρεκκλίσεις ανάμεσα στο μέσο όρο που ενδεικτικά αναφέρεται στο κεφάλαιο αυτό και στο αποτέλεσμα που έχουμε με ένα δεδομένο βρέφος σε συγκεκριμένο στάδιο ανάπτυξης.

9.1.2. Μέθοδοι παρατήρησης της ανάπτυξης του βρέφους

Το θέμα της ανάπτυξης του βρέφους απασχολεί διάφορους επιστήμονες, παιδίατρους, νευρολόγους, ψυχολόγους, εκπαιδευτικούς κ.ά. Οι σχετικές παρατηρήσεις και μελέτες γίνονται με τρεις συστηματικές μεθόδους:

- **Παιδικές βιογραφίες.** Αυτές είναι καταγραφές της προόδου των βρεφών που γίνονται από τους γονείς, οι οποίοι με λεπτομερείς και αναλυτικές σημειώσεις περιγράφουν τα πράγματα που τα παιδιά τους καταφέρνουν από ημέρα σε ημέρα. Παρ' όλα αυτά, η «επιστημονικότητα» αυτών των βιογραφιών δεν είναι δεδομένη, γιατί ενυπάρχει το συναισθηματικό στοιχείο, που επηρεάζει την παρουσίαση των αποτελεσμάτων. Σημαντικής σημασίας είναι οι παιδικές βιογραφίες του **C. Darwin (Δαρβίνου)**, ο οποίος περιέγραψε τις πρώτες ημέρες ζωής του γιου του, και του **Jean Piaget (Πιαζέ)**, ο οποίος περιέγραψε τις παρατηρήσεις του επάνω στα τρία του παιδιά κατά τα πρώτα χρόνια της ζωής τους.

- **Παρατηρήσεις της συμπεριφοράς των βρεφών με βάση «νόρμες».** Ύστερα από πολύ συστηματικές παρατηρήσεις πολλών χρόνων οι επιστήμονες έχουν καταγράψει ορισμένες «νόρμες» συμπεριφοράς. Οι νόρμες αυτές αντιπροσωπεύουν τη συνηθισμένη συμπεριφορά για τα περισσότερα παιδιά της ίδιας ηλικίας και κάτω από τις ίδιες συνθήκες. Για παράδειγμα, σε ηλικία 3 μηνών το βρέφος μπορεί να στηρίζει το κεφάλι του, όταν είναι σε πρηνή θέση (μπρούμυτα). Αυτό αποτελεί μια «**νόρμα**», μια βάση σύγκρισης που μας βοηθάει να γνωρίζουμε σε ποια ηλικία του βρέφους θα περιμένουμε αυτή τη συμπεριφορά. Για παράδειγμα, δεν μπορούμε να περιμένουμε από ένα βρέφος δύο μηνών να στηρίζει το κεφάλι του, όταν βρίσκεται σε πρηνή θέση, αλλά γνωρίζουμε ότι αυτό θα γίνει στους τρεις μήνες. Αν όμως ένα βρέφος 4 μηνών δεν μπορεί να στηρίζει το κεφάλι του σ' αυτή τη θέση, τότε πρέπει να υποπτευθούμε ότι κάτι ιδιαίτερο υπάρχει με το συγκεκριμένο παιδί και χρειάζεται να διερευνηθεί η αιτία.

- **Εργαστηριακά πειράματα.** Τα εργαστηριακά πειράματα είναι η περισσότερο ακριβής μέθοδος παρατήρησης. Περιλαμβάνουν λεπτομερή περιγραφή των αντιδράσεων του βρέφους οι οποίες προέρχονται από ελεγχόμενα ερεθίσματα. Οι αντιδράσεις αυτές μπορούν να μετρηθούν. Ένα από αυτά τα πειράματα είναι το πείραμα του **R. L. Fantz (Φαντζ)**, ο οποίος μελέτησε τη δυνατότητα αντίληψης του βρέφους. Το βρέφος είναι ξαπλωμένο και κοιτάζει προς τα επάνω σε δύο πίνακες. Ο πειραματιστής τοποθετεί στους πίνακες δύο αντίθετα ερεθίσματα, για παράδειγμα ένα διάγραμμα ενός προσώπου και ένα ασπρόμαυρο οβάλ σχήμα. Κατόπιν, παρακολουθεί τις κινήσεις των ματιών του βρέφους, για να δει ποιο από τα δύο σχήματα κοιτάζει πιο συχνά και για περισσότερη ώρα. Αλλάζοντας τα ερεθίσματα, δηλαδή τις εικόνες, και παρακολουθώντας τη συμπεριφορά ο πειραματιστής μπορεί να μάθει πολλά για τα πράγματα που προτιμάει ένα βρέφος και τα οποία ενδιαφέρεται να βλέπει περισσότερο.

9.1.3. Κίνδυνοι για τα βρέφη

Ο πρώτος μήνας της ζωής ενός βρέφους είναι ο πιο δύσκολος, διότι, λόγω όλων των προσαρμογών που πρέπει να κάνει, είναι ιδιαίτερα ευάλωτο. Ίσως δεν είναι τυχαίο ότι η παράδοση επιβάλλει την ιδιαίτερη προστασία του βρέφους μέχρι να «σαραντίσει», αν και η επιστήμη δεν ακολουθεί αυτή την τακτική. Ουσιαστικά, μολονότι το βρέφος είναι περισσότερο ευάλωτο κατά τον πρώτο μήνα, οι κίνδυνοι, γενικότερα, είναι αρκετοί κατά τον πρώτο χρόνο της ζωής του.

Η πρόωρη γέννηση, η καθυστερημένη ανάπτυξη πριν από τη γέννηση, οι ασθένειες αμέσως μετά τη γέννηση, τα αναπνευστικά προβλήματα, η κακή διατροφή, η ανεπαρκής ιατρική φροντίδα, η φτώχεια, η παραμέληση, ακόμη και η πιθανή κακή υγεία της μητέρας είναι μερικοί από τους κινδύνους που μπορεί να αντιμετωπίσει ένα βρέφος με τον ερχομό του στον κόσμο.

κίνδυνοι

Ένα υγιές ξεκίνημα

Μια μελέτη που έγινε το 1988 στην Βόρεια Ευρώπη, στις Ηνωμένες Πολιτείες και στην Ιαπωνία έδειξε ότι 990 από τα 1.000 βρέφη επιβιώνουν μετά τον πρώτο χρόνο στις Ηνωμένες Πολιτείες, ενώ στη Φινλανδία και την Ιαπωνία επιβιώνουν 994 από τα 1.000 βρέφη.

Στοιχεία για το μητρικό γάλα

Το γάλα της μητέρας βοηθάει πολύ κατά τη διάρκεια του πρώτου μήνα στην ανάπτυξη του βρέφους, καθώς και στην αποφυγή της παχυσαρκίας αργότερα. Οι μητέρες που θηλάζουν, επειδή δεν μπορούν να δουν την ποσότητα του γάλακτος που έχει πάρει το βρέφος και να τη μετρήσουν με γραμμάρια, όπως γίνεται όταν τα ταΐζουν με το μπουκάλι, βασίζονται στην απόφαση του βρέφους για το πότε χορταίνει και δεν το πιέζουν να φάει περισσότερο. Τα βρέφη παίρνουν την ποσότητα που τα κάνει να χορτάσουν και μετά σταματούν. Τα μωρά που τρέφονται με το μητρικό γάλα είναι πιο δραστήρια και γι' αυτό λιγότερα παχύσαρκα από αυτά που τρέφονται με το μπουκάλι. Ένα άλλο σημαντικό στοιχείο του θηλασμού είναι η πολύ κοντινή και τρυφερή επαφή που έχει το βρέφος με τη μητέρα. Η εμπειρία αυτή μπορεί να είναι πολύ θετική και για το βρέφος και για τη μητέρα.

Βέβαια το τάισμα με το μπουκάλι δεν μπορεί να απορριφθεί γι' αυτούς τους λόγους, διότι και με αυτό τον τρόπο τάϊσματος μπορεί να αναπτυχθεί τρυφερή σχέση του βρέφους και με τους δύο γονείς, εφόσον και ο πατέρας μπορεί να αναλάβει το τάισμά του.

Εξαιρετικά σημαντικό είναι για τη μητέρα να προσέχει ιδιαίτερα τη διατροφή της και γενικότερα τι ουσίες μπαίνουν μέσα στον οργανισμό της κατά την περίοδο του θηλασμού. Όπως και κατά την προγεννητική περίοδο, ό,τι τρώει, πίνει ή, γενικότερα, βάζει στον οργανισμό της η έγκυος περνάει στο έμβρυο μέσω του πλακούντα, έτσι και κατά το θηλασμό το γάλα γίνεται ο μεταφορέας των καλών ή κακών στοιχείων του οργανισμού από τη μητέρα στο βρέφος.

9.2. Σωματικές αλλαγές κατά τη βρεφική ηλικία

Τα περισσότερα βρέφη στην εποχή μας, στις αναπτυγμένες χώρες, έρχονται στον κόσμο υγιή, ενεργητικά και με όρεξη για φαγητό. Το «τσαλακωμένο» δέρμα τους σύντομα γεμίζει, και το νεογνό μέσα στον πρώτο μήνα μετατρέπεται σ' ένα καλά θρεμμένο βρέφος. Έχει ήδη αρχίσει η σωματική του ανάπτυξη.

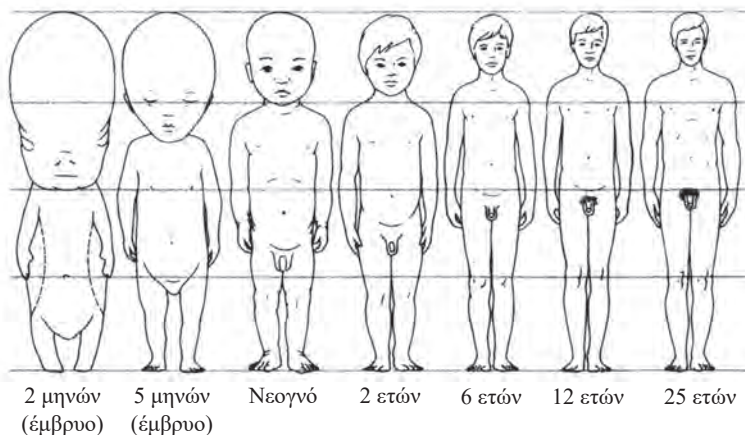
η σημασία
του μητρικού
γάλακτος

9.2.1. Ανάπτυξη του εγκεφάλου

Από ένα εσωτερικό προγραμματισμό, το κεντρικό νευρικό σύστημα του βρέφους εξακολουθεί να ωριμάζει ανεξάρτητα από το περιβάλλον του. Τα πρώτα εγκεφαλικά κύτταρα που λειτουργούν είναι αυτά που ελέγχουν τα επάνω άκρα και τον κορμό. Μέχρι το βρέφος να φτάσει την ηλικία των 3-4 μηνών ο εγκέφαλός του είναι αρκετά ανεπτυγμένος, ώστε να ελέγχει και να κατευθύνει τις κινήσεις των χεριών. Παράλληλα, αναπτύσσονται οι αισθητήριες περιοχές του εγκεφαλικού φλοιού, οι οποίες επηρεάζουν πρώτα την αφή, μετά την όραση και κατόπιν την ακοή. Μέχρι την ηλικία των επτά μηνών το βρέφος μπορεί και αντιλαμβάνεται συγχρόνως αυτά που βλέπει και αυτά που ακούει, να κατευθύνει τις κινήσεις του προσπαθώντας να πιάσει ένα παιχνίδι και να το περιεργαστεί, αλλά και να αντιδρά σε άτομα που δε γνωρίζει.

9.2.2. Σωματική ανάπτυξη

Η κατεύθυνση ανάπτυξης του ανθρώπου είναι σε πολλά σημεία αντίθετη από αυτή των φυτών. Δηλαδή, ενώ τα φυτά αναπτύσσονται από κάτω προς τα επάνω, ο άνθρωπος μεγαλώνει από πάνω προς τα κάτω, αρχίζοντας από το κεφάλι προς τα πόδια και από το κέντρο προς τα άκρα. Η πορεία ανάπτυξης του ατόμου αρχίζει από την εμβρυακή κατάσταση και συνεχίζεται ως την πλήρη ανάπτυξή του.

Η ανάπτυξη της συμπεριφοράς φαίνεται ότι ακολουθεί την ίδια κατεύθυνση. Το βρέφος μπορεί να κρατήσει όρθιο το κεφάλι του, πριν αποκτήσει την ικανότητα να κάθεται, και αρχίζει να κάθεται, πριν ξεκινήσει να περπατάει. Χρησιμοποιεί το χέρι του ως άνω άκρο, πριν αποκτήσει την ικανότητα να ελέγχει τις κινήσεις των δακτύλων του. Όμως, μοιρασίως η κατεύθυνση της ανάπτυξης είναι ίδια για όλα τα βρέφη,

οι ταχύτητες με τις οποίες επιτυγχάνεται αυτή η ανάπτυξη διαφέρουν, διότι τα άτομα διαφέρουν μεταξύ τους.

Το μέσο νεογνό ζυγίζει περίπου 3 ½ κιλά και έχει ύψος 50 περίπου εκατοστά. Τα δίδυμα ή τα τρίδυμα γεννιούνται με λιγότερο βάρος, επειδή συνήθως γεννιούνται πρόωρα. Τις πρώτες πέντε περίπου ημέρες μετά τη γέννηση τα νεογνά, επειδή πρέπει να μάθουν να πιπιλίζουν, να καταπίνουν και να χωνεύουν -κάτι που δε γνώριζαν στη μήτρα της μητέρας-, χάνουν το 10% περίπου του βάρους τους. Αυτό, γιατί αρχίζουν να καταναλώνουν ενέργεια. Όμως η κατάσταση αρχίζει να αλλάζει μετά την πέμπτη ημέρα, και ως τον τέταρτο μήνα το βρέφος έχει διπλασιάσει το βάρος με το οποίο γεννήθηκε. ***Το τάισμα πέρα από το κανονικό κατά το διάστημα των πρώτων μηνών προδιαθέτει τα βρέφη για παχυσαρκία.***

Το βάρος που κερδίζουν τα βρέφη κατά τη διάρκεια του πρώτου έτους είναι κυρίως λίπος, το οποίο κάνει τα περισσότερα να είναι παχουλά με στρογγυλά μαγουλάκια. Αυτό το πάχος το χρειάζονται για προστασία από το κρύο, αλλά και για απόθεμα τροφής, όταν κόβεται η όρεξη για φαγητό κατά τη διάρκεια της οδοντοφυΐας. Η οδοντοφυΐα αρχίζει από τον πέμπτο μήνα και συνεχίζεται μέχρι το δεύτερο έτος.

Κατά το δεύτερο έτος τα βρέφη ψηλώνουν και κερδίζουν λιγότερο βάρος απ' όσο το προηγούμενο χρόνο. Στους 24 μήνες ένα μέσο παιδί ζυγίζει δεκατρία περίπου κιλά και έχει ύψος 85 εκατοστά περίπου.

Κατά τα πρώτα δύο χρόνια ζωής οι διαφορές στην ανάπτυξη ανάμεσα σε αγόρια και κορίτσια είναι ελάχιστες. Όμως ακόμη και τότε η σύνθεση του σώματος των δύο φύλων διαφέρει. Κατά τη βρεφική ηλικία τα κορίτσια έχουν περισσότερο πάχος και λιγότερη μυϊκή μάζα σε σχέση με τα αγόρια, που έχουν περισσότερη μυϊκή μάζα και λιγότερο πάχος. Αργότερα, τα κορίτσια αναπτύσσονται γρηγορότερα από τα αγόρια, και η ανάπτυξή τους είναι περισσότερο σταθερή απ' ό,τι των αγοριών.

Οι αναλογίες του σώματος αλλάζουν δραστικά από τη γέννηση ως την εφηβεία. Από τη γέννηση ως την ενηλικίωση το κεφάλι του ατόμου διπλασιάζεται, ο κορμός τριπλασιάζεται, τα επάνω άκρα (χέρια) τετραπλασιάζονται σε μήκος, ενώ τα κάτω άκρα (ποδιών) πενταπλασιάζονται. Τα παιδιά ψηλώνουν, επειδή ψηλώνουν τα πόδια τους, ενώ οι έφηβοι, επειδή ψηλώνει ο κορμός.

Η ανάπτυξη ενός ατόμου είναι αποτέλεσμα διάφορων παραγόντων. Από τη σύλληψη ως το δεύτερο ή τρίτο έτος της ηλικίας η ανάπτυξη του παιδιού αποφασίζεται από τα γονίδια, τα οποία φτιάχνουν το

πρώτο σχέδιο ανάπτυξης, και από το περιβάλλον, το οποίο αποφασίζει το βαθμό στον οποίο αυτά τα σχέδια θα πραγματοποιηθούν.

9.2.3. Αντανακλαστικές αντιδράσεις του νεογνού

Το υγιές νεογνό διαθέτει ένα αξιόλογο φάσμα αντανακλαστικών κινήσεων. Τα αντανακλαστικά του είναι γρήγορες αυτόματες κακοσυντονισμένες αντιδράσεις σε συγκεκριμένα ερεθίσματα, όπως το χάδι στο μάγουλο ή στην πατούσα κ.ά. Έχουν καταμετρηθεί πάνω από 20 αντανακλαστικές αντιδράσεις, των οποίων η ύπαρξη διαπιστώνεται λίγο μετά τη γέννηση από το γιατρό που εξετάζει το νεογνό. Η ύπαρξή τους είναι δείγμα ενός βρέφους με υγιές νευρικό σύστημα. Ποια είναι η χρησιμότητα των αντανακλαστικών αντιδράσεων; Πολλές είναι οι πιθανές απαντήσεις. Βασικά όμως τα αντανακλαστικά συμβάλλουν στην επιβίωση του βρέφους. Το πιπίλισμα, η στροφή του κεφαλιού προς τη θηλή της μητέρας, το κλάμα, ο βήχας, το φτέρνισμα είναι όλα αντανακλαστικά επιβίωσης.

Από τις κυριότερες αντανακλαστικές αντιδράσεις είναι οι πιο κάτω:

αντανα-
κλαστικές
αντιδράσεις

Βρέφος 6 εβδομάδων.
Αντανακλαστικό κλείσιμο της παλάμης.

- **Το αυτόματο κλείσιμο της παλάμης**

Αν κάποιος βάλει το δάκτυλό του ή ένα παρόμοιου σχήματος αντικείμενο στην παλάμη του νεογνού, τα δάκτυλα του βρέφους κλείνουν γύρω του και το σφίγγουν με τέτοια δύναμη, που μπορεί και να κρεμαστούν από αυτό με το βάρος ολόκληρου του σώματός τους. Το συγκεκριμένο αντανακλαστικό εμφανίζεται για αρκετές εβδομάδες μετά τη γέννηση και εξαφανίζεται, όταν το βρέφος φτάσει την ηλικία των 3-4 μηνών. Τέτοια δύναμη αποκτούν πάλι τα νήπια των 5 ετών.

- **Η αντανακλαστική αντίδραση Moro**

Όταν το νεογνό ξαφνιάζεται ή νιώθει ότι πέφτει, τα χέρια και τα πόδια του ανοίγουν, τα δάκτυλα των χεριών ανοίγουν, και η όλη κίνησή του δείχνει σαν να ζητάει να το πάρουν αγκαλιά, για να προστατευθεί.

Αυτή είναι η αντανakλαστική αντίδραση Moro. Στη συνέχεια, κλείνει σφιχτά τις παλάμες του, ανασηκώνει το θώρακα, τεντώνει εντελώς τα πόδια του, ανοίγει τα μάτια ορθάνοιχτα και αρχίζει ένα δυνατό γοερό κλάμα. Αν αυτή η αντανakλαστική αντίδραση, όπως και άλλες, δεν εξαφανιστεί μέσα σε λίγους μήνες, μπορεί να είναι ένδειξη ότι κάτι δεν πηγαίνει καλά με το κεντρικό νευρικό σύστημα του βρέφους.

Νεογνό ωρών, αντανakλαστικό Moro

Στα φυσιολογικά άτομα οι αντιδράσεις αυτές, που είναι αυτόματες, αντικαθίστανται με άλλες τις οποίες το άτομο επιλέγει να έχει με τη χρήση της λογικής και της θέλησής του.

- **Η αντανakλαστική αντίδραση του βηματισμού**

Αντανakλαστικό του βηματισμού

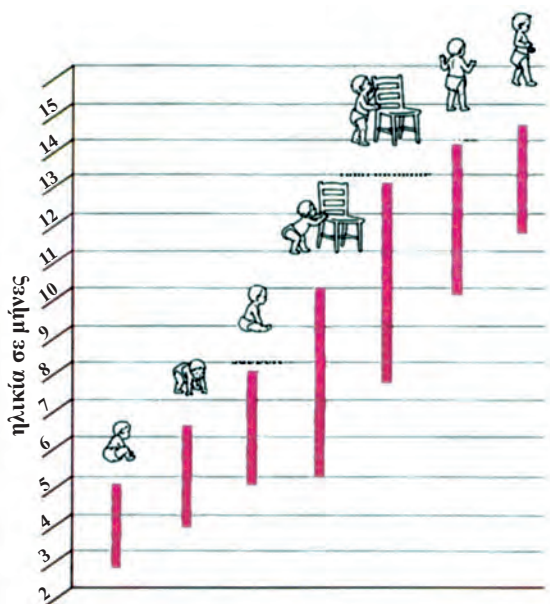
Η αντανakλαστική αυτή αντίδραση συμβαίνει, όταν το νεογνό κρατηθεί όρθιο με τα πόδια του επάνω σε μια επιφάνεια, με τον ίδιο τρόπο που αργότερα κρατάει κάποιος το μεγαλύτερο βρέφος, για να το βοηθήσει να περπατήσει. Το νεογνό λοιπόν κάνει κινήσεις **σαν να περπατάει**. Και αυτή η αντανakλαστική αντίδραση φυσιολογικά εξαφανίζεται. Όμως μια μελέτη που έκαναν οι Zelazo και

Kolb (1972) έδειξε ότι η κίνηση αυτή μπορεί να μην είναι αντανakλαστική αλλά μια έμφυτη τάση του ατόμου για κίνηση προς τα εμπρός, η οποία περιλαμβάνει και βηματισμό. Το συμπέρασμα αυτό έχει προκύψει από το γεγονός ότι πολλά βρέφη τα οποία οι γονείς κρατούσαν πολύ συχνά στη στάση βηματισμού από πολύ νωρίς κατάφεραν να περπατήσουν μόνα τους τουλάχιστον ένα μήνα γρηγορότερο απ' ό,τι άλλα παιδιά.

9.3 Κινητική ανάπτυξη

Όπως έχουμε πει, οι διάφοροι τομείς ανάπτυξης επομένως και ο τομέας της κινητικής ανάπτυξης, δεν επιτυγχάνονται πάντα με τον ίδιο ρυθμό σε όλα τα άτομα. Παρ' όλα αυτά η σειρά με την οποία οι κινητικές δεξιότητες αναπτύσσονται είναι σταθερά ίδια σε όλα τα βρέφη.

- Από τη γέννηση έως 3 μηνών

Πολλά νεογνά, από τη γέννηση τους ακόμη, μπορούν να γυρίσουν το κεφάλι τους, όταν είναι ξαπλωμένα ανάσκελα, ενώ, αν είναι μπρούμυτα, μπορούν να το σηκώσουν αρκετά, ώστε να το γυρίσουν αριστερά και δεξιά. Σύντομα ανασηκώνουν τους ώμους και το θώρακα. Σε ηλικία 2 μηνών μπορούν να σηκώσουν το κεφάλι τους, όταν είναι ξαπλωμένα, όταν όμως είναι καθιστά, το κεφάλι τους γέρνει και γυρίζει προς το πλάι. Στους 3 μήνες τα περισσότερα βρέφη μπορούν και κρατούν το κεφάλι τους όρθιο λίγο περισσότερο. Όταν τα κρατάει κάποιος, μπορούν να σπρώξουν με τα πόδια τους. Τα νεογνά δεν έχουν τον έλεγχο των άνω άκρων (χεριών), αλλά τον αποκτούν σιγά-σιγά σε ηλικία μερικών εβδομάδων. Αν βάλει κανείς ένα γυαλιστερό παιχνίδι μπροστά στα χέρια ενός βρέφους ενός μηνός, εκείνο δεν κάνει καμία προσπάθεια να το πιάσει, το βρέφος των 2 μηνών θα προσπαθήσει να το πιάσει, ενώ το βρέφος των 3 μηνών θα το πιάσει και θα το κρατήσει για λίγο.

- **4-6 μήνες**

Σε ηλικία 4 μηνών τα περισσότερα βρέφη, αν είναι μπρούμυτα, μπορούν να κυλήσουν στο πλάι. Σ' αυτή την ηλικία ο εγκέφαλος μπορεί και δίνει εντολές για κίνηση στα χέρια. Το βρέφος των 4 μηνών μπορεί να παρατηρεί τα χέρια του για αρκετή ώρα, φέρνοντάς τα μπροστά του σε μια απόσταση που μπορεί να τα κοιτάζει. Στους 5 μήνες από μπρούμυτα μπορεί να γυρίσει ανάσκελα. Κρατάει αντικείμενα που θα του δώσουν με το τέταρτο και πέμπτο δάκτυλό του. Στους 6 μήνες κρατάει και τα δύο χέρια του μπροστά του και μπορεί να τα κατευθύνει επάνω - κάτω και στο πλάι. Απλώνει τα χέρια του, πιάνει και κρατάει αντικείμενα. Το κορμί του είναι πιο σταθερό, και το κεφάλι του στέκεται όρθιο κατά το τέλος του μήνα, ενώ μπορεί ακόμα και να καθίσει για λίγο χωρίς στήριγμα.

- **7-9 μήνες**

Το βρέφος μπορεί και γυρίζει από ανάσκελα μπρούμυτα. Αν πιαστεί από κάπου μπορεί να σηκωθεί και να κρατηθεί για λίγο όρθιο στην κούνια του. Μπορεί να δώσει το παιχνίδι που κρατάει από το ένα χέρι στο άλλο. Με αυτές τις νέες ικανότητες μπορεί να ασχοληθεί παίζοντας μόνο του για λίγο. Τώρα μπορεί να πιάσει το μπουκάλι του και έτσι μπορεί ακόμη και να προσπαθήσει να φάει μόνο του. Στους 9 μήνες μπορεί να παίζει πιάνοντας τα πόδια του, ενώ είναι ξαπλωμένο. Για λίγη ώρα μπορεί να καθίσει χωρίς στήριγμα και να ανασηκωθεί μόνο του, αν πέσει. Αρχίζει μια μεγαλύτερη κινητικότητα, άλλα βρέφη σέρνονται, άλλα μπουσουλάνε. Διαρκώς ανακαλύπτουν καινούρια πράγματα, και αυτό τους δίνει λόγους να προσπαθούν να κινούνται.

- **10-11 μήνες**

Τώρα τα βρέφη πια δε θέλουν να είναι ξαπλωμένα. Προτιμούν να κάθονται ή να στέκονται όρθια. Αν τους κρατήσει κάποιος το χέρι, θα κάνουν βήματα, αν όχι, θα κρατηθούν από κάπου για να τα κάνουν. Στους 11 μήνες θα κάνουν το πρώτο βήμα χωρίς βοήθεια και γρήγορα θα πέσουν στο πάτωμα.

- **12 μήνες**

Το βρέφος κάνει προσπάθειες για περισσότερα βήματα χωρίς βοήθεια. Μετά τους 12 μήνες το περπάτημα γίνεται όλο και πιο ισορροπημένο. Μέχρι το τέλος των 2 ετών το βρέφος μπορεί να τρέχει, να ανεβαίνει και να κατεβαίνει σκάλες.

Βρέφος 6 εβδομάδων: στήριξη του κεφαλιού, κλείσιμο της παλάμης.

9.4 Αισθητηριακή και αντιληπτική ανάπτυξη

Αλήθεια, πώς μπορεί κάποιος να παρατηρήσει και να καταλάβει αυτά που βλέπει, ακούει, μυρίζει, γεύεται, νιώθει με την αφή και αντιλαμβάνεται ένα βρέφος; Συχνά είναι δύσκολο να κατανοήσουμε πώς αισθάνεται και πώς αντιλαμβάνεται ένας ενήλικος, παρά το γεγονός ότι υπάρχει η επικοινωνία με την ομιλία. Πώς λοιπόν μπορούμε να καταλάβουμε πώς αισθάνεται ένα βρέφος, το οποίο δεν μπορεί να μας εξηγήσει. Οι άλλοι τομείς ανάπτυξης, σωματική, κινητική, γλωσσική κτλ., μπορούν να παρατηρηθούν με τα μάτια. Με τις αισθήσεις και την αντίληψη όμως τι γίνεται; Αυτό είναι κάτι που έχει δυσκολέψει τους ερευνητές, οι οποίοι όμως έχουν βρει τρόπους με τους οποίους μπορούν να βγάλουν συμπεράσματα: ένας τέτοιος τρόπος είναι, για παράδειγμα η παρατήρηση των κινήσεων των ματιών.

Όπως όλοι οι άνθρωποι, έτσι και τα βρέφη έχουν την τάση να κοιτάζουν μερικά πράγματα περισσότερη ώρα απ' ό,τι κοιτάζουν κάποια άλλα. Οι ερευνητές, για να παρακολουθήσουν τις οπτικές αντιδράσεις των βρεφών, κινηματογραφούν τις αντανάκλασεις των ματιών τους. Η αντανάκλαση δείχνει ακριβώς πού κοιτάζει το βρέφος. Σε άλλες περιπτώσεις, για να καταγράψουν το πιπίλισμα, δίνουν στο βρέφος μια πιπίλα, η οποία είναι συνδεδεμένη με καλώδια και μετρητές. Χωρίς να

δώσουν κανένα άλλο ερέθισμα στο βρέφος, καταγράφουν ένα αριθμό πιπιλισμάτων. Χρησιμοποιούν αυτό τον αριθμό ως βάση για σύγκριση. Για παράδειγμα, με την πιπίλα το βρέφος κάνει 50 πιπιλίσματα το λεπτό. Κατόπιν, δείχνουν στο βρέφος μια εικόνα και μετρούν τον αριθμό των πιπιλισμάτων. Έτσι, μπορούν να δουν αν τα πιπιλίσματα στη θέση της εικόνας ήταν περισσότερα ή λιγότερα και να βγάλουν συμπεράσματα. Αν, δηλαδή, στη θέση μιας εικόνας τα πιπιλίσματα είναι πάνω από πενήντα, αυτό μπορεί να σημαίνει ότι το ερέθισμα (εικόνα) προκαλεί ενδιαφέρον στο βρέφος. Αν τα πιπιλίσματα είναι λιγότερα από πενήντα, μπορεί να σημαίνει ότι το βρέφος βρίσκει το ερέθισμα βαρετό. Αν αντί για εικόνα ο ερευνητής παραγάγει έναν ήχο (αλλάζει, δηλαδή, το ερέθισμα), και ο αριθμός των πιπιλισμάτων αλλάξει, μπορεί ο ερευνητής να υποθέσει ότι το βρέφος παρατήρησε την αλλαγή του ερεθίσματος.

Ένα άλλος τρόπος που έχουν εφεύρει οι ερευνητές για να παρατηρούν και να αξιολογούν την ακοή και την όραση του βρέφους είναι η πιπίλα, η οποία είναι συνδεδεμένη πάλι με καλώδια, μόνο που αυτή τη φορά παράγεται ένας μαγνητοφωνημένος ήχος, ή εμφανίζεται μια εικόνα, τη στιγμή που θα αρχίσει το βρέφος να πιπιλάει. Έτσι οι ερευνητές παίρνουν τις πληροφορίες που θέλουν, τις καταγράφουν και τις αξιολογούν.

Τα πιο πάνω παραδείγματα μας δίνουν μια ένδειξη για το πώς η συμπεριφορική προσέγγιση εφαρμόζεται στην πράξη. Έχουμε εδώ ένα περιβάλλον, το περιβάλλον, δηλαδή, που έχει δημιουργήσει ο ερευνητής για να κάνει την έρευνά του. Το περιβάλλον αυτό ελέγχεται, με την έννοια ότι το διαμορφώνει όπως το χρειάζεται ο ερευνητής για την έρευνά του. Ελέγχει επίσης το είδος, τον αριθμό και την ταχύτητα των ερεθισμάτων που θα δώσει, για να έχει τις αντιδράσεις που περιμένει.

Ερέθισμα (Ε) λοιπόν στα πιο πάνω παραδείγματα είναι η εικόνα που εμφανίζεται ή ο ήχος που παράγεται, και **αντίδραση (Α)** είναι το πιπιλισμα και η ποιότητα του πιπιλισματος (συχνότητα, αριθμός πιπιλισμάτων κτλ.).

9.4.1. Όραση

Μέχρι πριν από 30 περίπου χρόνια, δε γνωρίζαμε τι και πώς βλέπει ένα νεογέννητο βρέφος. Υπήρχαν διάφορες απόψεις, οι οποίες όμως δεν ήταν τεκμηριωμένες. Για παράδειγμα, υπήρχε η άποψη ορισμένων γιατρών ότι τα νεογνά δεν βλέπουν, ώσπου να γίνουν ενός

όραση

μηνός. Οι γονείς όμως από την πλευρά τους πίστευαν, από προσωπικές τους παρατηρήσεις σε στιγμές επαφής με το νεογνό (τάισμα, χάιδεμα, αγκάλιασμα), ότι τα νεογνά βλέπουν. Στα τελευταία 30 και πλέον χρόνια οι ερευνητές έχουν μάθει πολλά για την ανατομία, τη φυσιολογία και τη λειτουργία της όρασης των βρεφών.

Κατά τη γέννηση το φυσιολογικό νεογνό έχει όλα τα όργανα όρασης που έχει και ο ενήλικος. Στον αμφιβληστροειδή όμως (το όργανο, δηλαδή, που μετατρέπει το φως της εικόνας που βλέπουμε σε σήματα, τα οποία στέλνει στον εγκέφαλο) δεν έχει ανεπτυγμένο καλά το βοθρίο, δηλαδή την περιοχή όπου σχηματίζονται οι εικόνες. Αυτό ωριμάζει αργότερα, κατά τον 11ο μήνα. Έτσι βγαίνει το συμπέρασμα ότι οι ικανότητες του βρέφους να εστιάζει σε αντικείμενα, να τα εντοπίζει, να παρακολουθεί εικόνες που κινούνται και να κάνει διαχωρισμό των λεπτομερειών στις εικόνες είναι πολύ περιορισμένες σε σχέση με αυτές των ενηλίκων. Ως αποτέλεσμα, οι ερευνητές συμπεραίνουν ότι τα βρέφη βλέπουν τις εικόνες θαμπές. Καθαρά μπορούν να δουν μόνο αντικείμενα που είναι μεγάλα, βρίσκονται κοντά τους και έχουν αντιθέσεις, όπως, για παράδειγμα, το πρόσωπο και τα μαλλιά των γονέων, όταν αυτοί κρατούν το βρέφος και το ταΐζουν. Προτιμούν επίσης τα βρέφη να βλέπουν τα σχήματα που δεν είναι πολύπλοκα, έχουν ένα βαθμό κίνησης και έχουν περίγραμμα.

Πώς όμως αντιλαμβάνονται τα βρέφη αυτά που βλέπουν; Πώς, για παράδειγμα, αντιλαμβάνονται το χώρο, την απόσταση, το βάθος, τις διαστάσεις;

9.4.2. Αντίληψη χώρου

οπτικός γκρεμός

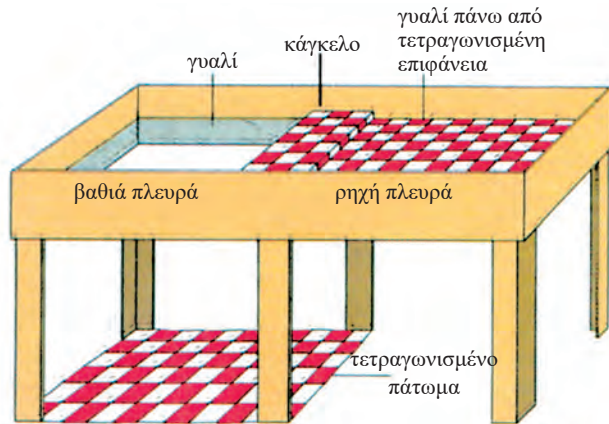
Μια από τις αρχικές παρατηρήσεις μας, για να κατανοήσουμε πώς τα βρέφη αντιλαμβάνονται το χώρο, έγινε από τους **Gibson (Γκίμπσον)** και **Walk (Γουόκ)** το 1960, με τον «οπτικό γκρεμό».

Ο οπτικός γκρεμός είναι μια ειδική πειραματική συσκευή, η οποία έχει κατασκευαστεί με βάση ένα μεγάλο τραπέζι με κάγκελα γύρω-γύρω και γυάλινη βάση. Κάτω από τη γυάλινη βάση είναι τοποθετημένο στο μισό τραπέζι ένα κάλυμμα με ασπρόμαυρα τετράγωνα όπως αυτά της σκακιέρας. Στη μέση του τραπεζιού είναι τοποθετημένη μια λευκή λωρίδα. Από την άλλη πλευρά της λωρίδας το ασπρόμαυρο κάλυμμα είναι τοποθετημένο με τέτοιο τρόπο, ώστε να μην ακουμπάει το κάτω μέρος του γυαλιού, αλλά να κατεβαίνει και να είναι στρωμένο επάνω στο πάτωμα. Έτσι, δημιουργείται μια οπτική απάτη. Ενώ, δηλα-

Βρεφική ηλικία

Οπτικός γκρεμός

δή, η επιφάνεια πάνω από το γυαλί είναι επίπεδη, κάτω από το γυαλί δεν είναι επίπεδη και σχηματίζει έναν οπτικό γκρεμό. Ένα βρέφος, που είναι σε ηλικία 6-14 μηνών και μπορεί να μπουσουλήσει και να κινηθεί διερευνητικά, τοποθετείται από τη μητέρα του στο «ρηχό» σημείο του τραπεζιού, επάνω στη λευκή ζώνη με κατεύθυνση προς το «βάθος». Η μητέρα μιλάει στο βρέφος και το προσκαλεί να κινηθεί προς αυτήν, προσπαθώντας να το παρακινήσει να έλθει προς την κατεύθυνση του «γκρεμού». Σύμφωνα με τη μελέτη, τα βρέφη των 6-14 μηνών δεν πήγαιναν προς την κατεύθυνση της μητέρας τους, πιθανόν επειδή αναγνώριζαν ότι πιο πέρα βρισκόταν ο «γκρεμός».

Τον ίδιο «οπτικό γκρεμό» χρησιμοποίησαν οι ερευνητές και με βρέφη μικρότερα των 7 μηνών. Αυτά τα τοποθέτησαν όμως μπρούμυτα επάνω στην πλευρά της γυάλινης επιφάνειας που δείχνει το βάθος του «γκρεμού». Παρατήρησαν λοιπόν ότι κτύποι της καρδιάς αραιώσαν, τα βρέφη έκλαιγαν λιγότερο και κοίταζαν με ενδιαφέρον προς τα κάτω. Αυτό μπορεί να σημαίνει ότι παρατήρησαν το βάθος, όμως δεν αποτελεί απόδειξη ότι τα βρέφη αυτής της ηλικίας μπορούν να αντιληφθούν τις αποστάσεις. Το ότι οι κτύποι της καρδιάς τους αραιώσαν μπορεί να σημαίνει ότι τα βρέφη απλώς αντιδρούσαν σε μια ορατή αλλαγή της εικόνας που έβλεπαν.

Έρευνες σαν αυτές έχουν οδηγήσει τους ερευνητές στο συμπέρασμα ότι τα βρέφη αρχίζουν να αντιλαμβάνονται την απόσταση στους πρώτους 6 μήνες της ζωής τους. Δηλαδή, δε φαίνεται να γεννιούνται με αυτή την ικανότητα, αλλά την αναπτύσσουν παράλληλα με την ωρίμαση του οπτικού και του κινητικού τους συστήματος.

**αντίληψη
χώρου**

9.4.3. Ακοή

Είναι αποδεδειγμένο ότι όχι μόνο τα νεογνά από τη στιγμή που γεννιούνται, αλλά και τα έμβρυα μπορούν και ακούν. Τα ακουστικά όργανα των νεογνών είναι το ίδιο πλήρη με αυτά των ενηλίκων, και το ακουστικό τους σύστημα λειτουργεί κανονικά. Όμως φαίνεται ότι δεν ακούν τόσο καθαρά όσο οι ενήλικοι. Αυτό μπορεί να οφείλεται στο γεγονός ότι κατά τη γέννησή τους έχουν ακόμη αμνιακό υγρό μέσα στο μέσο και εσωτερικό μέρος του αυτιού, το οποίο μειώνει την ακουστική ικανότητα. Ίσως αυτό να είναι μια άλλη φροντίδα της φύσης, για να προστατέψει το τύμπανο του νεογνού από τους μη γνώριμους πολύ δυνατούς ήχους, ώστε να προσαρμοστεί σιγά-σιγά σ' αυτούς. Το αμνιακό υγρό αδειάζει από το μέσο σημείο του αυτιού, ενώ απορροφάται από το εσωτερικό.

Με τις μεθόδους που έχουμε προαναφέρει (καταγραφή και μέτρηση κτύπων καρδιάς, πιπιλισμάτων κτλ.) έχει γίνει γνωστό ότι βρέφη μιας εβδομάδας έως δύο εβδομάδων έχουν την ικανότητα να ξεχωρίζουν τους μαλακούς από τους σκληρούς ήχους, καθώς και τους υψηλούς από τους χαμηλούς τόνους. Η ακοή βελτιώνεται συνεχώς και φτάνει το επίπεδο της ακοής του ενηλίκου, ώσπου το βρέφος να γίνει 2 ετών. Απ' όλους τους ήχους που ακούν, τα βρέφη δείχνουν να προτιμούν αυτούς που προέρχονται από την ανθρώπινη ομιλία και μάλιστα αυτούς με τραβηγμένο τόνο, με επανάληψη των φθόγγων και με τραβηγμένα φωνήεντα, για παράδειγμα, **μααααααααά, μπάαααααα** κ.ά., όπως θα δούμε στο υποκεφάλαιο 9.6.1.

9.4.4. Άλλες αισθήσεις

Τα βρέφη απ' όλες τις αισθήσεις φαίνεται να έχουν περισσότερο αναπτυγμένη την αφή. Όταν κλαίνει, συνήθως κάποιος τα ανακουφίζει με το να τα σηκώσει, να τα αγκαλιάσει, να τα χαϊδέψει, να τα πλύνει και να τα τυλίξει σε μια ζεστή και μαλακή κουβέρτα. Νιώθουν την κίνηση, γιατί συνήθως τα κουνάμε, για να τα κοιμίσουμε ή να τα καθησυχάσουμε. Η κουνιστή καρέκλα, όπου πολλοί γονείς ταΐζουν ή αποκοιμίζουν τα βρέφη, είναι κάτι συνηθισμένο.

Δύο αισθήσεις, αυτές του πόνου και της γεύσης, φαίνεται ότι δεν είναι αρκετά αναπτυγμένες κατά τη γέννηση. Μολονότι τα νεογνά προτιμούν να πιπιλίζουν το γλυκό και όχι το ξινό γάλα, και κλαίνει λίγο, όταν τους τρυπούν τη φτέρνα, για να πάρουν οι γιατροί το πρώτο δείγ-

μα για εξέταση αίματος, οι ίδιες αντιδράσεις είναι πολύ πιο έντονες στα μεγαλύτερα παιδιά.

Η όσφρηση αρχίζει να λειτουργεί αρκετά νωρίς. Τα νεογνά στρέφουν το κεφάλι τους μακριά από μυρωδιές όπως του ξιδιού και της αμμωνίας. Σημαντικό είναι επίσης το γεγονός που έδειξε η έρευνα του Russell (Ράσελ), ότι δηλαδή τα βρέφη που θηλάζουν ξυπνούν πιο εύκολα και ενθουσιάζονται, όταν μυρίσουν ένα ύφασμα που η μητέρα έχει φορέσει κάτω από το στήθοδεσμο και έχει πάρει τη μυρωδιά που έχει το γάλα της, ενώ δεν αντιδρούν με ενθουσιασμό, όταν μυρίσουν ένα αντίστοιχο ύφασμα από άλλη μητέρα που θηλάζει.

Παραδείγματα έρευνας σαν κι αυτό, που δείχνουν την προτίμηση των βρεφών σε οικεία άτομα, έχουν αποδείξει ότι οι αισθήσεις αναπτύσσονται πολύ νωρίς. Μέχρι τη συμπλήρωση του πρώτου χρόνου της ζωής τους οι αισθήσεις τους είναι τόσο τελειοποιημένες, και η προτίμηση για οικεία άτομα είναι τόσο μεγάλη, ώστε πολλά βρέφη κλαίνε και φωνάζουν δυνατά, όταν βλέπουν ή ακούν ένα μη οικείο άτομο, αλλά αναζητούν να βρουν το αγαπημένο τους αντικείμενο, για να το πάρουν μαζί τους στον ύπνο, η αρνούνται να δεχτούν φαγητό που δεν έχει οικεία γεύση και μυρωδιά.

9.4.5. Συντονισμός αισθητηριακών και κινητικών δεξιοτήτων

Από τεσσάρων μηνών τα βρέφη έχουν καταφέρει να γυρίζουν το κεφάλι τους, για να δουν από πού προέρχεται ένας ήχος, ενώ συγχρόνως απλώνουν τα χέρια, για να πιάσουν αντικείμενα που κάποιος τους βάζει πολύ κοντά τους. Καθώς το βρέφος αναπτύσσεται, αναπτύσσονται και οι ικανότητες συντονισμού αυτών των δεξιοτήτων.

9.5. Νοητική ανάπτυξη: πρώτες εμπειρίες. Γνωρίσματα.

Μέχρι τώρα έχουμε προσπαθήσει να δούμε πώς αισθάνονται και πώς αντιλαμβάνονται τον κόσμο γύρω τους τα βρέφη. Έχουμε κάνει αναφορά στους τρόπους με τους οποίους οι ερευνητές συμπεραίνουν για το πώς αντιδρούν ανακλαστικά, πώς βλέπουν και πώς ακούν, πώς, γενικότερα, λειτουργούν οι αισθήσεις τους. Τι γίνεται όμως με τον εγκέφαλό τους; Πώς σκέπτονται; Τι θυμούνται από την προηγούμενη ημέρα; Τι σκέπτονται για τους γονείς τους, τα αδέρφια τους, τα παιχνίδια; Πώς μαθαίνουν ότι κάτι γευστικό και ευχάριστο είναι μέσα στο μπουκάλι τους;

Όπως στους άλλους τομείς της ανθρώπινης ύπαρξης, έτσι και στο

γνωστικό, νοητικό τομέα η διερεύνηση για την εύρεση απαντήσεων ξεκίνησε από το γνωστό ερώτημα: Τι επηρεάζει τη γνωστική ανάπτυξη ενός παιδιού; Οι εσωτερικές δυνάμεις που προέρχονται από τα γονίδια του (κληρονομικές) ή εξωτερικοί παράγοντες (γονείς, οικογένεια, σχολείο, παιχνίδια, γειτονιά);

Όσοι υποστήριζαν τη μεγάλη σημασία της κληρονομικότητας βασίστηκαν στην άποψη ότι κάθε παιδί είναι γενετικά προγραμματισμένο να περπατήσει και να μιλήσει σε δεδομένα διαστήματα ανάπτυξης, με τον ίδιο τρόπο που μια κάμπια είναι προγραμματισμένη να γίνει πεταλούδα. Και αν ένα παιδί είναι νοητικά καθυστερημένο, ίσως είναι πάλι θέμα γονιδίων ή ατυχήματος κατά τη γέννηση.

Όσοι πάλι υποστήριζαν τη σημασία του περιβάλλοντος έδωσαν έμφαση στις εμπειρίες που χρειάζεται να έχει ένα άτομο, για να μάθει και να αναπτυχθεί νοητικά. Στο κεφάλαιο της Γενικής Ψυχολογίας, σχετικά με την Προσωπικότητα, είδαμε στοιχεία που προέκυψαν από τις μελέτες διδύμων και τριδύμων οι οποίοι μεγάλωσαν ξεχωριστά με τα οποία στοιχεία έγινε φανερό ότι και οι δύο παράγοντες είναι εξίσου σημαντικοί για τη νοητική ανάπτυξη και ωρίμαση του ατόμου. Η ανάπτυξη των αισθητικοκινητικών δεξιοτήτων (των ικανοτήτων, δηλαδή, που αποκτά πρώτα-πρώτα το βρέφος και τις οποίες έχουμε ήδη δει ως μια σειρά αντιδράσεων σε ερεθίσματα που διεγείρουν τις αισθήσεις) (φαίνεται να βασίζεται περισσότερο στη σωματική ωρίμαση. Πράγματι, η ωρίμαση είναι απαραίτητη για την απόκτηση κάθε δεξιότητας. Πρέπει να έχει ωριμάσει ο αμφιβληστροειδής, πριν μπορέσει το άτομο να δει καθαρά, πρέπει να μπορεί το άτομο να στηρίζει το κεφάλι του και πρέπει να μπορεί να στηρίζει το σώμα του καθιστά, πριν σηκωθεί να περπατήσει.

Παράλληλα όμως οι εμπειρίες στις οποίες εκτίθεται το άτομο είναι ζωτικής σημασίας για την ανάπτυξή του. Η άποψη αυτή στηρίζεται σε έρευνες που έχουν γίνει, όπως αυτή των Held και Hein, η οποία έδειξε ότι αν κάποιες αισθήσεις ή δεξιότητες εμποδιστούν, τα άτομα δεν αναπτύσσονται κανονικά. Οι Held και Hein κράτησαν μικρούς χιμπαντζήδες σε γύψο, ώστε να μη μπορούν να κινηθούν. Όταν, ύστερα από καιρό τους άφησαν ελεύθερους, οι χιμπαντζήδες δεν μπορούσαν να αναρριχηθούν σε δέντρα. Σκυλάκια επίσης που κρατήθηκαν σε προστατευμένο περιβάλλον, ώστε να μη νιώσουν ποτέ τον πόνο, όταν αφέθηκαν ελεύθερα, έκαψαν τη μύτη τους μυρίζοντας αναμμένο κερί, μη γνωρίζοντας πώς να προστατευθούν από τη φωτιά.

Όπως είναι φυσικό, δεν είναι δυνατόν να επαναληφθούν αυτά τα

πειράματα με ανθρώπους, για να επιβεβαιωθεί ότι ισχύει το ίδιο και γι' αυτούς. Έχουν γίνει όμως μελέτες σε παιδιά που βρίσκονται σε πλούσιο από ερεθίσματα περιβάλλον και σε παιδιά που βρίσκονται σε «στερημένο» περιβάλλον.

Η αρχή κάθε μελέτης για τη γνωστική ανάπτυξη του ατόμου αρχίζει από την παρατήρηση και κατανόηση της πρώτης φάσης ανάπτυξης της αισθησιοκινητικής νοημοσύνης.

9.5.1. Αισθησιοκινητική νοημοσύνη

Ένας επιστήμονας ο οποίος ασχολήθηκε πρώτος, ιδιαίτερα και συστηματικά, με τις νοητικές ικανότητες των βρεφών είναι ο Ελβετός επιστημολόγος - ψυχολόγος **Jean Piaget (Πιαζέ)**. Παρατηρώντας τα τρία παιδιά του να μεγαλώνουν, διερεύννησε, κατέγραψε και προσπάθησε να εξηγήσει την καταπληκτική πρόοδο που κάνουν τα βρέφη στα δύο πρώτα χρόνια της ζωής τους και αργότερα στα διάφορα στάδια ανάπτυξής τους. Κατέγραψε δηλαδή την αρχική αντανάκλαστική (χωρίς σκέψη) συμπεριφορά των νεογνών και των βρεφών και τη μετέπειτα συμπεριφορά τους που προέρχεται από τη μάθηση και τη σκέψη.

Jean Piaget

Ο Piaget ονομάζει το διάστημα από τη γέννηση ως την ηλικία των 2 ετών **αισθησιοκινητική περίοδο**, επειδή όλες οι νοητικές δραστηριότητες εξαρτώνται αποκλειστικά από τις αισθητηριακές και τις κινητικές ικανότητες και εμπειρίες. Κατά την περίοδο αυτή, λέει ο Piaget, τα βρέφη δεν μπορούν να σκεφτούν συνειδητά για τον κόσμο γύρω τους. Η άποψή τους για τον κόσμο τους είναι αυτό που ο Piaget ονόμασε **αισθησιοκινητικά σχήματα**. Τα σχήματα αυτά δημιουργούνται από αντανάκλαστικές αντιδράσεις, όπως το πιπίλισμα, το σφίξιμο των χεριών, και από άλλες απλές αισθητηριακές διαδικασίες, όπως τα πράγματα που βλέπει ή ακούει το βρέφος. Αυτά αποτελούν τη βάση, τα πρώτα υλικά επάνω στα οποία στηρίζονται τα αισθητικοκινητικά σχήματα. **Τα σχήματα είναι πρωτόγονες νοητικές δομές, οι πιο βασικές μονάδες γνώσης.** Καθώς, δηλαδή, τα βρέφη βιώνουν σταθερές και επαναλαμβανόμενες εμπειρίες, όπως το σχήμα και το περιεχόμενο του μπουκαλιού, τις σταθερές αντιδράσεις της μητέρας, όταν είναι λερωμένα και τα αλλάζει κ.ά., διαμορφώνουν σχήματα, επάνω στα οποία προσθέτουν την επιπλέον γνώση.

σχήματα

Ας δούμε ένα παράδειγμα σχήματος: Όταν γεννιέται το βρέφος, δεν έχει καθόλου νοητικά σχήματα. Ο νους του είναι άδειος από σχήματα και περιμένει να τα δημιουργήσει. Από τα πρώτα σχήματα που ίσως δημιουργούνται στον εγκέφαλό του είναι αυτά που αφορούν την κάλυψη της ανάγκης για επιβίωση, δηλαδή την τροφή του. Όταν πιπιλίζει το στόμα του στο στήθος της μητέρας και αρχίζει να πιπιλίζει και να τρώει, δε σκέπτεται, απλώς αντιδρά. Όμως, στον εγκέφαλό του αρχίζει να δημιουργείται ένα **σχήμα**: το στήθος της μητέρας με το περιεχόμενό του. Επάνω σ' αυτό το σχήμα θα προσθέσει αργότερα όποια άλλη πληροφορία αποκτήσει, που αφορά το στήθος, το περιεχόμενό του κ.ά.

Τα σχήματα είναι πολλά, πολύπλοκα και ποικίλα. Μεγαλώνουν, καθώς ωριμάζουν και οι αισθήσεις, οι μύες και οι εμπειρίες του βρέφους. Έτσι, τα πρωτόγονα σχήματα που έχουν δημιουργηθεί με βάση το αντανakλαστικό πιπίλισμα ή το σφίξιμο αντικειμένων με το χέρι αναπτύσσονται και μετατρέπονται σε ηθελημένες πράξεις, όπως το να βάλει πράγματα στο στόμα, να κτυπήσει κάτι, να το πετάζει κ.ά.

Η ανάπτυξη αυτή των σχημάτων επιτυγχάνεται με τρεις νοητικές διαδικασίες:

- **Η πρώτη νοητική διαδικασία είναι η προσαρμογή (adaptation)**, δηλαδή η διαδικασία με την οποία τα βρέφη τροποποιούν τα νοητικά τους σχήματα. Για να γίνει η προσαρμογή, χρειάζονται δύο άλλες διαδικασίες: η **αφομοίωση** και η **συμμόρφωση**.

Κατά την αφομοίωση τα βρέφη παίρνουν νέες πληροφορίες από τον έξω κόσμο και τις προσθέτουν σε σχήματα που ήδη υπάρχουν. Αν, για παράδειγμα, δώσει κανείς στο βρέφος μια πιπίλα, θα κάνει αυτό που ξέρει να κάνει, δηλαδή θα πιπιλίζει, επειδή η πιπίλα μοιάζει με τη θηλή της μητέρας του ή με το μπουκάλι. Έτσι, στο νοητικό σχήμα που ήδη έχει, στήθος μητέρας-πιπίλισμα, προσθέτει και την πιπίλα. Το ίδιο θα κάνει, και αν πέσει στα χέρια του και κάτι άλλο, όπως, π.χ., ένα καλαμάκι. Τι γίνεται όμως, αν πέσει στα χέρια του ένα αντικείμενο που δεν κάνει για πιπίλισμα;

Τα βρέφη τροποποιούν ή συμμορφώνονται με τα υπάρχοντα νοητικά σχήματα, όταν αυτά δεν εξυπηρετούν τη νέα εμπειρία. Δηλαδή, ένα βρέφος που θηλάζει, όταν του δώσει κάποιος το μπουκάλι για πρώτη φορά, θα πρέπει να προσαρμόσει ανάλογα τη συμπεριφορά του. Θα γυρίσει λίγο το κεφάλι του, θα κινήσει τα χείλη του διαφορετικά, για να εφαρμόσουν στη νέα θηλή, και θα ασκήσει την πίεση και τη δύναμη που χρειάζονται σ' αυτή την περίπτωση τα σαγόνια του. Αργότερα,

όταν είναι 9 περίπου μηνών, θα ανακαλύψει ότι η γεύση της πίπας του μπαμπά δεν είναι ίδια με αυτήν που έχει το μπουκάλι του και θα τη βγάλει από το νοητικό σχήμα του.

Η **αφομοίωση** λοιπόν και η **συμμόρφωση** είναι δύο πράξεις συμπληρωματικές, που οδηγούν στην προσαρμογή.

- Η δεύτερη νοητική διαδικασία είναι η **οργάνωση**. Είναι η διαδικασία με την οποία το βρέφος συνδυάζει και ενοποιεί νοητικά σχήματα ξεχωριστά μεταξύ τους. Για παράδειγμα, το τριών μηνών βρέφος κοιτάζει την κουδουνίστρα του. Κατόπιν απλώνει το χέρι του και την πιάνει. Ο συνδυασμός των δύο σχημάτων (κοιτάζει και πιάνει) λέγεται οργάνωση.
- Η τρίτη νοητική διαδικασία είναι η **ισορρόπηση**. Είναι ο τρόπος με τον οποίο το βρέφος κινείται από το ένα επίπεδο σκέψης στο άλλο. Όταν το βρέφος φτάνει στο τέλος ενός σταδίου, νιώθει τις ατέλειές του. Αυτό του δημιουργεί κατάσταση έλλειψης νοητικής ισορροπίας, η οποία εκδηλώνεται με αβεβαιότητα και εσωτερική σύγκρουση. Το βρέφος, για να δώσει λύση σ' αυτή την αβεβαιότητα και να ξαναφέρει την εξισορρόπηση, προχωράει στο επόμενο επίπεδο σκέψης.

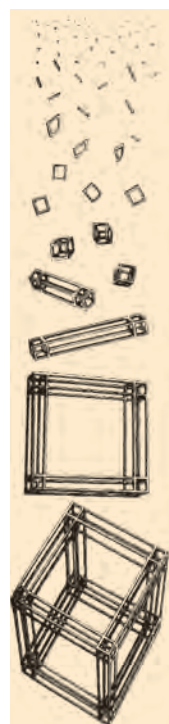
Με αυτές τις τρεις διαδικασίες, προσαρμογή, οργάνωση και ισορρόπηση, το βρέφος κάνει την πρόοδό του σε υψηλότερα επίπεδα αισθησιοκινητικής νοημοσύνης.

Στάδια ανάπτυξης της αισθησιοκινητικής νοημοσύνης.

Κατά τη διαδικασία της αισθησιοκινητικής τους ανάπτυξης τα βρέφη περνούν από το ένα στάδιο στο επόμενο. Κάθε επόμενο στάδιο στηρίζεται σε προηγούμενες εμπειρίες. Το βρέφος, δηλαδή, ενσωματώνει σε κάθε στάδιο τα νοητικά σχήματα που έχει δημιουργήσει στα προηγούμενα στάδια. Σ' αυτό το επίπεδο ανάπτυξης ο Piaget ξεχώρισε έξι διαδοχικά στάδια. Οι ηλικίες των βρεφών για κάθε στάδιο μπορεί να μην είναι σταθερά οι ίδιες, ίδια είναι όμως η σειρά με την οποία επιτυγχάνεται η ανάπτυξη.

Πρώτο στάδιο. Εξάσκηση και επανάληψη των αντανakλαστικών (γέννηση - περίπου ενός μηνός).

Το νεογνό επαναλαμβάνει αντανakλαστικές δραστηριότητες. Πιπιλάει, κλείνει την παλάμη, κοιτάζει, ακούει. Αν ακουμπήσει κάτι στο στόμα του, αρχίζει το πιπίλισμα.

Σ' αυτή την εικόνα, αρχίζοντας από κάτω προς τα επάνω, κάθε κατασκευή αποτελείται από πιο απλές κατασκευές, που είναι πάνω από αυτήν. Κατά τον Πιαζέ με αυτό τον τρόπο αναπτύσσεται η αισθησιοκινητική νοημοσύνη. Τα προηγούμενα στάδια δε χάνονται, αλλά χτίζονται νέα επάνω σ' αυτά.

Δεύτερο στάδιο. Απόκτηση πρώτων προσαρμογών (1-4 μηνών περίπου).

Ενός μηνός περίπου το βρέφος αρχίζει να επαναλαμβάνει απλές δράσεις που το ευχαριστούν. Κουνάει τα χέρια του, η κίνηση είναι ευχάριστη, γι' αυτό την επαναλαμβάνει. Ο Piaget ονόμασε αυτές τις κινήσεις, οι οποίες ξεκινούν ως απλές αντανakλαστικές κινήσεις, **πρωτογενείς ανακυκλωτικές αντιδράσεις**. Οι ανακυκλωτικές αντιδράσεις είναι το πρώτο είδος προσαρμογής, επειδή τώρα πλέον παύουν να είναι αντανakλαστικές και τυχαίες, και είναι επαναλαμβανόμενο προϊόν της θέλησης του βρέφους. Σ' αυτό το στάδιο επίσης τα βρέφη αρχίζουν να καταλαβαίνουν ότι τα αντικείμενα είναι ξεχωριστά από τα ίδια. Όταν τους πέφτει η κουδουνίστρα, κοιτάζουν το χέρι τους με απορία, αλλά σύντομα η προσοχή τους στρέφεται κάπου αλλού. Δεν ψάχνουν για κάτι που δεν μπορούν να δουν. Αν η κουδουνίστρα πέσει κάτω από το κρεβάτι, για τα βρέφη είναι σαν να μην υπάρχει. Αυτό, γιατί ακόμη δεν έχουν αποκτήσει αυτό που ο Piaget ονομάζει **μονιμότητα των αντικειμένων** (object permanence).

Τρίτο Στάδιο. Προσπάθειες να δοθεί διάρκεια σε ενδιαφέροντα πράγματα (4-8 μήνες).

Σε ηλικία 3 μηνών η κόρη του Piaget παρατήρησε ότι, κουνώντας το πόδι της μέσα στην κούνια, κάτι που έκανε επειδή της άρεσε, άρχισαν να κινούνται και οι κούκλες της, που ήταν κρεμασμένες στα κάγκελα της κούνιας της. Με την επανάληψη αυτής της πράξης, με το να κουνάει, δηλαδή, το πόδι της, για να ξανακάνει τις κούκλες να κινηθούν, έκανε αυτό που ο Piaget ονομάζει **δευτερογενείς ανακυκλωτικές αντιδράσεις**. Οι δευτερογενείς ανακυκλωτικές αντιδράσεις εκτείνονται πέρα από το σώμα του βρέφους και δημιουργούν αντιδράσεις σε άλλα άτομα ή αντικείμενα. Η διαφορά, δηλαδή, μεταξύ των πρωτογενών και των δευτερογενών ανακυκλωτικών αντιδράσεων είναι ότι, ενώ οι πρωτογενείς περιορίζονται σε επαναλήψεις τυχαίων κινήσεων του σώματος του βρέφους (πιπίλισμα, κινήσεις χεριών-ποδιών κ.ά.), οι δευτερογενείς βασίζονται στις πρωτογενείς, αλλά ξεπερνούν τα περιορισμένα όρια του σώματος του βρέφους και δημιουργούν αντιδράσεις σε άλλους (η κίνηση του ποδιού προκαλεί κίνηση της κούκλας).

Τέταρτο στάδιο. Συντονισμός μέσων και αποτελέσματος (8-12 μήνες περίπου).

Ο μικρός επιστήμονας έχει αρχίσει να ανακαλύπτει ότι υπάρχει μια σχέση ανάμεσα στο αίτιο και στο αποτέλεσμα. Αν τώρα κάποιος κρύψει το πρόσωπό του με τα χέρια του, για να παίξει με το βρέφος, το βρέφος θα απλώσει τα χέρια του και θα βγάλει τα χέρια από το πρόσωπο του άλλου. Ξέρει καλά ότι το πρόσωπο που είναι κρυμμένο δεν έχει φύγει, είναι εκεί. Ένα μήνα πρωτότερα το βρέφος θα περίμενε το ίδιο άτομο που έκρυψε το πρόσωπό του να βγάλει τα χέρια του και να το φανερώσει.

Με τον ίδιο τρόπο τώρα ξέρει ότι τα παιχνίδια που έβαλε η μαμά μέσα στο ντουλάπι είναι εκεί και μετά το κλείσιμο της πόρτας. Έτσι, πηγαίνει αμέσως, ανοίγει την πόρτα και τα ξαναβγάζει. Σ' αυτό το στάδιο το παιχνίδι «τσα» ή το υποτυπώδες «κρυφτό» είναι ιδιαίτερα συναρπαστικά για τα βρέφη.

Τώρα πια υπάρχει μια διαφορετική θεώρηση των αντικειμένων. Αρχίζει να καταλαβαίνει ότι όλα τα αντικείμενα δεν είναι ίδια. Τώρα πια δε βάζει όλα τα αντικείμενα στο στόμα, γιατί γνωρίζει ότι υπάρχουν αντικείμενα που δεν μπορεί να τα πιπιλίζει.

Πέμπτο στάδιο. Πειραματισμός (12-18 μήνες περίπου).

Γύρω στα πρώτα του γενέθλια έχουμε ένα μικρό πειραματιστή «επιστήμονα». Τώρα μπορεί και περπατάει χωρίς να στηρίζεται. Άρα τα χέρια του είναι ελεύθερα, για να πιάσουν ό,τι θέλουν και να δει τι θα γίνει. Τραβάει τα μαλλιά της μαμάς, για να δει τι θα γίνει, τραβάει τα δικά του, για να δει τι θα γίνει, τραβάει πράγματα, έχει αμέτρητες δυνατότητες, για να δοκιμάσει και να δει τι θα γίνει. Αυτές είναι, κατά τον Piaget, οι **τριτογενείς ανακυκλωτικές αντιδράσεις**. Το βρέφος επαναλαμβάνει μια πράξη, για να δει τι θα γίνει, και ανάλογα με το αποτέλεσμα την τροποποιεί, για να δει τα αποτελέσματα της τροποποίησης. Χαρακτηριστικό τριτογενών ανακυκλωτικών αντιδράσεων είναι το παράδειγμα με τη δωδεκάμηνη Τερίσσα.

Στη γιορτή των πρώτων της γενεθλίων η Τερίσσα κάθεται στα πόδια του μπαμπά της, μπροστά σε ένα τραπέζι. Το γεύμα έχει τελειώσει, και τα πιάτα βρίσκονται ακόμη εκεί. Καθώς ο πατέρας της έχει μια συζήτηση, η μικρή σκύβει προς το τραπέζι και προσπαθεί με το χέρι της να πιάσει ένα κόκαλο από το πιάτο. Ο πατέρας της, χωρίς να σταματήσει τη συζήτησή του, της πιάνει το απλωμένο χέρι, το απομακρύνει από το πιάτο και το κρατάει. Κατόπιν η Τερίσσα απλώνει το άλλο χέρι και κάνει την ίδια κίνηση. Ο στόχος είναι πάντα το κόκαλο. Ο πατέρας, όπως και προηγουμένως, της πιάνει και αυτό το χέρι και τώρα τα κρατάει και τα δυο. Αφού και αυτό το πείραμα δεν έπιασε, και αφού και τα δύο χέρια είναι δεσμευμένα από το μπαμπά, η Τερίσσα αυτή τη φορά δοκιμάζει με το πόδι να επιτύχει το στόχο της.

Έκτο στάδιο. Ανακαλύψεις νέων τρόπων μέσω νοητικών συνδυασμών: η αρχή της σκέψης (18-24 μήνες περίπου).

Κατά το έκτο και τελευταίο στάδιο της αισθησιοκινητικής περιόδου της γνωστικής ανάπτυξης το βρέφος διαμορφώνει περισσότερο πολύπλοκα νοητικά σχήματα, για να κατανοήσει τη σχέση αιτίου και αποτελέσματος. Λίγους μήνες πριν θα προσπαθούσε να ανοίξει μια πόρτα, ακόμη κι αν υπήρχε μπροστά της ένα σκαμνί. Τώρα, για να την ανοίξει, θα μετακινήσει το σκαμνί, διότι καταλαβαίνει πως η ύπαρξη του σκαμνιού θα εμποδίσει το άνοιγμα της πόρτας. Κάνει νοητικούς συνδυασμούς στην προσπάθειά του να βρει λύσεις στο πρόβλημά του. Αν θέλει να βγει από το πάρκο του, θα κλάψει, θα προσποιηθεί ότι θέλει νερό και, όταν το πλησιάσει η μητέρα, θα ανοίξει τα χέρια δείχνοντας ποιο είναι το πραγματικό ζητούμενο και θα ζητήσει με τις κινήσεις του να το βγάλει έξω. Αν θέλει να βγει βόλτα, θα πάρει τα παπούτσια και τη ζακέτα του και θα τα δείξει στη μαμά.

Τώρα πια έχει κατανοήσει καλά την **αρχή της μονιμότητας των αντικειμένων**. Αν δε βλέπει τη μαμά του στο ίδιο δωμάτιο, θα ψάξει να τη βρει. Αν η μπάλα του πέσει κάτω από τον καναπέ, καταλαβαίνει ότι μπορεί να έχει τσουλήσει από την άλλη πλευρά.

Το τέλος αυτής της περιόδου σηματοδοτεί την αρχή της σκέψης, η οποία, όπως θα φανεί και από τα επόμενα στάδια, θα ακολουθήσει συγκεκριμένη πορεία ως την «ενηλικίωσή» της.

9.5.2. Μέτρηση της γνωστικής ανάπτυξης

Πώς μπορούμε να καταλάβουμε αν η γνωστική ανάπτυξη ενός βρέφους γίνεται φυσιολογικά και χωρίς προβλήματα; Γνωρίζουμε ότι τα βρέφη βγάζουν ήχους, πιπιλίζουν, κινούν τα άκρα τους, κλαίνε, για να δηλώσουν ότι έχουν κάποια ανάγκη. Επομένως, αυτά δεν είναι ένδειξη ευφυΐας. Επίσης γνωρίζουμε ότι βρέφη που αργούν να περπατήσουν ή να μιλήσουν σε σχέση με τις νόρμες που υπάρχουν δεν είναι απαραίτητα λιγότερο ευφυή, αν και αυτά είναι δείγματα της ανάγκης που υπάρχει για διερεύνηση των αιτιών.

Εφ' όσον λοιπόν υπάρχουν έντονες ατομικές διαφορές στην ανάπτυξη του βρέφους, δεν μπορούμε να πούμε ότι κάποια εργαλεία μετρήσεων που χρησιμοποιούνται μπορούν να δώσουν τη μέτρηση της πλήρους εικόνας του βρέφους. Τα εργαλεία μέτρησης που υπάρχουν είναι σε θέση να εντοπίσουν κυρίως τα προβλήματα της νοητικής ανάπτυξης του βρέφους. Η πρόοδος που κάνουν τα βρέφη στην νοητική τους ανάπτυξη (όπως και στους άλλους τομείς ανάπτυξης) έχει αποδειχτεί ότι είναι το αποτέλεσμα μιας πολύ καλής επικοινωνίας με τα άλλα μέλη της οικογένειας. Πολύ καλή σχέση χαρακτηρίζεται αυτή κατά την οποία οι γονείς και τα άλλα μέλη της οικογένειας αφιερώνουν χρόνο για να ασχοληθούν με το βρέφος, να του καλύψουν τις ανάγκες, να παίζουν μαζί του και να του παράσχουν νοητικά ερεθίσματα.

Δείγμα τεστ μέτρησης νοητικής ανάπτυξης Gessell και Amatruda

Στους 6 περίπου μήνες το μέσο βρέφος:

- Σηκώνει το κεφάλι του
- Κάθεται στηρίζοντας τη μέση του για λίγο
- Πιάνει έναν κύβο
- Ψελλίζει μ-μ-μ και πολυσυλλαβικούς φωνητικούς ήχους
- Τρώει στερεά τροφή καλά
- Βάζει το πόδι του στο στόμα του
- Βάζει το χέρι του και κτυπάει την αντανάκλαση του προσώπου του στον καθρέφτη

Στους 12 περίπου μήνες ένα μέσο βρέφος:

- Περπατάει, αν του κρατάς το ένα χέρι
- Λέει 2 λέξεις, εκτός από μα-μα και μπα-μπα
- Δίνει ένα παιχνίδι, αν του ζητηθεί
- Συνεργάζεται με τη μητέρα, όταν το ντύνει
- Προσπαθεί να κτίσει έναν «πύργο» με κύβους με μερική επιτυχία

μέτρηση της
γνωστικής
ανάπτυξης

9.6 Γλωσσική ανάπτυξη

Οι πρώτες βάσεις για την γλωσσική και νοητική ανάπτυξη

Ο τρόπος με τον οποίο οι ενήλικοι μιλούν στα βρέφη είναι διαφορετικός, ανάλογα με τα μηνύματα που θέλουν να μεταδώσουν. Το τι ακούν τα βρέφη επίσης επηρεάζει εν μέρει το πώς μαθαίνουν να μιλάνε. Αυτοί που φροντίζουν ένα βρέφος μιλούν σ' αυτό, για να το διεγείρουν την προσοχή, να το διασκεδάσουν, να το μαλώσουν, να το φοβίσουν ή να το καθοδηγήσουν. Έτσι, το βρέφος μαθαίνει αν η γλώσσα με την οποία του μιλούν

είναι για να διασκεδάσει, να ντραπεί, να φοβηθεί ή να καθοδηγηθεί. Μαθαίνει επίσης τι λεξιλόγιο και τι τόνος χρησιμοποιούνται για κάθε διαφορετική περίπτωση.

Μια από τις πιο εντυπωσιακές προόδους στην ανάπτυξη του βρέφους, η οποία αποτελεί και ένα ξεκάθαρο δείγμα της νοημοσύνης του, είναι η αρχή της ομιλίας.

Στην ηλικία 10-13 μηνών περίπου τα περισσότερα βρέφη ψελλίζουν την πρώτη τους λέξη. Όμως αυτό δε γίνεται ξαφνικά. Ώσπου να φτάσει σ' αυτό το σημείο ένα βρέφος, έχει παίξει με τους ήχους για αρκετούς μήνες. Έχει προσπαθήσει να κάνει ήχους μόνο του και έχει ακούσει με προσοχή τους ήχους που κάνουν οι άλλοι γύρω του. Για να επιτύχει αυτές τις πρώτες λέξεις, έχουν βοηθήσει και οι κληρονομικές καταβολές του και το περιβάλλον στο οποίο ζει. Το βρέφος «συντονίζεται» στους ήχους που ακούει γύρω του. Διαθέτει έμφυτη την ικανότητα να αντιλαμβάνεται τους φθόγγους στον προφορικό λόγο και να ακούει τους υψηλούς τόνους της «μωρουδίστικης» γλώσσας. Σιγά-σιγά αρχίζει να καταλαβαίνει ότι οι λέξεις είναι σύμβολα και προσπαθεί να εκφράσει νοήματα με αυτές.

Αρκετά πριν αρχίσει να παράγει τις πρώτες λέξεις μόνο του ένα βρέφος, δίνει ενδείξεις ότι καταλαβαίνει τις λέξεις των άλλων. Έτσι, όταν κάποιος πει σε ένα βρέφος 12 περίπου μηνών «πού είναι η μαμά;», θα γυρίσει να κοιτάξει προς τη μαμά. Αν του πει «πέταξέ μου τη μπάλα», το βρέφος θα το κάνει. Έρευνα έχει ανακαλύψει ότι τα βρέφη καταλαβαίνουν πρώτα τις έννοιες μερικών ονομάτων, όπως μαμά, μπαμπάς, γιαγιά, παππούς, και μερικών αντικειμένων, όπως μπάλα, μπουκάλι κτλ. Αυτό μπορεί να ξεκινήσει ακόμη και από τους πρώτους 5-8 μήνες.

9.6.1. Αναρθρος λόγος - ψελλίσματα

Το βρέφος εκτός από την ικανότητα του να καταλαβαίνει την ομιλία, έχει έμφυτη τη δυνατότητα να μιλήσει. Στην αρχή, όταν είναι πολύ μικρό, ένα βρέφος μπορεί να παράγει ανάρθρο λόγο, δηλαδή μικρούς χαλαρούς ήχους, όπως αααα. Στους 4 μήνες περίπου μπορεί να αρχίσει να παράγει περισσότερους και διαφορετικούς ήχους, κυρίως με φωνήεντα *αααα, εεεεε*. Για μερικούς μήνες μετά -πιθανόν μέχρι τον 11 μήνα- ανακαλύπτει αλλά και δημιουργεί πολλούς ήχους με σύμφωνα και φωνήεντα. Οι ήχοι αυτοί δεν έχουν ιδιαίτερη έννοια για το βρέφος, μολονότι μερικές φορές οι γονείς πιστεύουν ότι το βρέφος έχει αρχίσει να αναγνωρίζει την έννοια μαμά και μπαμπάς.

Αυτά τα ψελλίσματα είναι οι πιο πρώιμοι ήχοι που μοιάζουν με ομιλία. Ήδη έχουν μπει οι πρώτες βάσεις για να κάνει το βρέφος την πρακτική του εξάσκηση στο συνδυασμό των ήχων και στην ανάμειξη φωνηέντων και συμφώνων. Αυτή η πρακτική τελικά θα το οδηγήσει να δημιουργήσει λέξεις με σημασία. Είναι τα πρώτα βήματα που οδηγούν στην ομιλία. Τα ψελλίσματα αυτά είναι ίδια για όλα τα βρέφη σε όλο τον κόσμο, ανεξάρτητα από τη γλώσσα που θα μιλήσουν τελικά. Είναι ίδια ακόμη και για τα κωφά παιδιά.

Σε ηλικία 9 περίπου μηνών τα βρέφη αρχίζουν να χρησιμοποιούν ήχους, όπως *ντα, μα, τα,...* οι οποίοι θα αντικαταστήσουν σιγά-σιγά τα προηγούμενα ψελλίσματα. Αυτού του είδους οι ήχοι παράγονται, με στόχο να πει το βρέφος κάτι. Τους επαναλαμβάνει, δηλαδή, σε συγκεκριμένες περιπτώσεις και με συγκεκριμένο νόημα και τους εκφράζει με έναν τρόπο σαν να πρέπει να γίνουν κατανοητοί. Συνήθως το βρέφος κάνει και κινήσεις δείχνοντας κάπου, όταν παράγει τον ήχο, στην προσπάθειά του να γίνει κατανοητό. Σ' αυτή την περίπτωση μπορεί το *ααα* να σημαίνει νερό, οπότε παύει να είναι ανάρθρος λόγος ή ψέλλισμα και παίζει το ρόλο της λέξης.

9.6.2. Μεμονωμένες λέξεις - τηλεγραφικός λόγος

Οι πρώτες μεμονωμένες λέξεις μπορεί να αρχίσουν από το 12ο μήνα. Λέγονται και **ολοφράσεις** γιατί στην πραγματικότητα είναι μονολεκτικές εκφράσεις, αλλά έχουν το νόημα μιας ολόκληρης πρότασης. Πώς; Μία και μόνο λέξη μπορεί να συνοδεύεται με τόσες κινήσεις του σώματος και εκφράσεις του προσώπου, ώστε το βρέφος να εκφράζει

ανάγκη, απαίτηση, περιγραφή, συναισθήματα κ.ά. Οι πρώτες λέξεις έχουν συνήθως εύκολους ήχους με χρήση συμφώνων, όπως το **π, τ, λ, ν** και **ντ**. Είναι εύκολοι αυτοί οι ήχοι, γιατί η γλώσσα χρησιμοποιείται από τη φυσική της θέση, δηλαδή από το μπροστινό μέρος του στόματος. Πολύ χρησιμοποιούνται επίσης τα φωνήεντα **α, ε**, γιατί προέρχονται από μια σχετικά χαλαρή κατάσταση του στόματος, χωρίς ιδιαίτερη προσπάθεια. Οι πιο συνηθισμένες πρώτες λέξεις για τις περισσότερες γλώσσες είναι: **λαλα, νανα, μαμα, μπαμπα, παπον**. Συνήθως όμως για ευκολία αποβάλλουν το τελευταίο φωνήεν.

Αρχικά, οι μεμονωμένες λέξεις χρησιμοποιούνται, για να εκφράσουν περισσότερες από μία έννοιες, που όμως έχουν κοινά χαρακτηριστικά. Σιγά-σιγά συνδυάζονται και με δεύτερη λέξη, χωρίς όμως να υπάρχει συγκεκριμένη σύνδεση μεταξύ τους.

Στην ηλικία των 18 μηνών περίπου αρχίζει να διαμορφώνεται ο τηλεγραφικός λόγος, ο οποίος αποτελείται από δύο αρχικά λέξεις και αργότερα από τρεις, οι οποίες συνδέονται νοηματικά μεταξύ τους και σχηματίζουν πρόταση. Η πρόταση όμως αυτή δεν έχει συντακτική βάση.

Όπως είδαμε και στην αρχή του κεφαλαίου, η ανάπτυξη της γλώσσας εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την ανταπόκριση των γονέων στις προσπάθειες του βρέφους για ομιλία. Υπάρχουν γονείς που ανταποκρίνονται στις προσπάθειές του, το στηρίζουν, μιλούν μαζί του και αποδέχονται την ομιλία του σαν κάτι με νόημα. Επαναλαμβάνουν καθαρά και με υπομονή τις λέξεις, ενθαρρύνουν την προσπάθειά του, το αποδέχονται χωρίς κριτική.

Αντίθετα, υπάρχουν γονείς που δεν ανταποκρίνονται δεν ενισχύουν τις προσπάθειες του βρέφους, κάνουν κριτική, δεν το καθοδηγούν και δεν αποδέχονται τη γλώσσα του σαν κάτι με σημασία. Τα παιδιά αυτά έχουν την τάση να καθυστερούν στην ανάπτυξη της γλώσσας.

9.7 Κοινωνική και συναισθηματική ανάπτυξη

9.7.1. Απόκτηση βασικής εμπιστοσύνης-δυσπιστίας

Ένα από τα κυριότερα χαρακτηριστικά του βρέφους, από το οποίο μάλιστα εξαρτάται αρχικά και η ίδια του η ζωή, είναι η εξάρτησή του από το πρόσωπο που το φροντίζει, δηλαδή κυρίως από τη μητέρα.

Προσπαθώντας να μελετήσει το στάδιο αυτό, αλλά και τα επόμενα στην εξέλιξη της κοινωνικής ζωής του ανθρώπου, ο θεωρητικός Erik Erikson περιέγραψε τα κοινωνικά επιτεύγματα που καλείται να κατακτήσει ο άνθρωπος σε κάθε ηλικία. Υποστήριξε ότι κατά τη διάρκεια της ζωής μας περνάμε από οκτώ στάδια, που χαρακτηρίζονται **αναπτυξιακές κρίσεις**, κατά τα οποία βρισκόμαστε μόνιμα μπροστά σε ένα δίπολο. Κάθε δοκιμασία από την οποία θα διέλθουμε λύνεται με επιτυχία ή με αποτυχία, ανάλογα με την αλληλεπίδραση που αναπτύσσουμε με τον κοινωνικό μας περίγυρο, και κάθε επόμενο στάδιο επηρεάζεται από την πορεία όλων των προηγούμενων. Το πρώτο από αυτά τα στάδια το αντιμετωπίζουμε κατά τη βρεφική μας ηλικία.

Το κρίσιμο βήμα που το βρέφος καλείται να αντιμετωπίσει είναι το βήμα για τη διαμόρφωση «βασικής εμπιστοσύνης-δυσπιστίας». Είναι μια ψυχοκοινωνική δοκιμασία στη φάση ζωής κατά την οποία το βρέφος ετεροκαθορίζεται και εξαρτάται απόλυτα από τη μητέρα και από τα υπόλοιπα σημαντικά πρόσωπα της ζωής του. Από αυτό το στάδιο κρίνεται κατά πολύ η μετέπειτα φυσιολογική ή μη εξέλιξή του. Το βρέφος κατακτά την εμπιστοσύνη για τον κόσμο, αν νιώθει ότι οι ανάγκες του ικανοποιούνται και αν παίρνει την αγάπη που χρειάζεται με τον τρόπο φροντίδας που εκείνο περιμένει. Τότε αποκτά ασφάλεια και αισιοδοξία, γιατί ο γύρω κόσμος είναι καλός και ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις του. Αντίθετα, το βρέφος αποκτά δυσπιστία για τον κόσμο, αν νιώσει παραμελημένο και απειλημένο από το περιβάλλον του. Μαθαίνει να αντιμετωπίζει τον κόσμο με καχυποψία, γιατί νιώθει ότι το περιβάλλον του είναι απρόβλεπτο και ανεξέλεγκτο και, σε τελική ανάλυση, επιθετικό.

Βεβαίως θα ήταν λάθος να ισχυριστούμε ότι στις επόμενες ηλικίες δεν επαναδοκιμάζεται το άτομο μέσα στο περιβάλλον σε σχέση με αυτή την κρίση εμπιστοσύνης ή μη για τον κόσμο. Αυτό σημαίνει ότι η κρίση αυτή σχετίζεται και με τις μετέπειτα εμπειρίες του ατόμου, που μπορούν να παίξουν σημαντικό ρόλο. Ωστόσο, η βρεφική ηλικία είναι η πιο καθοριστική ως προς την κατάκτηση εμπιστοσύνης.

Οι υπόλοιπες κρίσεις από τις οποίες διέρχεται ο άνθρωπος κατά τη διάρκεια της ψυχοκοινωνικής του εξέλιξης, σύμφωνα με τον Erikson, είναι οι εξής:

- Βασική εμπιστοσύνη-δυσπιστία (βρεφική ηλικία)
- Αυτονομία - αμφιβολία (2-3 χρόνων)

εμπιστοσύνη-
δυσπιστία

αναπτυξιακές
κρίσεις

- Πρωτοβουλία - ενοχή (3-6 χρόνων)
- Παραγωγικότητα - ανεπάρκεια (παιδική ηλικία)
- Ταυτότητα - σύγχυση ρόλων (εφηβική ηλικία)
- Οικειότητα - απομόνωση (νεανική ηλικία)
- Πανανθρώπινο ενδιαφέρον - αυτοαπορρόφηση (ώριμη ηλικία)
- Καταξίωση - απόγνωση (γεροντική ηλικία).

9.7.2. Προσκόλληση

Ένα κυρίαρχο χαρακτηριστικό στην κοινωνικο-συναισθηματική ζωή του βρέφους είναι εκείνο της προσκόλλησης. Πρόκειται για την ανάγκη εγγύτητας, όπως περιγράφηκε και παραπάνω, και τη **δημιουργία ενός ισχυρού δεσμού μεταξύ του βρέφους και της μητέρας ή άλλων προσώπων του άμεσου περιβάλλοντος.**

Αφορά την πρώτη σχέση του βρέφους και γι' αυτό το καθορίζει συναισθηματικά και πραξιακά. Το βρέφος κλαίει, απελπίζεται και ενεργεί, για να έρθει πάλι σε επαφή με το «πρόσωπο φροντίδας», όταν το αποχωρίζεται. Επιδιώκει τη σωματική φροντίδα και επαφή και την επιδοκιμασία του προσώπου στο οποίο είναι προσκολλημένο.

Η εγγύτητα με το «πρόσωπο φροντίδας» είναι ουσιαστική για την επιβίωση του βρέφους. Μέσα από την αλληλεπίδραση με τη μητέρα, το βρέφος δημιουργεί πνευματικές εικόνες για τον κόσμο και τον εαυτό του και αντιμετωπίζει νέες καταστάσεις που το καθοδηγούν στη συμπεριφορά του. Όταν η εμπειρία του βρέφους από το πρόσωπο προσκόλλησης είναι θετική, και η ανταπόκριση και το ενδιαφέρον της μητέρας

κυριαρχούν, τότε η προσκόλλησή του χαρακτηρίζεται ασφαλής. Υπερισχύουν τα συναισθήματα της ασφάλειας και της εμπιστοσύνης. Αντίθετα, όταν κυριαρχεί η ανασφάλεια και το απρόβλεπτο στη σχέση μητέρας και βρέφους, τότε δημιουργείται έντονη αλλά ανασφαλής προσκόλληση.

Η πορεία για τη δημιουργία της προσκόλλησης ακολουθεί τρία στά-

«Η ένταση στη σχέση μητέρας - παιδιού»

δια: Το πρώτο στάδιο είναι αυτό της αδιαφοροποίησης προσκόλλησης. Το βρέφος δεν έχει συγκεκριμένο πρόσωπο στο οποίο απευθύνεται κατά τους πέντε πρώτους μήνες της ζωής του. Έχει ανάγκη την εγγύτητα, για παράδειγμα θέλει να το κρατάνε αγκαλιά, αλλά δεν απευθύνεται η ανάγκη του σε ένα συγκεκριμένο πρόσωπο. Ακολουθεί το στάδιο της μονοπροσωπικής προσκόλλησης, κατά το οποίο το βρέφος προσκολλάται σε ένα σημαντικό πρόσωπο που το φροντίζει και ικανοποιεί τις ανάγκες του. Παρουσιάζεται μεταξύ του 5ου και του 12ου μήνα περιόδου και αφορά συνήθως τη μητέρα. Μετά το 18ο μήνα το βρέφος διαμορφώνει έντονες σχέσεις και με άλλα πρόσωπα του άμεσου περιβάλλοντός του. Είναι η περίοδος της πολυπροσωπικής προσκόλλησης.

Βεβαίως, η ένταση και το είδος προσκόλλησης που το βρέφος θα αναπτύξει δεν επηρεάζονται μόνο από το περιβάλλον του και από τη συμπεριφορά της μητέρας απέναντι στις ανάγκες του, αλλά και από την ιδιοσυγκρασία του ίδιου του βρέφους. Έχει παρατηρηθεί ότι τα βρέφη διαφέρουν μεταξύ τους ως προς το βαθμό ευσυγκινησίας, ενεργητικότητας και αντίδρασης σε εξωτερικά ερεθίσματα. Έτσι, υπάρχουν τα εύκολα, τα δύσκολα και τα βραδυψυχικά βρέφη, που αντιδρούν διαφορετικά στην προσκόλληση. Τα εύκολα βρέφη είναι πιο προσαρμοστικά και ήπια και αντιμετωπίζουν πιο θετικά τις αλλαγές σε σχέση με τα δύσκολα βρέφη. Από την άλλη, τα βραδυψυχικά βρέφη χαρακτηρίζονται από απάθεια, γεγονός που επηρεάζει και το είδος προσκόλλησης που είναι ικανά να δημιουργήσουν.

Είναι γνωστό το πείραμα του Αμερικανού ψυχολόγου Harlow του Πανεπιστημίου του Wisconsin με μικρά πιθηκάκια, με το οποίο απέδειξε την αξία της σωματικής επαφής στην προσκόλληση.

Ο ερευνητής χρησιμοποίησε δύο συρμάτινα ομοιώματα μητέρων πιθήκων που κρατούσαν ένα μπιμπερό η καθεμιά. Η διαφορά των ομοιωμάτων ήταν ότι το ένα από τα δύο καλυπτόταν από μαλακό ύφασμα, ενώ το άλλο ήταν ακάλυπτο. Παρατηρήθηκε ότι, όταν ένα μικρό πιθηκάκι αφηνόταν μαζί τους, εκείνο πήγαινε και φώλιαζε πάντοτε στην αγκαλιά του «ντυμένου» ομοιώματος, γιατί εκείνο παρείχε την αίσθηση της πραγματικής μητέρας. Αυτό συνέβαινε, ακόμη και όταν μπιμπερό κρατούσε μόνο το ακάλυπτο ομοίωμα.

πορεία
δημιουργίας
προσκόλλησης

ιδιοσυγκρασία
βρέφους,
άγχος αποχωρισμού

Το πιθηκάκι προτιμούσε το επενδυμένο ομοίωμα, ακόμη και όταν αυτό δεν προσέφερε τροφή, γιατί η σωματική επαφή ήταν σημαντικότερη. Σε αυτή την περίπτωση, αφού έπαιρνε την τροφή από το ακάλυπτο ομοίωμα, ξανακούρνιαζε στο «αντυμένο». Όταν στη συνέχεια μελετήθηκε η αντίδραση του μικρού πιθήκου σε καταστάσεις έντονου άγχους (π.χ. όταν παρουσιάζονταν ομοιώματα σκορπιού στο δωμάτιο), επαληθεύτηκε το ίδιο αποτέλεσμα. Το μικρό πιθηκάκι έτρεχε στην αγκαλιά του ομοιώματος που θύμιζε τη φυσική αγκαλιά.

Το πείραμα του Harlow με το πιθηκάκι

Οι συνέπειες της ασφαλούς προσκόλλησης στη ζωή κάθε ανθρώπου είναι πολύ σημαντικές. Οι έρευνες του θεωρητικού που κυρίως ασχολήθηκε με την προσκόλληση, J. Bowlby, απέδειξαν ότι οι άνθρωποι που δε δημιούργησαν σχέση προσκόλλησης ή που αυτή διακόπηκε πριν από τα επτά τους χρόνια (π.χ. λόγω θανάτου της μητέρας) παρουσίασαν ιδιαίτερες δυσκολίες στη δημιουργία στενών συναισθηματικών σχέσεων, στην επίτευξη μακροχρόνιων στόχων, που απαιτούν εμπιστοσύνη και αυτοπεποίθηση, και στον έλεγχο των παρορμήσεών τους. Η απουσία της σχέσης προσκόλλησης επηρεάζει ακόμη και τη γνωστική και γλωσσική ανάπτυξη του βρέφους, με συνέπεια ακόμη και τη νοητική καθυστέρηση.

9.7.3. Άγχος αποχωρισμού και άγχος για τα ξένα πρόσωπα

Καθώς η συναισθηματική ζωή του βρέφους αναπτύσσεται και η προσκόλληση προς το πρόσωπο που το φροντίζει μεγαλώνει, εμφανίζεται άλλο ένα εξελικτικό χαρακτηριστικό αυτής της φάσης, το άγχος αποχωρισμού.

Εκτός, δηλαδή, από τα ευχάριστα συναισθήματα που επιλεκτικά το βρέφος βιώνει για τη μητέρα, καταλαμβάνεται και από το δυσάρεστο συναίσθημα της ανάγκης μόνιμης εγγύτητας, ώστε να νιώθει άσχημα, ακόμη και σε μικρούς αποχωρισμούς από τη μητέρα, οι οποίοι όμως είναι αναπόφευκτοι. Πρόκειται για το λεγόμενο *άγχος αποχωρισμού*, το

Η καθοριστική παρουσία της μητέρας προσφέρει ασφάλεια.

οποίο σε αυτή την ηλικία είναι αναμενόμενο και φυσιολογικό συναίσθημα.

Το βρέφος αισθάνεται άνετα σε ένα χώρο, μόνο όταν η μητέρα είναι προσβάσιμη κάθε στιγμή και βρίσκεται στο πεδίο του. Αν δημιουργηθεί η αίσθηση της πραγματικής απομάκρυνσης, το κλάμα, η οργή και οι φωνές σηματοδοτούν το άγχος και την ανάγκη του βρέφους να φέρει πίσω τη μητέρα. Πρόκειται για τη φάση της διαμαρτυρίας. Αν η απουσία της μητέρας εξακολουθήσει για μεγάλο διάστημα (μεγαλύτερο της μιας εβδομάδας), το βρέφος μπαίνει στη φάση απόγνωσης, όπου τα

συναίσθηματα είναι συγκρουόμενα και κυμαίνονται από τη θυμωμένη απαίτηση ως την έλλειψη οποιοσδήποτε έκφρασης, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι η στενοχώρια μειώθηκε πραγματικά. Αν η συμπεριφορά της μητέρας εξακολουθεί να μην ανακουφίζει το εξαντλητικό άγχος του παιδιού, τότε το παιδί μπαίνει στη φάση της αποδέσμευσης, κατά την οποία ο ψυχισμός του ξαναοργανώνεται, αφού λαμβάνει ως δεδομένη την απουσία της μητέρας. Η παρουσία της πλέον του είναι αδιάφορη. Το άγχος του αποχωρισμού οφείλεται στο ότι το βρέφος αποκτά την επαφή και την αίσθηση του κόσμου αρχικά μέσω της επαφής με τη μητέρα. Όταν εκείνη απομακρύνεται, τότε το βρέφος αισθάνεται ότι κατά κάποιο τρόπο χάνει την επαφή του με τον έξω κόσμο και φοβάται μήπως πάψει να υπάρχει και χάσει την αίσθηση του σώματος του, που τόσο έχει συνδέσει με την παρουσία της μητέρας.

Βεβαίως το άγχος αποχωρισμού είναι φυσιολογικό και μάλιστα απαραίτητο μέχρι τον 18ο μήνα ζωής και δηλώνει γνωστική και συναισθηματική υγεία. Αργότερα, το αναμενόμενο είναι η σταδιακή μείωση του άγχους. Αν ωστόσο, παρ' όλο που περνούν οι μήνες, το άγχος παραμένει αμείωτο, τότε το παιδί ενδέχεται να παρουσιάσει σημαντικές δυσκολίες και στη μετέπειτα εξέλιξή του, και να δημιουργήσει, για πα-

άγχος αποχωρισμού

ράδειγμα, παθολογική σχέση εξάρτησης και συμβίωσης με τη μητέρα.

Την ίδια περίοδο κατά την οποία το βρέφος δημιουργεί τη μονο-προσωπική προσκόλληση προς τη μητέρα εμφανίζεται άλλο ένα είδος άγχους, το *άγχος για τα ξένα πρόσωπα*.

Πρόκειται για το άγχος που κορυφώνεται προς το τέλος του πρώτου χρόνου ζωής και αφορά τα δυσάρεστα συναισθήματα που βιώνει το βρέφος με την παρουσία κάποιου ξένου. Η παρουσία του ξένου γίνεται λιγότερο ενοχλητική, αν είναι παρούσα η μητέρα, αλλά ιδιαίτερα ενοχλητική, αν η μητέρα λείπει από το οπτικό πεδίο.

Ο ψυχαναλυτής Spitz υποστήριξε ότι το άγχος αυτό σχετίζεται με το φόβο του βρέφους ότι η παρουσία ενός ξένου θα σημάνει ταυτόχρο-να και αποχωρισμό από τη μητέρα. Αυτό έχει επιβεβαιωθεί άλλωστε και από την εμπειρία του βρέφους, όταν, για παράδειγμα, έρχεται η τροφός (babysitter) και η μητέρα φεύγει για τη δουλειά της.

Ωστόσο, το άγχος για τους ξένους είναι και μια γνωστική αντίδρα-ση του βρέφους. Το βρέφος, δηλαδή, καθώς ωριμάζει το νευρικό του σύστημα, υιοθετεί και εσωτερικεύει την εικόνα της μορφής της μητέ-ρας. Κάθε μορφή λοιπόν που αποκλίνει από τη μορφή της μητρικής φιγούρας προκαλεί σύγχυση και άγχος.

Όταν ο Sam ήταν έξι μηνών, έμεινε στο σπίτι του παππού και της γιαγιάς του για ένα απόγευμα. Δεν καταλάβαιναν γιατί ξαφνικά άρχισε να κλαίει τόσο πολύ, όταν ένα νεαρό κορίτσι από τη διπλανή πόρτα εισέβαλε στο σπίτι για λίγα λεπτά. Ο Sam μάλλον πίστεψε ότι ήταν η babysitter και φοβήθηκε ότι ο παππούς και η γιαγιά του θα τον εγκατέλειπαν μόνο του μαζί της. Άλλωστε, όσα νεαρά κορίτσια είχε δει ως τότε ήταν όλα babysitters.

Βεβαίως το άγχος προς τα ξένα πρόσωπα σχετίζεται και με τις προηγούμενες εμπειρίες του βρέφους, αν, δηλαδή, είχε αρνητικές ή ευχάριστες συναντήσεις. Ιδιαίτερα, αν η μητέρα είναι παρούσα, παίζει μεγάλο ρόλο και η ίδια η συμπεριφορά του ξένου αλλά και οι συγκε-κριμένες συνθήκες της παρουσίας του. Έτσι, παρατηρήθηκε σε μελέτη ότι, όταν τα βρέφη κάθονταν στα γόνατα της μητέρας και η παρουσία του ξένου ήταν διακριτική, μέχρι την ηλικία των 20 μηνών τα 8 από τα δέκα βρέφη είχαν θετικά συναισθήματα. Αν όμως το βρέφος ήταν εντελώς μόνο, το άγχος του ήταν έντονο.

Η συμπεριφορά της μητέρας με την ευαισθησία που θα δείξει σε αυτά τα συναισθήματα του βρέφους, αλλά και η ίδια η ιδιοσυγκρασία

του βρέφους παίζουν σημαντικό ρόλο και διαφοροποιούν τις συμπεριφορές που συναντούμε ως προς το άγχος για τα ξένα πρόσωπα.

Για παράδειγμα, αν η σχέση μεταξύ μητέρας και βρέφους είναι έντονη, είναι αναμενόμενο να είναι έντονο και το άγχος για τους ξένους. Αντίθετα, αν ένα βρέφος μεγαλώνει σε ένα ίδρυμα, τότε το άγχος αυτό είναι σχεδόν ανύπαρκτο.

Και το άγχος για τα ξένα πρόσωπα, όπως και το άγχος αποχωρισμού, είναι φυσιολογικά συναισθήματα που συνοδεύουν τη γνωστική και ψυχοκοινωνική εξέλιξη του παιδιού σε αυτή την ηλικία. Εκείνο που κάνει αυτά τα συναισθήματα ανησυχητικά είναι η μεγάλη ένταση και η μεγάλη χρονική διάρκειά τους.

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

Ο πρώτος μήνας μετά τη γέννηση ενός βρέφους είναι ο πιο επικίνδυνος, γιατί τότε το βρέφος πρέπει να προσαρμοστεί στο νέο του περιβάλλον και στις νέες ανάγκες για αναπνοή, φαγητό, σταθεροποίηση της θερμοκρασίας, της πίεσης και της κυκλοφορίας του αίματος.

Μια μεγάλη δυσκολία είναι η πρόωρη γέννηση· άλλες είναι το χαμηλό βάρος και η κακή διατροφή. Το μέσο νεογνό ζυγίζει περίπου 31/2κιλά και έχει μήκος 50 εκατοστά περίπου. Τα υγιή νεογνά έχουν πάνω από 20 ανακλαστικές αντιδράσεις. Μερικές τα βοηθούν να ειδοποιήσουν για την τροφή τους, άλλες για να τα φέρουν σε επαφή με τη μητέρα. Κατά τη γέννηση οι γιατροί εξετάζουν το νεογνό, για να διαπιστώσουν αν υπάρχουν τα συνήθη αντανακλαστικά. Η έλλειψη μερικών μπορεί να είναι προειδοποίηση ότι υπάρχει κάποιο πρόβλημα στο νευρικό σύστημα του νεογνού.

Τα βρέφη αποκτούν κινητικές ικανότητες με την ίδια σειρά με την οποία αναπτύχθηκαν τα μέλη του σώματός τους κατά την εμβρυακή ηλικία. Δηλαδή, κατά τους πρώτους μήνες μαθαίνουν πρώτα να σηκώνουν και να στηρίζουν το κεφάλι τους, αργότερα «κυλούν» από την πρηνή (μπρούμυτα) θέση στο πλάι ή ανάσκελα. Στους 6 μήνες μπορούν να ενώσουν τα χέρια μπροστά τους και να τα σηκώσουν επάνω (όχι ενωμένα) και στα πλάγια. Στους 7 μήνες μπορούν να σηκωθούν όρθια με στήριγμα τα κάγκελα της κούνιας και να σταθούν για πολύ λίγο. Αμέσως μετά αρχίζει το μπουσούλισμα και γύρω στα πρώτα γενέθλια έχουμε τα πρώτα βήματα.

Το οπτικό σύστημα του βρέφους αναπτύσσεται αργά και σταθερά μέσα στα πρώτα 2 χρόνια της ζωής του. Αρχικά βλέπει θαμπά, και η όραση γίνεται πιο καθαρή ανάλογα με την ωρίμαση του βοθρίου του αμφιβληστροειδούς. Βλέπει καλύτερα τα αντικείμενα που είναι μεγάλα, είναι κοντά του και έχουν αντιθέσεις σε χρώματα και πλαίσιο.

Με διάφορους τρόπους οι ερευνητές έχουν καταλήξει στο συμπέρασμα ότι η αντίληψη που έχει ένα άτομο για την απόσταση και το βάθος σχηματίζεται στους 6 πρώτους μήνες της ζωής του.

Τα νεογνά μπορούν και ξεχωρίζουν ανάμεσα σε δυνατούς και απαλούς ήχους και σε υψηλούς και χαμηλούς τόνους, όμως η ακοή τους στον πρώτο χρόνο της ζωής τους δεν είναι καθαρή όπως των ενηλίκων. Τους αρέσει να τους μιλούν «μωρουδίστικα», με μακρόσυρτο τόνο, με

επανάληψη λέξεων και με τραβηγμένα φωνήεντα. Μαθαίνουν σύντομα να συντονίζουν την όραση, αμέσως μετά τη γέννησή τους.

Κατά τον Piaget, μια αρχική νοητική δραστηριότητα των βρεφών είναι η αισθητικοκινητική νοημοσύνη, η οποία περιορίζεται σε δράσεις που προέρχονται και προκαλούνται από ερεθίσματα των αισθήσεων. Από τις αισθητικοκινητικές εμπειρίες τους με αντικείμενα τα βρέφη δημιουργούν τα νοητικά σχήματα. Τα σχήματα αυτά τα οργανώνουν, τα συνδυάζουν και τα προσαρμόζουν σε προηγούμενα.

Κατά τον Piaget, επίσης, η νοητική ανάπτυξη των βρεφών ηλικίας μέχρι 2 ετών ακολουθεί μια σειρά έξι σταδίων. Και τα έξι στάδια αποτελούν την αισθητικοκινητική περίοδο ανάπτυξης. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου τα βρέφη προχωρούν από το στάδιο της άσκησης και επανάληψης αντανakλαστικών αντιδράσεων στη δημιουργία προσαρμογών και στην κατανόηση της **μονιμότητας των αντικειμένων**, δηλαδή στην αντίληψη ότι τα αντικείμενα εξακολουθούν να υπάρχουν, ακόμη και όταν δεν τα βλέπουμε.

Τα τελευταία στάδια συνδέονται με την πληρέστερη κατανόηση της **μονιμότητας των αντικειμένων**, της σχέσης αιτίας και αποτελέσματος και σηματοδοτούν την αρχή της σκέψης.

Μολονότι η σειρά ανάπτυξης είναι η ίδια σε όλα τα βρέφη, τα χρονικά διαστήματα κατά τα οποία επιτυγχάνεται η ανάπτυξη συγκεκριμένων νοητικών δεξιοτήτων μπορεί να διαφέρουν από βρέφος σε βρέφος.

Η ανάπτυξη της γλώσσας είναι και αυτή μια λειτουργία με την οποία το βρέφος δημιουργεί τις πρώτες βάσεις κατά τα 2 πρώτα έτη. Αρχίζει από την κατανόηση του λόγου, πριν ακόμη το βρέφος αρθρώσει τις πρώτες λέξεις. Αρχίζει από απλούς και χαλαρούς ήχους, οι οποίοι, όταν το βρέφος φτάσει σε ηλικία 4-5 μηνών, μετατρέπονται σε άναρθρο λόγο, ο οποίος στη συνέχεια μετατρέπεται σε ψελλίσματα. Κατά τον 11ο περίπου μήνα το βρέφος μπορεί να εκφράσει την πρώτη αυτοσχέδια λέξη, η οποία παίζει το ρόλο πρότασης και η οποία, με την προσθήκη και μιας δεύτερης, μετατρέπεται σε τηλεγραφικό λόγο.

Η γλωσσική ανάπτυξη του βρέφους ενισχύεται ιδιαίτερα με τη συνεργασία και την αποδοχή των γονέων, οι οποίοι αφιερώνουν χρόνο για να μιλούν στα βρέφη.

Η κοινωνική και συναισθηματική ανάπτυξη του ατόμου, σύμφωνα με τον Erikson, επιτυγχάνεται σε οκτώ στάδια, καθένα από τα οποία χαρακτηρίζεται από μια κρίση, μια δοκιμασία που περνάει το άτομο

Κεφάλαιο Ένατο

και την οποία προσπαθεί να λύσει. Ανάλογα με την αλληλεπίδραση που υπάρχει ανάμεσα στα μέλη της οικογένειας και κυρίως την αλληλεπίδραση του βρέφους με τη μητέρα, η κρίση θα λυθεί με επιτυχία ή αποτυχία και το άτομο θα περάσει στο επόμενο στάδιο. Βασικό χαρακτηριστικό στην κοινωνικο - συναισθηματική ζωή του βρέφους είναι η προσκόλληση προς τη μητέρα ή προς όποιο άτομο παίζει το ρόλο της μητέρας. Η προσκόλληση είναι μια θετική εμπειρία, αν το βρέφος αντιμετωπίζεται με ενδιαφέρον και ανταπόκριση από την πλευρά της μητέρας, ενώ είναι αρνητική, όταν η μητέρα το αντιμετωπίζει με μειωμένο βαθμό ανταπόκρισης στις ανάγκες του. Η σχέση προσκόλλησης με τη μητέρα επηρεάζει επίσης και την ανάπτυξη άλλων τομέων στο βρέφος, όπως είναι η γλωσσική και γενικότερα η γνωστική ανάπτυξή του. Το άγχος του αποχωρισμού και το άγχος για τους ξένους είναι επίσης συναισθήματα που έχουν σχέση με την προσκόλληση και κυρίως με το φόβο της απομάκρυνσης από τη μητέρα.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ - ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Αναφέρετε μερικές από τις προσαρμογές που πρέπει να κάνει ένα νεογνό αμέσως μετά τη γέννησή του. Ποιοι είναι οι κίνδυνοι που αντιμετωπίζει κατά τον πρώτο μήνα;
2. Ποιες είναι οι μέθοδοι παρατήρησης της εξέλιξης των βρεφών;
3. Πόσα και ποια είναι τα στάδια ανάπτυξης της αισθησιοκινητικής νοημοσύνης;
4. Περιγράψτε με δικά σας λόγια τη σωματική ανάπτυξη του βρέφους από τη γέννησή του ως την ηλικία των 24 μηνών.
5. Δώστε ένα παράδειγμα της έννοιας «**μονιμότητα του αντικειμένου**»
6. Περιγράψτε με δικά σας λόγια την κινητική ανάπτυξη του βρέφους από τη γέννησή του ως την ηλικία των 24 μηνών.
7. Από την εμπειρία σας δώστε ένα παράδειγμα τηλεγραφικού λόγου.
8. Εάν επρόκειτο αργότερα, στο πλαίσιο της εργασίας σας, να συλλέξετε στοιχεία για την ανάπτυξη ενός βρέφους σε όλους τους τομείς, ποια μέθοδο ή ποιες μεθόδους θα επιλέγατε; Πώς θα κάνατε τη συλλογή στοιχείων;
9. Οι κληρονομικές καταβολές κατ' αρχάς και το περιβάλλον κατόπιν είναι οι βασικοί παράγοντες που επηρεάζουν τη νοητική ανάπτυξη του ατόμου. Λαμβάνοντας αυτό υπόψη, να αναφέρετε συγκεκριμένα στοιχεία που συνεισφέρουν θετικά στην ανάπτυξη της ευφυΐας του βρέφους.
10. Αν μια έγκυος ζητούσε τη συμβουλή σας σχετικά με το τι θα έπρεπε να προσέξει κατά τη διάρκεια της εγκυμοσύνης της, για να εξασφαλίσει την ανάπτυξη ενός υγιούς εμβρύου και αργότερα ενός υγιούς βρέφους, τι θα τη συμβουλευάτε; Τι πρέπει να προσέξει ιδιαίτερα ως προς την ατομική της υγεία και ως προς το περιβάλλον της;
11. Θέμα για συζήτηση: Ως βρεφονηπιοκόμοι, αλλά και αργότερα ως γονείς, πώς θα μπορούσατε να βοηθήσετε, στο πλαίσιο της επαφής σας με το βρέφος, ώστε να αντιμετωπίσει επιτυχώς την κρίση του σταδίου εμπιστοσύνη - δυσπιστία;

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ

ΝΗΠΙΑΚΗ ΗΛΙΚΙΑ

Σωματικές αλλαγές,
νοητική ανάπτυξη,
προεγνωστική και
διαισθητική σκέψη,
γλωσσική ανάπτυξη,
ψυχοκοινωνική ανάπτυξη

10.1 Σωματικές αλλαγές

Κατά τη νηπιακή ηλικία παρατηρούνται σημαντικές μεταβολές στις διαστάσεις του σώματος. Το νήπιο χάνει το βρεφικό πάχος, καθώς τα οστά του αναπτύσσονται. Ο ρυθμός ανάπτυξης του νηπίου είναι πιο αργός σε σχέση με αυτόν του βρέφους.

Το σώμα του παιδιού είναι πιο δυνατό, ενώ το ύψος παράλληλα αυξάνεται. Από τα δύο έως τα έξι έτη το σωματικό βάρος αυξάνεται από 1 έως 2 κιλά το χρόνο και το ύψος αυξάνεται 7 ή 8 εκατοστά αντίστοιχα. «Περί το 5ο έτος το βάρος του παιδιού είναι έως και 20 κιλά (δηλαδή περίπου το 1/3 του τελικού βάρους) και το ύψος είναι γύρω στα 110 εκ. (περίπου τα 3/5 του τελικού ύψους)». Ωστόσο, υπάρχουν παιδιά που είναι πιο ψηλά ή πιο κοντά από το μέσο όρο, γεγονός που μπορεί να αποδοθεί στον ιδιαίτερο ρυθμό ανάπτυξης κάθε παιδιού, καθώς και σε άλλους παράγοντες, όπως είναι η εθνική προέλευση και η διατροφή.

Διαφορές ως προς τα φυσιολογικά όρια του βάρους και του ύψους των παιδιών παρατηρούνται σε παιδιά που προέρχονται από διαφορετικές χώρες. Για παράδειγμα, τα παιδιά από τη Βόρεια Ευρώπη είναι κατά μέσο όρο πιο ψηλά από τα άλλα, ενώ τα παιδιά από τη Ν. Ασία είναι πιο κοντά. Τα αγόρια είναι πιο ψηλά από τα κορίτσια καθ' όλη τη διάρκεια της νηπιακής ηλικίας.

Καθώς τα νήπια αναπτύσσονται, η διάρκεια του ύπνου αρχίζει να προσεγγίζει την αντίστοιχη των ενηλίκων. Η λειτουργία του στομάχου και της κύστης είναι πιο σταθερή. Αυτό σημαίνει ότι το παιδί των 5 ετών μπορεί να περάσει μια μεγάλη χρονική περίοδο χωρίς να πάρει κάποιο γεύμα ή χωρίς να πάει στην τουαλέτα. Τα παιδιά περιορίζουν την ενούρηση κατά τη διάρκεια της νύχτας, λόγω του ότι αποκτούν καλύτερο έλεγχο της κύστης. Έτσι, μόνο το 21% των παιδιών ηλικίας έξι ετών παρουσιάζει μερικές φορές ή συχνά νυχτερινή ενούρηση. «Ακόμη παρατηρείται αύξηση της οδοντοφυΐας, επιβράδυνση του ρυθμού

της αναπνοής, αύξηση της πίεσης του αίματος και προοδευτική μείωση των χτύπων της καρδιάς».

10.1.1 Η ανάπτυξη του εγκεφάλου

Η ανάπτυξη του εγκεφάλου και του νευρικού συστήματος θεωρείται η πιο σημαντική πλευρά της σωματικής ανάπτυξης για ορισμένους ψυχολόγους, αν και τα σημεία αυτής της ανάπτυξης δεν είναι τόσο εμφανή, όσο είναι οι μεταβολές στις διαστάσεις του σώματος και στις δεξιότητες.

Ο εγκέφαλος αναπτύσσεται πιο γρήγορα από κάθε άλλο όργανο ή μέρος του ανθρώπινου σώματος. Στην ηλικία των δύο ετών ο εγκέφαλος αποκτά το 75% του τελικού βάρους του, ενώ στο 1^ο έτος έχει φτάσει στο 90% του συνολικού βάρους του. Καθώς ο εγκέφαλος αναπτύσσεται και ωριμάζει, ορισμένες λειτουργίες του γίνονται περισσότερο εξειδικευμένες, και ορισμένα τμήματά του αναλαμβάνουν συγκεκριμένες λειτουργίες. Για παράδειγμα, τα κέντρα του λόγου βρίσκονται στο αριστερό ημισφαίριο, ενώ τα κέντρα για την κίνηση στο χώρο βρίσκονται στο δεξιό ημισφαίριο.

Η οργάνωση του ανθρώπινου εγκεφάλου στηρίζεται σε δύο ημισφαίρια, το αριστερό και το δεξιό, το καθένα από τα οποία ελέγχει το μισό του σώματος. Κατ' αυτό τον τρόπο, το δεξιό ημισφαίριο ελέγχει την αριστερή πλευρά, ενώ το αριστερό ημισφαίριο τη δεξιά πλευρά του σώματος (π.χ. το δεξί χέρι, αντί κτλ.).

10.1.2. Παράγοντες που επηρεάζουν τη σωματική ανάπτυξη

Διάφοροι παράγοντες επηρεάζουν τη σωματική ανάπτυξη του παιδιού κατά τη νηπιακή ηλικία. Ορισμένοι από αυτούς είναι εγγενείς, ενώ άλλοι είναι περιβαλλοντικοί.

α. *Εγγενείς παράγοντες.* Η φυσιολογική σωματική ανάπτυξη προσδιορίζεται σε μεγάλο βαθμό από εγγενείς παράγοντες. Από έρευνες έχει βρεθεί ότι οι γονείς και τα παιδιά τους έχουν παρόμοια πρότυπα ως προς το ρυθμό της ανάπτυξής τους, έστω κι αν διαφέρουν σε ένα μικρό βαθμό στα τελικά μεγέθη.

β. *Περιβαλλοντικοί παράγοντες.* Ορισμένοι περιβαλλοντικοί παράγοντες είναι δυνατόν να υποστηρίζουν ή να εμποδίζουν τη φυσιολογική ανάπτυξη του νηπίου. Ένας από αυτούς είναι η διατροφή, ενώ κάποιοι άλλοι σχετίζονται με την κοινωνικοοικονομική κατάσταση της οικογένειας του παιδιού.

Η κατάλληλη και υγιεινή διατροφή του νηπίου είναι δυνατόν να εξασφαλίσει τη φυσιολογική ανάπτυξή του. Κατά την περίοδο της ανάπτυξης το παιδί έχει ανάγκη από επαρκή ποσότητα πρωτεϊνών υψηλής ποιότητας, για τη δημιουργία νέων κυττάρων, που είναι απαραίτητα για την αύξηση του βάρους και του ύψους. Επιπλέον, ο οργανισμός του παιδιού έχει ανάγκη από την κατάλληλη ποσότητα υδατανθράκων, που προσφέρουν στο

Οι γονείς εξασφαλίζουν τα απαραίτητα ερεθίσματα για την ανάπτυξη του παιδιού.

παιδί ενέργεια, την οποία ξοδεύει ιδιαίτερα σ' αυτή την ηλικία· επίσης, για τη δομική ανάπτυξη του οργανισμού είναι απαραίτητη η πλούσια διατροφή σε μέταλλα και βιταμίνες, καθώς και σε άλλα ιχνοστοιχεία.

Η κακή διατροφή, όπως έχουν δείξει οι έρευνες, μπορεί να προκαλέσει καθυστέρηση στη σωματική ανάπτυξη, ιδιαίτερα ως προς το ύψος και το βάρος. Από την άλλη πλευρά, οι υπερβολές στη διατροφή μπορεί να προκαλέσουν προβλήματα, όπως είναι η παχυσαρκία, η οποία με τη σειρά της ενδέχεται να δημιουργήσει προβλήματα στην κοινωνική προσαρμογή του παιδιού. Οι υπερβολές στη διατροφή δεν οδηγούν, επομένως, στη δημιουργία πιο υγιών παιδιών.

Η κοινωνικοοικονομική κατάσταση της οικογένειας σχετίζεται με την καλή σωματική ανάπτυξη του παιδιού. Για παράδειγμα, ο υποσιτισμός των παιδιών που προέρχονται από χαμηλά κοινωνικοοικονομικά στρώματα και η έλλειψη ιατρικής φροντίδας καθιστούν τα παιδιά αυτά ευπρόσβλητα σε διάφορες ασθένειες, ενώ παράλληλα προκαλεί μόνιμες ή και παροδικές ανωμαλίες στην ανάπτυξη.

10.1.3 Ψυχοκινητική ανάπτυξη

Τα παιδιά της προσχολικής ηλικίας το μεγαλύτερο χρονικό διάστημα είναι σε διαρκή κίνηση, τρέχουν, πηδούν κτλ. Η ψυχοκινητική εξέλιξη είναι ταχύτατη κατά το χρονικό διάστημα μεταξύ των 2 και 6 ετών, επειδή τότε το σώμα του παιδιού είναι πιο δυνατό και πιο λεπτό. Τόσο στο παιχνίδι όσο και στο Νηπιαγωγείο ή στον παιδικό σταθμό το

παιδί έχει την ευκαιρία να εκλεπτύνει και να αναπτύξει ακόμη περισσότερο αυτές τις κινητικές δεξιότητες. Έτσι, αποκτά σταδιακά μεγαλύτερη ευκαμψία στην εκτέλεση των κινήσεων, οι οποίες γίνονται πιο εύκολα, χωρίς το νήπιο να χρειαστεί να καταβάλει μεγάλη προσπάθεια, αλλά και με μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα.

Ωστόσο, πιο λεπτές κινήσεις από τα μικρότερα παιδιά είναι δύσκολο να εκτελεστούν. Για παράδειγμα, το παιδί σ' αυτή την ηλικία θα χρειαστεί αρκετή ώρα για να δέσει τα κορδόνια των παπουτσιών του. Οι λεπτές κινήσεις ακολουθούν σταδιακή πορεία στην εξέλιξή τους.

Γενικώς, τα παιδιά της προσχολικής ηλικίας αποκτούν τις βασικές κινητικές δεξιότητες περισσότερο με τη δική τους προσπάθεια, αλλά και από όσα μπορούν να μάθουν από άλλα παιδιά, παρά με την άσκηση ή τη διδασκαλία που μπορούν να τους εξασφαλίσουν οι ενήλικοι. Αντίθετα, οι σύνθετες δεξιότητες, όπως, για παράδειγμα, το να οδηγούν ποδήλατο, απαιτούν οπωσδήποτε τη βοήθεια και την καθοδήγηση των ενηλίκων. Ένας ακόμη σημαντικός τομέας είναι οι δεξιότητες που αφορούν την αυτοεξυπηρέτηση, για παράδειγμα, η περιποίηση του σώματος, η λήψη τροφής, οι οποίες εμφανίζουν σταδιακή εξέλιξη και διαμόρφωση.

Κρίσιμο σημείο για την εξέλιξη των κινητικών δεξιοτήτων του παιδιού είναι η επίτευξη της όρθιας στάσης και της βάδισης περί το 2ο έτος. «Αργότερα, στο 3ο έτος, το παιδί μπορεί να ρυθμίζει την κίνηση, το βάδισμα ή το τρέξιμό του με μεγαλύτερη ευκολία και άνεση. Περὶ το 4ο έτος ο έλεγχος των μυών του σώματος γίνεται σε μεγάλο ποσοστό αυτόματος, ενώ περί το τέλος αυτής της αναπτυξιακής περιόδου, περί το 6ο έτος, το παιδί αποκτά ευρυθμία στις κινήσεις του, οι οποίες μάλιστα εκτελούνται με ιδιαίτερη χάρη».

Άλλες λεπτές κινητικές δεξιότητες, όπως είναι η ζωγραφική και το ιχνογράφημα, εμφανίζουν ξεχωριστή εξελικτική πορεία. Το παιδί από την ηλικία των δύο ετών μπορεί να κρατά και να χρησιμοποιεί το μολύβι. Ο Kellogg διέκρινε τέσσερα βασικά στάδια στην εξέλιξη της ικανότητας του παιδιού στη ζωγραφική: α) Μέχρι το τρίτο έτος το παιδί προσπαθεί με το μολύβι να κάνει τα πρώτα σχήματα, φτιάχνοντας διάφορες «μουντζούρες» και προσπαθώντας να καλύψει όλη την επιφάνεια του χαρτιού. β) Στο τρίτο έτος το νήπιο μπορεί να αναπαριστά στο χαρτί βασικά γεωμετρικά σχήματα, όπως είναι ο κύκλος, το τετράγωνο κτλ.

γ) Το στάδιο του σχεδίου. Στα 3 1/2 έτη περίπου το παιδί μπορεί να δημιουργεί ορισμένα σχέδια, για παράδειγμα έναν κύκλο μέσα σε έναν κύκλο.

δ) Το στάδιο της εικόνας. Από το 4^ο έως το 5^ο έτος του το παιδί προσπαθεί να δημιουργήσει απλές εικόνες που αναπαριστούν ανθρώπους, ζώα, αντικείμενα.

Σχέδιο παιδιού
3 ετών και 6 μηνών

Σχέδιο παιδιού
5 ετών

10.1.4. Η πλευρίωση

Το παιδί από δύο ετών δείχνει σαφή προτίμηση προς τη μία πλευρά του σώματος κατά την εκτέλεση των κινήσεών του, για παράδειγμα προτιμά να χρησιμοποιεί το δεξί χέρι και το δεξί πόδι ή, αντίστροφα, το αριστερό χέρι κτλ. Αυτή η προτίμηση αποτελεί το γνωστό φαινόμενο της **πλευρίωσης**.

Το παιδί πρέπει να αφήνεται ελεύθερο να επιλέξει μόνο του ποια πλευρά και ποιο χέρι θα χρησιμοποιήσει για τη γραφή, εάν, δηλαδή, θα γίνει αριστερόχειρας ή δεξιόχειρας. Ορισμένοι ψυχολόγοι θεωρούν ότι τα μέτρα και οι παρεμβάσεις στο πλαίσιο της αγωγής της γραφικής κίνησης που αντιτίθενται προς την επιλογή του παιδιού όχι μόνο στερούνται νοήματος, αλλά μπορεί και να αποδειχτούν και επιβλαβή.

Το παιδί, πριν εκδηλώσει σαφώς την προτίμηση του προς τη μία πλευρά του σώματος, χρησιμοποιεί και τις δύο πλευρές.

10.1.5 Η κακοποίηση του παιδιού

Η κακοποίηση του παιδιού είναι ένα φαινόμενο που συναντά κανείς σε όλες τις χώρες του κόσμου. Συχνά αποκαλύπτονται περιπτώσεις παιδιών που κακοποιούνται από τον έναν ή και από τους δύο γονείς συστηματικά ή περιστασιακά. Ορισμένες φορές απειλείται ακόμη και η ζωή των παιδιών. Εξαιτίας της άσκησης ανεξέλεγκτης σωματικής βίας,

τα παιδιά υφίστανται σοβαρούς τραυματισμούς ή χάνουν ακόμη και τη ζωή τους.

Η κακοποίηση ως φαινόμενο συναντάται σε όλα τα κοινωνικά στρώματα. Κάποιοι από τους γονείς που προβαίνουν σε τόσο αποτρόπαιες πράξεις έχουν κάποια ειδική ψυχική ασθένεια, ενώ οι περισσότεροι υποστηρίζουν ότι αγαπούν τα παιδιά τους. Από την επιστημονική έρευνα έχει καταδειχτεί ότι αυτοί οι γονείς έχουν χαμηλή αυτοεκτίμηση, είναι ανυπόμονοι και ανώριμοι και γνωρίζουν ελάχιστα τα σχετικά με την ανάπτυξη του παιδιού. Ακόμη έχει διαπιστωθεί από έρευνες ότι οι ίδιοι ως παιδιά έχουν στερηθεί την αγάπη και τη φροντίδα των γονέων τους.

Για την αντιμετώπιση αυτού του προβλήματος έχουν θεσπισθεί νομοθετήματα και ιδρυθεί οργανώσεις για την προστασία του παιδιού. Επίσης, έχουν διαμορφωθεί ειδικά προγράμματα για την εκπαίδευση των γονέων που εμφανίζουν αυτού του είδους τη συμπεριφορά.

10.2 Νοητική ανάπτυξη

Το παιδί των δύο ετών εισέρχεται σε μια νέα φάση νοητικής εξέλιξης. Πολύ σύντομα μπορεί να μετρά, να φαντάζεται πράγματα που δε συνδέονται μόνο με τη διάσταση του εδώ και τώρα, να διαμορφώνει πεποιθήσεις κτλ. Παράλληλα, η ανάπτυξη της γλώσσας και της φαντασίας διευρύνει τις ικανότητες για σκέψη, γεγονός το οποίο αντανakλάται και στο παιχνίδι του.

Το νήπιο βρίσκεται στο στάδιο της προσυλλογιστικής σκέψης, το οποίο διακρίνεται σε δύο επιμέρους φάσεις: α) Την προεγνωσιολογική σκέψη (3ο-4ο έτος) και β) τη διαισθητική σκέψη (5ο-6ο έτος). Σ' αυτή τη βαθμίδα νοητικής εξέλιξης αναπτύσσει την ικανότητα για συμβολική σκέψη, δηλαδή αρχίζει να χρησιμοποιεί σύμβολα, για να αναπαριστά νοητικά αντικείμενα και μορφές δράσης. Κάνει τα πρώτα του σχέδια, μπορεί να προσποιείται και να χρησιμοποιεί τη γλώσσα για να επικοινωνεί με τους άλλους.

Από τη στιγμή που το νήπιο χρησιμοποιεί σύμβολα, μαθαίνει λέξεις, χειρονομίες, καθώς και πώς να χρησιμοποιεί αντικείμενα και στάσεις, για να αναπαριστά πράγματα, ιδέες και μορφές συμπεριφοράς.

Η εμφάνιση της ανακλητικής μνήμης κατά τον Piaget συνδέεται με την εγκαθίδρυση της συμβολικής λειτουργίας. Το παιδί μπορεί να

το στάδιο
της προσυλ-
λογιστικής
σκέψης

η χρήση
συμβόλων

αναπλάθει και να ανακαλεί γεγονότα του παρελθόντος. Ακόμη είναι δυνατόν να φαντάζεται το μέλλον και να ασχολείται με το παρόν.

Το δημιουργικό και φανταστικό παιγνίδι είναι επίσης η πιο προσφιλή δραστηριότητά του. Αν και το παιδί έχει την ικανότητα να προσποίζεται, δηλαδή να χρησιμοποιεί, για παράδειγμα, μια κάρτα για αυτοκίνητο ή να παριστάνει ότι είναι ένα πουλί το οποίο πετά, δεν είναι ωστόσο δυνατόν πάντοτε να ξεχωρίζει τη φαντασία από την πραγματικότητα.

Κατά τον Erik Erikson το παιδί σ' αυτή την ηλικία χρησιμοποιεί το συμβολικό παιχνίδι, για να επεξεργαστεί τους φόβους του και τις ματαιώσεις των επιθυμιών του και για να αναβιώσει δυσάρεστα γεγονότα ή να κάνει πράγματα που στην πραγματικότητα είναι απαγορευμένα. Με το

Το φανταστικό και δημιουργικό παιχνίδι είναι ένα από τα κύρια αναπτυξιακά επιτεύγματα του νηπίου.

φανταστικό παιχνίδι έχει τη δυνατότητα να ελέγχει καταστάσεις που το φοβίζονται και έτσι να ξεπερνάει τους φόβους και τις ανησυχίες του.

Ο Piaget θεωρεί ότι το φανταστικό παιχνίδι συνιστά ένδειξη της συμβολικής λειτουργίας και ότι οι πρώτες λέξεις που αρθρώνει το παιδί αποτελούν επίσης σύμβολα, και μάλιστα ιδιαίτερα, προσωπικά σύμβολα. Δεν είναι κανονικά σύμβολα τα οποία μπορούν να γίνουν κατανοητά από την κοινότητα στην οποία ζει το παιδί.

Τα σχέδια που κάνει το παιδί, αρχικά μουντζούρες, αποτελούν έκφραση της συμβολικής ικανότητάς του. Ευχαριστιέται να χρησιμοποιεί το μολύβι και να παρατηρεί τα σχήματα που εμφανίζονται στο χαρτί. Σύντομα το παιδί αρχίζει να εξηγεί τι παριστάνουν τα σχέδιά του, ενώ σταδιακά διαμορφώνει τις πρώτες ανθρώπινες φιγούρες, από τις οποίες συνήθως λείπουν βασικά μέρη του σώματος. Τα σχέδια είναι ατελή, επειδή και οι νοητικές εικόνες του παιδιού δεν είναι ολοκληρωμένες.

Γενικώς, η ανάπτυξη της συμβολικής σκέψης είναι θεμελιώδης για τη μετέπειτα ανάπτυξη της τυπικής λογικής σκέψης του παιδιού.

10.2.1. Χαρακτηριστικά της Προεγνωσιολογικής Σκέψης

Κατά την περίοδο της προεγνωσιολογικής ανάπτυξης της σκέψης το παιδί δεν έχει την ικανότητα να χρησιμοποιεί τους κανόνες της λογικής, όπως τα παιδιά που βρίσκονται στο στάδιο της συγκεκριμένης σκέψης. Οι νοητικές λειτουργίες εμφανίζουν ορισμένα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, αλλά και κάποιες ατέλειες, όπως είναι:

οι προέγνοιες

α) Οι προέγνοιες, οι πρώτες έννοιες που χρησιμοποιεί το παιδί, αποτελούν «αυθαίρετες γενικεύσεις, αφελείς και ατελείς σημασίες που δίνει στις λέξεις τις οποίες χρησιμοποιεί». Για παράδειγμα, με τη λέξη «μαμά» μπορεί να αναφέρεται σε οτιδήποτε έχει σχέση με τη μητέρα του. Αυτό συμβαίνει, επειδή το νήπιο δεν μπορεί να εννοήσει ότι τα αντικείμενα και τα όντα γενικώς κατατάσσονται σε διάφορες κατηγορίες.

ο μεταγωγικός συλλογισμός

β) Οι συλλογισμοί τους οποίους κάνει το παιδί είναι επίσης ατελείς, επειδή κινούνται από το μερικό προς το μερικό, από τη μια προέγνοια σε μια άλλη προέγνοια. Αυτού του είδους ο συλλογισμός καλείται μεταγωγικός. Με άλλα λόγια, το παιδί, εάν κατανοήσει ότι δύο αντικείμενα ή στοιχεία έχουν ένα κοινό χαρακτηριστικό, τότε τείνει να θεωρεί ότι είναι όμοια ως προς όλα τα χαρακτηριστικά τους. Για παράδειγμα, λέει: «Δεν κοιμήθηκα, άρα δεν είναι απόγευμα» ή «Ο μπαμπάς ζεσταίνει νερό, θα ξυριστεί». Από τα παραδείγματα διαφαίνεται η τάση του παιδιού να συνδέει με αιτιώδη σχέση όσα στοιχεία εμφανίζονται συγχρόνως.

εγωκεντρισμός

γ) Ο εγωκεντρισμός. Το παιδί αυτής της ηλικίας δεν έχει την ικανότητα να διακρίνει το υποκειμενικό από το αντικειμενικό, γι' αυτό ερμηνεύει και εξηγεί τον κόσμο κυρίως από υποκειμενική άποψη. Αυτό έχει συχνά ως αποτέλεσμα να παραποιεί και να διαστρέφει την πραγματικότητα. Για παράδειγμα, λέει: «Τα σκαλιά είναι απαίσια, με χτύπησαν» ή στην ερώτηση του ενήλικου «γιατί υπάρχουν κύματα στη θάλασσα», απαντά: «γιατί τα έβαλαν εκεί».

ανθρωπομορφισμός και ανιμισμός ως τρόπος σκέψης

δ) Ακόμη τείνει να ερμηνεύει τα φαινόμενα κατά τρόπο ανθρωπομορφικό, δηλαδή δίνοντας ανθρώπινες ιδιότητες στα άψυχα, ή ανιμιστικά, αποδίδοντας ψυχικές λειτουργίες στα άψυχα. Για παράδειγμα, η «κούκλα κρυνώνει, πρέπει να την ντύσω».

επικέντρωση

ε) Επικέντρωση. Το νήπιο επικεντρώνεται σε ένα μόνο κύριο στοιχείο ή χαρακτηριστικό αποκλείοντας τα άλλα.

στ) Η σκέψη του παιδιού δεν έχει αναστρεψιμότητα, δεν μπορεί,

δηλαδή, να κατανοήσει ότι ορισμένοι μετασχηματισμοί είναι αντιστρέψιμοι και ότι ορισμένες διαστάσεις, ενέργειες κτλ. είναι συμπληρωματικές ή αντίθετες. Για παράδειγμα, δεν μπορεί να κατανοήσει ότι, αν πλάσουμε ένα βόλο πλαστελίνης σε κυλινδρικό σχήμα, μπορούμε να αναπλάσουμε το κυλινδρικό σχήμα σε σχήμα σφαίρας.

10.2.2. Διαισθητική σκέψη

Η διαισθητική σκέψη είναι η δεύτερη φάση της προσυλλογιστικής περιόδου της νοητικής ανάπτυξης του παιδιού και εκτείνεται χρονικά από το 5ο έως και το 6ο έτος της ζωής του.

Συνοπτικά, τα χαρακτηριστικά της σκέψης του είναι η παρακμή του εγωκεντρισμού, των μεταγωγικών συλλογισμών, της επικέντρωσης και των προεννοιών.

Από την άλλη πλευρά, εμφανίζονται, αναδύονται νέες νοητικές λειτουργίες, όπως είναι η ικανότητα να διαμορφώνει λογικές κατηγορίες, να αντιλαμβάνεται τις σχέσεις και να προβαίνει σε χειρισμό των αριθμητικών εννοιών. Η διαισθητική σκέψη γενικώς χαρακτηρίζεται από μεγαλύτερη πρόοδο ως προς τα επιτεύγματα από ό,τι η προεγνωσιολογική.

Αποτέλεσμα της νοητικής ανάπτυξης σ' αυτή τη βαθμίδα εξέλιξης είναι ο σχηματισμός εννοιών. Οι έννοιες εκφράζουν τις ομοιότητες μεταξύ των αντικειμένων και δηλώνονται με λέξεις. Ο σχηματισμός των εννοιών είναι αποτέλεσμα δύο κυρίως νοητικών διεργασιών, της γενίκευσης και της αφαίρεσης. Για παράδειγμα, στην έννοια «υγρό» υπάγονται το νερό, το λάδι, το κρασί. Δηλαδή, μια έννοια συνοψίζει τα κοινά χαρακτηριστικά μιας ομάδας αντικειμένων, ενώ ταυτόχρονα συνιστά μια μορφή κατηγοριοποίησής τους. Το νήπιο αναπτύσσει την ικανότητα να κατηγοριοποιεί αντικείμενα, καταστάσεις και γεγονότα. «Οι πιο συνηθισμένοι τρόποι κατηγοριοποίησης που χρησιμοποιούν τα παιδιά αυτής της ηλικίας είναι η ταξινόμηση με βάση τα μορφολογικά χαρακτηριστικά (μορφολογική κατηγοριοποίηση), η ταξινόμηση με βάση ένα ή δύο κεντρικά χαρακτηριστικά (μερική κατηγοριοποίηση)

και η ταξινόμηση με βάση ένα ή δύο χαρακτηριστικά όλων των αντικειμένων (ολική ταξινόμηση)».

Ένα σημαντικό χαρακτηριστικό ακόμη του σταδίου της διαισθητικής σκέψης είναι ότι ο ρόλος της γλώσσας καθίσταται αποφασιστικός τόσο για τη νοητική διαδικασία του σχηματισμού εννοιών όσο και για τη διαδικασία της μάθησης γενικότερα. Το νήπιο χρησιμοποιεί το λόγο, για να κατευθύνει τη δράση και τη συμπεριφορά του, αλλά και για να προσδιορίσει χαρακτηριστικά και ιδιότητες των αντικειμένων.

Χαρακτηριστικά της σκέψης

Προσυλλογιστική Περίοδος (3ο έως 6ο έτος)

Διακρίνεται σε δύο επιμέρους φάσεις:

Προεγνωσιολογική σκέψη (3ο και 4ο έτος)

Εμφάνιση της συμβολικής λειτουργίας και της φαντασίας

- Δημιουργικό και φανταστικό παιχνίδι
- Εγωκεντρική σκέψη
- Σχηματισμός προεγνωσιών
- Μεταγωγικός συλλογισμός (από το μερικό στο μερικό)
- Επικέντρωση της σκέψης σε ένα χαρακτηριστικό κάθε φορά
- Η σκέψη δεν έχει αναστρεψιμότητα

Διαισθητική σκέψη (5ο και 6ο έτος)

Μεταβατική φάση. Παρακμάζουν τα παραπάνω χαρακτηριστικά της σκέψης.

Χαρακτηριστικά της σκέψης:

- Ικανότητα για διαμόρφωση λογικών κατηγοριών
- Σχηματισμός εννοιών
- Αντίληψη σχέσεων
- Χειρισμός αριθμητικών εννοιών
- Η γλώσσα διευκολύνει το σχηματισμό εννοιών και τη διαδικασία της μάθησης.

(Πηγή: Ι. Παρασκευόπουλος, *Εξελικτική Ψυχολογία*)

10.3 Γλωσσική ανάπτυξη

10.3.1 Εγωκεντρικός και κοινωνικοποιημένος λόγος

Η γνωστική ανωριμότητα του νηπίου χαρακτηρίζεται, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, από τον εγωκεντρισμό στη σκέψη του, ο οποίος αυτόματα επηρεάζει και εκφράζεται και μέσα από το λόγο του.

Ο λόγος που χρησιμοποιεί το νήπιο είναι εγωκεντρικός. Αυτό σημαίνει ότι ο κύριος στόχος δεν είναι η επικοινωνία και ότι η ικανότητα του παιδιού να μπορεί να λαμβάνει υπ' όψιν του τις γνώσεις και τις ανάγκες του συνομιλητή δεν είναι ακόμα αναπτυγμένη. Το νήπιο εκφράζει ανάγκες, επιθυμίες, σκέψεις και εμπειρίες, θεωρώντας την «πραγματικότητά του» ως μοναδική, δηλαδή αυτονόητη για το συνομιλητή. Πιστεύει, δηλαδή, ότι ο συνομιλητής του ξέρει και αντιλαμβάνεται ό,τι ακριβώς και το ίδιο. Γι' αυτό και ο λόγος του νηπίου χαρακτηρίζε-

ται εγωκεντρικός. Λόγω των γνωστικών περιορισμών, βάζει στο επίκεντρο της εμπειρίας και της επικοινωνίας τον ίδιο του τον εαυτό. Καμιά σχέση λοιπόν δεν υπάρχει με τον εγωισμό ή την αυτοπροβολή.

Ο Piaget διακρίνει τρεις μορφές εγωκεντρικού λόγου, την επανάληψη, το μονόλογο και το συλλογικό μονόλογο. Κατά την επανάληψη το νήπιο απλώς επαναλαμβάνει ό,τι λέει ο συνομιλητής του. Ο μονόλογος είναι ένα είδος παραμιλητού, λόγος, δηλαδή, χωρίς την παρουσία συνομιλητή. Ο συλλογικός μονόλογος παρατηρείται σε ομάδες παιδιών που, ενώ συνυπάρχουν, δεν κάνουν προσπάθεια να επικοινωνήσουν μεταξύ τους. Το καθένα εκφράζεται σαν να είναι εντελώς μόνο.

Σύμφωνα με τον Vygotsky, ο εγωκεντρικός λόγος είναι αυτός που στη συνέχεια, κατά την ενηλικίωση, εξελίσσεται σε εσωτερική γλώσ-

Τα παιδιά δεν κάνουν προσπάθεια για επικοινωνία.

**μορφές
εγωκεντρικού
λόγου**

σα. Είναι ένας τρόπος με τον οποίο το μικρό παιδί αμύνεται έναντι του άγχους και των απαιτήσεων προσαρμογής στο περιβάλλον και όχι απλώς μια γνωστική ανωριμότητα. Το μικρό παιδί «σκέφτεται δυνατά» και καθοδηγεί έτσι τις κινήσεις του με μεγαλύτερη ευκολία, ιδιαίτερα σε συνθήκες περισσότερο αγχογόνες και απαιτητικές.

Γύρω στο 6ο έτος της ηλικίας, σύμφωνα με τον Piaget, ο εγωκεντρικός λόγος αντικαθίσταται από τον κοινωνικοποιημένο. Στον κοινωνικοποιημένο λόγο το παιδί επικοινωνεί με το συνομιλητή ανταλλάσσοντας πραγματικά πληροφορίες.

Ο Vygotsky ωστόσο θεωρεί ότι η προσπάθεια επικοινωνίας αρχίζει από νωρίτερα, παρά τις αδυναμίες του εγωκεντρικού λόγου. Όταν, για παράδειγμα, ένα νήπιο μιλά ψευδώς, γιατί προσπαθεί να πλησιάσει στη γλώσσα που μιλά το μικρότερό του παιδί, κάνει μια προσπάθεια επικοινωνίας λαμβάνοντας υπ' όψιν τις αδυναμίες του συνομιλητή.

Ωστόσο, ο εγωκεντρικός λόγος είναι ένα κύριο χαρακτηριστικό της γνωστικής ανάπτυξης του νηπίου, το οποίο, ακόμα και όταν υπάρχει προσπάθεια επικοινωνίας, δυσκολεύει το αποτέλεσμα.

10.3.2 Γλώσσα και νόηση

Πώς συνδέεται όμως η γλωσσική με τη γνωστική ανάπτυξη σε αυτή την ηλικία; Άραγε το παιδί σκέφτεται πρώτα μια ιδέα και κατόπιν προσπαθεί να την εκφράσει με λέξεις ή η γλωσσική ικανότητά του του επιτρέπει να κάνει καινούριες σκέψεις; Μιλάνε τα παιδιά αυτής της ηλικίας στον εαυτό τους, για να καταλάβουν τι σκέφτονται; Έχουν πολύ καλύτερη γνώση του τι σκέφτονται παρά του τρόπου να το εκφράσουν λεκτικά; Τα ερωτήματα αυτά αφορούν τη σχέση μεταξύ γλώσσας και σκέψης.

Ο Piaget πίστευε ότι πρώτα αναπτύσσεται η σκέψη και αυτή ακριβώς κάνει εφικτή την ανάπτυξη του λόγου. Σε ένα πείραμά του ζήτησε από μικρά παιδιά να συρθούν στο πάτωμα και κατόπιν να περιγράψουν τι έκαναν. Ακόμη και τα τρίχρονα μπορούσαν να συρθούν χωρίς δυσκολία, μέχρι όμως τα 5-6 χρόνια δεν μπορούσαν να περιγράψουν τι έκαναν. Έτσι ο Piaget έδειξε ότι η κατάκτηση των κινητικών δεξιοτήτων και του λεξιλογίου δε σημαίνουν απαραίτητα ότι το παιδί καταλαβαίνει και μπορεί να εκφράσει ό,τι κάνει.

Άλλοι θεωρητικοί, ωστόσο, διαφωνούν με τον Piaget και πιστεύουν ότι η γλώσσα δεν είναι μόνο ένα μέσο αναπαράστασης της σκέψης

και των εμπειριών, αλλά και ένα μέσο που τις διαμορφώνει. Με αυτό τον τρόπο η ανάπτυξη της σκέψης αλληλεπιδρά με τη γλωσσική ανάπτυξη, και η πορεία τους είναι παράλληλη.

Ωστόσο, σήμερα οι περισσότεροι ψυχολόγοι συμφωνούν με τον Piaget, στο ότι τα πολύ μικρά παιδιά διαμορφώνουν τη σκέψη τους πρώτα και αργότερα είναι έτοιμα να την εκφράσουν. Άλλοι πάλι θεωρούν ότι κάποια στιγμή στην παιδική ηλικία, γύρω στα 5-6 χρόνια, η γλώσσα διευκολύνει την ανάπτυξη και μορφοποίηση των ιδεών.

Δυο ερευνητές, προσπαθώντας να στηρίξουν την άποψή τους για τη διαμόρφωση της σκέψης από τη γλώσσα, συνέκριναν τη γλώσσα δύο διαφορετικών φυλών Ινδιάνων. Απέδειξαν ότι μέσα από το διαφορετικό λεξιλόγιο και τη διαφορετική δομή της κάθε γλώσσας εκφράζονταν και οι έννοιες τις οποίες κάθε φυλή ήθελε να αποδώσει.

Το αποτέλεσμα ήταν ότι κάθε φυλή ερμήνευε και αντιλαμβάνονταν τον κόσμο διαφορετικά, με βάση τις διαφορετικές κατηγορίες κάθε γλωσσικής μάθησης. Η γλώσσα διευκολύνει και καθορίζει ακόμα και τις πιο ρεαλιστικές εκφράσεις της πραγματικότητας, στον τρόπο που τις προσλαμβάνουμε. Έτσι, για παράδειγμα, μια φυλή Εσκιμώων που χρησιμοποιεί τρεις διαφορετικές λέξεις για το χιόνι αντιλαμβάνεται περισσότερες ποιότητες χιονιού από έναν Έλληνα, που στη γλώσσα του χρησιμοποιεί μία μόνο λέξη.

10.3.3 Καθυστέρηση της ομιλίας

Όπως και όλοι οι υπόλοιποι τομείς γνωστικής ανάπτυξης, έτσι και η ομιλία δεν αναπτύσσεται με τον ίδιο ρυθμό σε όλα τα παιδιά.

Πολλές φορές ένα παιδί που δε μιλά όσο αναμενόταν αρχίζει απότομα τη γλωσσική του ανάπτυξη. Γι' αυτό δεν πρέπει να ανησυχούν οι γονείς, ιδιαίτερα αν η συμπεριφορά του παιδιού σε όλους τους υπόλοιπους τομείς παραμένει φυσιολογική και η γενικότερη εξέλιξή του, η ευρύτερη, είναι η επιθυμητή.

Μιλάμε για καθυστέρηση του λόγου, όταν το παιδί φτάνει τους 15 ή 18 μήνες για να πει τις πρώτες λέξεις και στα τρία του χρόνια εξακολουθεί να μη λέει πολλά πράγματα.

Συνήθως οι γονείς αυτών των παιδιών δεν ανησυχούν, πριν μπει το

παιδί στο σχολείο, θεωρώντας ότι η κοινωνικοποίησή του στο σχολείο θα το βοηθήσει να μιλήσει περισσότερο και θα προσφέρει ερεθίσματα για άσκηση στο λόγο. Κάποιες φορές η προσδοκία αυτή αποδεικνύεται σωστή και δικαιώνεται. Σε άλλες όμως περιπτώσεις το παιδί παγιδεύεται σε μια πολύ δυσάρεστη κατάσταση, κατά την οποία γίνεται κατανοητό στο σπίτι ότι στο σχολείο δεν καταφέρνει να επικοινωνήσει με επιτυχία, γεγονός που προκαλεί πολλά μαθησιακά και συναισθηματικά προβλήματα και επηρεάζει την κοινωνικοποίηση και την ένταξη του παιδιού σε ομάδες. Σε ακραίες περιπτώσεις εμφανίζεται τραυλισμός, αλαλία ή έντονες ψυχοσωματικές διαταραχές, όπως διαταραχές στον ύπνο ή σωματικοί πόνοι, εξαιτίας της πολύ έντονης σύγχυσης και του άγχους που βιώνει το παιδί.

Γι' αυτό η παρακολούθηση της εξέλιξης του λόγου πρέπει να αρχίζει πριν από την είσοδο του παιδιού στο σχολείο. Πρέπει να γνωρίζουν οι γονείς αν το παιδί είναι έτοιμο να ανταποκριθεί στο επίπεδο του λόγου που απαιτείται για την παρακολούθηση των μαθημάτων του Δημοτικού, πριν εκείνο βρεθεί εκτεθειμένο στις απαιτήσεις της τάξης.

Πώς αναγνωρίζουμε όμως τις καθυστερήσεις αυτές στην νηπιακή ηλικία;

Ένδειξη καθυστέρησης αποτελεί αν ένα τετράχρονο παιδί μιλάει σαν να είναι πολύ μικρότερο. Δυσκολεύεται τόσο, ώστε μιλά με αποσπάσματα λέξεων, με συλλαβές ή αντικαθιστώντας μία πρόταση με μία αράδα συλλαβών που δε γίνονται κατανοητές από το συνομιλητή. Λέει, για παράδειγμα: «επε λίο μου», και εννοεί: «έπεσε το βιβλίο μου».

Βεβαίως, ένας τέτοιος λόγος γίνεται κατανοητός μόνο από τους οικείους του, δεν επιτρέπει όμως την επικοινωνία μέσα στην τάξη ή στο Νηπιαγωγείο.

Πολλές φορές λείπουν από το λόγο του παιδιού λέξεις, συλλαβές, αντωνυμίες, και άλλοτε πάλι το λεξιλόγιό του είναι πολύ φτωχό συγκριτικά με αυτό των συνομηλίκων του. Όταν το λεξιλόγιο είναι φτωχό, το παιδί αντικαθιστά τη λέξη που θα 'θελε να πει με άλλη ή αφήνει νοηματικά κενά. Έτσι, συνοψίζοντας, θα λέγαμε ότι η καθυστέρηση σ' αυτή την ηλικία φαίνεται από την ανεπάρκεια σε διάφορα επίπεδα του λόγου (φωνητικό, συντακτικό, λεξιλόγιο κτλ.) και από την αοριστία του, που δεν επιτρέπει την επικοινωνία.

Οι αιτίες που συντελούν στο να έχει ένα παιδί σε καθυστέρηση του λόγου μπορεί να είναι:

- Ακουστική διαταραχή, που δημιουργεί δυσκολίες στην πρόσληψη και την αναπαραγωγή του λόγου.
- Ευρύτερη νοητική καθυστέρηση, που εκδηλώνεται και με καθυστέρηση στο λόγο.
- Ιστορικό με πολλές σωματικές ασθένειες, που ενδεχομένως εκφράζουν μια ευρύτερη αδυναμία και κάποιο περιορισμό στις σωματικές δυνατότητες του παιδιού.
- Ευρύτερη συναισθηματική ανωριμότητα του παιδιού, που διατηρεί την παιδική του συμπεριφορά ψευδίζοντας και φερόμενο ως μικρότερο παιδί, για να μη χάσει την υπερπροστασία και την εξάρτηση από τους γονείς. Δεν είναι τυχαίο ότι πολλές φορές βλέπουμε παιδιά που αποκτούν ένα αδερφάκι να αρχίζουν να συμπεριφέρονται και να μιλούν όπως όταν ήταν πολύ μικρότερα, για να τραβήξουν την προσοχή των γονιών και τη φροντίδα τους.
- Πολύ σημαντικός είναι ο ρόλος του περιβάλλοντος. Ένα φτωχό σε ερεθίσματα περιβάλλον δε βοηθά τη γλωσσική ανάπτυξη του παιδιού. Η σχέση του παιδιού με το γονιό ενισχύει την προσπάθειά του για επικοινωνία και προσφέρει τα κατάλληλα ερεθίσματα για την ευρύτερη γνωστική ανάπτυξή του. Γι' αυτό και βλέπουμε συχνά να έχουν προβλήματα λόγου τα εγκαταλειμμένα ή παραμελημένα παιδιά. Η έλλειψη επαφής με ένα περιβάλλον πλούσιο σε ερεθίσματα και στοργικό δυσκολεύει πολύ την επικοινωνία.

Για την καθυστέρηση του λόγου δεν αρκεί να εμπιστεύονται οι γονείς το πέρασμα του χρόνου και τη φυσιολογική ωρίμαση του παιδιού. Πρέπει το παιδί να παραπέμπεται έγκαιρα σε ειδικό, και οι γονείς να δεχτούν ενημέρωση και συμβουλευτική. Διαφορετικά, ο λόγος μπορεί να βελτιώνεται, όμως το παιδί μπορεί να παρουσιάσει και ως ενήλικος φτωχό λεξιλόγιο, αδεξιότητα στην επικοινωνία, μαθησιακά προβλήματα κτλ.

Όπως κάθε πρόβλημα, έτσι και η καθυστέρηση του λόγου είναι καλύτερο να προλαμβάνεται παρά να αντιμετωπίζεται, αφού εκδηλωθεί.

10.4 Ψυχοκοινωνική ανάπτυξη

10.4.1 Αναπτυξιακή κρίση αυτονομίας - αμφιβολίας

Η δεύτερη αναπτυξιακή κρίση στην ψυχοκοινωνική ανάπτυξη του παιδιού, σύμφωνα με τον Erikson, είναι η κρίση αυτονομίας -αμφιβολίας. Ακολουθεί την κρίση εμπιστοσύνης -δυσπιστίας του προηγούμενου σταδίου και σχετίζεται άμεσα με αυτό.

Γύρω στο τέλος του 2ου έτους, το παιδί εγκαταλείπει την εξάρτηση από τα πρόσωπα φροντίδας, που το χαρακτήριζε κατά την προηγούμενη αναπτυξιακή φάση, και προσπαθεί μόνο του να αναπτύξει επιλογές και δραστηριότητες.

Η μητέρα ενός νηπίου περιγράφει: Ένα απόγευμα, όταν ο Sam ήταν 2 ½ ετών, καταλάβαμε ότι για πρώτη φορά στη μέχρι τότε ζωή του ξύπνησε και για είκοσι λεπτά δε χρειάστηκε ούτε τη μητέρα του ούτε τον πατέρα του. Ο Sam ξαπλωνόταν κάτω από μια καρέκλα και παρίστανε ότι βρισκόταν τάχα σε ξενοδοχείο. Από τότε, και όλο και περισσότερο, αυτές οι σύντομες περιόδους ανεξαρτησίας του Sam και χαλάρωσης για εμάς έγιναν πιο συχνές και πιο μεγάλες.

«Η εγκατάλειψη της εξάρτησης του νηπίου από τη μητέρα»

Δεν είναι τυχαίο ότι πολλά παιδιά αυτής της ηλικίας φωνάζουν «μόνος μου θέλω να το κάνω», για καθημερινές δραστηριότητες για τις οποίες η μητέρα φρόντιζε μέχρι εκείνη τη στιγμή, όπως, για παράδειγμα, το τάισμα.

Και σε αυτό το αναπτυξιακό ψυχοκοινωνικό στάδιο ο τρόπος με

τον οποίο θα αντιδράσουν οι γονείς έχει πολύ μεγάλη σημασία για τη μελλοντική εξέλιξη του παιδιού. Γιατί το παιδί ελέγχει τους γονείς και το περιβάλλον, μαθαίνοντας τι μπορεί να διευθετήσει μόνο του και τι όχι. Η ανάπτυξη του αισθήματος του ελέγχου του εαυτού μας, χωρίς την απώλεια της αυτοεκτίμησης, είναι τα απαραίτητα συναισθήματα που θα επιτρέψουν την ανάπτυξη της υγιούς αυτονομίας. Η υπερπροστασία και ο υπερβολικός έλεγχος από τους γονείς προκαλούν στα παιδιά αμφιβολία για τις ικανότητές τους και ντροπή για τις ανάγκες τους. Αν κατά το προηγούμενο στάδιο η σχέση με τη μητέρα οδήγησε στην απόκτηση εμπιστοσύνης, τότε η ανάπτυξη της αυτονομίας έχει ήδη μια βάση από την έναρξη της ψυχοκοινωνικής ανάπτυξης του παιδιού.

Αντίθετα, η προσκόλληση του παιδιού στη μητέρα του δημιουργεί αίσθηση ανελευθερίας, το κάνει να αμφιβάλει για τις ικανότητές του και εγκαταλείπει τη διάθεσή του για αυτονομία από τις αποφάσεις της μητέρας.

10.4.2 Εμφάνιση της κρίσης πρωτοβουλίας-ενοχής

Από το 3ο έτος ζωής και μετά η ζωή του νηπίου χαρακτηρίζεται από την αναπτυξιακή κρίση πρωτοβουλίας-ενοχής. Όπως και στα προηγούμενα στάδια, έτσι και σε αυτό παίζει καθοριστικό ρόλο η πορεία που ακολουθήθηκε κατά τις προηγούμενες αναπτυξιακές κρίσεις εμπιστοσύνης-δυσπιστίας και αυτονομίας-αμφιβολίας.

Με την απόκτηση εμπιστοσύνης και την αίσθηση αυτονομίας το παιδί μπορεί να πάρει κάποιες πρωτοβουλίες, δηλαδή να αναπτύξει δραστηριότητες, να γνωρίσει πρόσωπα και να δημιουργήσει. Μπορεί να πάει μόνο του σε άγνωστα μέρη και να ικανοποιήσει την περιέργειά του, να γνωρίσει την εμπειρία του χορού ή της ζωγραφικής και να καθορίσει μόνο του τις δυνατότητές του.

Ωστόσο, την ίδια περίοδο έχει αρχίσει να αναπτύσσεται και η συνείδησή του. Οι συμβουλές των γονέων, τα «όχι», τα «πρέπει», τα γονεϊκά «μη» έχουν πλέον εμπεδωθεί και

«Πρωτοβουλία»

εσωτερικευθεί. Οι γονείς αρνούνται να δώσουν την άδεια στο παιδί να κάνει όλα τα πράγματα, που θα ικανοποιούσαν την εξερευνητική του διάθεση. Έτσι, το παιδί μαθαίνει την απαγόρευση και, όταν δεν την τηρεί, είτε στην πραγματικότητα είτε με τη φαντασία του, αισθάνεται ενοχές.

Οι γονείς και οι δάσκαλοι που απαγορεύουν και εμποδίζουν την πρωτοβουλία δημιουργούν ενοχές στο παιδί για την εξερεύνηση του κόσμου και εμποδίζουν τη γνωστική και συναισθηματική του ανάπτυξη. Οι πρώιμες και αυστηρές παρεμβάσεις στερούν από το παιδί την εκδίπλωση των αναγκών και των πρωτοβουλιών του για χάρη της συμμόρφωσης σε κάτι. Όλα αυτά όμως μπορεί να προκαλέσουν την επανάσταση του μικρού παιδιού και τη δημιουργία συγκρούσεων στην οικογένεια.

Από την άλλη, οι γονείς και οι δάσκαλοι που δεν παρεμβαίνουν καθόλου στη διάθεση του παιδιού εμποδίζουν την ανάπτυξη της συνείδησής του. Το επιθυμητό αποτέλεσμα προκύπτει από την ισορροπία μεταξύ της πρωτοβουλίας και της ενοχής. Το παιδί αναπτύσσει την πρωτοβουλία που θα ικανοποιήσει την έκφραση όλου του εύρους των ικανοτήτων του, και οι γονείς ενθαρρύνουν την εξερεύνηση και δίνουν τη διαβεβαίωση, όταν το παιδί κάνει λάθος ότι οι αποτυχίες του δεν είναι ανεπανόρθωτες αλλά ευκαιρίες για μάθηση. Έτσι, μεταφέρουν στο παιδί το αίσθημα της υπερηφάνειας γι' αυτό που είναι και για τις

πρωτοβουλίες που αναπτύσσει. Αυτό το αποτέλεσμα προκύπτει από την πίστη που προοδευτικά εμψυθούν οι γονείς στο παιδί: «Είμαι αυτό που φαντάζομαι ότι θα γίνω».

10.4.3 Η διαμόρφωση του κοινωνικού ρόλου του φύλου

Ένα παιδί 2-3 χρονών δε γνωρίζει τη διαφοροποίηση των φύλων, αλλά αποκτά μια κάποια αίσθηση της ταυτότητάς του, όταν ακούει εκφράσεις από τους γύρω, όπως: «Είσαι πολύ όμορφο κοριτσάκι» ή «Πόσο μεγάλωσε αυτό το αγόρι».

Ωστόσο, τα παιδιά αυτής της ηλικίας δεν έχουν επίγνωση της σταθερότητας και της κοινωνικής διάστασης του φύλου και των ρόλων που διαδραματίζει το καθένα.

«Διαμόρφωση κοινωνικού ρόλου»

Αργότερα, στη διάρκεια της νηπιακής ηλικίας, γνωρίζουμε μέσα από την οικογένειά μας κάποια πρότυπα συμπεριφοράς του άνδρα και της γυναίκας και συνειδητοποιούμε από την εμπειρία μας την κοινωνικά επιθυμητή συμπεριφορά κάθε φύλου και τους τρόπους έκφρασής της. Έτσι δημιουργούνται τα πρώτα στερεότυπα για τον ιδανικό άνδρα και την ιδανική γυναίκα, που εκφράζονται και μέσα στα παιδικά παραμύθια, τα οποία μας συνοδεύουν σε όλη τη διάρκεια της ζωής μας.

Σε έρευνες για την προσχολική ηλικία αποδείχτηκε ότι τα παιδιά θεωρούσαν ότι τα κορίτσια πρέπει να παίζουν με κούκλες, να βοηθούν τη μητέρα στο σπίτι, να είναι ομιλητικά, να καθαρίζουν το σπίτι, να είναι ευαίσθητα και να γίνονται νοσοκόμες, όταν μεγαλώσουν. Τα αγόρια πρέπει να βοηθούν τους μπαμπάδες, να δέρνουν και να γίνονται αφεντικά ή γιατροί, όταν μεγαλώσουν. Τα παιδιά ξέρουν ότι οι πατεράδες φορούν παντελόνι και ξυρίζονται, ενώ οι μητέρες φορούν φουστάνι, κουβαλούν τσαντάκια και βάζονται.

Το μικρό παιδί λοιπόν αρχίζει να ταυτίζεται με τις συμπεριφορές που ενισχύονται από το περιβάλλον του ως ανδρικές ή γυναικείες, ανάλογα με το φύλο του, για να ανταποκριθεί στα επιθυμητά πρότυπα.

«Διαμόρφωση κοινωνικού ρόλου»

Το 1963 γεννήθηκαν δύο «ιδανικοί» δίδυμοι. Δύο αγόρια. Όταν ήταν έξι μηνών, τους έγινε περιτομή· ο γιατρός όμως που τα χειρουργούσε έκοψε κατά λάθος μια αρτηρία του ενός αγοριού, και έτσι ένα μέρος του πέους του χάθηκε.

Όταν τα βρέφη έφτασαν 17 μηνών, οι γονείς συμβουλευθήκαν γιατρό, ο οποίος τους ενθάρρυνε να αναθρέψουν το αγόρι που είχε το πρόβλημα σαν να γεννήθηκε κορίτσι και να αποσιωπήσουν το γεγονός. Οι γονείς έδωσαν τότε στο παιδί κοριτσίστικο όνομα, ντύσιμο, ανατροφή.

Στα τέσσερα τους χρόνια το μικρό «κορίτσι» ανταποκρινόταν πλήρως στα στερεότυπα που αφορούσαν το γυναικείο φύλο. Έτσι, είχε όλα τα χαρακτηριστικά, τη συμπεριφορά και τις προτιμήσεις

ενός συνομήλικου κοριτσιού. Με την ενθάρρυνση των γονέων, υιοθετήθηκαν όλες οι αναμενόμενες συμπεριφορές, και μάλιστα ο αδερφός έμαθε να είναι προστατευτικός απέναντι στην «αδερφή» του.

Ωστόσο, η προσαρμογή ίσχυσε μόνο κατά τα πρώτα χρόνια ζωής. Στα 13 τους χρόνια το «κορίτσι» αντιμετώπιζε έντονα ψυχολογικά προβλήματα. Περπατούσε και έδειχνε αγόρι, στο σχολείο αντιμετώπιζε προβλήματα με τους συνομηλίκους, δεν είχε φίλους και άρχισε να σχεδιάζει να γίνει μηχανικός. Άρχισε, δηλαδή, η εκδίπλωση των γενετικών χαρακτηριστικών.

Πρόκειται για μια αληθινή ιστορία, η οποία ακόμα βρίσκεται σε εξέλιξη και ακόμα δεν είναι γνωστό πού θα καταλήξει. Δείχνει, ωστόσο, την πολυπλοκότητα της υιοθέτησης του ρόλου του φύλου και την τάση του μικρού παιδιού, πριν ακόμα γίνουν σαφή τα προικοδοτημένα χαρακτηριστικά από τη φύση, να ανταποκριθεί στις επιθυμίες και στις επιταγές του κοινωνικού ρόλου του φύλου του.

Η νοημοσύνη του παιδιού σχετίζεται άμεσα με την έγκαιρη αναγνώριση και προσαρμογή στην κοινωνική διάσταση του φύλου του. Όσο πιο ευφυές είναι ένα παιδί, τόσο πιο εύκολα και γρήγορα ανταποκρίνεται στους ρόλους του φύλου του. Αντίθετα, δε βοηθούν οι συζητήσεις γύρω από τα φύλα ή ακόμη και η επιλογή των γονέων να ενθαρρύνουν το γυμνό μέσα στο σπίτι. Εξάλλου, σύμφωνα με τη γνωστική θεωρία, το φύλο είναι και αυτό μια έννοια και, όπως κάθε έννοια, ακολουθεί μια γνωστική πορεία ανάπτυξης. Το παιδί θα συλλάβει την έννοια του φύλου του μόνο μέσω της γνωστικής και ψυχοσεξουαλικής του ωριμότητας και σε συνδυασμό με την ενίσχυση από το περιβάλλον των επιθυμητών συμπεριφορών και ρόλων για κάθε φύλο.

10.4.4 Παιδικοί φόβοι

Ο φόβος, είναι η συναισθηματική αντίδραση του παιδιού απέναντι στον κίνδυνο. Καθετί άγνωστο, απρόσμενο και ανεξέλεγκτο που εισβάλλει απότομα στην πραγματικότητα του παιδιού προκαλεί φοβικές αντιδράσεις. Διαφοροποιείται από τη φοβία, γιατί η τελευταία αφορά ένα συγκεκριμένο και αδικαιολόγητο φόβο. Για παράδειγμα κλειστοφοβία είναι ο φόβος που νιώθει το άτομο, όταν βρίσκεται σε κλειστό χώρο, χωρίς να διατρέχει κανέναν πραγματικό κίνδυνο.

Η σπουδαιότητα του φόβου είναι μεγάλη, γιατί επιτρέπει την προσαρμογή και την προσαρμογή του παιδιού σε μεταβαλλόμενες συνθήκες και γιατί η αίσθηση του κινδύνου εξασφαλίζει και την αντίδραση και την αυτοσυντήρηση. Περιμένουμε βέβαια ότι όσο το παιδί θα μεγαλώνει, καθώς θα διδάσκεται από την εμπειρία, ο αριθμός και το είδος των φόβων του θα διαφοροποιούνται. Έτσι, ενώ αρχικά το αίσθημα του φόβου είναι επιθυμητό και ένδειξη της καλής λειτουργίας του ενστίκτου της αυτοσυντήρησης, οι φόβοι παύουν να είναι λειτουργικοί και βοηθητικοί, αν παραμένουν αδιαφοροποίητοι με το πέρασμα του χρόνου.

«Εκδήλωση φόβου»

Οι φόβοι ακολουθούν και αυτοί αναπτυξιακούς κανόνες, διότι ανταποκρίνονται στην ευρύτερη γνωστική και ψυχοκοινωνική ωρίμαση του παιδιού.

Έτσι, ενώ κατά τη βρεφική ηλικία οι φόβοι αφορούν κυρίως συγκεκριμένα πρόσωπα και πράγματα (π.χ., ο φόβος για τα ξένα πρόσωπα, τον οποίο μελετήσαμε προηγουμένως) καθώς το παιδί μεγαλώνει φοβάται περισσό-

τερο αφηρημένους και φανταστικούς κινδύνους, όπως το σκοτάδι, τα φαντάσματα κτλ.

Χαρακτηριστικό των παιδικών φόβων είναι ότι με την πάροδο του χρόνου μειώνεται ο αριθμός τους, διότι το παιδί, καθώς μεγαλώνει, αξιοποιεί την εμπειρία του και έτσι καταλαβαίνει πότε διατρέχει κίνδυνο και πώς να τον αντιμετωπίσει. Ταυτόχρονα, διαφοροποιούνται και οι φοβικές εκφράσεις. Έτσι, τα μεγαλύτερα παιδιά έχουν την τάση να εκδηλώνουν λιγότερο το φόβο τους, ανταποκρινόμενα στην κοινωνική επιταγή, που θέλει, όσο μεγαλώνουμε, να αποκτούμε μεγαλύτερο αυτοέλεγχο και περισσότερη αυτοσυγκράτηση. Στις κοινωνικές επιταγές οφείλεται και το γεγονός ότι τα κορίτσια εκδηλώνουν σε όλες τις ηλικίες περισσότερους φόβους απ' ό,τι τα αγόρια. Στην πραγματικότητα τα κορίτσια δε φοβούνται περισσότερο, αλλά το κοινωνικό στερέοτυπο «συγχωρεί» ευκολότερα το φόβο και την έντονη εκδήλωσή του στα κορίτσια.

**αναπτυξιακά
χαρακτηριστι-
κά των παιδι-
κών φόβων**

Οι φόβοι δημιουργούνται από δυσάρεστες εμπειρίες που βίωσε το ίδιο το παιδί ή ένα κοντινό του πρόσωπο, το οποίο το παιδί μιμείται, διότι το πρόσωπο αυτό λειτουργεί ως πρότυπο. Ο φόβος, για να ξεπεραστεί, χρειάζεται ειδική αντιμετώπιση και ενδιαφέρον από τους γονείς, και δεν πρέπει να αντιμετωπίζεται σαν μια παιδική ιδιοτροπία.

10.4.5 Παιδικό παιχνίδι

Η αναπτυγμένη κοινωνικότητα του νηπίου εκφράζεται και στις σχέσεις του με τους συνομηλίκους του, που αποτυπώνονται έντονα στο παιδικό παιχνίδι.

Το παιχνίδι μπορεί να έχει πολλές μορφές. Μπορεί να είναι *μοναχικό*, όταν το παιδί παίζει μόνο του κοντά σε άλλα παιδιά, ή *παράλληλο*, όταν κάθονται πολλά παιδιά μαζί και παίζουν με παρόμοιο τρόπο και με παρόμοια αντικείμενα, αλλά χωρίς να αλληλεπιδρούν. Το παιδί μπορεί να παραμένει *θεατής ενός παιχνιδιού* άλλου παιδιού ή να κάνει *συντροφικό παιχνίδι*, κατά το οποίο συναλλάσσεται με άλλα παιδιά, αλλά δε συνεργάζεται μαζί τους. Η συνεργασία, με το χαρακτήρα της κατανομής εργασιών και ρόλων, γίνεται κατά το *συνεργατικό παιχνίδι*, το οποίο αποτελεί και την πρώτη απόπειρα του παιδιού να συνυπάρξει σε ομάδα συνομηλίκων.

Η σπουδαιότητα του παιχνιδιού φαίνεται αν αναρωτηθούμε: Άραγε, υπάρχει καμιά συνέπεια σε ένα παιδί προσχολικής ηλικίας που δεν έπαιξε ποτέ με συνομηλίκό του; Ένα μοναχοπαιδί απομονωμένο σε μια αγροτική οικογένεια ή ένα παιδί της πόλης που η μητέρα του θέλει να

είδη
παιχνιδιού

η λειτουργία
του παιχνιδιού

«Παιδικό παιχνίδι»

το κρατήσει στο σπίτι, μακριά από τους κινδύνους, της πόλης, θα μάθαινε τις κοινωνικές δεξιότητες από τους ενηλίκους, όπως κάθε άλλο παιδί;

Η απάντηση έρχεται από την παρατήρηση παιδιών στην Νορβηγία όπου μεγάλωσαν απομονωμένα σε φάρμες. Ακόμα και μετά τις δύο πρώτες τάξεις του Δημοτικού είχαν ιδιαίτερη δυσκολία να καταλάβουν την οπτική και στις απόψεις ενός άλλου συνομηλίκου τους και να ανταποκριθούν στις κοινωνικές δεξιότητες, όπως τα παιδιά που μεγάλωσαν παίζοντας με συνομηλίκους τους.

Με την ανάπτυξη της συμβολικής σκέψης το παιδί αρχίζει να δραματοποιεί μέσα από το παιχνίδι του σκηνές από την καθημερινή εμπειρία του και έτσι να την προσεγγίζει και να την προσαρμόζει στη γνωστική και συναισθηματική του ωριμότητα. Όλοι έχουμε δει παιδιά που παίζουν την κούκλα ή που αναπαριστούν την οικογένεια σε σκηνές βιωμένες στην καθημερινότητά τους. Με το παιχνίδι αυτό το παιδί δε διασκεδάζει απλώς. Ενσαρκώνει τους κοινωνικούς ρόλους, αντιμετωπίζει τους φόβους και εκφράζει τη φαντασία και τη δημιουργικότητά του, ενώ ταυτόχρονα μαθαίνει να συνεργάζεται και να συνυπάρχει. Έτσι το παιδί αφομοιώνει την πραγματικότητα με έναν τρόπο που την κάνει προσιτή και εφαρμόσιμη στο γνωστικό και συναισθηματικό του επίπεδο.

Ενώ οι θεωρίες που έχουν κατά καιρούς υποστηριχτεί για το παιδικό παιχνίδι διαφέρουν, όλες συμφωνούν στο ότι η σχέση με τους συνομηλίκους, μέσα από το παιχνίδι, είναι μια αναντικατάστατη εμπειρία στην κοινωνική εξέλιξη του παιδιού.

«Δραματοποίηση σκηνών καθημερινότητας»

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

Η σωματική ανάπτυξη του νηπίου συνδέεται πιο πολύ με την εμπειρία και την άσκηση παρά με την ωρίμαση. Ο ρυθμός των σωματικών μεταβολών είναι πιο βραδύς σε σχέση με το ρυθμό ανάπτυξης του βρέφους. Το βάρος του νηπίου αυξάνεται 1 έως 2 κιλά το χρόνο και το ύψος του 7 ή 8 εκατοστά.

Όμως ανάμεσα στα νήπια παρουσιάζονται πολλές ατομικές διαφορές ως προς το ρυθμό ανάπτυξης, αλλά και ως προς το μέσο βάρος και ύψος ανά έτος. Τα αίτια των διαφορών αυτών σχετίζονται με εγγενείς και περιβαλλοντικούς παράγοντες.

Παράλληλα μια σειρά από σωματικές λειτουργίες, όπως είναι ο ύπνος, ο έλεγχος της κύστεως, η ανάγκη για τροφή κτλ., εξελίσσονται. Το βάρος του εγκεφάλου αυξάνεται, ενώ οι λειτουργίες του σταδιακά εξειδικεύονται.

Η ψυχοκινητική ανάπτυξη κατά τη νηπιακή ηλικία είναι ταχύτατη. Το παιδί αποκτά μεγαλύτερη ευκαμψία, ενώ οι λεπτές κινητικές δραστηριότητες ακολουθούν εξελικτική πορεία διαμόρφωσης. Από το 2^ο έτος το νήπιο μπορεί και κρατά το μολύβι του και προοδευτικά μέχρι το 5ο έτος μπορεί και δημιουργεί απλές, ατελείς εικόνες. Από τα δύο έτη και μετά το παιδί δείχνει σαφή προτίμηση στην πλευρά που θα χρησιμοποιεί, στο χέρι που θα γράφει κτλ. Παρατηρείται δηλαδή εμφάνιση της πλειυρώσης.

Κατά τη νηπιακή ηλικία το παιδί εισέρχεται στην προσυλλογιστική περίοδο της νοητικής ανάπτυξης (3ο - 6ο έτος), κατά τον Piaget, η οποία διακρίνεται σε δύο επιμέρους φάσεις: α) την προενοσιολογική (3ο και 4ο έτος) και β) τη διαισθητική σκέψη (5ο και 6ο έτος). Κατά το προενοσιολογικό στάδιο χαρακτηριστικά της σκέψης του παιδιού είναι ο σχηματισμός των πρώτων εννοιών (προέννοιες), ο εγωκεντρισμός, ο μεταγωγικός συλλογισμός, η επικέντρωση και η μη αναστρεψιμότητα. Κατά το στάδιο της διαισθητικής σκέψης αυτά τα χαρακτηριστικά παρακμάζουν, και αναδύονται νέες ικανότητες, όπως η δυνατότητα για λογική κατηγοριοποίηση, η αντίληψη σχέσεων και ο χειρισμός αριθμητικών εννοιών.

Η γλωσσική ανάπτυξη του νηπίου χαρακτηρίζεται από τον εγωκεντρισμό, που διακρίνει και τη νόησή του. Το νήπιο λαμβάνει υπ' όψιν του μόνο τη δική του πραγματικότητα, όπως εκείνο την αντιλαμβά-

νεται, και έτσι ο λόγος του δεν αποτελεί τόσο μέσο επικοινωνίας όσο μέσο που υποβοηθά τη σκέψη του.

Ο Piaget διακρίνει τον εγωκεντρικό λόγο στην επανάληψη, το μονόλογο και το συλλογικό μονόλογο. Ως προς τη σχέση του λόγου και της νόησης, ο ίδιος θεωρητικός υποστήριξε πως πρώτα αναπτύσσεται η σκέψη και κατόπιν ο λόγος, ενώ άλλοι θεωρητικοί υποστηρίζουν ότι μετά τα πέντε χρόνια ο λόγος υποβοηθεί τη μορφοποίηση της σκέψης.

Ως προς την εξέλιξη της ομιλίας, ισχύει και γι' αυτήν ό,τι και για τις υπόλοιπες γνωστικές λειτουργίες. Υπάρχουν δηλαδή ατομικές διαφορές, και πολλές φορές συναντούμε καθυστέρηση στο λόγο. Η καθυστέρηση έχει πολλαπλά αίτια, και για την αντιμετώπισή της δεν αρκεί να εμπιστευτούν οι γονείς το πέρασμα του χρόνου. Επιβάλλεται η όσο το δυνατόν έγκαιρη αντιμετώπιση από ειδικό.

Ως προς την ψυχοκοινωνική ανάπτυξη, το νήπιο καλείται να κατακτήσει τις αναπτυξιακές κρίσεις της αυτονομίας-αμφιβολίας και της πρωτοβουλίας-ενοχής.

Αν το νήπιο δεν αντιμετωπίσει δυσκολία σε αυτά τα αναπτυξιακά στάδια, ξεπερνά την αρχική προσκόλληση στη μητέρα και γίνεται εξερευνητικό και δημιουργικό με το περιβάλλον του. Παράλληλα, γνωρίζοντας τον εαυτό του, μαθαίνει να αναγνωρίζει πλέον το φύλο του και τις συμπεριφορές που θεωρούνται επιθυμητές από τους γονείς για το αγόρι και για το κορίτσι. Τους ρόλους των φύλων και όλες τις υπόλοιπες κοινωνικές γνώσεις το παιδί τις εκφράζει μέσα στις πρώτες ομάδες παιχνιδιού, που επηρεάζουν πολύ τη γνωστική και συναισθηματική ωρίμασή του.

Η συναισθηματική ανάπτυξη του νηπίου εκδηλώνεται και μέσα από την έκφραση των παιδικών φόβων. Οι φόβοι έχουν τα δικά τους αναπτυξιακά χαρακτηριστικά και τα χαρακτηριστικά κάθε φύλου. Χρειάζεται ευαισθησία στην αντιμετώπιση των φόβων από τους γονείς, οι οποίοι δεν πρέπει να αντιμετωπίζουν τους φόβους του παιδιού ως παιδικές αδυναμίες.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ - ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Ποιες είναι οι πιο σημαντικές μεταβολές και ποια τα κύρια χαρακτηριστικά της σκέψης του νηπίου;
2. Οι μαθητές, κατά τη διάρκεια των επισκέψεών τους στους βρεφονηπιακούς σταθμούς, να καταγράψουν και να επισημάνουν τις σωματικές μεταβολές και τα χαρακτηριστικά της σκέψης ορισμένων παιδιών και να τα παρουσιάσουν στην τάξη.
3. Ποια είναι τα χαρακτηριστικά του εγωκεντρικού και ποια του κοινωνικοποιημένου λόγου;
4. Ποια είναι η σχέση γλώσσας και νόησης;
5. Ποια είναι τα χαρακτηριστικά της ψυχοκοινωνικής ανάπτυξης;
6. Οι μαθητές, κατά την επίσκεψή τους στο βρεφονηπιακό σταθμό, να διερευνήσουν ποια νήπια έχουν αναπτύξει την αυτονομία και την πρωτοβουλία και σε ποιο βαθμό.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΔΕΚΑΤΟ

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΚΑΙ ΓΟΝΙΚΗ ΑΓΩΓΗ

εκτεταμένη οικογένεια,
πυρηνική οικογένεια,
μονογονεϊκή οικογένεια,
κύκλος ζωής της
οικογένειας, λειτουργίες
της οικογένειας, ρόλοι
μητέρας και πατέρα,
εργαζόμενη μητέρα,
στοργικοί, απορριπτικοί,
υπερπροστατευτικοί
γονείς, γονείς και
πειθαρχία, αυτοεκτίμηση.

11.1 Εισαγωγή

Η οικογένεια είναι η κοιτίδα της ανάπτυξης της προσωπικότητας του ατόμου. Αυτή είναι μια διαπίστωση στην οποία έχουν καταλήξει οι θεωρίες ανάπτυξης της προσωπικότητας στο πλαίσιο της επιστήμης της Ψυχολογίας, αλλά και άλλες επιστήμες που ασχολούνται με τη μελέτη του ανθρώπου, όπως είναι η Παιδαγωγική και η Κοινωνιολογία.

Το είδος της οικογένειας στην οποία μεγαλώσαμε, το περιβάλλον με όλα τα ερεθίσματα που προσφέρει και οι εμπειρίες που μας παρέχει η οικογένεια μας έχουν επηρεάσει με έναν τρόπο μοναδικό και ανεξίτηλο. Ανεξίτηλο, γιατί οι εμπειρίες και τα συναισθήματα που δημιουργήθηκαν στο περιβάλλον της οικογένειας δε διαγράφονται ποτέ. Μοναδικό, γιατί κάθε οικογένεια είναι μοναδική, ακόμη και αν η σύνθεση των μελών της οικογένειας είναι ίδια με τη σύνθεση άλλων οικογενειών.

Οι οικογένειες διαφέρουν μεταξύ τους σε πολλούς τομείς. Διαφέρουν ως προς τη στάση που οι γονείς λαμβάνουν απέναντι στα παιδιά και ως προς τον τρόπο που τα διαπαιδαγωγούν. Διαφέρουν ως προς τον αριθμό των γονέων (δύο ή ένας) και ως προς το φύλο του γονέα στην περίπτωση μονογονεϊκής οικογένειας.

Ορισμένοι καθοριστικοί διαφοροποιητικοί παράγοντες είναι:

Η οικογένεια είναι η κοιτίδα της ανάπτυξης.

Κεφάλαιο Ενδέκατο

- Η ύπαρξη άλλων παιδιών στην οικογένεια
- Το κοινωνικό, οικονομικό και μορφωτικό επίπεδο των γονέων
- Το οικογενειακό περιβάλλον, ο χώρος, δηλαδή, που έχει διαμορφώσει η οικογένεια για να ζει
- Η συμπεριφορά μεταξύ των μελών της οικογένειας.

Από την πλευρά του κάθε παιδί βιώνει τη ζωή με μοναδικό τρόπο, ανάλογα με την ηλικία, τον αριθμό και το φύλο των αδελφών του. Η ζωή του επηρεάζεται επίσης ανάλογα με το αν ο ένας ή και οι δύο γονείς λείπουν περιστασιακά λίγο ή πολύ χρόνο από το σπίτι. Η σειρά της γέννησής του σε σχέση με τα αδέλφια του, αλλά και η διαφορά ηλικίας που έχει με αυτά καθορίζουν τι, πότε και πώς θα μάθει το παιδί ό,τι αφορά τον κόσμο γύρω του.

Η σειρά γέννησης καθορίζει τι θα μάθει το παιδί και πώς θα το μάθει.

Η σχέση του ατόμου με την οικογένειά του ξεκινάει από τη γέννησή του και από τη στιγμή που η οικογένεια, όποια σύνθεση και αν έχει, αρχίζει να του καλύπτει συγκεκριμένες ανάγκες. Αρχικώς, οι ανάγκες αυτές είναι ανάγκες επιβίωσης, δηλαδή βιολογικές ανάγκες, ψυχολογικές ανάγκες, ανάγκες για προετοιμασία και ανάπτυξη δεξιοτήτων, για ένταξη στο ευρύτερο κοινωνικό σύνολο (σχολείο, φίλους, γειτονιά, εργασία), καθώς και ανάγκες γνωστικής ανάπτυξης.

Η σχέση του ατόμου με την οικογένειά του πρέπει να θεωρηθεί ως μια δυναμική σχέση, η οποία μεταβάλλεται, αναπτύσσεται, προσαρμόζεται, επηρεάζει τα μέλη της και επηρεάζεται από αυτά.

Κάθε γονέας φέρνει μέσα στην οικογένεια τις προσωπικές απόψεις του, τις πεποιθήσεις, τις προκαταλήψεις, τις ελπίδες, τα όνειρα, τους φόβους του, που προέρχονται από εμπειρίες ζωής διαφορετικές από τις εμπειρίες του άλλου γονέα.

11.2 Η οικογένεια και οι μορφές της

Πολλοί ορισμοί έχουν δοθεί κατά καιρούς για την οικογένεια. Όμως, βασικός πυρήνας και αφετηρία της είναι η ένωση δύο ετερόφυλων προσώπων, και ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά της αποτελεί η επιδίωξη τους να αποκτήσουν απογόνους. Η οικογένεια αποτελεί έναν κοινωνικό θεσμό, ο οποίος καθορίζεται από ένα σταθερό πλέγμα αλληλοσυμπληρούμενων ρόλων. Είναι μια φυσική ομάδα, η οποία αναπτύσσει διάφορα πρότυπα σχέσεων και επικοινωνίας.

Η οικογένεια είναι μια ιδιότυπη ομάδα της οποίας τα μέλη συνδέονται με πολύ στενούς και ισχυρούς δεσμούς, που προστατεύονται θεσμικά και νομικά, ενώ, στην περίπτωση των απογόνων, οι δεσμοί που δημιουργούνται είναι δεσμοί αίματος. Οι σχέσεις μεταξύ των μελών της οικογένειας χαρακτηρίζονται ως άκρως προσωπικές, ως σχέσεις αγάπης και οικειότητας.

Οι οικογένειες είναι σύνθετα συστήματα που αποτελούνται από πολλά άτομα και από επιμέρους υποσυστήματα· για παράδειγμα, το συζυγικό ζευγάρι και τα παιδιά αποτελούν διακριτά υποσυστήματα. Χαρακτηριστικό είναι ότι τα μέλη μιας οικογένειας δεν έχουν συνήθως την αίσθηση ότι ανήκουν σε μια δομή, σε ένα οργανωμένο σύστημα.

Η πυρηνική οικογένεια

Η εκτεταμένη οικογένεια

Η εξέλιξη αυτού του κοινωνικού θεσμού μέσα στην ιστορία είναι μεγάλη και πολύπλοκη. Γνωστό είναι το πρόβλημα για τη βασική πρωταρχική μορφή οργάνωσης της κοινωνίας και της οικογένειας, δηλαδή

η θεωρία για τη μητριαρχία, ως πρώτη μορφή οργάνωσης του οικογενειακού και κοινωνικού βίου, την οποία διαδέχτηκε η πατριαρχία.

Ωστόσο, ο θεσμός γνωρίζει ριζικές και ραγδαίες μεταβολές και διάφορους μετασχηματισμούς ως σήμερα, με αποτέλεσμα να έχουν διαμορφωθεί διάφοροι τύποι οικογένειας. Ορισμένοι από αυτούς είναι οι εξής:

α. *Η εκτεταμένη οικογένεια.* Είναι η οικογένεια που αποτελείται από τρεις ή περισσότερες γενιές, που προκύπτουν από ένα αρχικό συζυγικό ζεύγος, και συχνά περιλαμβάνει και άλλα συγγενικά πρόσωπα.

β. *Η πυρηνική οικογένεια.* Αυτή η μορφή αποτελείται από τους δύο συζύγους και τα παιδιά τους. Αποτελεί την τυπική μορφή οικογένειας σε όλο τον κόσμο.

γ. *Η μονογονεϊκή οικογένεια.* Αποτελείται από ένα γονέα με το παιδί ή τα παιδιά του και συνήθως προκύπτει από το διαζύγιο ή την υιοθεσία παιδιού. Πιο συνηθισμένη είναι η περίπτωση της μητέρας που ζει με το παιδί της.

Οι μονογονεϊκές οικογένειες διακρίνονται περαιτέρω σε μητρικές και σε πατρικές μονογονεϊκές οικογένειες, οι οποίες μάλιστα έχουν αρχίσει να αυξάνονται και στη χώρα μας.

11.3 Οι λειτουργίες της οικογένειας

Οι λειτουργίες τις οποίες επιτελεί η οικογένεια είναι ποικίλες, όπως βιολογικές, ψυχολογικές και κοινωνικές. Με τις θεμελιώδεις λειτουργίες της η οικογένεια:

1. Εξασφαλίζει τροφή και κατοικία για την επιβίωση των μελών της και την προστασία τους από εξωτερικές απειλές και από κινδύνους.
2. Ικανοποιεί τις συναισθηματικές ανάγκες των μελών της για άμεσες και προσωπικές σχέσεις, καθώς και την ανάγκη για συντροφικότητα.
3. Δίνει δυνατότητες για την ανάπτυξη της προσωπικής ταυτότητας κάθε μέλους. Η ταυτότητα καθενός σχετίζεται άμεσα με την ταυτότητα της οικογένειας, η οποία είναι απαραίτητη για την αντιμετώπιση των εμπειριών και για την ανάπτυξη και τη δημιουργία νέων δεσμών και σχέσεων.
4. Παρέχει πρότυπα και συμβάλλει στη δημιουργία των ρόλων, και ιδιαίτερα του ρόλου του φύλου.

5. Η κοινωνικοποίηση των παιδιών και η εκπαίδευσή τους για την εκπλήρωση ποικίλων κοινωνικών ρόλων αποτελεί ουσιώδες έργο της οικογένειας. Το παιδί προετοιμάζεται για να γίνει ένα υπεύθυνο μέλος της κοινωνίας.
6. Αναπτύσσει δεξιότητες, καλλιεργεί γνώσεις και παρέχει την αναγκαία για κάθε μέλος υποστήριξη.

11.4 Ο κύκλος ζωής της οικογένειας

Η οικογένεια είναι ένας οργανισμός που εξελίσσεται μέσα στο χρόνο και ο οποίος βρίσκεται σε διαρκή μεταβολή και αλλαγή όπως και το κοινωνικό περιβάλλον.

Κάθε οικογένεια διανύει έναν κύκλο ζωής και διέρχεται διάφορα στάδια εξέλιξης, από τη στιγμή που δημιουργείται, με το γάμο δύο προσώπων, μέχρι την τελική φάση της. Σχηματικά αυτή η πορεία μπορεί να αναλυθεί στα ακόλουθα στάδια:

α) *Προετοιμασία για την οικογενειακή ζωή.* Κατά το στάδιο αυτό γίνεται η επιλογή συντρόφου και η πραγματοποίηση του γάμου.

β) *Η ανάπτυξη της οικογενειακής ζωής.* Η έναρξη αυτής της φάσης σηματοδοτείται από τη γέννηση του πρώτου παιδιού και από τις ανακατατάξεις που δημιουργεί στις σχέσεις των συζύγων· πιθανώς συνεχίζεται και με τη γέννηση και άλλων παιδιών. Οι σύζυγοι καλούνται να εκπληρώσουν τους ρόλους τους ως γονείς, ενώ συντελείται η πρωτογενής κοινωνικοποίηση του παιδιού στο πλαίσιο της οικογένειας. Ακολουθούν η προσαρμογή και η κοινωνικοποίηση του παιδιού στο πλαίσιο του σχολείου. Η περίοδος αυτή τελειώνει με το τέλος της εφηβείας και την είσοδο των παιδιών στην ενήλικη ζωή.

γ) *Η εξέλιξη της οικογενειακής ζωής.* Σ' αυτό το στάδιο τα παιδιά, όντας νεαροί ενήλικοι, απομακρύνονται από την οικογενειακή εστία και επιδιώκουν να δημιουργήσουν τη δική τους οικογένεια. Δημιουργούνται νέες οικογένειες, ενώ η αρχική οδεύει προς την τελική φάση της.

δ) *Τελική φάση της οικογενειακής ζωής.* Το συζυγικό ζεύγος βρίσκεται στη φάση της συνταξιοδότησης. Η οικογένεια συνεχίζει να

Οικογένεια και ανάπτυξη δεξιοτήτων

υπάρχει ώσπου να φύγουν από τη ζωή και οι δύο σύζυγοι, οπότε σημειώνεται και το φυσικό τέλος της οικογένειας.

Η προοδευτική εξέλιξη του οικογενειακού βίου μέσα από τα στάδια που περιγράφηκαν έχει ως αποτέλεσμα ο βίος αυτός να γίνεται πιο σύνθετος. Ακόμη υπάρχουν περίοδοι ισορροπίας, καθώς και περίοδοι έλλειψης ισορροπίας, όπου η οικογενειακή ομάδα καλείται να προσαρμοστεί και να αντιμετωπίσει νέες εμπειρίες και καταστάσεις. Οι περίοδοι αυτές εναλλάσσονται και μπορεί να τις συναντήσει κανείς σε κάθε στάδιο εξέλιξης του οικογενειακού κύκλου ζωής. Ωστόσο, η ανισορροπία δεν είναι εξ ορισμού μια κατάσταση αρνητική αλλά μια πρόκληση για αλλαγή στο οικογενειακό σύστημα.

11.5 Ο ρόλος της μητέρας

Η στενή επαφή μητέρας και παιδιού είναι ζωτικής σημασίας για την ανάπτυξή του.

Όπως ήδη έχουμε σημειώσει, η στενή σωματική επαφή του παιδιού με τη μητέρα, ιδιαίτερα κατά τα πρώτα δύο έτη της ζωής του, είναι σημαντική για τη σωματική και τη συναισθηματική ανάπτυξή του, καθώς και για την υγεία του. Όμως η σχέση μητέρας παιδιού κατά το στάδιο της προσχολικής ηλικίας διακρίνεται από τη σταδιακή αυτονομία του παιδιού. Το νήπιο βιώνει λιγότερο άγχος, όταν απουσιάζει ή όταν αποχωρίζεται τη μητέρα του για μικρά χρονικά διαστήματα.

Και οι δύο γονείς, αλλά κυρίως η μητέρα, ενθαρρύνουν το παιδί να ενεργεί και να συμπεριφέρεται με το δικό του τρόπο, γεγονός που το βοηθά να αναπτύξει αίσθηση

αυτονομίας, δηλαδή, να μπορεί να ελέγχει τον εαυτό του και το περιβάλλον. Αργότερα, η μητέρα ενθαρρύνει την πρωτοβουλία του παιδιού να εξερευνήσει το περιβάλλον.

Η συμπεριφορά της μητέρας, οι στάσεις που εκδηλώνει προς το παιδί κατά την περίοδο της πρώιμης ηλικίας, όπως η αποδοχή ή η απόρριψη, η αγχώδης μέριμνα, η αποστέρηση της αγάπης κτλ., έχουν σύμφωνα με τις έρευνες σοβαρές συνέπειες στην ψυχοσωματική ανά-

πτυξη του παιδιού, καθώς και στις σχέσεις που διαμορφώνει με τα άλλα πρόσωπα. Για παράδειγμα, η μερική αποστέρηση της μητρικής αγάπης και στοργής ενδέχεται να δημιουργήσει κατάθλιψη στο νήπιο.

Η εργασία της μητέρας επίσης μπορεί να αποτελέσει πηγή άγχους για το παιδί αλλά και για την οικογένεια. Σήμερα, ένα πολύ μεγάλο ποσοστό γυναικών εργάζεται, και συνεχώς αυτός ο αριθμός αυξάνεται. Είναι παραδεκτό από όλους ότι η εργασία συμβάλλει στην ανάπτυξη της αυτοεκτίμησης των γυναικών. Οι εργαζόμενες όμως μητέρες διαθέτουν πολύ λιγότερο χρόνο για τη φροντίδα του νηπίου από ό,τι οι μητέρες που δεν εργάζονται. Ωστόσο, δεν υπάρχουν σημαντικές διαφορές στο χρόνο που αφιερώνουν για να παίζουν και γενικώς για να αλληλεπιδρούν με τα παιδιά τους τόσο οι εργαζόμενες όσο και οι μη εργαζόμενες μητέρες. Από έρευνες έχει βρεθεί ότι η αλληλεπίδραση των εργαζόμενων μητέρων με τα παιδιά τους είναι περισσότερο έντονη. Όμως η φύση της εργασίας επιδρά σημαντικά στις σχέσεις της εργαζόμενης μητέρας με την οικογένειά της και κυρίως με τα παιδιά της. Για παράδειγμα, μια ευχάριστη εργασία ασκεί θετική επίδραση στις σχέσεις της μητέρας με τα παιδιά της.

**εργαζόμενη
μητέρα**

11.6 Ο ρόλος του πατέρα

Ο ρόλος του πατέρα αρχίζει να γίνεται εξίσου σημαντικός για την ανάπτυξη του παιδιού, όσο αυτό μεγαλώνει και εξελίσσεται. «Για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα η ψυχολογική έρευνα είχε στραφεί προς τη μελέτη μόνο του ρόλου της μητέρας. Οι ψυχολόγοι θεωρούσαν τη σχέση μητέρας και παιδιού καθοριστική, ως πρότυπο για κάθε άλλη σχέση στη ζωή του ανθρώπου. Επικρατούσε η άποψη ότι ο μητρικός ρόλος είναι πιο εγγενής και αυτοδύναμος από το ρόλο του πατέρα, ο οποίος αναπτύσσεται μεταγενέστερα (μετά τη γέννηση του παιδιού) και συνδέεται με το ρόλο του πατέρα ως συζύγου».

Όμως, στις ημέρες μας πλέον, από την έρευνα έχει αποδειχτεί ότι μπορούμε να αξιολογήσουμε καλύτερα τις σχέσεις και τον τρόπο με τον

Ο ρόλος του πατέρα είναι σημαντικός για την κοινωνική ανάπτυξη του παιδιού.

οποίο λειτουργεί η οικογένεια με βάση τη συμπεριφορά του πατέρα. Ο ρόλος του πατέρα είναι συμπληρωματικός προς το ρόλο της μητέρας.

Η εμπλοκή του στη διαδικασία ανατροφής του παιδιού είναι σημαντική. Ο χρόνος που αφιερώνει για τα παιδιά, η μορφή και η ποιότητα της αλληλεπίδρασης πατέρα και παιδιού καθορίζουν σε σημαντικό βαθμό τη μετέπειτα ψυχοκοινωνική προσαρμογή του παιδιού και την ηθική ανάπτυξή του.

11.7 Πρότυπα γονεϊκών ρόλων

Ένα από τα ερωτήματα που απασχολούν την Ψυχολογία είναι πώς η συμπεριφορά των γονέων επιδρά στο παιδί. Έχουν προσδιοριστεί διάφοροι τύποι γονέων και γονεϊκής συμπεριφοράς, οι πιο συνήθεις από τους οποίους είναι:

α) *στοργικοί γονείς*: Εκφράζουν την αγάπη, τη στοργή και το ενδιαφέρον τους χωρίς όρους. Ενθαρρύνουν, επιβραβεύουν το παιδί και συμπαρίστανται ηθικά και συναισθηματικά σ' αυτό. «Οι στοργικοί γονείς αισθάνονται ικανοποίηση και απολαμβάνουν την αλληλεπίδραση με το παιδί, αφιερώνουν αρκετό χρόνο σε αυτό και συμμετέχουν στα παιχνίδια και στις ενασχολήσεις του. Οι γονείς αυτοί είναι ήρεμοι και πράοι στην καθημερινή επικοινωνία με το παιδί».

β) *Οι απορριπτικοί γονείς*: Εκδηλώνουν εχθρική και απορριπτική στάση και συμπεριφορά προς το παιδί τους. Το επικρίνουν συχνά και σπάνια εκδηλώνουν την αγάπη και τη στοργή τους προς αυτό. Δεν αναγνωρίζουν την προσωπική αξία και τις ικανότητές του παιδιού. Το φροντίζουν ελάχιστα, ενώ η σχέση τους με αυτό χαρακτηρίζεται από πολύ έντονα και αρνητικά συναισθήματα· για παράδειγμα είναι οξύθυμοι και βίαιοι. Συχνά το επιπλήττουν για τα σφάλματα και τις αδυναμίες του και σπάνια το επιβραβεύουν και το ενθαρρύνουν.

γ) *Οι υπερπροστατευτικοί γονείς*: Συνεχώς ανησυχούν για την ασφάλεια της ζωής του παιδιού και εμφανίζονται ως προνοητικοί, λαμβάνοντας διαρκώς μέτρα για την προστασία του. Θεωρούν ότι το παιδί είναι ένα αδύναμο πλάσμα το οποίο έχει ανάγκη από διαρκή φροντίδα και προστασία. «Κατά βάθος οι υπερπροστατευτικοί γονείς είναι οι ίδιοι εξαιρετικά αγχώδεις και ανασφαλείς. Δείχνουν υπερβολική προσκόλληση στο παιδί για δικούς τους προσωπικούς λόγους, εξαι-

τίας, συνήθως, της προσωπικής τους ανασφάλειας. Φοβούνται μήπως το παιδί ανεξαρτητοποιηθεί και φύγει μακριά από αυτούς».

Με τη στάση τους τονίζουν στο παιδί ότι δεν μπορεί να αντεπεξέλθει στις απαιτήσεις και τις αντιξοότητες της ζωής χωρίς τη δική τους βοήθεια. Με άλλα λόγια, κάνουν το παιδί να φοβάται τη ζωή και να ατενίζει με ανησυχία το μέλλον. Δηλαδή, μεταβιβάζουν τους προσωπικούς φόβους, τις ανασφάλειες και τις αδυναμίες τους στο παιδί τους.

δ) *Οι αυταρχικοί γονείς*: Ασκούν υπερβολικό έλεγχο στη συμπεριφορά του παιδιού και θέτουν όρια και κανόνες τους οποίους απαιτούν να τηρεί το παιδί απαρέγκλιτα. Σπάνια επιβραβεύουν και επαινούν το παιδί και φοβούνται να δείξουν τη στοργή και το ενδιαφέρον τους. Διακρίνονται για την εμμονή τους στην τήρηση των κανόνων και επιβάλλουν τιμωρίες στο παιδί, όταν αυτό τους παραβιάζει.

Άλλοι τύποι γονέων είναι οι *δημοκρατικοί*, οι οποίοι δείχνουν σεβασμό στα ενδιαφέροντα και την προσωπικότητα του παιδιού, χρησιμοποιούν την πειθώ και επιδιώκουν τη συνεργασία με το παιδί. Οι *επιτρεπτικοί γονείς* αποφεύγουν, γενικώς, να θέτουν κανόνες στη συμπεριφορά του παιδιού και ανέχονται κάθε παρόρμησή του. Έχουν ελάχιστες απαιτήσεις από τα παιδιά τους, τα οποία ρυθμίζουν από μόνα τους τη συμπεριφορά τους. Συχνά όμως σ' αυτές τις περιπτώσεις επικρατεί αναρχία στην οικογένεια. Οι *φιλόδοξοι γονείς* έχουν υπερβολικές απαιτήσεις από το παιδί για υψηλές επιδόσεις, στο σχολείο, στα σπορ κτλ.

«Ιδανικοί, γενικώς, θεωρούνται οι γονείς οι οποίοι εκδηλώνουν την αγάπη και τη στοργή τους, ενθαρρύνουν την ανάπτυξη της αυτονομίας του παιδιού και απαιτούν από αυτό να συμπεριφέρεται κατά τρόπο ώριμο».

11.8 Οι σχέσεις με τα αδέλφια

Οι περισσότερες οικογένειες συνήθως έχουν δύο παιδιά. Τα αδέλφια περνούν αρκετό χρόνο μαζί όπως και με τους γονείς τους. Ένα από τα σημαντικά αναπτυξιακά επιτεύγματα των παιδιών της νηπιακής ηλικίας είναι η δημιουργία σχέσης με ένα άλλο παιδί, που κυρίως είναι ένας αδελφός ή μια αδελφή.

**αυταρχικοί
γονείς**

**δημοκρατικοί,
επιτρεπτικοί,
φιλόδοξοι
γονείς**

Κεφάλαιο Ενδέκατο

Οι σχέσεις με τα αδέρφια

«Τα αδέρφια, γενικώς, εκδηλώνουν άμεσα το ενδιαφέρον τους το ένα για το άλλο. Τα πιο μικρά μιμούνται πιο πολύ τα μεγαλύτερα, αν και ισχύει και το αντίθετο, φυσικά σε μικρότερο βαθμό. Τα αδέρφια δείχνουν μεγάλη ικανοποίηση και πολύ ενθουσιασμό, όταν παίζουν μαζί ή όταν έχουν κοινές ενασχολήσεις».

Γενικώς, τα αδέρφια συμμετέχουν σε κοινά παιχνίδια, εκδηλώνουν συμπάρα-

σταση και αλληλεγγύη, αμοιβαία στοργή και ενδιαφέρον στη μεταξύ τους σχέση. Η αλληλεπίδρασή τους χαρακτηρίζεται από πολύ έντονα θετικά συναισθήματα. Ορισμένες όμως φορές αναπτύσσονται στ' αδέρφια σχέσεις ζήλιας και ανταγωνισμού.

Στην πραγματικότητα, έχει παρατηρηθεί ένα είδος προσκόλλησης από την πλευρά των μικρότερων αδελφών στα μεγα-

λύτερα, τα οποία μπορεί να αποτελέσουν ασφαλή βάση για τα μικρότερα, ιδιαίτερα σε περιπτώσεις απουσίας της μητέρας ή και των δύο γονέων.

11.9 Η επίδραση των γονέων στην αυτοεκτίμηση του παιδιού

Όλοι οι άνθρωποι αξιολογούν τον εαυτό τους. «Οι κρίσεις που κάνουν για την προσωπική τους αξία αποτελούν το περιεχόμενο του όρου αυτοεκτίμηση». Οι κρίσεις αυτές εκφράζονται μέσα από τις στάσεις τις οποίες το άτομο διαμορφώνει για τον εαυτό του.

Η αυτοεκτίμηση του ανθρώπου στηρίζεται στην εκτίμηση της γενικής σωματικής κατάστασης και λειτουργίας του, των πνευματικών ικανοτήτων και των κοινωνικών σχέσεων που αναπτύσσει.

Η αυτοεκτίμηση δεν οικοδομείται αποκλειστικά και μόνο από την εκτίμηση του ατόμου για τον εαυτό του, αλλά περιλαμβάνει και τις

απόψεις των άλλων. Η αυτοεκτίμηση έχει διάφορες διαβαθμίσεις. Κυμαίνεται ανάμεσα στη θετική ή υψηλή αυτοεκτίμηση και στη χαμηλή ή αρνητική αυτοεκτίμηση.

Καθοριστικοί παράγοντες που συμβάλλουν στην ανάπτυξη και τη διαμόρφωση της αυτοεκτίμησης του ατόμου είναι κυρίως οι γονείς, οι οποίοι αποτελούν πρωταρχική πηγή πληροφόρησης για την προσωπική αξία του. Ακολουθούν άλλα σημαντικά πρόσωπα, όπως είναι οι δάσκαλοι, οι συγγενείς και οι συνομήλικοι.

Οι σχέσεις μέσα στην οικογένεια και ιδίως οι πρώτες εμπειρίες του ατόμου κατά τη βρεφική και τη νηπιακή ηλικία σχηματίζουν το βασικό πυρήνα της αυτοεκτίμησης του παιδιού και αντικατοπτρίζονται στις στάσεις του έναντι του εαυτού του.

Για παράδειγμα, όταν οι ανάγκες του παιδιού ικανοποιούνται από τους γονείς και το οικογενειακό περιβάλλον του, τότε το παιδί διαμορφώνει θετική αντίληψη και εικόνα για τον κόσμο και, επομένως, για τον εαυτό του, τον οποίο θεωρεί ως καλό και αποδεκτό από τους άλλους.

Από την επιστημονική έρευνα έχει καταδειχτεί ότι η θετική αυτοεκτίμηση της μητέρας και η συναισθηματική ωριμότητά της επιδρούν θετικά στη διαμόρφωση υψηλής αυτοεκτίμησης από την πλευρά του παιδιού. Όταν η μητέρα δεν αισθάνεται επαρκής κατά την εκπλήρωση του μητρικού ρόλου της, τότε δημιουργεί αντίστοιχα συναισθήματα και στο παιδί σχετικά με την εμπιστοσύνη που μπορεί να έχει στην προσωπική του αξία.

Κατ' αυτό τον τρόπο οι στοργικοί γονείς συμβάλλουν στην ανάπτυξη της θετικής αυτοεκτίμησης του παιδιού, επειδή, όταν εκφράζουν την αποδοχή και την αγάπη τους προς το παιδί, αυτό αναπτύσσει την αίσθηση της προσωπικής αξίας και με αποτέλεσμα να επιτύχει την αυτοαποδοχή, δηλαδή, την αποδοχή του εαυτού του όπως είναι πραγματικά.

Αντίθετα, οι αυταρχικοί γονείς, με τις αυστηρές τιμωρίες που χρησιμοποιούν, ωθούν το παιδί να αναπτύξει συναισθήματα απαξίωσης για τον εαυτό του.

Επομένως, οι ενδοοικογενειακές σχέσεις συμβάλλουν κατά τρόπο καθοριστικό στην ανάπτυξη της αυτοεκτίμησης του παιδιού, αλλά και στη δημιουργία του βασικού αρχικού πυρήνα της.

Η επίπληξη

Οι σωματικές τιμωρίες δεν αποδίδουν.

11.10 Η επιβολή ορίων στη συμπεριφορά

Ένα πολιτισμικό φαινόμενο που συναντάμε σε ολόκληρο τον κόσμο είναι η άσκηση ελέγχου και η επιβολή ορίων στη συμπεριφορά του παιδιού, δηλαδή η πειθαρχία. Όμως η πειθαρχία δεν επιτυγχάνεται με την υπακοή σε εξωτερικούς μόνο κανόνες, όπως συνήθως πιστεύεται, αλλά και με την εκούσια συμμόρφωση σε κανόνες και περιορισμούς που το ίδιο το άτομο θέτει στον εαυτό του.

Τόσο η οικογένεια όσο και η αγωγή, με την επιβολή ορίων στη συμπεριφορά του παιδιού, προσβλέπουν στην ανάπτυξη του εσωτερικού ελέγχου της συμπεριφοράς του. Η πειθαρχία αποτελεί μια λειτουργία της αγωγής που διευκολύνει την κοινωνικοποίηση του παιδιού.

Συχνά όμως στην πράξη επικρατούν ακραίες απόψεις σχετικά με το θέμα αυτό. Από τη μία πλευρά υπάρχουν γονείς οι οποίοι εφαρμόζουν αυταρχικές και τιμωρητικές μεθόδους πειθαρχίας και από την άλλη γονείς οι οποίοι είναι υπερβολικά επιτρεπτικοί και δεν επιβάλλουν καθόλου όρια και κανόνες στη συμπεριφορά του παιδιού. Έτσι, στην πρώτη περίπτωση οι αυταρχικές μέθοδοι καθιστούν το παιδί ανεύθυνο, παθητικό και με χαμηλή αυτοπεποίθηση. Στη δεύτερη περίπτωση η επιτρεπτικότητα οδηγεί στη διαμόρφωση εγωκεντρικής, απαιτητικής και επιπλέον ασταθούς συμπεριφοράς από μέρους του παιδιού.

Ένα από τα θέματα τα οποία συχνά προβληματίζουν τους γονείς είναι η επιβολή τιμωριών, ιδίως σωματικών. Συχνά οι γονείς πιστεύουν ότι, επειδή η σωματική τιμωρία φαίνεται να είναι αποτελεσματική, είναι και καλή. Από έρευνες όμως έχει βρεθεί ότι συχνά τα παιδιά στα οποία επιβάλλονται σωματικές τιμωρίες τείνουν να ασκούν και τα ίδια σωματική βία στο σχολείο, αλλά και στις σχέσεις τους με τους συνομηλίκους. Από την άλλη πλευρά συχνά λησμονείται η αξία που έχουν για την επίτευξη της πειθαρχίας η θετική ενίσχυση και η επιβράβευση της συμπεριφοράς του παιδιού.

Γενικώς, η πειθαρχία, συμβάλλει στην ωρίμαση της προσωπικότητάς του παιδιού, αφού καλλιεργεί την αυτοπεποίθηση και τον αυτοέλεγχό του. Συμβάλλει επίσης στην ανάπτυξη της ηθικής συνείδησης του παιδιού, με την εσωτέριεση των κανόνων της ηθικής, και στην επίτευξη της συναισθηματικής ωριμότητας και ασφάλειάς του.

11.11 Η συμπεριφορά των γονέων και η προσωπικότητα του παιδιού

Η συμπεριφορά των γονέων, οι σχέσεις μέσα στην οικογένεια, καθώς και η συναισθηματική ατμόσφαιρα η οποία επικρατεί στην οικογένεια επιδρούν στην προσωπικότητα του παιδιού και στην ανάπτυξη και διαμόρφωση ορισμένων χαρακτηριστικών του. Η θεωρία της κοινωνικής μάθησης υποστηρίζει ότι το παιδί, ταυτιζόμενο με τους γονείς, μαθαίνει συμπεριφορές.

«Για παράδειγμα, τα παιδιά των απορριπτικών γονέων αναπτύσσουν επιθετική και ενίοτε αντικοινωνική συμπεριφορά. Τα παιδιά των στοργικών γονέων έχουν υψηλή αυτοεκτίμηση, είναι κοινωνικά και φιλικά, μπορούν να συνεργάζονται και να εργάζονται αποδοτικά». Τα παιδιά των υπερπροστατευτικών γονέων αναπτύσσουν εγωκεντρική συμπεριφορά, είναι ανασφαλής και έχουν περιορισμένες κοινωνικές επαφές.

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

Η οικογένεια διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στην ανάπτυξη του παιδιού. Η οικογένεια συνιστά μια φυσική ομάδα η οποία προκύπτει από την ένωση δύο ετερόφυλων προσώπων, των οποίων βασική επιδίωξη είναι η απόκτηση παιδιών. Πρόκειται για μια θεσμικά, νομικά κατοχυρωμένη μορφή σχέσεων. Βασικές μορφές, βασικοί τύποι οικογενειών είναι η εκτεταμένη, η πυρηνική και η μονογονεϊκή οικογένεια. Σημαντικές λειτουργίες τις οποίες επιτελεί η οικογένεια είναι η παροχή φροντίδας και προστασίας στα παιδιά, η εξασφάλιση υποστήριξης, η κοινωνικοποίηση των παιδιών και η δημιουργία στενών συναισθηματικών σχέσεων μεταξύ των μελών της. Η οικογένεια αποτελεί έναν οργανισμό ο οποίος διανύει ορισμένα στάδια εξέλιξης, διαγράφει έναν κύκλο ζωής, από τη στιγμή της δημιουργίας της από το συζυγικό ζεύγος μέχρι και την τελική φάση της.

Ο ρόλος των γονέων είναι σημαντικός για τη διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού. Η μητέρα ενθαρρύνει σταδιακά την αυτόνομη του παιδιού και την ανάπτυξη από μέρους του πρωτοβουλίας. Ταυτόχρονα, οι σχέσεις με τους γονείς και ιδίως με τη μητέρα αποβαίνουν το πρότυπο κάθε μετέπειτα σχέσης με τους άλλους. Αλλά και ο ρόλος του πατέρα είναι καθοριστικός και συμπληρωματικός προς αυτόν της μητέρας, όπως δείχνουν οι τελευταίες έρευνες, ιδιαίτερα για την καλή κοινωνική προσαρμογή και την ηθική ανάπτυξη του παιδιού. Τα πρότυπα γονεϊκών ρόλων τα οποία έχει επισημάνει η επιστημονική έρευνα είναι οι *στοργικοί γονείς*, οι οποίοι εκφράζουν τη στοργή και την αγάπη τους προς το παιδί, οι *απορριπτικοί γονείς*, οι οποίοι εκδηλώνουν εχθρική και απορριπτική στάση προς το παιδί, και οι *υπερπροστατευτικοί γονείς*, οι οποίοι ανησυχούν υπερβολικά για την ασφάλεια του παιδιού και συνεχώς λαμβάνουν μέτρα για την προστασία του. Άλλα πρότυπα γονεϊκών ρόλων είναι οι *αυταρχικοί*, οι *δημοκρατικοί*, οι *επιτρεπτικοί* και οι *φιλόδοξοι γονείς*.

Η συμπεριφορά των γονέων επιδρά στην ανάπτυξη της προσωπικότητας του παιδιού και ιδίως στη διαμόρφωση ποικίλων χαρακτηριστικών της. Για παράδειγμα, τα παιδιά των στοργικών γονέων έχουν υψηλή αυτοεκτίμηση, αυξημένη ικανότητα για παραγωγική εργασία και συνεργασία με τους άλλους.

Οι γονείς επίσης θέτουν τα θεμέλια, τον αρχικό βασικό πυρήνα της αυτοεκτίμησης του παιδιού. Όταν οι γονείς ικανοποιούν τις ανάγκες

του παιδιού, αυτό αξιολογεί τον εαυτό του ως καλό και αποδεκτό. Αξίζει να σημειώσουμε ότι στην αυτοεκτίμηση δε συμπεριλαμβάνονται μόνο οι κρίσεις του ατόμου για τον εαυτό του, αλλά και οι απόψεις άλλων προσώπων του περιβάλλοντος.

Οι γονείς επιβάλλουν όρια, όταν απαιτείται, στη συμπεριφορά του παιδιού, αλλά η εσωτερική πειθαρχία είναι πιο σημαντική από αυτήν που επιβάλλεται εξωτερικά. Η ύπαρξη και τήρηση των κανόνων και των ορίων στη συμπεριφορά του παιδιού συμβάλλουν στη διαμόρφωση και στην ανάπτυξη του ηθικού χαρακτήρα του.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ - ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

- 1) Ποιους τύπους, ποιες μορφές οικογένειας γνωρίζετε;
- 2) Ποια μορφή πειθαρχίας είναι περισσότερο αποτελεσματική και γιατί;
- 3) Με ποιο τρόπο οι γονείς επιδρούν στην ανάπτυξη της αυτοεκτίμησης του παιδιού;
- 4) Η απασχόληση της μητέρας δημιουργεί προβλήματα στην αγωγή του παιδιού;

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΩΔΕΚΑΤΟ

ΜΟΡΦΕΣ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗΣ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

Προβληματική
και φυσιολογική
συμπεριφορά,
στατιστικά και
λειτουργικά
κριτήρια,
τραυλισμός,
επιθετικότητα,
ψέμα, κλοπή,
υπερκινητικότητα

12.1 Η προβληματική συμπεριφορά

Ένα από τα θεμελιώδη ερωτήματα που απασχολούν την Ψυχολογία είναι ο προσδιορισμός της φυσιολογικής και της παθολογικής ή προβληματικής συμπεριφοράς. Θα πρέπει να σημειωθεί ευθύς εξαρχής ότι δεν υπάρχει μία και μόνη απάντηση αλλά πολλές, οι οποίες συναρτώνται με διάφορες θεωρητικές προσεγγίσεις, καθώς και με τις εκάστοτε πολιτισμικές και κοινωνικές αντιλήψεις.

Η ανθρώπινη συμπεριφορά έχει ένα δυναμικό χαρακτήρα και γι' αυτό το λόγο δεν μπορεί να αξιολογηθεί και να εκτιμηθεί πάντοτε με μεγάλη αξιοπιστία. Δεν μπορεί να διαχωριστεί η φυσιολογική από την προβληματική συμπεριφορά, επειδή συχνά ορισμένες μορφές προβληματικής συμπεριφοράς, όπως είναι, για παράδειγμα, οι εκρήξεις οργής, οι διαταραχές του ύπνου κτλ., εμφανίζονται στα περισσότερα παιδιά.

Η Ψυχολογία προσπαθεί να προσδιορίσει την προβληματική συμπεριφορά με βάση δύο κυρίως κατηγορίες κριτηρίων, τα στατιστικά και τα λειτουργικά.

Σύμφωνα με τα στατιστικά κριτήρια, φυσιολογική είναι η συμπεριφορά που δεν αποκλίνει από το μέσο όρο, δηλαδή προσεγγίζει ή ταυτίζεται με τη μέση, τυπική συμπεριφορά του πληθυσμού. Έτσι, φυσιολογική θεωρείται κάθε συμπεριφορά που συναντάται σε ένα μεγάλο ποσοστό του πληθυσμού. Αντίθετα, κάθε μορφή συμπεριφοράς που αποκλίνει από το μέσο όρο θεωρείται προβληματική. Όσο πιο ασυνήθης ή σπάνια είναι μια συμπεριφορά, τόσο περισσότερο τείνει να εκλαμβάνεται ως αποκλίνουσα. Όμως, από την εφαρμογή αυτού του στατιστικού κριτηρίου προκύπτουν προβλήματα, αφού κάθε σπάνια ή ασυνήθης συμπεριφορά δεν είναι και προβληματική. Για παράδειγμα, σπάνιες συμπεριφορές αποτελούν οι εξαιρετικές ικανότητες, οι επιδό-

σεις ή τα ταλέντα που διαθέτουν ορισμένα άτομα. Σ' αυτή την περίπτωση η απόκλιση αποτελεί μια επιθυμητή κοινωνικά συμπεριφορά. Επιπλέον, κάθε συμπεριφορά η οποία είναι συνήθης δε σημαίνει ότι είναι και φυσιολογική, όπως, για παράδειγμα, το κάπνισμα ή η χρήση αλκοόλ. Για να ξεπεραστούν αυτές οι αδυναμίες και τα προβλήματα, εξετάζουμε αν η συγκεκριμένη συμπεριφορά είναι κοινωνικά αποδεκτή και σύμφωνη με τους κοινωνικούς κανόνες και τις καθιερωμένες αξίες.

Σύμφωνα με τα λειτουργικά κριτήρια, φυσιολογική είναι κάθε συμπεριφορά που δεν προκαλεί προβλήματα στη σχέση του ατόμου με τον εαυτό του και δε δυσχεραίνει την κοινωνική προσαρμογή του. Επομένως, η συμπεριφορά αξιολογείται σ' αυτή την περίπτωση με βάση τις συνέπειες που έχει για την προσαρμογή του ατόμου.

Οι τομείς οι οποίοι μπορούν να αποτελέσουν λειτουργικά κριτήρια με βάση τα οποία εξετάζεται κάθε συμπεριφορά είναι οι γνωστικές ικανότητες, η κοινωνική προσαρμογή, η ικανότητα για αυτοέλεγχο, οι κρίσεις άλλων σημαντικών προσώπων για τη συμπεριφορά του παιδιού - των γονέων, των δασκάλων κτλ. - η εμπιστοσύνη του παιδιού στον εαυτό του και η αυτοεκτίμησή του.

12.2 Τραυλισμός

Ο τραυλισμός είναι ίσως από τις πιο γνωστές, αλλά και πιο σοβαρές διαταραχές του λόγου. Είναι μια διακοπή της χρονικής ροής του λόγου, που προκαλείται από έλλειψη συντονισμού των κινήσεων του μυϊκού συστήματος της αναπνοής, της άρθρωσης και της φωνής. Η διακοπή ή η διαταραχή αυτή συμβαίνει στην αρχή ή στη μέση του λόγου με επαναλήψεις συλλαβών, φθόγων ή και λέξεων.

Έχουν διατυπωθεί πολλές θεωρίες για τα αίτια που προκαλούν την εμφάνιση του τραυλισμού. Η οργανική προσέγγιση υποστηρίζει ότι ο τραυλισμός οφείλεται σε μια εγγενή υπερευαισθησία των οργάνων της άρθρωσης, ενώ ένα μικρό ποσοστό περιπτώσεων τραυλισμού, περίπου το 10%, σημειώνεται κατά τη διάρκεια ή ύστερα από σοβαρής μορφής μολυσματικές ασθένειες στην παιδική ηλικία. Η ψυχογενής άποψη υποστηρίζει ότι ιδιαίτεροι ψυχικοί παράγοντες συμβάλλουν στην εκδήλωση του τραυλισμού.

Μορφές Προβληματικής Συμπεριφοράς κατά την ανάπτυξη

Δύο σημαντικές μορφές τραυλισμού είναι ο εξελικτικός και ο τραυματικός τραυλισμός. Ο εξελικτικός τραυλισμός είναι η πιο συνηθής μορφή, η οποία εμφανίζεται κυρίως κατά την παιδική ηλικία. Η απλή επανάληψη συλλαβών ή λέξεων συνιστά την πρώιμη εκδήλωση αυτής της διαταραχής, που, με την αρνητική επίδραση του περιβάλλοντος, είναι δυνατόν να μετατραπεί σε γνήσιο τραυλισμό, υπό την προϋπόθεση ότι υπάρχει ήδη ένα ψυχοφυσικό υπόστρωμα για την εκδήλωσή του.

Ο τραυματικός τραυλισμός εμφανίζεται σε υγιείς ενηλίκους έπειτα από έναν ισχυρό σωματικό και ψυχικό κλονισμό (σοκ).

Στον εξελικτικό τραυλισμό η κατάσταση του ασθενούς επιδεινώνεται σταδιακά, ενώ ο τραυματικός τραυλισμός με την πάροδο του χρόνου εξασθενεί.

Πολλές είναι οι θεραπευτικές μέθοδοι για την αντιμετώπιση του τραυλισμού, οι οποίες ανάμεσα στα άλλα, περιλαμβάνουν ψυχοθεραπεία, εκγύμναση σε διαφορετικούς τύπους ομιλίας κτλ.

12.3 Επιθετικότητα

Μια από τις συνηθείς μορφές προβληματικής συμπεριφοράς κατά την ανάπτυξη είναι η επιθετικότητα.

Η επιθετικότητα είναι η συναισθηματική κατάσταση κατά την οποία το άτομο ενεργεί με στόχο να βλάψει κάποιον. Διακρίνεται σε *εχθρική* επιθετικότητα, κατά την οποία το άτομο εκδηλώνει άμεσα την επιθετικότητά του προς τα πρόσωπα που το προκαλούν, και σε *συντελεστική* επιθετικότητα, κατά την οποία το άτομο προκαλεί έμμεσα κακό, ασκώντας κάποιας μορφής εξουσία ή διατηρώντας την κυριαρχία κάποιου δικαιώματος. Επίσης, η επίθεση μπορεί να είναι φυσική, σωματική ή λεκτική.

Η πρώτη εκδήλωση επιθετικότητας εμφανίζεται κατά τους πρώτους κιόλας μήνες ζωής του βρέφους με το συναίσθημα του θυμού, κάθε φορά που δεν ικανοποιούνται οι ανάγκες του, και με εκρήξεις οργής. Σε μεγαλύτερες μόνο ηλικίες η επιθετικότητα παίρνει τη μορφή της πρόκλησης ζημιάς ή βλάβης σε κάποιον άλλον. Σχετίζεται άμεσα με τις ενισχύσεις και τα πρότυπα που κυριαρχούν

**εξελικτικός και
τραυματικός
τραυλισμός**

**είδη επιθετι-
κότητας και
αναπτυξιακά
χαρακτηρι-
στικά**

«Επιθετική συμπεριφορά»

στο περιβάλλον στο οποίο μεγαλώνει το παιδί· γι' αυτό και εκδηλώνεται περισσότερο στα αγόρια, για τα οποία η κοινωνική και οικογενειακή ανοχή είναι μεγαλύτερη απ' ό,τι για τα κορίτσια.

Σε έρευνα που έγινε σε δείγμα 102 παιδιών ηλικίας από 4 έως 7 ετών παρατηρήθηκαν τα εξής: Η επιθετικότητα μειωνόταν έντονα όσο μεγαλύτερης ηλικίας ήταν τα παιδιά, ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά την κατοχή ενός αντικειμένου ή τη διατήρηση ενός δικαιώματος. Έτσι, τα μικρότερα παιδιά καυγάδιζαν περισσότερο για το ποιος θα κάθεται στο πρώτο θρανίο ή για το ποιο είδε πρώτο ένα παιχνίδι. Η κύρια έκφραση της επιθετικότητας στις μικρότερες ηλικίες ήταν εχθρική, άμεση και επιθετική κίνηση εναντίον κάποιου και όχι διαφωνία πάνω σε κάτι, όπως συμβαίνει σε μεγαλύτερες ηλικίες. Γι' αυτό και η σωματική και όχι η λεκτική επίθεση ήταν η κυρίως παρατηρήσιμη στις μικρότερες ηλικίες. Η λεκτική επίθεση χαρακτηρίζει τα μεγαλύτερα παιδιά.

Επίσης, παρατηρήθηκε ότι και στα δύο φύλα η επιθετικότητα μειωνόταν με το πέρασμα του χρόνου, αλλά τα αγόρια παρέμεναν σε όλες τις ηλικίες πιο επιθετικά από τα κορίτσια. Αυτή η διαφορά μεταξύ αγοριών και κοριτσιών δεν παρατηρήθηκε μόνο σε πολλές ανθρώπινες κοινωνίες, αλλά διαπιστώθηκε και σε έρευνες σε πιθήκους, γεγονός που προσδίδει και βιολογική διάσταση στο θέμα.

Τέλος, η έρευνα απέδειξε ότι πιο επιθετικά ήταν τα παιδιά που είχαν τιμωρητικούς γονείς και είχαν υποστεί φυσική τιμωρία, που παρακολουθούσαν στην τηλεόραση προγράμματα με βία και που συνήθιζαν να παίζουν με άλλα επιθετικά παιδιά. Λαμβάνοντας λοιπόν υπ' όψιν και την επίδραση του περιβάλλοντος, θα λέγαμε ότι «Η βία γεννά περισσότερη βία».

Οι μορφές που μπορεί να λάβει μια επιθετική συμπεριφορά ποικίλουν από τους ψευτοπαλικαρισμούς ως την αισχρολογία, αλλά και την αυτοτιμωρία, κατά την οποία η επιθετικότητα στρέφεται προς τον ίδιο τον εαυτό του.

Τα κυριότερα αίτια της επιθετικότητας είναι ενδογενή κατά μια θεωρητική άποψη, ενώ κατά μια άλλη είναι αποτέλεσμα περιβαλλοντικών επιδράσεων.

Σύμφωνα με την πρώτη θεωρία, η επιθετικότητα είναι ένα ένστικτο αυτοσυντήρησης, από το οποίο ο άνθρωπος είναι αδύνατο να ξεφύγει, αφού και αυτός υπακούει σε φυσικούς κανόνες. Σύμφωνα, ωστόσο, με τη δεύτερη θεωρία, η επιθετικότητα είναι μια μαθημένη αντίδραση σε ένα στερητικό και ματαιωτικό περιβάλλον. Ματαιώση είναι το συ-

Μορφές Προβληματικής Συμπεριφοράς κατά την ανάπτυξη

Εκφραση παιδιού που βιώνει τη ματαίωση

ναίσθημα κατά το οποίο βιώνουμε ότι ένα εμπόδιο γίνεται αζεπέραστο, με συνέπεια να μην μπορούμε να ικανοποιήσουμε κάποια ανάγκη μας. Η ματαίωση είναι μια βασική αιτία για την οποία, αν το άτομο έχει μεγαλώσει με πρότυπα συμπεριφοράς επιθετικά, είναι πολύ πιθανόν να εκδηλώσει επίθεση και βιαιότητα. Σε αυτό το αποτέλεσμα βέβαια παίζουν ρόλο και άλλοι παράγοντες, όπως είδαμε και παραπάνω, για παράδειγμα η

ιδιοσυγκρασιακή προδιάθεση και η ανοχή από το περιβάλλον, που θα επιδράσουν καθοριστικά στο αν το παιδί θα εκδηλώσει επιθετικότητα.

Πρέπει να επισημάνουμε ότι το επιθετικό παιδί έχει ένα πολύ σοβαρό πρόβλημα, που δεν είναι δυνατόν να αντιμετωπιστεί επιτυχώς με τιμωρίες ή επιπλήξεις. Γιατί με την τιμωρία το μόνο που μαθαίνει το παιδί είναι πώς να τιμωρεί και το ίδιο. Είναι απαραίτητο να καταλάβουν οι γονείς και οι δάσκαλοι πως ένα παιδί που επιτίθεται είναι ένα παιδί που δεν έχει βρει ένα σωστό κώδικα για να ζητήσει, να διεκδικήσει και να αποσπάσει από το περιβάλλον την προσοχή που έχει ανάγκη. Το επιθετικό παιδί χρειάζεται κατανόηση, βοήθεια και συνεργασία, διότι αυτοί είναι οι τρόποι για να μάθει και το ίδιο να συνεργάζεται και να απαλλαγεί από επιθετικές συμπεριφορές, που ούτε το ίδιο προστατεύουν ούτε το ευρύτερο περιβάλλον του.

Στην αντίθετη περίπτωση, αν, δηλαδή, η βία αντιμετωπιστεί με περισσότερη βία ή με αδιαφορία από πλευράς των γονέων, το παιδί απελίζεται και εκφράζεται με τρόπους που θα μπορούσαν να οδηγήσουν και στην παιδική «παραβατικότητα και εγκληματικότητα», οι οποίες θα εκδηλωθούν εντονότερα στην εφηβεία, όταν η αντιμετώπιση γίνεται δυσκολότερη. Γιατί όσο νωρίτερα αντιμετωπιστεί ένα πρόβλημα, τόσο πιο εύκολα και ριζικά επιδρά η παρέμβαση στο παιδί.

Παρακάτω θα γίνει αναφορά σε κάποιες μορφές παιδικής παραβατικότητας, που θα κάνουν κατανοητά όσα μελετήσαμε μέχρι τώρα.

**αντιμετώπιση
επιθετικού
παιδιού**

12.4 Ψέμα και κλοπή

Πολύ συχνά πανικοβλημένοι γονείς φτάνουν σε γραφεία ψυχολόγων ρωτώντας αν το παιδί τους είναι κλέφτης ή αν έχει φτάσει στα σκαλοπάτια της εγκληματικότητας, όταν συλλάβουν το παιδί τους να λέει κάποιο ψέμα ή όταν αυτό κλέψει κάτι. Δε γνωρίζουν τη συχνότητα αυτών των συμπεριφορών ούτε και ότι τέτοιες συμπεριφορές συναντώνται σε όλα τα κοινωνικά στρώματα και σε παιδιά κάθε οικονομικής προέλευσης και ηθικής αγωγής και κάθε νοημοσύνης ή θρησκευτικότητας.

Αυτό συμβαίνει, διότι το παιδί δυσκολεύεται να διακρίνει ανάμεσα στο λεπτό και αθώο και στο απαγορευμένο. Έτσι, για παράδειγμα, είναι επόμενο, όταν ρωτάμε ένα παιδί αν αγαπάει τη δασκάλα του, να απαντήσει «ναι», ακόμα και αν η σχέση του με τη δασκάλα του είναι από τις χειρότερες. Αυτό, παρ' όλο που αποτελεί ψέμα, είναι αποδεκτό. Με τον ίδιο τρόπο είναι αποδεκτό να κλέψει σε ένα παιχνίδι με τους φίλους του, όταν θέλει να βοηθήσει ένα συμπαίκτη. Δεν είναι όμως σωστό να ξεγελάσει το δάσκαλο, δίνοντας την κόλλα του στο διπλανό του την ώρα του διαγωνίσματος, παρ' όλο που το κίνητρο είναι και πάλι να βοηθήσει το φίλο του. Αυτή η συμπεριφορά δεν επικροτείται από τους γονείς. Με αυτόν όμως τον τρόπο, επειδή οι διακρίσεις είναι λεπτές ανάμεσα στο αθώο και συμβατικό και στο απαγορευμένο, είναι εύκολο το παιδί να κάνει αρχικά κάποια λάθη. Ωστόσο, υπάρχουν παιδιά που όντως αντιμετωπίζουν πρόβλημα στην συμπεριφορά, ανεξάρτητα από την ηθική και γνωστική ωριμότητάς τους.

Έτσι, υπάρχουν τα παιδιά που λένε συστηματικά ψέματα, για να ξεφύγουν από υποχρεώσεις, για να αποφύγουν τιμωρίες ή για να προστατευτούν. Σπάνια θα ακούσουμε, για παράδειγμα, ένα παιδί να παραδέχεται ότι το ίδιο ξεκίνησε κάποιον καυγά. Είναι πάντα ο άλλος που ξεκίνησε και που πρέπει να τιμωρηθεί.

Πολλές φορές τα παιδιά αναγκάζονται από τη συμπεριφορά των ιδίων των γονέων να πουν ψέματα, για να καταφέρουν να ανταποκριθούν στις φιλοδοξίες και να διατηρήσουν την καλή τους εικόνα. Έτσι, αν οι γονείς θεωρούν απαραίτητο το παιδί τους να είναι ο καλύτερος μαθητής της τάξης, είναι πιθανό το παιδί να πει ψέματα για τους κακούς βαθμούς του, γιατί νιώθει, ότι αν μαθευτεί η «αποτυχία» του, θα χάσει την αγάπη και την προσοχή των γονέων του. Το παιδί αμύνεται

Μορφές Προβληματικής Συμπεριφοράς κατά την ανάπτυξη

με το ψέμα στις απαιτήσεις του κόσμου και των ανθρώπων που αγαπά, για να διατηρήσει το αυτοσυναισθημά του.

Βέβαια, το επιθυμητό είναι, μεγαλώνοντας το παιδί, να μην έχει ανάγκη τέτοιου είδους άμυνες. Στην παθολογική διάσταση του θέματος, το παιδί που λέει ψέματα αδυνατεί να διακρίνει μεταξύ πραγματικού και φανταστικού. Το παιδί αυτό έχει για κάποιο λόγο ανάγκη να πει ψέματα, για να προστατευτεί από μια εκδοχή της πραγματικότητας που δεν αντέχει.

Σε ένα ορφανοτροφείο του εξωτερικού μεγάλωνε ένα παιδί που είχε εγκαταλειφθεί από τη μητέρα. Το αγόρι μιλούσε συστηματικά για επικείμενες συναντήσεις με τη μητέρα του, για επισκέψεις του σε χώρους όπου θα την έβλεπε ή σκαρφιζόταν δικαιολογίες, π.χ. ότι εκείνη εργάζεται μακριά, αλλά θα γυρίσει μόλις βγάλει χρήματα και θα τον πάρει κοντά της, για να ζήσουν στο σπίτι που μόνη της θα έχει φτιάξει. Επρόκειτο για ψέματα, που έκαναν την οδυνηρή πραγματικότητα πιο ανεκτή, διότι το παιδί πίστευε ότι με αυτό τον τρόπο κέρδιζε την προσοχή και την εκτίμηση των γύρω του.

Αν λοιπόν οι γονείς σιγουρευτούν ότι το ψέμα του παιδιού δεν έχει να κάνει με μια φυσιολογική έκφραση της φαντασίας του (όταν, π.χ., το παιδί χρησιμοποιεί φανταστικούς συντρόφους στο παιχνίδι του) και όταν το ψέμα εξακολουθεί συστηματικά και σε μεγαλύτερες ηλικίες, πρέπει να αναρωτηθούν: «Γιατί το παιδί έχει ανάγκη το ψέμα;». Αν ούτε τότε αποκαλυφθεί η αιτία, τότε είναι καλό να απευθυνθούν σε ειδικό.

Πολλά από τα θέματα που συζητήθηκαν για το ψέμα αφορούν και την κλοπή.

Είναι αναμενόμενο σε μικρότερες ηλικίες ένα παιδί να μη διακρίνει ακόμα μεταξύ αθώου, θεμιτού και απαγορευμένου. Στο κάτω κάτω ο Ρομπέν των Δασών είναι ένας ήρωας, παρ' όλο που έκλεβε.

Σταδιακά, το παιδί θα μάθει ότι τιμωρείται η οικειοποίηση πραγμάτων, όταν ο κάτοχος δεν το γνωρίζει, και θα μάθει και τη διαφορά μεταξύ κλοπής και δανεισμού.

Χωρίς συναισθηματισμούς και πανικό οι γονείς πρέπει να προλαμβάνουν τέτοιες συμπεριφορές και να καταλάβουν ότι πρόκειται συχνά για έναν τρόπο που έχει το παιδί να επιβληθεί και να ελέγξει το περιβάλλον, αλλά και να τραβήξει την προσοχή.

Έρευνες απέδειξαν ότι η γονεϊκή παρέμβαση είναι αποδοτική, όταν γίνεται λίγο πριν από την πράξη και όχι μετά από αυτήν. Όταν η επίπληξη έρχεται μετά, τότε αυτό που κατορθώνουμε είναι να ενοχοποιούμε το παιδί και να μειώνουμε την αντίστασή του απέναντι στην κλοπή μελλοντικά.

Σε μια οικογένεια στοργική απέναντι στο παιδί οι εκδηλώσεις των μικρών «παραβατών» γίνονται αφορμή για συζήτηση και βαθύτερη γνωριμία με το παιδί, ενώ γίνεται προσπάθεια να αντιμετωπίσουν και να ξεπεράσουν αυτές τις «παραβάσεις» σαν ατυχή περιστατικά κατά την πορεία μάθησης του κόσμου.

12.5 Διαταραχή ελλειμματικής προσοχής - υπερκινητικότητα

Πρόκειται για μια εμφανή πάθηση, που αφορά ένα πολύ μεγάλο ποσοστό παιδιών συγκριτικά με τα άλλα προβλήματα που συναντούμε στην παιδική ηλικία. Το δυσάρεστο χαρακτηριστικό του προβλήματος είναι ότι γίνεται πρόβλημα και για τους γύρω και αυτό προκαλεί τον εκνευρισμό γονέων και δασκάλων.

Τα υπερδραστήρια παιδιά, που αδυνατούν να μείνουν ήσυχα για λίγο, είναι φυσικό να αντιμετωπίζουν σοβαρά προβλήματα στο σχολείο, όπου επιβάλλεται κάποιος βαθμός πειθαρχίας. Το υπερκινητικό παιδί δεν μπορεί να οργανωθεί και να μάθει αποτελεσματικά, διότι το πρό-

«Υπερκινητικό παιδί»

βλημά του είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με την ελλειμματική προσοχή. Χαρακτηρίζεται από παρορμητικότητα και αδυναμία συγκέντρωσης και συχνά από αδυναμία ελέγχου των συναισθημάτων. Το αποτέλεσμα είναι ότι ένα τέτοιο παιδί γίνεται εύκολα επιθετικό με τους συνομηλίκους. Γι' αυτό αντιμετωπίζει πρόβλημα στις συντροφικές και κοινωνικές του συναναστροφές. Μπορούμε εύκολα να δούμε ένα υπερκινητικό παιδί να έχει βίαιες εκδηλώσεις θυμού, καταστροφικές συμπεριφορές και, σε περιπτώσεις έντονου άγχους, ακόμη και σε κρίσεις πανικού. Το κλάμα είναι συχνό και αδικαιολόγητο, και η διαρκής ένταση αναπόφευκτη. Το παιδί με υπερκινητικότητα τρέχει πάνω κάτω, σπρώχνει,

Μορφές Προβληματικής Συμπεριφοράς κατά την ανάπτυξη

σπάει, χτυπά και δαγκώνει τους γύρω του, με συνέπεια η ανατροφή του να γίνεται εξαιρετικά δύσκολη υπόθεση.

Παρ' όλη τη χαμηλή σχολική επίδοσή του, οι νοητικές ικανότητες του παιδιού παραμένουν άθικτες, γεγονός που το κάνει και υποφέρει περισσότερο, διότι έχει επίγνωση των αδυναμιών του, και η αυτοεκτίμησή του πλήττεται.

Το παιδί αυτό υποφέρει από έντονη αποδιοργάνωση, που συχνά, καθώς μεγαλώνει, καταλήγει σε κατάθλιψη και αντικοινωνική συμπεριφορά. Ωστόσο, ένα στα τρία μόνο παιδιά εξακολουθούν να υποφέρουν από υπερκινητικότητα μετά την εφηβεία. Τα περισσότερα παιδιά βελτιώνονται αισθητά με το πέρασμα του χρόνου, αλλά παραμένουν ευερέθιστα και νευρικά και στην ενήλική ζωή τους.

Το πρόβλημα εμφανίζεται σε ποσοστό 1%-2% και γίνεται πάρα πολύ αισθητό κατά τις πρώτες τάξεις φοίτησης στο σχολείο. Τα αγόρια εμφανίζουν το πρόβλημα σε τετραπλάσιο ποσοστό συγκριτικά με τα κορίτσια, εξαιτίας των χρωμοσωμικών διαφορών στα δύο φύλα, που κάνουν τα αγόρια πιο ευπρόσβλητα.

Αν θα επιχειρούσαμε να αναφερθούμε στα αίτια του προβλήματος, θα έπρεπε να αναφερθούμε σε διαφορετικές απόψεις επιστημόνων, που καταλήγουν άλλες σε οργανικά, κυρίως, αίτια και άλλες σε ψυχολογικά.

Όσοι υποστηρίζουν τα οργανικά αίτια θεωρούν τους γενετικούς παράγοντες καθοριστικούς για τη δημιουργία του προβλήματος. Θεωρούν, δηλαδή, την υπερκινητικότητα ένα κληρονομικό πρόβλημα, που πολύ συχνά χαρακτηρίζει και τους γονείς.

Άλλοι πάλι μιλούν για παράγοντες που επηρεάζουν το έμβρυο κατά την κύηση, όπως οι μολυσματικές ασθένειες, αλλά και για περιγεννητικά αίτια, όπως τα τραύματα στον εγκέφαλο από τη χρήση μηχανικών μέσων κατά τον τοκετό, καθώς και για μεταγεννητικά, όπως η ελλιπής προστασία του παιδιού και η έκθεσή του σε κινδύνους, π.χ. τα ατυχήματα, η κακή διατροφή, οι δηλητηριάσεις κτλ., μπορούν να επηρεάσουν τη βιολογική εξέλιξη του παιδιού.

Οι υποστηρικτές των ψυχολογικών αιτιών θεωρούν το πρόβλημα αποτέλεσμα της «ψυχοκοινωνικής αποστέρησης», δηλαδή της αδυναμίας του παιδιού να επικοινωνήσει αποτελεσματικά με ένα περιβάλλον που δεν προσφέρει ευκαιρίες για επαφή και συναναστροφή, όπως, για παράδειγμα, το ιδρυματικό περιβάλλον.

Έτσι συχνά τα υπερκινητικά παιδιά προέρχονται από γονείς κατα-

αίτια υπερκινητικότητας

Κεφάλαιο Δωδέκατο

θλιπτικούς, που δημιουργούν ένα φτωχό συναισθηματικό κλίμα στην οικογένεια και δεν ανταποκρίνονται στις ανάγκες του παιδιού για κοινωνικοποίηση και επαφή. Το είδος της σχέσης που έχει αναπτύξει το παιδί με τη μητέρα και οι ευκαιρίες για επικοινωνία και για δραστηριότητα που προσφέρονται μέσα από αυτή τη σχέση είναι και στην περίπτωση της υπερκινητικότητας καθοριστικά.

Η αντιμετώπιση της υπερκινητικότητας γίνεται με χορήγηση φαρμάκων, με συναισθηματική υποστήριξη των γονέων και του παιδιού και με συμβουλευτική των γονέων για την έγκαιρη παρέμβαση στο πρόβλημα με αποτελεσματικό τρόπο. Είναι όμως απαραίτητη και η ενημέρωση και η εκπαίδευση των δασκάλων για ένα τόσο σύνθετο πρόβλημα, ώστε το υπερκινητικό παιδί να έχει την ειδική αντιμετώπιση στο σχολείο, που θα μειώσει την αποτυχία, την ένταση και την κακή ψυχολογική κατάστασή του.

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

Η προβληματική συμπεριφορά μπορεί να προσδιοριστεί με δύο κυρίως ομάδες κριτηρίων: τα στατιστικά και τα λειτουργικά. Ο τραυλισμός αποτελεί μια μορφή προβληματικής συμπεριφοράς, μια μορφή διαταραχής του λόγου.

Μια επίσης από τις πιο συνηθισμένες εκφράσεις προβληματικής συμπεριφοράς είναι η επιθετικότητα. Αφορά ένα ένστικτο αυτοσυντήρησης με αναπτυξιακά χαρακτηριστικά, η οποία όμως συχνά οδηγεί το παιδί σε δυσλειτουργική αντικοινωνική συμπεριφορά, που δυσκολεύει το ίδιο και το περιβάλλον του. Η ιδιοσυγκρασία και οι επιδράσεις του περιβάλλοντος είναι τα κυριότερα αίτια για την επιθετικότητα. Για την αντιμετώπισή της δεν ωφελεί η τιμωρία αλλά η κατανόηση και ο διάλογος, που θα παραδειγματίσουν και το επιθετικό παιδί.

Δύο μορφές επιθετικότητας προς τον περιβάλλον είναι το ψέμα και η κλοπή. Είναι οι τρόποι με τους οποίους πολλά παιδιά προσπαθούν να τραβήξουν την προσοχή, όταν το οικογενειακό τους περιβάλλον είναι αδιάφορο ή απορριπτικό. Ωστόσο, συχνότερα το παιδί μπορεί να κλέψει ή να πει ψέματα, διότι η ηθική του ανάπτυξη δεν έχει ολοκληρωθεί, και έτσι είναι δυσδιάκριτα τα όρια μεταξύ επιτρεπτού και απαγορευμένου.

Ένα πολύ σημαντικό πρόβλημα που επηρεάζει τη συμπεριφορά και την κοινωνική συναναστροφή είναι και η διαταραχή της ελλειμματικής προσοχής ή υπερκινητικότητα. Τα υπερκινητικά παιδιά δυσκολεύονται να παρακολουθήσουν τα μαθήματα στο σχολείο και να ελέγχουν τα συναισθήματα και τις εκδηλώσεις τους και έτσι εμποδίζουν το έργο των δασκάλων και της οικογένειας. Χρειάζονται φαρμακευτική αντιμετώπιση και συναισθηματική στήριξη για την αντιμετώπιση του προβλήματος που έχουν.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ - ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Πώς διακρίνουμε τη φυσιολογική από την προβληματική συμπεριφορά;
2. Ποια είναι τα αίτια της επιθετικότητας και πώς αντιμετωπίζεται;
3. Πώς διακρίνουμε τη διαταραχή της ελλειμματικής προσοχής, την υπερκινητικότητα;
4. Να εντοπίσετε στο βρεφονηπιακό σταθμό μορφές προβληματικής συμπεριφοράς στα παιδιά και να τις παρουσιάσετε στην τάξη.

Άγχος αποχωρισμού: η δυσφορία που νιώθουν τα βρέφη, όταν αποχωρίζονται τους γονείς τους ή άλλα άτομα που τα φροντίζουν.

Αίσθημα: η συγκέντρωση πληροφορίας διά μέσου όρασης, αφής, γεύσης, όσφρησης και κιναισθησης.

Αισθητική εμπειρία: η άμεση αντίδραση των αισθητήριων οργάνων σε ένα ερέθισμα.

Αλλαγή συμπεριφοράς: η εφαρμογή αρχών μάθησης με στόχο την αλλαγή ή την αποβολή μη επιθυμητής συμπεριφοράς.

Αμνιοκέντηση: η εξαγωγή αμνιακού υγρού με ειδική σύριγγα για εξέταση και διάγνωση πιθανών γενετικών ανωμαλιών του εμβρύου.

Ανακλαστικό: μια αυτόματη αντίδραση σε ένα ερέθισμα, όπως είναι, π.χ., το κλείσιμο των ματιών σε ένα θόρυβο.

Αντίδραση: μια μυϊκή ή ορμονική δραστηριότητα ή κάποια άλλη, αντικειμενικά αναγνωρίσιμη, πλευρά της συμπεριφοράς.

Αντίληψη: η πρόσληψη πληροφοριών διά μέσου των αισθήσεων και η επεξεργασία τους, ώστε να αποκτήσουν νόημα.

Ατομικά χαρακτηριστικά: οι διαχρονικές ατομικές ιδιότητες, στάσεις και θέσεις που φανερώνει πιο συχνά το άτομο.

Αυτοεκτίμηση: οι κρίσεις και η εικόνα που διαμορφώνουν οι άνθρωποι για την προσωπική τους αξία.

Αυτοπραγμάτωση: η πλήρης ανάπτυξη των δυνατοτήτων του ανθρώπου.

Γνωστικό πεδίο: ό,τι αφορά τη σκέψη, την κατανόηση, τη γνώση και τη νοητική επεξεργασία των πληροφοριών που δέχεται ο εγκέφαλος.

Γονίδιο: περιοχή του χρωμοσώματος η οποία μεταφέρει γενετικές οδηγίες που επηρεάζουν τα διάφορα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας.

Δευτερογενής κοινωνικοποίηση: συντελείται μετά την ενηλικίωση του ατόμου και συχνά αποκαλείται και κοινωνικοποίηση ενηλίκων.

Διαταραχή προσωπικότητας: η παραμόρφωση της πραγματικότητας και η δυσκολία στην κοινωνική προσαρμογή.

Διζυγωτικά δίδυμα: δίδυμα που έχουν συλληφθεί συγχρόνως από δύο ξεχωριστά ωάρια.

Εγώ (Ego): κατά τον Φρόιντ, το μέρος του ψυχισμού που σε μεγάλο βαθμό ελέγχει συνειδητά τη συμπεριφορά και προσπαθεί να φέρει ισορροπία ανάμεσα στο Εκείνο και στο Υπερεγώ.

Εγωκεντρικός λόγος: ο λόγος του νηπίου που έχει στόχο την έκφραση αναγκών,

επιθυμιών, σκέψεων και εμπειριών και όχι την επικοινωνία με το συνομιλητή.

Εικόνα του εαυτού: η εικόνα που έχει το άτομο για τον εαυτό του, η οποία αφορά το σώμα, τις ικανότητες και την προσωπικότητα του.

Εκείνο: κατά τον Φρόιντ, το πιο πρωτόγονο μέρος της προσωπικότητας, το οποίο παράγει ενέργεια που απαιτεί άμεση ικανοποίηση των αναγκών, των επιθυμιών και των παρορμήσεων. Πρόκειται και για το χώρο στον οποίο απωθούνται οι δυσάρεστες εμπειρίες και τα άσχημα συναισθήματα.

Εκτεταμένη οικογένεια: αποτελείται από τρεις ή περισσότερες γενιές, που προκύπτουν από ένα αρχικό συζυγικό ζεύγος, και συχνά περιλαμβάνει και άλλα συγγενικά πρόσωπα.

Ελεύθερος συνειρμός: μια τεχνική της Ψυχανάλυσης κατά την οποία το άτομο ενθαρρύνεται να αρχίσει να μιλάει ελεύθερα πάνω σε ό,τι σκέπτεται και αισθάνεται εκείνη τη στιγμή, χωρίς να φοβάται τη λογοκρισία.

Εμπειρική προσέγγιση: η διαδικασία που βασίζεται στην παρατήρηση και στηρίζεται τα συμπεράσματά της στο πείραμα ή στην εμπειρία.

Ενδοκρινικό σύστημα: το σύστημα του οργανισμού που αποτελείται από τους αδένες, οι εκκρίσεις των οποίων περνούν κατευθείαν στο κυκλοφορικό σύστημα.

Ενδοσκόπηση: τεχνική της Ψυχολογίας που έχει στόχο να συνειδητοποιήσει και να εξετάσει το άτομο τις εμπειρίες του. Η αυτοπαρατήρηση των σκέψεων, των συναισθημάτων και των συνειδητών εμπειριών.

Ενίσχυση συμπεριφοράς: η αμοιβή μιας συμπεριφοράς με στόχο την επανάληψη και τη μάθησή της.

Εξελικτική ψυχολογία: ο κλάδος της Ψυχολογίας που μελετά τον άνθρωπο, όπως αυτός αναπτύσσεται και μεγαλώνει καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του.

Εξέλιξη: η συστηματική αλλαγή που γίνεται με σταθερό, προοδευτικό και μόνιμο τρόπο.

Επαγωγική σκέψη: ο τρόπος σκέψης που φτάνει από το ειδικό στο γενικό, όπως, π.χ., όταν κάποιος εξετάζει μια σειρά από συγκεκριμένα παραδείγματα, για να φτιάξει ένα γενικό κανόνα.

Ερέθισμα: οποιαδήποτε φυσική ενέργεια επηρεάζει έναν οργανισμό, ώστε να παραχθεί μια αντίδραση.

Καθήλωση: η τάση του ατόμου να εκδηλώνει συμπεριφορά η οποία έχει αποδειχτεί ασύμφορη. Κατά την ψυχαναλυτική θεωρία είναι μια δυσκολία στην πορεία ανάπτυξης, κατά την οποία το άτομο χαρακτηρίζεται από συμπεριφορά και συναισθήματα προηγούμενου σταδίου ανάπτυξης, το οποίο δεν έχει ξεπεράσει.

Κίνητρο: οτιδήποτε ωθεί, κινητοποιεί τον άνθρωπο σε δράση ή σε κάποια πράξη.

Κληρονομικότητα: η μεταβίβαση φυσικών και ψυχολογικών χαρακτηριστικών από τους γονείς στα παιδιά μέσω των γονιδίων.

Κοινωνική επιρροή: το σύνολο των παραγόντων που επιδρούν στη διαμόρφωση της συμπεριφοράς του ατόμου.

Κοινωνική θέση: το σύνολο των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων που καθορίζουν την αλληλεπίδραση του ατόμου με άλλα πρόσωπα, τα οποία κατέχουν άλλες θέσεις.

Κοινωνικοί κανόνες: οι κανόνες, οι προσδοκίες, τα συστήματα ιδεών μιας κοινωνίας που προσδιορίζουν ποιες μορφές συμπεριφοράς είναι αποδεκτές.

Κοινωνικοποίηση ελλιπής: η κοινωνικοποίηση θεωρείται ελλιπής, όταν δεν έχει τα αναμενόμενα αποτελέσματα, όταν το άτομο δεν αναπτύσσει δεξιότητες, στάσεις και συμπεριφορές που είναι απαραίτητες για την πλήρη και σωστή ένταξή του στο κοινωνικό σύνολο.

Κοινωνικοποίηση: η διαδικασία με την οποία το άτομο εσωτερικεύει, μαθαίνει τους κοινωνικούς κανόνες, τα συστήματα αξιών, τους κοινωνικούς ρόλους και τις κοινωνικές μορφές, καθώς και τρόπους δράσης και ενέργειας.

Κοινωνικός ρόλος: η συμπεριφορά που αναμένεται να εκδηλώσει ο κάτοχος μιας κοινωνικής θέσης.

Κρίση: η αξιολόγηση ή κατηγοριοποίηση ως προς ένα αντικείμενο σκέψης.

Λήθη: η λειτουργία που προκαλεί εξάλειψη των πληροφοριών.

Λύση προβλήματος: η αλλαγή κατάστασης που χαρακτηρίζεται προβληματική.

Μάθηση: η σχετικά μόνιμη αλλαγή στη συμπεριφορά που προκύπτει από την εμπειρία και έχει ως αποτέλεσμα την προσαρμοστικότητα του ατόμου στις απαιτήσεις του περιβάλλοντος, μέσω της υιοθέτησης και αφομοίωσης δεξιοτήτων, αντιλήψεων και αντιδράσεων.

Μεταγωγικός συλλογισμός: διακρίνεται από την κίνηση της σκέψης από το μερικό προς το μερικό.

Μηχανισμοί άμυνας: διάφοροι τρόποι με τους οποίους το άτομο, χωρίς να το συνειδητοποιεί, αποφεύγει το άγχος και τις εσωτερικές συγκρούσεις.

Μνήμη εργασίας: το είδος μνήμης που χρησιμοποιούμε για να φέρουμε εις πέρας καθημερινές ανάγκες και εργασίες και για να επιλύσουμε προβλήματα.

Μνήμη: η ικανότητα του ατόμου να διατηρεί την επαφή με την πραγματικότητα και τον κόσμο γύρω του, αναδιοργανώνοντας και αποθηκεύοντας πληροφορίες που επιτρέπουν τη διατήρηση της μάθησης και της εμπειρίας.

Μονιμότητα του αντικειμένου: η αναγνώριση ότι τα αντικείμενα εξακολουθούν να υπάρχουν, ακόμη και όταν δεν τα βλέπουμε. Τα βρέφη φαίνεται να πι-

στεύουν ότι τα αντικείμενα παύουν να υπάρχουν, όταν απομακρύνονται από το οπτικό τους πεδίο.

Μονογονεϊκή οικογένεια: αποτελείται από τον ένα γονέα και τα παιδιά του.

Μονοωγενή (Μονοζυγωτικά) δίδυμα: δίδυμα που αναπτύσσονται από τη διχοτόμηση ενός ωαρίου και έχουν ίδιες κληρονομικές καταβολές και φυσική ομοιότητα.

Νευρική ανορεξία: μια κατάσταση, κατά την οποία το άτομο, μολονότι νιώθει την πείνα, αποφεύγει το φαγητό και τρώει ελάχιστα από φόβο να μην παχύνει. Το αποτέλεσμα είναι μεγάλη απώλεια βάρους και στέρηση του οργανισμού από σημαντικές θρεπτικές ουσίες. Αν το άτομο δεν καταφύγει σε θεραπεία, μπορεί να πεθάνει. Τα αίτια της νευρικής ανορεξίας είναι ψυχολογικά.

Νεύρωση: η διαταραχή συμπεριφοράς που χαρακτηρίζεται κυρίως από υπερβολικό άγχος, μερική παραμόρφωση της πραγματικότητας και δυσφορία.

Νοημοσύνη: ο βαθμός κατανόησης και προσαρμοστικότητας στις απαιτήσεις του περιβάλλοντος, ο βαθμός μάθησης που αποκτάται από την εμπειρία και από τη χρήση διάφορων ειδών συλλογισμών, για την υπερπήδηση εμποδίων με τη σκέψη ή με τη δράση.

Νοητική καθυστέρηση: η παθολογική κατάσταση που εμφανίζεται κατά την ανάπτυξη ενός ατόμου που χαρακτηρίζεται από νοητική ικανότητα κάτω από το μέσο όρο και μειωμένη ικανότητα προσαρμογής.

Οιδιπόδειο σύμπλεγμα: κατά τον Φρόιντ, η έλξη που νιώθουν τα μικρά αγόρια για τη μητέρα τους και η εσωτερική σύγκρουση που έχουν από την αίσθηση ότι ανταγωνίζονται τον πατέρα τους.

Ορμόνες: χημικές ουσίες του σώματος οι οποίες μεταφέρονται από τα υγρά του σώματος και επηρεάζουν τη λειτουργία ή την ψυχολογική συμπεριφορά του ατόμου.

Ουμανισμός (Ανθρωπισμός): η προσέγγιση της Ψυχολογίας η οποία εστιάζει στην ανθρώπινη εμπειρία, στα προβλήματα, στις προοπτικές ή στα ιδανικά.

Παραγωγική σκέψη: ο τρόπος σκέψης σύμφωνα με τον οποίο το άτομο πρέπει να χρησιμοποιήσει μια σειρά από γενικούς κανόνες, για να βγάλει ένα λογικό συμπέρασμα.

Πλευρίωση: η προτίμηση που δείχνει το παιδί κατά το δεύτερο έτος της ηλικίας του για τη χρήση της μίας πλευράς του σώματός του κατά την εκτέλεση κινήσεων.

Προγεννητικό στάδιο: το στάδιο ανάπτυξης από τη σύλληψη ως τη γέννηση.

Προέννοιες: Οι πρώτες έννοιες που χρησιμοποιεί το παιδί και που αποτελούν αυθαίρετες γενικεύσεις, αφελείς και ατελείς σημασίες που δίνει στις λέξεις που χρησιμοποιεί.

Προσκόλληση: η ανάγκη του βρέφους για εγγύτητα και δημιουργία ισχυρού δεσμού με τη μητέρα ή με άλλα σημαντικά πρόσωπα του άμεσου περιβάλλοντος.

Προσωπικότητα: τα διαχρονικά χαρακτηριστικά του ατόμου που αποδίδουν τη μοναδικότητά του.

Πρωτόγαλα: η ουσία που εκκρίνεται από το στήθος της μητέρας κατά τις πρώτες ημέρες μετά τον τοκετό, και η οποία είναι πλούσια σε αντισώματα που προστατεύουν το βρέφος από ασθένειες.

Πρωτογενής κοινωνικοποίηση: συντελείται κατά τα πρώτα χρόνια της ζωής του παιδιού μέσα στην οικογένεια.

Πυρηνική οικογένεια: Αποτελείται από τους δύο συζύγους και από τα παιδιά τους.

Στρεσογόνες καταστάσεις: καταστάσεις που δημιουργούν στο άτομο στρες και την ανάγκη να κάνει μια νέα προσαρμογή.

Συμμόρφωση: Η αλλαγή στη συμπεριφορά ή τις πεποιθήσεις προς την κατεύθυνση που προσδιορίζει η ομάδα στην οποία ανήκει κανείς.

Συμπεριφορισμός: η σχολή της Ψυχολογίας η οποία δίνει έμφαση στη μελέτη της συμπεριφοράς που φαίνεται και μπορεί να μετρηθεί.

Σύμπλεγμα της Ηλέκτρας: κατά τον Φρόιντ, η έλξη που νιώθουν τα μικρά κορίτσια για τον πατέρα τους και η εσωτερική σύγκρουση που έχουν από την αίσθηση ότι ανταγωνίζονται τη μητέρα τους.

Συναισθηματική νοημοσύνη: ικανότητα ακριβούς αντίληψης, έκφρασης και κατανόησης συναισθημάτων, ώστε το άτομο να διευκολύνει τη σκέψη του και να ελέγχει τα συναισθήματά του, με στόχο τη συναισθηματική και λογική του ωρίμαση.

Σύνδρομο του Down: γενετική ανωμαλία σχετική με τη νοητική υστέρηση.

Ταύτιση: η διαδικασία με την οποία το άτομο που διαμορφώνει την προσωπικότητά του ενστερνίζεται και υιοθετεί χαρακτηριστικά ενός ενηλίκου που θαυμάζει.

Τραυλισμός: Διαταραχή του λόγου η οποία συνίσταται στη διακοπή της χρονικής ροής του λόγου, που προκαλείται από έλλειψη συντονισμού του μυϊκού συστήματος της αναπνοής, της άρθρωσης και της φωνής.

Υπερεγώ: κατά τον Φρόιντ, η εκπροσώπηση των γονεϊκών αξιών και των κοινωνικών κανόνων. Το τμήμα που λειτουργεί ως συνείδηση.

Γλωσσάρι

Φοβία: συγκεκριμένος και αδικαιολόγητος φόβος.

Φόβος: η συναισθηματική αντίδραση απέναντι στο ρεαλιστικό κίνδυνο.

Χαρακτήρας: η υποκειμενική αξιολόγηση της προσωπικότητας του ατόμου με βάση τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του.

Ψυχοθεραπεία: γενική έννοια που αφορά οποιαδήποτε μορφή θεραπευτικής αγωγής διαταραχών συμπεριφοράς. Ο όρος χρησιμοποιείται πιο συχνά για να δηλώσει την προφορική επικοινωνία ανάμεσα στον ψυχολόγο και τον ασθενή.

Ψυχολόγος: το άτομο που έχει σπουδάσει και έχει εκπαιδευτεί θεωρητικά και πρακτικά στην επιστήμη της Ψυχολογίας. Είναι ο επιστήμονας που μελετά την ανθρώπινη συμπεριφορά και συμβουλεύει για τη βελτίωσή της.

Ψύχωση: σοβαρή ψυχική διαταραχή του ατόμου, το οποίο εκδηλώνει τάσεις φυγής από την πραγματικότητα, έχει παραισθήσεις, διαταραγμένα συναισθήματα και συχνά παρουσιάζει αποδιοργάνωση της προσωπικότητας.

Ωοθήκες: τα όργανα του θηλυκού αναπαραγωγικού συστήματος που παράγουν τις θηλυκές ορμόνες και τα ωάρια.

Ωρίμαση: οι κληρονομικές καταβολές που καθορίζουν το γενικό πλάνο της πορείας ανάπτυξης.

- Aimard, P. 1984. *Οι διαταραχές του λόγου στο παιδί*. Paris: Presse Universitaires de France.
- Aronfreed, J., Bayley, N. 1971. *Developmental Psychology Today*. California: GRM Books.
- Banyard P. 1998. *Σκέψη και λύση προβλημάτων*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Baron, 1998. *Thinking and deciding*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Biddle, B. και Thomas, E. 1966. *Role Theory: Concepts and Research*. N.Y.: J. Wiley and Sons.
- Blanchet, A και Trognon, A. 1994. *La psychologie des Groupes*. Paris: Nathan.
- Bootzin, R., Bower, G., Crocker, J. και Hall, E. 1991. *Psychology Today: An Introduction*. N.Y.: McGraw, Inc.
- Cardwell, M., Clark, L. και Meldrum, C. 1996. *Psychology for A Level*. London: Collins Educational.
- Carson R. - Butcher, J. 1992. *Abnormal Psychology and Modern Life*. N. York: Harper Collins.
- Cassells, J. 1999. *Μνήμη και λήθη*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Cassells, J. 1995. *Αντίληψη*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Cassells και Green (1996), Γνωστικές λειτουργίες: Αντίληψη, σ. 40, Επιμέλεια μετάφρασης Α. Κωσταρίδου - Ευκλείδη. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Chaplin, J. P. 1985. *Dictionary of Psychology*. U.S.A.: Dell.
- Clarke- Stewart, A., Perlmutter M., Friedman, S. 1988. *Lifelong Human Development*. U.S.A.: Wiley.
- Clausen, J. (ed). 1968. *Socialization and Society*. Boston: Little, Brown, Co.
- Coon, Dennis. 1986. *Introduction to Psychology. Exploration and application*. N.Y.: West Publishing co.
- Deutsch, M. και Krauss, R. 1965. *Theories in Social Psychology*. N.Y.: Basic Books.
- Eisenberg, A., Murkoff, H., Haathaway S. 1989. *What to Expect the First Year*. U.S.A.: Workman.
- Encyclopaedia Britannica.
- Fontana, D. 1996. *Ψυχολογία για Εκπαιδευτικούς*. Αθήνα: Εκδόσεις Σαββάλα.
- Goleman, 1997. *Emotional development and emotional intelligence*. New York: Basic Books.
- Goleman, 1998. *Η συναισθηματική νοημοσύνη*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Hayes, N. 1994. *Foundations of Psychology*. N.Y.: Routledge.
- Herbert M. 1995. *Ψυχολογικά προβλήματα παιδικής ηλικίας*, Τόμος Α. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Herbert M. 1995. *Ψυχολογικά προβλήματα παιδικής ηλικίας*, Τόμος Β. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Ξένη & Ελληνική Βιβλιογραφία

- Hewstone, M., Stroebe, W. και Stephenson, G. 1988. *Introduction to Social Psychology*. Cambridge: Blackwell Pub.
- Hopkins, 1980. *Understanding Educational Research*. U.S.A.: Merrill.
- Hothersall, 1990. *History of Psychology*. U.S.A.: McGraw Hill Publication.
- Hunt, M. 1993. *The Story of Psychology*. N.Y.: Doubleday
- Kleinmuntz, B. *Formal repression of human judgement*. U.S.A. W.C.: Willey J. and sons, 1968.
- Myers, D. 1993. *Social Psychology*. N.Y.: McGraw - Hill.
- Richmond, P.G. *An introduction to Piaget*. London: Routledge, Kegan Paul.
- Schultz, D. 1986. *Theories of Personality*. California: Brookscole Pub. Co.
- Secord, P. και Bachman, C. 1964. *Social Psychology*. N.Y.: McGraw - Hill.
- Segall, M., Dasen, P., Berry J., Poortinga Y. 1996. *Διαπολιτιστική Ψυχολογία*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Stassen - Berger, K. 1992. *The Developing Person*. N. York: Worth Pub., Inc.
- Tajfel, H. και Fraser, C. 1984. *Social Psychology*. London: Penguin Books.
- Taylor, S., Peplan, L.A. και Sears, D. 1997. *Social Psychology*. N.Y.: Prentice Hall, Inc.
- Vernon, M.D. 1969. *Human Motivation*. Cambridge: Camb. University Press.
- Weiner, B. 1992. *Human Motivation: Metaphors, Theories and Research*. London: Sage Pub.
- Worcel, S. Cooper, J. και Goethals, G. 1988. *Understanding Social Psychology*. Chicago, Illinois: The Dorsey Press.
- Zigler, F. E. και Child, L. I. (eds). 1973. *Socialization and Personality Development*. Reading: Addison - Wesley, Pub. Co.

Ελληνική Βιβλιογραφία:

- Γεώργας, Δ. 1986. *Δυναμική των Ομάδων*. Αθήνα: Εκδόσεις Παν/μίου Αθηνών.
- Γεώργας, Δ. 1986. *Κοινωνική Ψυχολογία*. Αθήνα: Εκδόσεις Παν/μίου Αθηνών.
- Παπανούτσου, Ε. 1970. *Ψυχολογία*. Αθήνα: Εκδόσεις Δωδώνη.
- Καλαντζή, Κ. 1985. *Διαταραχές του Λόγου στην Παιδική Ηλικία*. Αθήνα: Καραβίας - Ρουσσόπουλος.
- Κωσταρίδου - Ευκλείδη, Α. 1999. *Ψυχολογία Κινήτρων*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Μπεξεβέγκης, Η., *Εξελικτική Ψυχοπαθολογία*. Πανεπιστημιακές σημειώσεις. Αθήνα: Ε.Κ.Π.Α.
- Νασιάκου, Μ. 1982. *Η Ψυχολογία σήμερα*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Παγοροπούλου, Α. *Μνημονικές λειτουργίες*. Πανεπιστημιακές σημειώσεις. Αθήνα: Ε.Κ.Π.Α.

- Παπαδάτου, Δ. 1991. *Εισαγωγή στην Ψυχολογία*. Αθήνα: Ιατρικές Εκδόσεις.
- Παπαδόπουλος, Ν. 1997. *Ψυχολογία*. Αθήνα.
- Παρασκευόπουλος, Ι. 1979. *Εξελικτική Ψυχολογία*. Τόμος Α. Αθήνα.
- Παρασκευόπουλος, Ι. 1994. *Ψυχολογία Ατομικών Διαφορών*. Αθήνα.
- Παρασκευόπουλος, Ι. 1988. *Η Κλινική Ψυχολογία*. Αθήνα.
- Πάτσης, Χ. 1982. *Νέα μεγάλη ελληνική εγκυκλοπαίδεια* Χάρη Πάτση. Αθήνα.
- Πιαζέ, Ζ. 1986. *Η Ψυχολογία της Νοσημοσύνης*. Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.
- Τάτσης, Ν. 1992. *Κοινωνιολογία: Κοινωνική Οργάνωση και Πολιτισμικές Διεργασίες*. Αθήνα: Εκδόσεις Οδυσσέας.
- Τανός, Χ. 1995. *Γνωρίζοντας καλύτερα το παιδί*. Αθήνα.
- Τσαούση, Δ. 1984. *Χρηστικό Λεξικό Κοινωνιολογίας*. Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.
- Τσαούση, Δ. 1991. *Η Κοινωνία του Ανθρώπου*. Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.
- Τσιάντης, Γ. και Μανωλόπουλος, Σ. 1989 *Σύγχρονα Θέματα Παιδοψυχιατρικής*. Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.

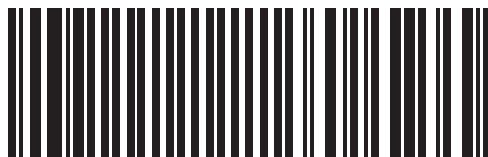

Βάσει του ν. 3966/2011 τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου, του Λυκείου, των ΕΠΑ.Λ. και των ΕΠΑ.Σ. τυπώνονται από το ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν στη δεξιά κάτω γωνία του εμπροσθόφυλλου ένδειξη «ΔΙΑΤΙΘΕΤΑΙ ΜΕ ΤΙΜΗ ΠΩΛΗΣΗΣ». Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δεν φέρει την παραπάνω ένδειξη θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης διώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7 του νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946,108, Α').

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος αυτού του βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα (copyright), ή η χρήση του σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του Υπουργείου Παιδείας, Θρησκευμάτων και Αθλητισμού / ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ.

Κωδικός βιβλίου: 0-24-0254
ISBN 978-960-06-3296-5

(01) 000000 0 24 0254 3